

Kristo Frashëri

**HISTORIA
LËVIZJES SË MAJTË NË SHQIPËRI
DHE E THEMELIMIT TË PKSH-së
1878 - 1941**

Vështrim historik me një shtojcë dokumentare)

Tiranë 2006

Botues: Akademia e Shkencave e Shqipërisë

Rradhitja në kompjuter:
Klodiana Biraku, Iva Verzivolli

Korrektore teknike:
Klodiana Biraku

Përkujdesja grafike:
Kela Misha

© Akademia e Shkencave e Shqipërisë
© Autori

ISBN 99943-909-3-7

Shtypur në shtypshkronjën "ILAR", Tiranë, 2006

PARATHËNIE

Historia e lëvizjes së majtë në Shqipëri, e cila parapriu themelimin më 8 Nëntor 1941 të Partisë Komuniste Shqiptare (P.K.Sh.-së), deri sot është trajtuar vetëm nga historiografia e disiplinuar e Partisë së Punës së Shqipërisë. Si e tillë ajo është trajtuar nga këndi i platformës ideologjike, politike dhe organizative të P.K.Sh.-së, më vonë të P.P.Sh.-së. Si rrjedhim, ajo karakterizohet të paktën nga dy difekte themelore, të palejueshme për një historiografi objektive. E para, ajo e paraqet lëvizjen e majtë në Shqipëri para themelimit të P.K.Sh.-së, tepër të cunguar. Është kufizuar vetëm me trajtimin e katër grupeve komuniste që ekzistonin në Shqipëri para 8 nëntorit 1941, kurse në të vërtetë lëvizja e majtë fillon shumë herët dhe përfshin një numër më të madh grupesh të majta. E dyta, ajo e ka vlerësuar platformën ideologjike, politike dhe organizative të katër grupeve nga këndi i ideologjisë dogmatike të Partisë së Punës së Shqipërisë, pa zhvilluar asnjë debat me to. Si rrjedhim, ato janë paraqitur si organizata të ngarkuara me një mori gabimesh – vetëm se nuk përputheshin me platformën ideologjike, politike dhe organizative të P.K.Sh.-së, të cilën e kanë vlerësuar si arritjen më shkencore të lëvizjes së majtë.

Për themelimin e P.K.Sh.-së dhe për letërnjoftimin e saj historik janë dhënë, para dhe pas vitit '90, siç është e natyrshme, njoftime dhe vlerësime të ndryshme, thellësisht kontraditore midis tyre. Në përgjithësi ato mund të ndahen në dy kampe. Nga njëra anë, qëndrojnë panegjiristët e dikurshëm, të cilët për dekada me radhë kanë propaganduar se Partinë Komuniste Shqiptare e themeluan komunistët shqiptarë të udhëhequr nga Enver Hoxha, madje dekadat e fundit ata shkuan aq larg sa e cilësuan Enver Hoxhën si themeluesin e vërtetë të saj. Nga ana tjetër, qëndrojnë kundërshtarët e saj, të cilët nuk u njohin asnjë meritë komunistëve shqiptarë, por ngulin këmbë se Partinë Komuniste e themeloi Partia Komuniste e Jugosllavisë, nëpërmjet dy emisarëve të saj, Miladin Popoviçit dhe Dushan Mugoshës. Këtë tezë e kanë mbrojtur dhe vazhdojnë ta mbrojnë, në mënyrë të veçantë, anëtarët e Ballit Kombëtar, të Partisë së Legalitetit dhe pasardhësit e kolaboracionistëve. Të njëjtin qëndrim kanë mbajtur në shkrimet e tyre edhe titistët jugosllavë.

Nuk ka dyshim se të dyja palët, si panegjiristët, ashtu dhe kundërshtarët e saj, e teprojnë. Në të dyja palët ka patur dhe ka akoma motive politike - te të parët bindje dhe simpati, te të dytët zemëratë dhe mllëfe. Natyrisht të dytët kanë motiv ta denigrojnë themelimin e Partisë Komuniste Shqiptare – titistët,

Parathënie

sepse në kohën kur kufitonin se e kishin bërë atë zap, ajo u ofiksu nga duart kundërshtarët e brendshëm sepse e humbën luftën dhe më vonë vuajtën nga diktatura staliniste që sundoi në Shqipëri për më tepër se katër dekada. Në takt regjimi komunist në Shqipëri ishte një diktaturë për të gjithë brezat që e përjetuan, duke përfshirë edhe vetë komunistët. Madje Enver Hoxha, pasi i likujdoi, në vitet e para të pasluftës, illogaritë me kundërshtarët e Luftës Nacional Çlirimtare, shpatën e drejtoi kundër vetë komunistëve, pa kursyer as anëtarët e forumeve të larta të P.K.Sh.-së. Por as simpatitë, as mlllefet nuk duhet ta pengojnë historianin që ta analizojë këtë periudhë historike me gjakftohtësi. Historianët objektivë duhet t'i lënë mënjane nostalgjitë, pasionet, mlllefet dhe me kurajë duhet t'i përgjigjen pyetjes: Kur lindi levizja e majtë në Shqipëri? Cilat qenë tiparet ideologjike të saj? Kur u formua Partia Komuniste Shqiptare? Si u formua? Kush e themeloi? Cili ishte programi i saj politik në kohën e themelimit? Pyetjet e tjera që lindin në mënyrë të vetvetishme – se si ajo e siguroi fitoren e Luftës Nacional Çlirimtare, e dyta, se si arriti ta vendosë diktaturën staliniste në Shqipëri dhe e treta, se kush është përgjegjës përpara historisë për vendosjen e saj, do të trajtohen në një punim të dytë.

Për Partinë Komuniste Shqiptare, e cila më 1945 e ndryshoi emrin duke u quajtur Partia Komuniste e Shqipërisë dhe përsëri më 1948 duke u quajtur Partia e Punës e Shqipërisë - në Shqipëri është hartuar vetëm një tekst "zyrtar", i botuar më 1968 nga Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste pranë Komitetit Qëndror të Partisë së Punës së Shqipërisë (pa emrat e autorëve). Por sipas zakonit të Enver Hoxhës teksti është rishikuar disa herë për t'u "pastruar" nga emrat e bashkëluftëtarëve që binin në mërinë e tij dhe për të vënë më tepër në dukje rolin e tij vendimtar në themelimin e P.K.Sh.-së. Si rrjedhim, duke përmbysur më vonë pohimet e tij të mëparshme Enver Hoxha ka goditur pa dashje, mëse njëherë, edhe veten e vet. Si dëshmi më të spikatur të kundërvënies së Enverit ndaj vetë Enverit kemi, sikurse do të shihet në vendin e duhur, dy vlerësime të tij krejt të ndryshme mbi kontributin që ai dha në themelimin e P.K.Sh.-së, njëri i mbajtur në nëntor 1944 në Plenumin e Dytë të Beratit, tjetri në faqet e veprës së tij "Kur lindi Partia", botuar gati dyzet vjet më vonë, më 1981.

Ato që janë botuar në Shqipëri mbi themelimin e P.K.Sh.-së, në organe dhe në vepra të ndryshme, deri në përmbyshjen e regjimit komunist janë, pa përjashtim, në sintoni me botimet e Institutit të Studimeve Marksiste-Leniniste të Tiranës. Si rrjedhim, ato nuk sollën asgjë të re në fushën e dokumentacionit historik dhe të analizës shkencore. Nga ana tjetër, kundërshtarët e saj brenda në Shqipëri vetkuptohet se, për shkak të censurës, nuk patën asnjë mundësi që ta trajtonin në shtyp, nga këndi i tyre, themelimin e saj.

Edhe rrethet e emigracionit shqiptar, ndonëse gëzonin lirinë e shtypit, nuk e trajtuan në mënyrë serioze themelimin e P.K.Sh.-së. Ato u kufizuan

date a aproape P. 2. Si ad in cel putin care in cel dege al Partidului Comunist
se jupandea in Stupida, pe spate segea Stupida a de Stupida
cand histore.

Pas kthesës së vitit 1990, në Shqipëri morën fund botimet paragojës për P.K.Sh.-në. Përkundrazi, konfirmimi e saj shpërthyer një fushatë të zjarrit për denigrimin e mëtejshëm të P.K.Sh.-së, por kjo fushatë deri tani është përqendruar vetëm në lajmet e shtrypit të përditshëm dhe në valët e medias elektronike. Deri sot nuk kemi parë asnjë botim shkencor që ta trajtojë me burime dokumentare dhe kritere shkencore, sipas këndvështrimit të tyre, historinë e lëvizjes së majtë në Shqipëri dhe atë të themelimit të P.K.Sh.-së. Ca më tepër nuk ka dalë asnjë studium shkencor që të vërtetojë me të dhëna historike pikëpamjen e tyre mbi themelimin e saj nga P.K.J.-ja. Argumenti kryesor që ata përdorin - prania e dy emnimeve komuniste jugsllovë në themelimin e P.K.Sh.-së - për ta cilësuar P.K.Sh.-në si "vegël" të P.K.J.-së, nuk është bindës për arsyen e thjeshtë se dy njerëz të huaj, të panjohur nga opinioni shqiptar, nuk mund të formonin një parti që ngriti në këmbë një popull, në atë shkallë sa të triumfojnë mbi autoritetin e personalitetetë tradicionalisht të njohura, siç ishin klerët e Ballit Kombëtar dhe të Lëvizjes Legaliste.

Por edhe pikëpamja e historiografisë erveriste se P.K.Sh.-në e themeloi një grusht komunistësh dhe ca më tepër vetëm Enver Hoxha, nuk është bindëse. Si kudo në botë edhe në Shqipëri, partitë komuniste janë krijuar pasi janë përhapur më parë idetë socialiste apo komuniste dhe pasi këto ide kanë vënë në lëvizje grupe të ndryshme shoqërore. Dihet se idetë paraprijnë aksionet dhe organizatat. Asnjë parti revolucionare nuk mund të formohet pa një situatë revolucionare dhe pa një masë njerëzish që të kenë përqafuar më parë idetë revolucionare. Fëmijët i lindin prindërit dhe jo kumbarët që asistojnë në pagëzimin e tyre. Në "Historinë e P.P.Sh.-së", botuar nga Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste të Tiranës më 1968, ky kriter metodologjik - parahistoria e lëvizjes së majtë në Shqipëri - nuk është respektuar plotësisht. Historia e ideve socialiste dhe e organizatave komuniste në Shqipëri që duhet të justifikojë formimin e partisë së këtyre ideve, këtu është trajtuar shkurt, madje është deformuar, ashtu siç është deformuar, edhe vetë kuvendi që formoi në fillim të nëntorit 1941 P.K.Sh.-në. Si rrjedhim, është e domosdoshme që të fillohet me historinë e përhapjes në Shqipëri të ideve të majta, pastaj me historinë e zhvillimit të lëvizjes socialiste apo komuniste, gjithashtu me mënyrën sesi e kuptonin socializmin apo komunizmin simpatizantët e tyre shqiptarë, për të ruxjerrë konkluzionin nëse formimi i P.K.Sh.-së ishte një krijesë e rastit, nëse ishte pjellë e një njeriu të vetëm apo e një grupi shokësh, apo një nevojë e kohës, më në fund nëse ajo lindi si një shtab i revolucionit proletar me synim diktaturën komuniste, apo si një organizatë patriotike që

KREUI

IDETË E SOCIALIZMIT ROMANTIK

Në çdo kohë njerëzit me ndjenja humane kanë ëndërruar një shoqëri ku të gjithë të gëzojnë një mirëqenie ekonomike dhe të gjithë të jenë të barabartë përballë shtetit. Për mijëra vjet, njerëzit mendonin se këto dy aspirata të mëdha nuk mund të realizoheshin në botën tokësore dhe shumë prej tyre shpresonin ta gjenin në botën qiellore. Vetëm me shpërbërjen e rendit të plogësht feudal, me dinamizmin e prodhimit që solli kapitalizmi, me lulëzimin e lëvizjes humaniste dhe me përhapjen e pikëpamjeve racionaliste, dolën në shek. XVI dijetarët e parë, të cilët menduan se këto dy aspirata të mëdha mund të realizoheshin edhe në botën tokësore. Ata qenë pararendësit e ideologëve të majtë të mëvonshëm, të cilët parashtruan idenë se barazia shoqërore mund të realizohej vetëm me përmbysjen e rendit kapitalist dhe krijimin e një shoqërie të re. Kështu lindën idetë socialiste, të cilat erdhën duke u thelluar dhe duke u zhvilluar në degëzime të ndryshme.

Siç dihet, rreth mesit të shek. XIX, K. Marksi dhe F. Engelsi e pranuan socializmin si doktrinë që do ta shpëtonte njerëzimin nga shtypja politike dhe nga mjerimi ekonomik, por mënyrën sesi e kishin konceptuar paraardhësit e tyre, e quajtën utopi, madje edhe më keq, e cilësuan një doktrinë që nuk çonte në përmbysjen e kapitalizmit, por në përjetësimin e tij. Marksi dhe Engelsi pretenduan se kishin zbuluar socializmin "shkencor". Sipas tyre, burimi i gjithë të këqijave të shoqërisë ishte prona private mbi mjetet e prodhimit dhe si pasojë, ndarja e saj në klasa antagonistë. Këto nuk ishin ide të reja. Ato qenë shpallur prej dijetarëve të majtë të mëparshëm. Të rejat që prunë dy autorët e socializmit "shkencor" ishin shkurtimisht këto: se shoqëria mund të shpëtojë nga shtypja dhe shfrytëzimi vetëm po të zhduket prona private; se prona private mund të zhduket vetëm po të kthehet në pronë shtetërore; se kthimi në pronë shtetërore mund të realizohet vetëm me dhunë revolucionare; se, më në fund, socializmi mund të ndërtohet vetëm po ta marrë pushtetin klasa punëtore, ose siç e quajti V. I. Lenini, vetëm duke vendosur diktaturën e proletariatit.

Por idetë e Marksit dhe të Engelsit, të shprehura fillimisht në "Manifestin Komunist" (1848), nuk i bindën të gjithë mendimtarët e doktrinės socialiste. Sipas tyre, një shoqëri e re dhe ca më pak një ekonomi e re, nuk mund të

krijohet me dhunë nga lart. Veç kësaj, sipas shprehjes së kohës "dhuna sundon mbi të drejtën" (*La force prime le droit*), me fjalë të tjera, dhuna pushtetore (diktatura e proletariatit) në vend të drejtësisë do të sjellë padrejtësi, në vend të lirisë do të sjellë robëri, në vend të dinamizmit do të sjellë amullinë e kështu me rradhë. Qëndrimin e tyre në formë programatike kundër doktrinës marksiste, socialistët jomarksistë e shfaqën në Kuvendin që mbajtën në Gotha të Gjermanisë më 1875. Boshtin kurrizor të platformës së Gothas e formuan pikëpamjet e ideologut të lëvizjes punëtore gjermane F. Lassale, të cilat i mbrojtën nxënësit e tij, lassalianët. Sipas tyre, klasës punëtore i takon, nga ana numerike, e ardhmja, prandaj ajo nuk ka nevojë të përdorë dhunën, mbasi pushtetin ajo, duke përbërë shumicën e shoqërisë, do ta fitojë me anën e votave, mjafton që zgjedhjet të bëhen të përgjithshme. Klasa punëtore do të vendosë kështu "shtetin popullor" dhe jo shtetin e dhunës, pra jo "diktaturën e proletariatit". Lassalianët ishin hegelianë dhe e pranonin metodën dialektike të Hegelit, veçse e interpretonin krejt ndryshe nga Marksi dhe Engelsi. Sipas tyre, lufta e të kundërtave nuk do të thoshte, sikurse e interpretonin Marksi dhe Engelsi, përplasje (kacafytje) e të kundërtave, pra e dy klasave të kundërta (kapitalistëve dhe punëtorëve), por ballafaqim i të kundërtave në fushën e ideve dhe të programeve, nga e cila do të fitojë jo klasa superiore, por ideja superiore, mbasi vetëm nga ballafaqimi doktrinor dhe jo nga konflikti i armatosur, shoqëria do të shkojë përpara. Veç kësaj, sipas tyre, mbarëvajtja ekonomike e shoqërisë nuk mund të vinte me shtetëzimin e mjeteve të prodhimit, e thënë ndryshe, me zhdukjen e pronësisë private mbi to, por me vendosjen mbi to të kontrollit punëtor – ndryshim ky thelbësor midis doktrinës komuniste marksiste dhe social demokracisë perëndimore.

Gjatë kësaj kohe Shqipëria ndodhej nën sundimin shekullor osman. Nga pikëpamja e nivelit shoqëror ajo ishte larg këtyre problemeve që shqetësonin Evropën e përparuar. Ajo ishte e shqetësuar me problemin jetik të çështjes nacionale, me lëvizjen për të afirmuar në arenën ndërkombëtare ekzistencën e kombit shqiptar si subjekt i të drejtave kombëtare dhe me luftën për krijimin e shtetit kombëtar shqiptar. Megjithatë, jehona e këtyre problemeve nuk la pa prekur mendjen e ndonjë shqiptari të kulturuar.

Mesa dimë deri sot, personaliteti i parë shqiptar që u fut në qerthullin e diskutimit të problemit të socializmit, ishte ideologu i shquar i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, Sami Frashëri. Nga një shkrim i tij i botuar në ditët e themelimit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (1878) me titull "Socializmi dhe prona e përbashkët"¹, kuptohet se ai i kishte ndjekur punimet e zhvilluara 3 vjet më parë në Kuvendin e Gothas dhe se ishte në dijeni të kritikave të socialistëve marksistë dhe jomarksistë. Meqënëse kemi të bëjmë me

mendimtarin e parë shqiptar mbi këtë doktrinë, vlen të thuhet disa fjalë, aq më tepër që publiku ynë nuk ka fare dijeni për këtë faqe të historisë së mendimit politik e filozofik shqiptar.

Siç del nga shkrimet e vet Sami Frashërit ai kishte, në kohën e themelimit të Lidhjes së Prizrenit, një konsideratë të madhe për idetë socialiste, veçse jo për socializmin marksist, por për socializmin demokrat, ose siç quhet sot, për socialdemokracinë. Veç kësaj, ai pati një perceptim aq të fuqishëm mbi forcën e ideve socialiste sa parashikoi, që në vitin 1878, atë që ndodhi me të vërtetë më vonë, se një ditë ato do të trondisnin mbarë botën. Ai shkruante:

"Socializmi është një lëvizje e madhe mendore e qytetërimit, e cila do të tronditë Evropën, ndoshta një ditë krejt rruzullin tokësor dhe do ta ndryshojë fytyrën e shoqërisë njerëzore. Socializmi, - vazhdon ai më tej, - është një rrugë e madhe që e çon njerëzimin në stacionin e begatisë dhe të lumturisë. Por ky stacion nuk arrihet, - shënon ai, - duke shpallur pronën e përbashkët të pasurisë, domethënë të mjeteve të prodhimit (*ishtirak-emval*), sepse prona e përbashkët është në kundërshtim, gjithmonë sipas tij, - me drejtësinë dhe me natyrën njerëzore, në kundërshtim me çdo fe dhe për çdo popull, madje ai i tejkalon caqet e atij ligji të shenjtë dhe të paprekshëm që quhet moral".

Samii Frashëri e thotë shkoqur se ishte kundër socializmit të ndërtuar mbi pronën e përbashkët, që kishte nxjerrë krye, siç thotë ai, në Komunën e Parisit, fill pas luftës franko-prusiane të vitit 1870.

"Socializmi, - nënvizon Samiu, - është një sistem shpëtimtar, i cili nëpërmjet një administrimi të mirë të shoqërisë njerëzore, kërkon ta bëjë atë të lumtur e të begatshëm, kërkon liri e barazi për të gjithë njerëzit pa përjashtim, kërkon të mos shkelen të drejtat natyrore të askujt dhe kështu secili të gëzojë të mirat që i ka falur natyra... Socializmi është krejt e kundërta e sistemit të pronës së përbashkët. Sa sistem i urryer është ai i pronës së përbashkët, aq i pëlqyer duhet të jetë socializmi... Qëllimet dhe bazat e socializmit janë shpallur në mbledhjen e përgjithshme që socialistët e Evropës dhe të Amerikës mbajtën në vitin 1875 në qytetin Gotha të Gjermanisë".²

Samii Frashëri thotë haptas se u pajtua me parimet që u shpallën në Kuvendin e Gothas, të cilat siç dihet, u bënë platforma e Internacionales së Dytë Socialiste. Parimet e socializmit demokratik, ashtu siç i kishte kuptuar Samiu, edhe pse të parakohshme, nuk duket se ishin të huaja për Turqinë, sidomos për Shqipërinë, përderisa gazeta e tij shpërndahej në vise shqiptare, së bashku me njoftimet mbi veprimtarinë e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe përderisa në to kërkohej: e drejta e votës për të gjithë qytetarët, zgjedhjet e lira të përgjithshme, vendosja e ligjeve nga populli sovran, shpërndarja e

¹ S. Frashëri. *Po aty*.

² S. Frashëri. Tercuman-i ark, Istanbul 10 qershor 1294 (22 qershor 1878). Shih Shtojcën, nr. 1.

ushtrove mercenare, shërbimi i detyrueshëm ushtarak, liria e plotë e mendimit, e fjalës, e shtypit, e organizimit të punëtorëve, pavarësia e organeve gjyqësore, procese gjyqësore falas, arsim të detyrueshëm falas dhe të barabartë për të gjithë qytetarët e feve të ndryshme, fenë të ndarë nga shteti dhe lirinë e të gjitha besimeve. Ky lloj socializmi, shkruante ai, kishte nxjerrë krye në Evropë para dy shekujsh dhe kishte lindur në luftë kundër fanatizmit dhe despotizmit. Ishte ideologji e klasave të sunduara, e vegjëlisë dhe e punëtorisë, ideologji e të shtypurve dhe e të mjeruarve. Socializmi, vazhdonte Sami Frashëri, kishte pushtuar masat milionëshe, prandaj nuk mbahej dot në fshehtësi, as në izolim. Tani është bërë, përfundonte ai, një shtyllë e fortë e qytetërimit të sotëm, është bërë shkencë më vete.

Nënkuptohet se shkrimi i Sami Frashërit mbi socializmin shkaktoi një reagim të madh në qarqet politike dhe intelektuale të Stambollit. Madje, reagimi që ai i fortë sa Samiu u detyrua të botonte në numrin e ardhshëm një artikull me vlerësime tepër të matura mbi socializmin, të shoqëruara me qëndrime kritike të theksuara për zhdukjen e pronës private³.

Megjithatë, simpatitë për idetë social-demokrate nuk u shuan. Herë pas here ato shfaqeshin tek disa të rinj që kishin patur rast të kryenin studime ose të mërgonin për punë në vende të ndryshme të Evropës. Idetë socialiste patën jetë të shkurtër, për shembull, te Faik Konica, në fund të shek. XIX. Në jetëshkrimin e vet të hartuar në vitin 1922, Faiku ka pohuar se kur ndiqte në Francë, në moshë të re, shkollën e lartë (1889-1896), dy vatra kulturore tërhoqën vëmendjen e tij: kisha katolike dhe qarqet socialiste. E para, shkruan ai, e tërhoqi jo vetëm për muzikën e bukur të orgut, por dhe për rëndësinë që ajo u jepte problemeve sociale. E dyta, e tërhoqi për një arsye tjetër. Në Paris, Faiku, siç shkruan ai "u trazua (u përzie - K.F.) në qarqet socialiste dhe kryengritëse dhe u ndodh para dy zgjidhjeve të problemit social: zgjidhjen fetare, e cila e sheh shpëtimin e botës në vëllazëri dhe në durim dhe zgjidhjen socialiste, e cila e sheh shpëtimin vetëm në kryengritje ose në kundërshtim të organizuar, se i ligu dhe i forti s'epen, por duhen thyer". Faiku pëlqeu zgjidhjen kryengritëse dhe disa muaj bashkëpunoi në disa gazeta ekstremiste të Parisit.⁴

Por te Faiku, forca tërheqëse e ideve socialiste revolucionare nuk pati jetë të gjatë. E thotë vetë kur shton, duke folur në vetën e tretë:

"Më i qetësuar pastaj, kur iu hoq (largua - K.F.) mendja, ai erdhi në përfundimin që socializma mund të vlerësohet vetëm me një zhvillim të ngadalshëm, duke fituar, çap pas çapi, brez pas brezi, reformat e duhura. Dhe mënyra më e mirë që të shpejtojë dita është çdo popull të përpiqet të çlirohet, të qytetërohet, të përparojë për hesap të tij, që të mos mbetet asnjë element i errët në faqe të dheut".⁵

Samī Frashëri

Faik Konica

..... Idetë e socializmit romantik .....

Me këtë mënyrë, Faiku lidhte logjikisht socializmin me patriotizmin. Kështu Faik Konica, nga një socialist revolucionar, u bë një socialist evolucionist, kurse më vonë hoqi dorë krejtësisht nga çdo lloj socializmi.

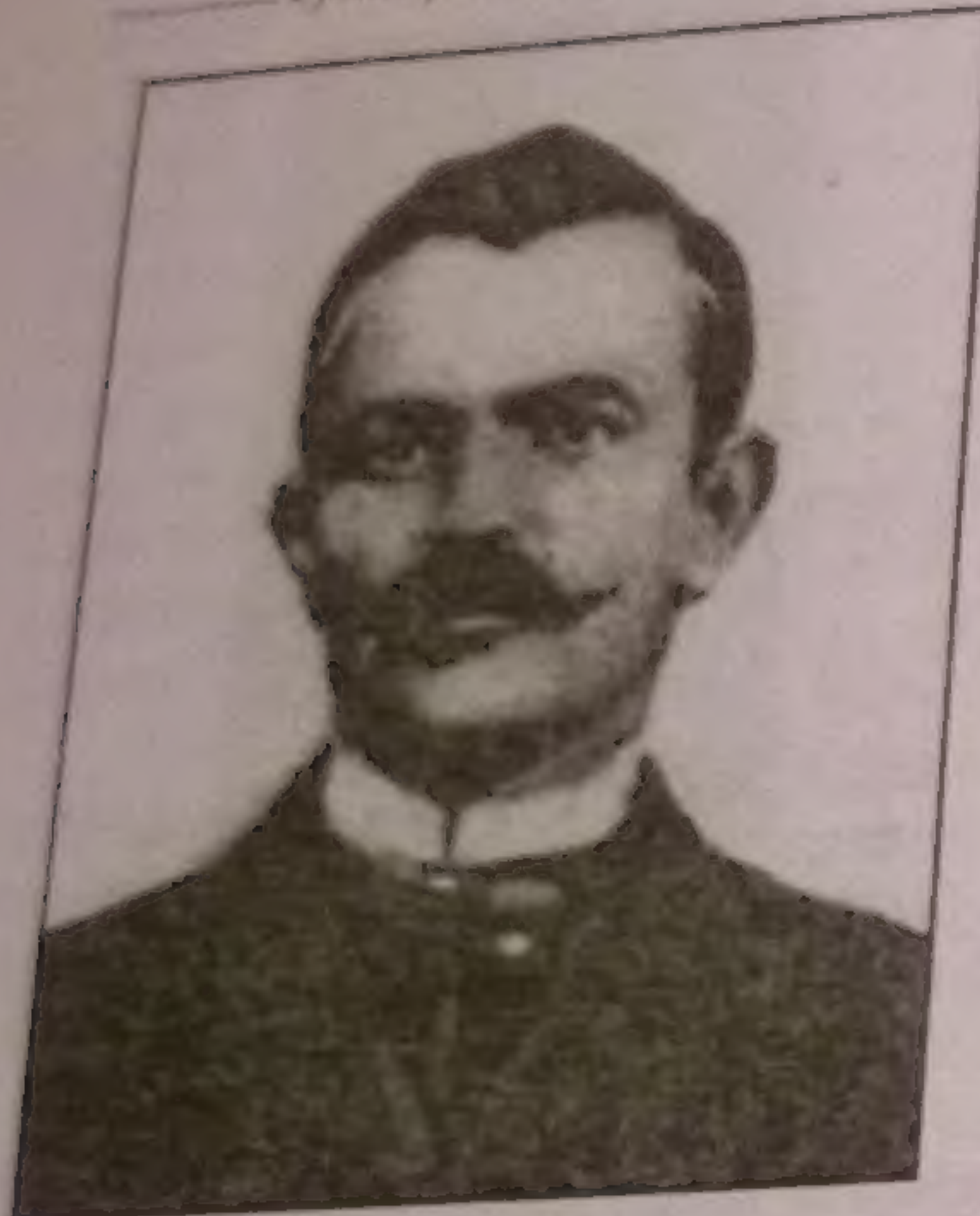
Me sa dihet, brenda në Shqipëri, idetë socialiste depërtuan në fillim të shekullit XX, më parë se kudo, në Shkodër. Por natyrën e këtyre ideve nuk e kemi të dokumentuar, mbasi bartësit e tyre nuk lanë, si Samiu dhe Faiku, gjurmë të shkruara. Nga kujtime të mbledhura gjysmë shekulli më parë, dimë për shembull se ndër socialistët e parë të Shkodrës ishte Shtjefën Ingrizi, me idera socialiste konfuze të ngatërruara me pikëpamje antiklerikale, ndoshta masonike. Aty nga viti 1902 ai organizoi një "Shoqëri Ndihmëtare për punëtorë". Greva e punëtorëve që ndodhi në Shkodër më 1 Maj 1905 dhe që u përsërit më 1 Maj 1907 ishte, sipas klerit katolik, vepër e socialistëve të fshehur. Nga burime të tjera dimë se keta socialistë, të cilët vepruan në klandestinitet për t'u shpëtuar ndjekjeve të policisë turke, formuan një organizatë të fshehtë, e cila mund të konsiderohet si e para celulë socialiste në Shqipëri. Sipas kujtimeve të regjistruara më 1954 midis anëtarëve të saj qenë: Kol Dika, Mark Temali, Mati Logoreci, Karlo Suma, me të cilët ishte bashkuar edhe prifti katolik, Dom Pjetër Gjollala. Publikisht anëtarët e organizatës dolën me pikëpamje antiklerikale, meqënëse kishën katolike e konsideronin si përkrahëse të punëdhënësve kapitalistë dhe të ekspansionit imperialist. Me këta militantë antiklerikalistë u rreshtua Nikolla Ivanaj, botuesi i gazetës "Shpnesa e Shqypnis", që shtypej në Raguzë, i damkosur nga kleri katolik si mason.

³ Frashëri. *Tercuman-i "ark"*. Istanbul nr. 77, 13 qershor 1294 (25 qershor 1878). Shih Shtojcën nr. 2.

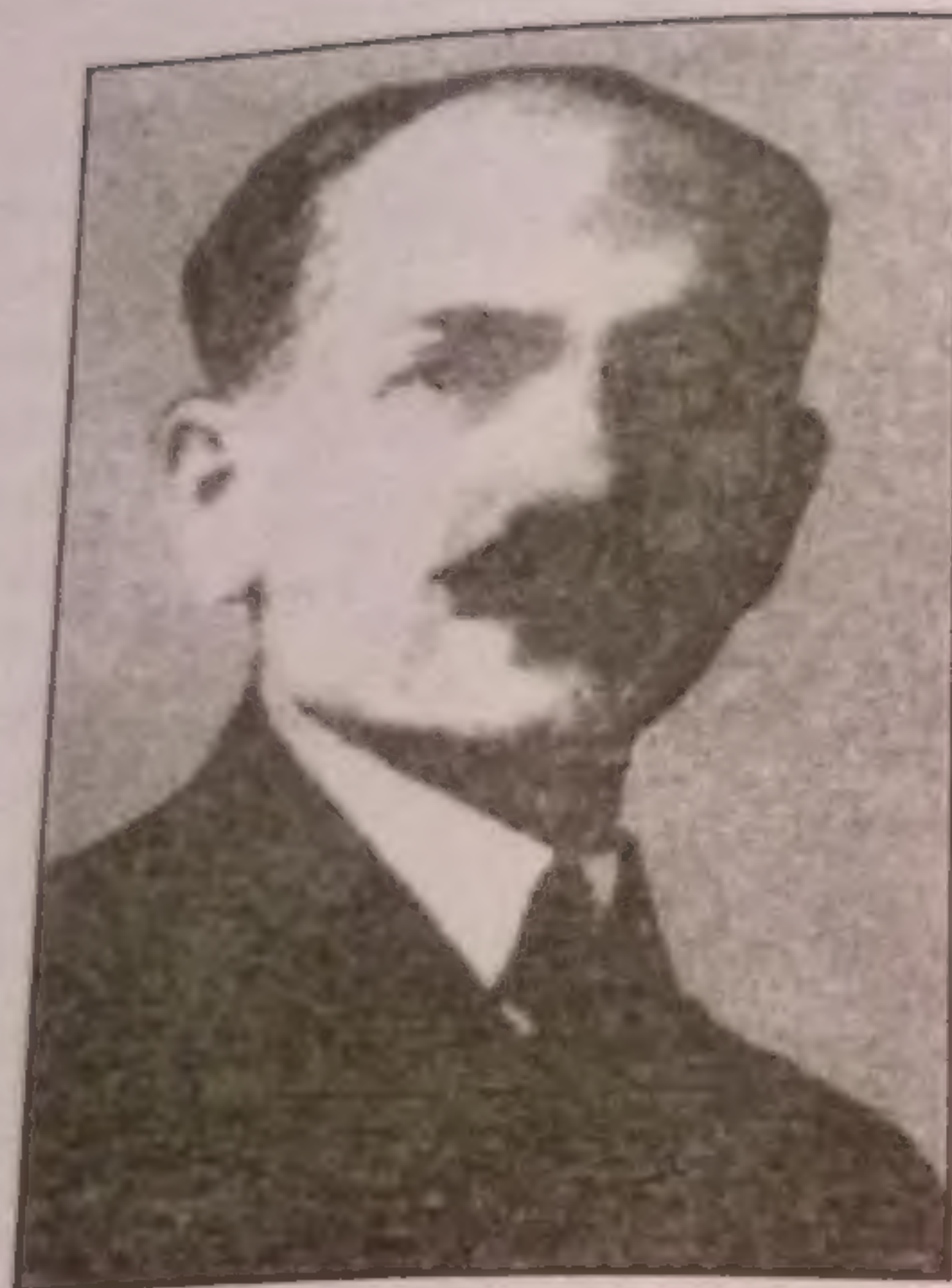
⁴ Faik Konica. *Vepra*. Tiranë 1993, f. 9.

⁵ F. Konica. *Po aty*, f. 9.

Mati Logoreci

Nikolla Ivanaj

Gjatë dhjetëvjeçarit të parë të shek. XX, idetë socialiste bënë për vete edhe dy shkrimtarë rilindës – Hil Mosin në Shkodër dhe Mihal Gramenon në Korçë, i pari antiklerikal papist, i dyti antiklerikal fanariot. Nga sa dihet, Hil Mosi, që kur ishte tepër i ri, nxënës në Austri, u angazhua në lëvizjen patriotike dhe njëkohësisht simpatizoi idetë socialiste. Nën shembullin e social-demokratëve austrohungarezë dhe të “socialistëve” të Shkodrës, edhe Hil Mosi, në pamundësi për të dalë para opinionit publik si socialist, u shpalli luftë të rreptë meshtarëve katolikë, jo vetëm si “kundërshtarë” të qytetërimit shoqëror, por edhe si “armiq” të lëvizjes kombëtare. Në artikullin me titull “Kombësia e Kleri Katolik”, që botoi më 1907 me pseudonimin “Lirijasi” në gazetën “Shpnesa e Shqypnis”, (Raguzë), ku meshtarët katolikë i quan “korba të zinj” ose “taborë të zinj”, ai shkruante:

“Rrallë fort asht ndigjue nëpër botë, që kleri i ka ba mirë një kombi, por për kundra asht mundue me çfarëdo armësh me i lanë kombet n’terr me rrena, gënjeshtra t’paturpta, me libra, fletë e tjera shkrime t’fanatikta tuj gënije botën e tuj lanë njerzt në terr, kështu që, të munden ato ma mirë e pa vështirë me u ushqye me djers t’jerve”⁶.

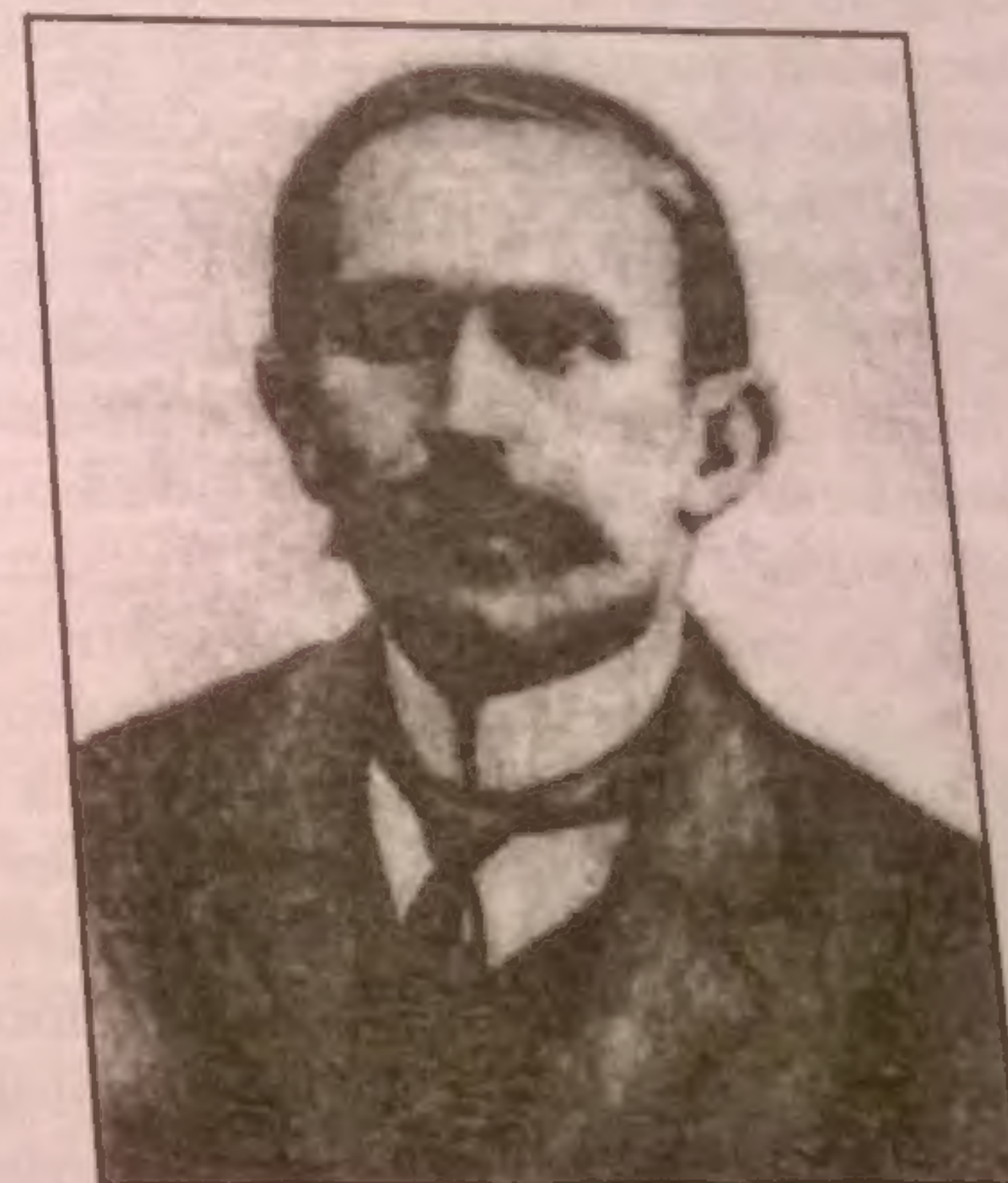
Ky sulm i shqetësoi pjesëtarët e klerit katolik. Kjo kuptohet nga përgjigjja e rreptë që i dha Lirijasit, një nga penat më të shquara të klerit katolik, At

⁶Lirijasi. Kombsia dhe kleri katolik. Në: “Shpnesa e Shqypnis”, nr. 13, 1907.

Gjergj Fishta me pseudonimin “nji meshtar shqiptar” në një broshurë prej 29 faqesh me titull “Komsija e kleri katolik”, botuar po atë vit. Nga përgjigjja kuptohet se për At Gjergj Fishtën prapa këtyre sulmeve antiklerikale që djaloshi i ri shkodran i drejtonte opinionit shqiptar, fshiheshin idetë socialiste. Kjo del kur ai shkruan se “socialistët dhe filantropët e të pafeve, nuk i kanë shërbyer kombeve as me ndihma, as me mirësira, ma fort se kisha dhe kleri katolik”. Nga fraza që përmban se po u përgjigjej “ma fort për me u diftu atyne që gjinden n’udhë t’shtremet”, kuptohet se në vitin 1907 At Gjergj Fishta nuk shqetësohej nga shkrimi i Hil Mosit, por nga idetë socialiste, të cilat duket se kishin zënë vend jo vetëm në kokën e studentit djaloshtar, por edhe të mjaft qytetarëve të tjerë shkodranë.

Hil Mosi

Mihal Grameno

Ashtu si Hil Mosi edhe Mihal Grameno i përqafoi idetë socialiste, jashtë Shqipërisë, kur punonte si emigrant në Rumani. Megjithëse në lëvizjen shoqërore shqiptare nuk kishte trull të favorshëm për depërtimin e ideve socialiste, tërheqëse për shqiptarët ishte kërkesa e socialistëve për të drejtat kombëtare. Siç dihet, për hir të çështjes kombëtare, vetë Mihal Grameno kur erdhi nga Rumania u angazhua në çetën patriotike që pati për komandant Çerçiz Topullin (1907-1908). Pas revolucionit xhonturk (1908) dhe pas shpërndarjes së çetave patriotike, Mihal Grameno u angazhua në lëvizjen shoqërore dhe në mënyrë të veçantë kundër kishës fanariote. Ka të dhëna që tregojnë se pikërisht në këtë kohë ai u angazhua në lëvizjen socialiste. Në janar 1910 u organizua në Beograd Konferenca

socialdemokrate ballkanike, në të cilën morën pjesë përfaqësues të nëntë partive dhe të grupeve socialiste të Evropës Juglindore. Synimi i Konferencës ishte të zgjidhte divergjencat në çështjet nacionale ballkanike dhe të hidhte bazat për bashkëpunimin e lëvizjeve punëtore të Gadishullit, duke patur si synim madhor formimin e një Federate të popujve ballkanikë. Shqiptarët në atë kohë nuk kishin as parti, as rrethe politike socialdemokrate. Megjithatë prania e tyre në këtë Konferencë nuk mungoi. Këtë e pohon historiani serb D. Llapçeviq (*Rat i srpska socijalna demokratija*. Beograd 1925, f. 26), por për fat të keq ai nuk jep asnjë emër. Historiani shqiptar Z. Cana, nga i cili e kemi marrë këtë njoftim dyshon që ndonjë shqiptar të ketë marrë pjesë në këtë tubim. Por, shton Z. Cana, "nëse nuk përjashtohet kjo mundësi, atëherë ka të ngjarë se ai do të ishte Martin Dod Ivanaj, student i Universitetit të Beogradit, pjestar aktiv i PSDS" (Z. Cana. *Socialdemokracia serbe dhe çështja shqiptare*. 1903-1904. Prishtinë 1986, f. 81). Sipas njoftimeve tona aty mori pjesë edhe një shqiptar nga Korça, i cili në bazë të hetimeve të kryera me kohë, ishte Mihal Grameno. Atje ai shkoi për të kërkuar përkrahjen e socialistëve ballkanikë për çështjen kombëtare shqiptare. Në Beograd duket se ai doli i zhgënjyer. Socialistët ballkanikë ngulën këmbë se rruga për çlirimin e kombeve të shtypura të Gadishullit mund të realizohej me kalimin drejtpërdrejtë në një Federatë Ballkanike. Por kalimi nga zgjedha osmane në një Federatë Ballkanike, pa u krijuar më parë shteti kombëtar shqiptar, pra pa u vënë edhe shqiptarët në pozita të barabarta me atë të popujve të tjerë ballkanikë, M. Gramenos iu duk një zgjidhje në dëm të shqiptarëve. Ndoshta nga ky zhgënjim, ai hoqi dorë për disa kohë nga lëvizja socialiste, në të cilën u përfshi përsëri, sikurse do të shihet, edhe këtë rradhë përkohësisht, pas Revolucionit të Tetorit (1917). Kongresi i Internacionales Socialiste që u mbajt në qytetin Bazel të Zvicrës në vjeshtën e vitit 1912, e trajtoi në mënyrë më realiste se qeveritarët e kohës çështjen shqiptare. Në Manifestin që shpalli thuhet se Kongresi miratoi vendimet që ishin marrë në kongreset e mëparshme socialiste të Shtutgardit dhe të Kopenhagenit, në lidhje me platformën e veprimit që duhej të ndiqte proletariati i të gjitha vëndeve në luftën kundër luftës. Në këtë manifest, i cili u drejtohej socialistëve të Gadishullit Ballkanik një vend të veçantë, madje me një theks të rëndësishëm, zinte çështja e autonomisë së Shqipërisë. Aty thuhej:

"Socialistët e Ballkanit duhet të kundërshtojnë ringjalljen e armiqësive të vjetra...Fuqitë e mëdha të Evropës kanë penguar sistematikisht zbatimin e çdo reforme në Turqi, duke krijuar kështu një rrëmujë ekonomike e politike dhe një nxitje të skajshme të pasioneve nacionaliste, të cilat kanë shkaktuar shpërthimin e kryengritjeve dhe të luftërave kundër shfrytëzimit që kryenin dinastitë dhe klasat borgjeze. Socialistët e Ballkanit kanë shpallur me një kurajë heroike krijimin e një federate demokratike. Kongresi i Internacionales u kërkon atyre që ta mbështesin

edhe më tej këtë qëndrim. Kongresi beson se demokracia socialiste e Ballkanit do të bëjë çmos që rezultatet e arritura me sakrificat të shumta të mos përvetësohen dhe të eliminohen nga dinastitë, nga militarizmi dhe nga borgjezia ballkanike e etur për ekspansion.

Kongresi i Internacionales kërkon në mënyrë të veçantë nga socialistët e Gadishullit Ballkanik që të kundërshtojnë me forcë, jo vetëm ringjalljen e amnistive të vjetra midis serbëve, bullgarëve, rumunëve, grekëve, por edhe çdo nxitje në kampin tjetër: të turqve dhe shqiptarëve".

Në pikën e veçantë kushtuar autonomisë së Shqipërisë thuhej:

"Socialistët e Ballkanit kanë për detyrë të kundërshtojnë çdo dhunë që u bëhet të drejtave të këtyre popujve dhe të bashkohen kundër shovinizmit dhe kundër pasioneve nacionaliste që çenojnë vëllazërimin e të gjithë popujve të Gadishullit, përfshirë shqiptarët, turqit dhe rumunët. Socialistët e Austro-Hungarisë, ashtu si dhe socialistët e Italisë duhet t'i kushtojnë një vëmendje të veçantë çështjes shqiptare. Kongresi i Internacionales njeh të drejtën e popullit shqiptar për autonomi, por nuk pranon që nën pretekstin e autonomisë, Shqipëria të sakrifkohet për ambicjet e Austro-Hungarisë dhe Italisë. Kongresi u kërkon pra socialistëve austrohungarezë dhe italianë të luftojnë çdo orvatje të qeverive të tyre për ta përfshirë Shqipërinë në sferat e tyre të influencës".⁷

Mesa dihet, opinioni publik shqiptar, me ndonjë përjashtim të rrallë (si p.sh. Nikolla Ivanaj) nuk ishte në dijeni të rezolutave që ishin miratuar në kongreset që Internacionalja Socialiste kishte mbajtur në Shtutgart, Kopenhagen dhe Bazel. Shqipëria, edhe pse më 28 nëntor 1912 shpalli pavarësinë kombëtare, përjetonte një situatë të brendshme, tepër dramatike, shkaktuar nga pushtimet e ushtrive ballkanike, kurse Internacionalja Socialiste në zgjidhjen e çështjes shqiptare nuk ushtroi asnjë ndikim. Madje fakti se kuvendi i Vlorës shpalli, jo autonominë, siç sugjerohej në Manifestin e Bazelit, por pavarësinë kombëtare, tregon se në Shqipëri askush nuk ua vuri veshin porosive të saj.

Nga këto të dhëna del se idetë socialiste në Shqipëri, deri në fund të sundimit osman, qenë të zbehta, veç kësaj, tepër të izoluara. Socialistët e kësaj periudhe qenë romantikë. Ata nuk e njihnin thelbin as të doktrinës komuniste, madje as të platformës socialdemokrate, por vetëm anën humane, me të cilën e propagandonin militantët socialistë evropianë. Veç kësaj, ata i përqaftuan idetë socialiste me shpresë se programi i të drejtave kombëtare të shpalosura nga lëvizja socialiste ndërkombëtare do t'i shërbente zgjidhjes së çështjes kombëtare. Më në fund, jehona e qëndrimit të plogësht që mbajtën partitë socialiste evropiane ndaj çështjes kombëtare shqiptare kushtëzoi edhe dobësinë e ideve socialiste në opinionin publik shqiptar.

⁷ Revue socialiste. Paris, nr.336, dhjetor 1912.

Pjesa e parë / Kreu II

KREU II

JEHONA E REVOLUCIONIT TË TETORIT NË SHQIPËRI

Një hap i mëtejshëm në përhapjen e ideve socialiste në Shqipëri, si teori dhe si lëvizje, filloi vetëm pas Luftës së Parë Botërore. Ndikim të veçantë pati në këtë kohë jehona e Revolucionit Socialist të Tetorit, i cili triumfoi në Rusi më 1917.

Në Shqipëri Revolucioni Socialist i Tetorit ndikoi jo si në vendet e zhvilluara kapitaliste – në acarimin e lëvizjes punëtore kundër rendit kapitalist në përhapjen e ideve për vendosjen e diktaturës së proletariait dhe në përkrahjen e shtetit të ri sovjetik nga komploti imperialist ndërkombëtar – por në një drejtim tjetër.

Ndikimi i pakët i Revolucionit të Tetorit në lëvizjen socialiste shqiptare shpjegohet me faktin se në ato vite Shqipëria ishte ende një vend i prapambetur. Ishte një vend kryesisht agrar, me pronë të madhe latifundiste, kurse shumicën e popullsisë, si në qytet ashtu dhe në fshat e përbënin shtresat mikroborgjeze. Nga mungesa e një industrie kapitaliste të zhvilluar vendi ende nuk kishte një klasë punëtore me peshë në jetën politike të saj. Një pjesë e mirë e punëtorëve ende nuk ishte e proletarizuar plotësisht, mbasi nuk ishte e zhveshur krejtësisht nga prona, qoftë në qytet, qoftë në fshat. Veç kësaj, ata ishin të angazhuar në njësi të vogla prodhimi ndër të cilat, ato me mbi pesë punëtorë qenë tepër të rralla. Shqipëria kishte një masë të konsiderueshme punëtorësh, por jashtë saj, në emigracion, në vende të ndryshme kapitaliste, kryesisht në Sh.B.A. Pra brenda vendit, nuk kishte terren për teori dhe lëvizje socialiste, marksiste revolucionare, në radhët e klasës punëtore. Si rrjedhim, në vend të nxitjes së lëvizjes punëtore socialiste, në Shqipëri mori një shtytje të vrullshme lëvizja për mbrojtjen e çështjes kombëtare, e cila rrezikohej nga lakmitë e fuqive të mëdha imperialiste dhe të monarkive fqinje ballkanike të asaj kohe. Kjo për dy arsye. E para, për përmbysjen prej saj të carizmit rus, i cili kishte përkrahur vazhdimisht lakmitë shoviniste të Serbisë, Greqisë dhe Malit të Zi, ndaj trojeve shqiptare. E dyta, për shpalljen dhe denoncimin nga bolshevikët rusë më 1918 të Traktatit të Fshehtë të Londrës dhe për deklaraten e tyre se Rusia Sovjetike do të ndiqte një politikë në favor të gjithë kombësive të vogla.

..... Jehona e revolucionit të tetorit në Shqipëri .....

Siç dihet, me Traktatin e Fshehtë të Londrës (26 prill 1915) katër fuqitë e mëdha të Antantës (Anglia, Franca, Rusia, Italia) merrnin përsipër që në përfundim të Luftës së Parë Botërore ta copëtonin Shqipërinë duke kënaqur Italinë me aneksimin e krahinës së Vlorës, Serbinë me vise veriore të Shqipërisë, Greqinë me krahinat e saj jugore dhe të krijonin, vetëm në viset e Shqipërisë së Mesme, një shtet të vogël shqiptar, nën protektoratin e Romës. Denoncimi pati rëndësi për shqiptarët, jo vetëm se Rusia Sovjetike hiqte dorë nga zbatimi i Traktatit, por edhe se shpallja e tij ishte për ta një kushttrim për të marrë me kohë masat, në mënyrë që t'i bënin ballë zhdukjes së shtetit të tyre kombëtar. Këtë kushttrim e pasqyronte shkurtimisht Sali Nivica në editorialin që botoi në organin e vet "Populli" në Shkodër, më 1920.

"Kah semestri i parë i vitit 1918, i përmendmi Lenin, krijuesi i bolshevizmit, qiti një hap guximi tue botue traktatin e mshehët që u nënshkrue në Londër më 1915. U topit Europa e minuta të vështira jetoi Vilsoni... Hapi i Leninit vinte keq e telaşi i Italisë nuk ish i paarësyeshem. Përkthimi fjalë për fjalë i dokumentit ka brenda jo vetëm asi pikash që na japin dorë me kuptue se si të huejtë kanë dasht gjithnjë me na okupue, se si të huejtë kanë dasht gjithnjë me na vue në gjumë, por edhe asish që na shtynjë me u besue vetëm atyne mendimeve që rrjedhin nëpërmjet kanalit zyrtar të shtetit tonë".⁸

Megjithatë vlen të përmendet se, në disa qarqe të kufizuara, Revolucioni i Tetorit u pa me sy të mirë edhe për premtimet që ai shpalli se do të përkrahte të drejtat e punëtorëve të shtypur dhe të kombësive të robëruara të mbarë botës. Përçuesit kryesorë të jehonës së këtyre premtimeve qenë emigrantët shqiptarë që ktheheshin përkohësisht nga Evropa dhe Sh.B.A pranë familjeve të tyre. Përçues tjetër ishin organet e shtypit të huaj, në mënyrë të veçantë shtypi socialist italian, francez, grek, i cili trajtonte tema shoqërore të ndjeshme për shqiptarët, siç ishin problemet për zhdukjen e pronës latifundiste, për shfrytëzimin e njeriut, për papunësinë kronike, për sigurime shoqërore, për ngritje meditjesh, për organizime sindikatash, për greva ekonomike, por edhe temat politike siç ishin: parimet për të drejtat kombëtare, për vetëvendosjen e popujve, për pavarësinë kombëtare, për çlirimin e kolonive, për lakmitë imperialiste etj.

Nën ndikimin e këtyre parimeve, për njerëzit që nuk e njihnin përmbajtjen e vërtetë të Revolucionit të Tetorit dhe që nuk ishin në gjendje të parashikonin zhvillimin e mëtejshëm të komunizmit rus, socializmi u identifikua përkohësisht me bolshevizmin sovjetik. Këtë identifikim e shohim në njoftimin e botuar në gazetën e Mihal Gramenos "Koha" (7 gusht 1920) ku përmendet dalja në Shtetet e Bashkuara të Amerikës e gazetës "Drejtësia", si organ "bolshevik" nën përkujdesjen e At Naum Ceres dhe Josif Panit, të

⁸ Populli. Shkodër, 4 maj 1920.

cilët, sidomos i pari që ishte prift, me siguri nuk kishin të bënin me bolshevizmin. Mjafton të shihet përmbajtja e gazetës "Drejtësia" për t'u bindur se "bolshevizmi" i editorëve të saj nuk kishte lidhje fare me marksizëm-leninizmin e Revolucionit të Tetorit, madje as me socializmin demokratik të paraluftës. Në kushtet shoqërore dhe politike, në të cilat vazhdonte të ndodhej Shqipëria e prapambetur, fenomeni që kishte pushtuar Faik Konicën, Hil Mosin dhe Mihal Gramenon, në dekadat e kaluara, kur lëvizja socialiste u lidh me lëvizjen patriotike, u përsërit edhe në vitet që pasuan Luftën e Parë Botërore.

Këtë e shohim në një telegram të nënshkruar nga Kristo Kirka, i sapokthyer nga Sh.B.A, drejtuar "në emër të punëtorëve shqiptarë", Partisë Socialiste Italiane me rastin e suksesit që ajo pati në fushatën elektorale të shtatorit 1919. Në këtë përshëndetje dalin në shesh dy elementë që tregojnë se autorët e kuptonin socializmin si regjimin e "vendosjes së të drejtës dhe të drejtësisë shoqërore" dhe e dyta, se besonin që socializmi do të respektonte të drejtat kombëtare të popujve.

"Me këtë rast, - përfundonte përshëndetja, - ne deklarojmë se jemi të bindur që socialistët italianë nuk do të pajtohen kurrë me synimet imperialiste ndaj Shqipërisë dhe kështu do të fitojnë e do të ruajnë mirënjohjen e thellë të shqiptarëve, të cilët asnjëherë nuk kanë pushuar së ngrituri krye për shekuj me rradhë kundër çdo zgjedhe të huaj".⁹

Lëvizjet socialiste ndërkombëtare shiheshin me simpati nga patriotët shqiptarë edhe për platformën e tyre të luftës kundër imperializmit kapitalist që përpiqej të fuste nën zgjedhë koloniale ose gjysmëkoloniale edhe shtetet e pavarura, të dobta ekonomikisht dhe politikisht. Te brezi i ri shqiptar kjo simpati u rrit më tepër në vitin 1920 kur partitë e majta evropiane, në rradhë të parë ato që kishin aderuar në Internacionalen e Tretë Komuniste (Kominterni) të themeluar në Moskë më 1919, zhvilluan protesta në shtyp, në parlamente dhe në sheshe kundër përpjekjeve që bënte imperializmi italian për të siguruar aneksimin e krahinës së Vlorës. Në vijë të parë të kësaj lufte qëndronte Partia Socialiste Italiane (në atë kohë ende e papërcarë midis socialistëve dhe komunistëve), e cila zhvilloi një fushatë tepër energjike kundër këmbënguljes që po tregonin qeveritarët e Romës për ta cënuar pavarësinë dhe tërësinë tokësore të Shqipërisë.

Fill pasi shqiptarët filluan kryengritjen çlirimtare të Vlorës kundër pushtimit italian (5 qershor 1920) grupi i deputetëve të Partisë Socialiste në parlamentin e Italisë, votoi më 11 qershor 1920 një mocion, në të cilin thuhej midis të tjerave:

⁹ *Avanti*. Romë, 26 shtator 1919.

"Përballë ngjarjeve ushtarake që po ndodhin në Shqipëri (grupi parlamentar socialist) ndërsa përsërit protestën më të fuqishme kundër sjelljeve të imperializmit kapitalist, i cili me dëme shumë të mëdha dhe me një shkelje mizore akoma më të madhe të ndërgjegjes së një vendi të varfër si Italia, po ngul këmbë në përpjekjet e saj për skllavërimin e popujve, të cilëve ai kërkon t'u vëjë zgjedhën dyfishtë të shfrytëzimit kapitalist dhe të sundimit të huaj... E fton qeverinë italiane të heqë dorë sa më shpejt në Shqipëri dhe kudo, nga çdo politikë pushtimi ushtarak".¹⁰

Qëndrimi i socialistëve italianë, nuk u kufizua vetëm me deklarata në sallën e parlamentit, por edhe me mitingje masive në sheshet e qyteteve. Masiv ishte sidomos mitingu që u zhvillua në Romë më 25 qershor 1920.

"Mitingu i mbremshëm, - shkruante të nesërmen gazeta *Avanti*, - ishte një ndër mitingjet më të mëdha që janë mbajtur këto kohë e fundit në *Shtëpinë e Popullit*. Kur Marchionne, sekretar i *Bashkimit Socialist Revolucionar* e hapi mitingun duke shpjeguar qëllimin, në sallë qëndronin rreth pesë mijë veta. Mbi tribunën spikasin flamujt e kuq të disa rretheve socialiste dhe të disa sindikatave. Fill pas Marchionnes mori fjalën shoku Boneli, i cili në emër të *Dhomës Konfederale të Punës*, pohoi edhe njëherë përbuzjen e proletariatit për çdo luftë. Nëqoftëse duhet bërë një luftë, - tha ai, - kjo duhet të jetë lufta për triumfin e diktaturës së proletariatit".¹¹

Lëvizja e protestës në Itali përfshiu dhe rradhët e ushtrisë italiane. Sipas gazetës "*Avanti*", më 26 qershor 1920 batalioni prej gati 600 bersaljerësh i kazermës Vilarej në Ankonë, kur mori vesh se po nisej për në Vlorë, ngriti krye. Po atë ditë, njoftonte gazeta, u zhvillua një miting i madh në Dhomën e Punës, ku morën pjesë më tepër se 6000 punëtorë, të cilët u treguan solidarë me bersaljerët e kazermës Vilarej.¹² Duke çmuar kontributin që dhanë protestat kundër këmbënguljes së qeveritarëve të Romës, kundër asaj që quhej "aventura e Vlorës", Partia Socialiste Italiane dhe Konfederata e Përgjithshme e Punës lëshuan, më 29 qershor 1920, një deklaratë në të cilën thuhej midis të tjerave: "Përballë kryengritjes së Ankonës, përballë qëndrimit të partisë socialiste dhe veprimit të grupit parlamentar socialist, qeveria shpalli se nuk do të dërgojë trupa në Shqipëri. Kjo është një fitore e shënuar, fitore e veprimit të masave dhe të Partisë".¹³

Këto njoftime, pak të zgjatura, janë të domosdoshme të rikujtohen për të treguar simpatinë që ngjalli tek shqiptarët, nëpërmjet lëvizjes socialiste italiane, vetë doktrina socialiste në përgjithësi. Pak shqiptarë mendonin në atë kohë se lufta që zhvilluan në verën e vitit 1920, për dëbimin e ushtrive italiane nga Vlora dhe për bashkimin e saj me Shqipërinë, vështirë se do të përfundonte, ashtu si përfundoi, me sukses për ta, pa kontributin që dhanë socialistët italianë.

¹⁰ *Il tempo*. Romë, 12 qershor 1920.

¹¹ *Avanti*. Romë, 26 qershor 1920.

¹² *Avanti*. Romë, 27 qershor 1920.

¹³ *Il Tempo*. Romë, 29 qershor 1920.

Idetë kryesore të lëvizjes kombëtare të Kosovës i lidhën shpresat e çlirimit të krahut të tyre të lëvizja socialiste nderkombëtare në përgjithësi dhe të bashkimit të Bashkimit Sovjetik në veçanti. Shpresat e tyre lindën nga bindja që Komiteti i Bashkimit Sovjetik do t'i jepte fund perkrashjes së njehshme që Rusia cariste u kishte dhënë sllaveve të Ballkanit në kuriz të interesave kombëtare të shqiptareve. Me këtë shpresë Bajram Curri i paraqiti në vitin 1912, përfaqësuesit diplomatik të Bashkimit Sovjetik në Vjene Dr. Wronski Wronski kërkesën që ai dhe një delegacion i Komitetit "Mbrotja Kombëtare e Kosovës" të shkonin në Moskë për t'u takuar me ministrin e Jashtëm rus G. Çicerin. Në të njëjtën kohë Bajram Curri i paraqiti Këshillit të Komiteteve të Popullit të Rusisë Sovjetike (Këshillit të Ministrave) një memorandum përmbajtja e të cilit tregon besimin që ai kishte për perkrashjen që Rusia e Re do t'i jepte të drejtave kombëtare të shqiptareve.

"Komiteti i madh, - shkruante ai në memorandum, - t'i parashtroj Republikës së Lirisë se populli shqiptar që kërkon gjithmonë lirinë dhe pavarësinë shtetërore të punës së vertetë dhe në vitin 1912 shtet në vet të parë (te njohur) nga Fuqitë e Medha të Evropës, siç janë Londra, Parisi, Berlini, St. Petersburgu, dhe tjerë, humbi qytetet e tij me të cilat kalonte kështu në të pasur. Populli shqiptar pret prej Rusisë Sovjetike pavarësi dhe liri dhe të drejtat e Ballkanit. Populli pret me padurim që Rusia e Re të jetë e drejtë dhe të drejtë të Ballkanit, por mbi bazat e vlerave të vjetra të Evropës, veçanërisht të Ballkanit në mënyrë të drejtë, siç është Rusia Sovjetike t'i zbatojë kërkesat tona të drejta".¹⁴

Pavarësisht se misioni i Komitetit të Kosovës në Moskë nuk u realizua, kjo qëndrimi i Bajram Curri nuk mbeti pa një përgjigje, me ndryshim se, përveçse në formë sugjerimi për ta lidhur lëvizjen për çlirimin e Kosovës në një front të përbashkët me veprimtarinë revolucionare të Partive Komuniste të Gjeshullit Ballkanik - në mënyrë më të ngushtë me lëvizjen çlirimtare të Magdalenisë për shkeputjen e të dy popujve nga zgjedha parlamentare. Madje, disa vite më vonë, Kominterni, sikurse do ta shohim më tej, në bashkëpunim me Komitetin të Çlirimit të Kosovës (K.Ç.K.), si një subjekt politik të veçantë nga Partia Komuniste Jugosllave.

Ndërsa idetë kryesore të lëvizjes punetore shqiptare edhe pse tepër të zhdërt, u duk që në vitin 1919. Në një artikull të botuar nga Loni Kristo, që shfaqte entuziazmin në Sh.B.A., del se këto ide socialiste kishin ardhur jo vetëm nga lindja por edhe nga Perëndimi, madje edhe nga kontinenti i ri, për shkak të luftës. Antinipaligjorizmi në këtë artikull se idetë socialiste, të cilat për zhvillim kishin si regjim kundër kapitalizmit dhe imperializmit, që të zbatonin vend edhe në Shqipëri, por që kështu kishte filluar të lindte klasa

e re punëtore dhe posa që Shqipëria kishte hyrë në sytë lakmitare, sipas shprehjes socialiste të kohës, të imperialisteve të huaj. Klasa e re punetore, nënvizonte ai me tej "jo vetëm do të permiresojë konditat e punës, të meditjes e të jetes, por edhe do të shkeputet nga duart e pame shirshme të kapitalisteve, frenat e qeverisë dhe perpjekjet e saj t'i drejtoje jo për të skllaveruar vë të tjera, por për të përmirësuar dhe edukuar popullin". Dhe më tej: "Lufta do të jetë e gjatë, e mërëzitur dhe e dëshpëruar, ndofta do të fitohet me gjak, por s'ka asnjë dyshim se do të fitohet, në mos plotësisht, të pakten pjesërisht".¹⁵

Idetë socialiste në Shqipëri bënë një hap përpara pas viteve '20, kur jeta e rregullt e shtetit shqiptar dhe si rrjedhim, vëmendja e opinionit popullor, u drejtua te problemet e brendshme të vendit. Megjithatë numri i elementëve të pajisur me njohuri socialiste ishte shumë i pakët. Ndër ta mund të përmenden Stavro Vinjau, i cili gjatë studimeve universitare që kishte kryer në Itali gjatë Luftës së Parë Botërore, ishte regjistruar anëtar i Partisë Socialiste Italiane dhe kishte qenë një nga admiruesit e afert të F. Turatit; në Vlorë Halim Xhelu, i ndikuar nga Partia Socialiste Italiane; në Korçë Lazar Fundo i frymëzuar gjatë studimeve universitare në Paris, nga programi i Partisë Socialiste Frengje. Megjithatë edhe këta u shfaqën në opinionin publik vetëm në njërën anë të medaljes së doktrines socialiste - në kritikën që kjo doktrinë përmbante në atë kohë kundër pasojave, sipas saj, të shkaktuara nga regjimi kapitalist, pra varferisë, shtypjes, padrejtësie, nga të cilat vuante vendi. Perkundrazi anën tjetër të medaljes - aspektin e tij themelor, domethënë anën konstruktive të socializmit, pra ndërtimin e shoqërisë së re sipas parimeve socialiste të përpunuara nga ideologët, qoftë komunistë, qoftë social-demokratë - ata nuk e preken. Madje, mund të thuhet se parimet themelore të doktrines socialiste njiheshin fare pak, për të mos thënë aspak, ende në Shqipëri në fillimet të viteve '20 të shekullit të kaluar.

Një dëshmi se si shqiptaret e kuptonin në këtë kohë bolshevizmin rus, pra diktaturën e proletariatit, na e jep shkrimtari patriot dhe luftetari rilindës, Mihal Grameno, i cili pasi i kaloi vitet e Luftës së Parë Botërore në Sh.B.A., u kthye në Korçë më 1920, duke e quajtur veten "bol-shevik". Më 1923, në kohën e fushatës së zgjedhjeve parlamentare, ai shkruante:

"Mjegulla po ngrihet, popujt po zgjohen dhe pvesin që rrojtë është kjo jonë? Kjo po i shtyn dita me ditën të ideali të lirisë së vertetë, e cila është bolshevizmi. Për ta të mirë, ndiejme gezimin me të madh kur shohim që edhe kombi ynë zëm të zgjedhim dhe të hape sytë: Ne Shqipëri është lindur bolshevizmi po merrsiht tiranite dhe fuqite zyrtare ia kanë humbur vletën dhe kështu kombi shqiptar ka mbetur në prapa se nga të gjithë".¹⁶

¹⁵ Dielli. Boston, Mass, 10 tetor 1919.

¹⁶ Koha. Korçë, 27 tetor 1923. Shih Shtojcen nr.3.

Pavarësisht nga epiteti "socialist" apo "bolshevik" që përdornin disa nga figurat e këtyre viteve, në thelb ata i përkisnin rrymes së majtë, marksiste. Ata e quanin veten demokratë revolucionarë, të cilët për hir të përpjekjeve të tyre patriotike, për një Shqipëri të pavarur dhe për një shoqëri moderne, kishin përvetësuar edhe pikëpamje kundër imperializmit, i cili sipas tyre, kërkonte ta kthente Shqipërinë në një koloni të kapitalit të madh evropian. Në këtë front u mështuan kryesisht intelektualët e rinj që kishin kryer dhe që ishin duke kryer studimet e larta në universitetet e Evropës Perëndimore, sëbashku me shumë elementë demokratë të shtresave të mesme të shoqërisë shqiptare. Këta intelektualë të rinj, të dashuruar pas qytetërimit evropian, themeluan nën thirrjen e Avni Rustemit, më 13 tetor 1922, "Shoqëria Bashkimi", një shoqatë politike, shoqërore, kulturore, me prirje të majta marksiste dhe jomarksiste. Nën kryesinë e Avni Rustemit, një demokrat revolucionar me prirje të majta, shoqëria "Bashkimi" shpallosi flamurin e nxitjes së Shqipërisë nga prapambetja feudale, në një Shqipëri demokratike evropiane, pa çifligare dhe pa analfabete, me një shtet demokratik modern, industrial e të kulturuar.

Dallohen: 1- Avni Rustemi, 3- Fan Noli, 4- Reshat Këllici, 5- Qazim Koculi, 6- Lazar Fundo.

Në rradhat e "Shoqërisë Bashkimi" ishte edhe anetare që e quanin veten lehtëzues socialiste (T. Zavalani, R. Këllici, L. Fundo). Krahës tyre kishte edhe të tjerë që tregoheshin si simpatizantë të pikëpamjeve të majta marksiste. Por vizioni që ata kishin për socializmin ishte ai i një social-demokratizmi të brishtë. Duket thjeshtuar se jo vetëm Stavro Vinjau, sikurse u theksua në Partinë Socialiste Italiane, por as ata që e quanin veten socialistë, por që ishin për zotësimin e pronës private apo për shtetezimin e

mjeteve të prodhimit ose vendosjen e diktaturës së proletariatit. Vizioni që kishin për socializmin keta idealitë romantikë ishte ai i të majtëve jomarksiste - vizion të cilin e kishin luftuar me aq përparimsi V.I. Lenini dhe tani kishte marrë persipier ta luftonte Internacionalja e Trete Komuniste (Kominterni). Natyrisht ata genë kundër pronës së madhe çifligare jo vetëm se ajo që burimi i shfrytëzimit të ozër të bujqve të vendit ishte, për çfarë se me akaparimin e saj nga bejlerët çifligarë, pjesa më e madhe e saj kishte mbetur e papunuar, duke privuar kështu nga toka e tokës me mijëra fshatarë të vegjël, të cilët për shkak të shfrytëzimit të ozër nga pronarët e vendit e kishin në parcelat e saj. Por kishte edhe një arsye tjetër pamjaftë. Prirja e majtë në Shqipëri vinte nga koha e feudalizmit kur të kishin qënë prirje prona shtetërore e Perandorisë Osmane, kurse pas Tanzimatit bejlerët çifligarë duke përfutur nga degjenerimi i administratës shtetërore, kishin grabitur në momentin e njohjes ligjore të posedimit privat të tokës bujqësore. Pra sipas tyre, bejleret nuk gëzonin të drejtën e pronarit legjitim mbi tokën e grabitur. Gjatë lëvizjes demokratike të viteve '20 në Shqipëri, jo vetëm socialistët revolucionarë por edhe demokratët liberalë (si dikur edhe Ismail Qemali), kërkonin me anë të reformës agrare, të vihej e drejta e pronësisë në vend - t'u merrej grabitesve toka e grabitur dhe ajo t'u kthehej atyre që u takonte. Në lidhje me reformën agrare ekzistonte vetëm një rrymë - një palë kërkonte që shpronësimi i pronës çifligare të kryhej me shpërblim, kurse pala tjetër ngulte kembë që shpronësimi të zbatohet sipas metodës "bolshevike", pa shpërblim, sipas parimit se objekti i grabitur nuk mund t'i merret grabitesit me kundershperblim. Sidoqoftë, as socialistët, as liberalët nuk kërkonin zbatimin e parimit marksist-leninist rus, domethënë kthimin e tyre në pronësi shtetërore, por shpërndarjen e tyre në dobi të fshatarëve bujq, pra kthimin e tyre nga prona e madhe në prona të vogël private.

Përveç përhapjes së ideve socialiste, gjatë viteve '20 u shfaqën edhe perpjekjet e punetoreve për të formuar organizata profesionale dhe siç u quajtën në Shqipëri "Shoqëri Punetore" dhe për të kërkuar të drejtat e tyre me anën e peticioneve dhe grevave. Hapi i parë i në shoqëri të tilla, sipas modelit evropian u ndërmor në Korçë, në pranverën e vitit 1923. Në një takim që përmban shtypi për formimin e saj thuhet:

"...Marrim vesh se nesër, të djele me ora 3 do të bëhet mbledhje e punetoreve në shkollën e Shen Gjergjit. Në këtë mbledhje, siç marrim vesh, do të kthehet (themelohet) një Shoqëri e punetoreve nga të gjithë zanatet, e cila do të ketë për qëllim Bashkimin e gjithë punetoreve me anën e së cilës do të ndërtohet përpara botes së qytetëruar, edhe me anën tjetër do t'u sigurohet mejetet edhe eret e punetoreve. Me këtë rast s' duhet të mbetet asnjë punëtor pa votuar në mbledhje."

¹⁷ Shqiptari i Amerikës. Viti 1, nr. 18.

Peshë vendive sociale të dhe mija e lëvizjeve punëtorë u dhanë zemër dhe veprimtarë të mija për të formuar një parti socialiste shqiptare. Në fund të qytetit të Korçës, bashku me atë të Shkodrës qëndronin të parat të mendimit për punën politike dhe shoqërore shqiptare. Në Korçë në atë kohë funksiononte Partia Socialiste e Lirë e Lirë. Zai, siç quhej, punonte në atë kohë në Korçë me 1909 pas lufës së Parë Botërore, kishte kryer studimet universitare në Paris në Fakultetin e Sociologjisë dhe ishte kthyer në atë kohë me 1912 me ide socialiste. Shumë shpejt ai u bë një nga lideret më të njohur të Avni Rustemit dhe ishte një nga themeluesit e Partisë Socialiste. Por synimi i Zait ishte të shkonte më tej një organizatë demokratike revolucionare dhe të formonte një parti socialiste si ato që funksiononin në ato vite në mbare vendet e Evropës – disa të shkeputura dhe disa të përfshira në Komintern. Programin e kësaj partie socialiste, e cila si vend më të mirë të saj mendoi se do të ishte Korça, e njohim nga shtypi lokal i qytetit. Në "Gazetën e Korçës", në një nga numrat e muajit qershor të vitit 1923, thuhet:

Atyrrim vesh se për së shpejti do të formohet në qytetin tonë një parti e re, e cila do të bashkojë të gjithë punëtorët dhe të gjithë qytetarët që janë me të vërtetë përparim dhe bashkëpunues të kësaj partie socialiste. Partia socialiste rrugën e vërtetë të rejtjes dhe të përparimit të popullit shqiptar, e cila tashmë po e rrëkullisin ato të tjerët. Partia socialiste do të bashkojë të gjithë punëtorët dhe do të përhapë degë në të gjithë qytetet dhe katandrat e Shqipërisë, po veçanërisht fuqinë e saj më të madhe do të vendosë në Tiranë. Partia socialiste do të luftojë me njëri nga letargjia e sotme dhe do të përhapë fuqinë e saj për të mbrojtur interesat dhe të drejtat e popullit shqiptar. Partia socialiste do të luftojë me njëri nga letargjia e sotme dhe do të përhapë fuqinë e saj për të mbrojtur interesat dhe të drejtat e popullit shqiptar. Partia socialiste do të luftojë me njëri nga letargjia e sotme dhe do të përhapë fuqinë e saj për të mbrojtur interesat dhe të drejtat e popullit shqiptar.

Viti 1923 duket se po shënonte kalimin e socializmit, nga fusha e ideve në atë të veprimit të organizuar, e cila fillimisht del nga programi i përmendur, nga një parti me tiparet e socializmit demokratik dhe jo të socializmit bolshevik. Por Partia Socialiste Shqiptare nuk u formua dot, pjesërisht nga prirja e atë kohë që shfaqej te djathta për çështjet ngase, si duket, në kushtet e atë kohë nuk kishte ende forca të brendshme, në gjendje që mund t'i impononte kësaj prirjeje.

Edhe për ide të socialiste në Shqipëri nuk u shkruanë as në lëvizjen përparimtare të organizatave partiale. Ato gjithashtu kishin zënë vend në disa qytete të Shqipërisë. Partia për ta shprehur publikisht simpatinë

ndaj tyre e dha vdekja e V. I. Leninit më 21 janar 1924. Më 4 shkurt, ditën e parë që u hap Kuvendi Kushtetues Shqiptar, i dalë nga zgjedhjet e dhjetorit të mëparshëm, pasi u bë një pushim për të nderuar presidentin e Amerikës W. Wilson që kishte vdekur më 21 janar, deputeti i Dibrës, Jashar Erebara, një deputet i pavarur, i cili nuk kishte asnjë lidhje me ide të socialiste, propozoi që para se të fillonin punimet e Kuvendit të mbahej një pesë minuta pushim edhe për Leninin, vdekur dy javë më parë. Ai tha: "Neqoftë e do të flite për të mirën e Shqipërisë, me tepër do të flite Lenin për një Shqipëri të madhe". Propozimi i tij u prit me ilaritet nga deputetët e djathtë. Menjëherë e mori fjalën Avni Rustemi, i zgjedhur deputet i Tropojës me mbishkruetjen e Bajram Currit, i cili tha:

"Më vjen shumë keq z. kryetar, që kur përmendet emri i Leninit, degjohen qeshje nga ana e disa përfaqësuesve të kombit. Nuk dua që Shqipëria të jetë bolshevike, sepse gjendja dhe pozita e saj nuk e do, por, për nder të lartënjësorë duhet që me një respekt të zihet në gojë emri i tij. Edini fare mirë zotërinj, se qysh ai mbrojtë principet e larta të njerëzisë e se që i pari që denoncoi Traktatin e Fshehtë të 1915, që ishte për copëtimin e Shqipërisë. Edini se propozimi i lartë prej Z. Erebarës nuk do të pranohej, po ne megjithatë e kemi për detyrë të propozojmë që të lichen 5 minuta pushim si shenjë hidhërimi për vdekjen e tij".¹⁹

Propozimin e Avni Rustemit e kundërshtoi një nga deputetët e qatqevë çifligare, Fqerem Vlora, i cili deklaroi që Lenin nuk meritonte të nderohej, pasi ishte përgjegjës për krimet e kryera gjatë Revolucionit të Tetorit. Parlamenti shqiptar nuk guxoi as ta hidhte poshtë as ta miratonte propozimin e J. Erebarës. Nderkohë Ali Keçyryra, deputet i Permetit, kërkonte të mbahej një pushim për nder të patriotit rilindas korçar, Jovan Cico Kosturi, vdekur gjuhëshu pak kohë më parë. Parlamenti mbajti pesë minuta pushim – nënkuptohet se në këtë homazh përfshihej edhe nderimi ndaj V. I. Leninit, përndryshe propozimi i Jashar Erebarës nuk u hodh poshtë. Sikur e shihet Avni Rustemi e çmoi Leninin, jo për ide të tij bolshevike, por për denoncimin e Traktatit të Fshehtë të Londrës.

Në Shkodër, patrioti revolucionar Nikolla Ivanaj, shkruante se Lenin "krijoi bolshevizmin dhe u bë diktator i ma të gjatit shtet dhe i ma të madhit komb në botë, që i qeverisi për pesë vjet rresht, edhe i nguli themelet e patundshme në Rusinë e Re, e cila mori udhën e lirise, të qytetërit dhe të përparimit të përgjithshëm e të vërtetë. Veprimi i tij me shokë do të vijë emri i tij me nderime dhe adhurime do të mbetet përjetësisht i gjallë".

Tri dite më vonë, në Gjirokastrë, në gazetën lokale, në një artikull, i cili sipas stilit duket se ka dalë nga pena e bashkëpunëtorit të saj, Vangel Këça

¹⁹ Bisedimet e Kuvendit Kushtetues, Tiranë 1924, f. 64.

²⁰ Republika, Shkodër, 1 shkurt 1924.

por thuhet se për këtë hevizimin pritet të shfaqen mendime në favor dhe kundër nënvizimit. Në fakt nuk mund të mohohet: Lenini përfaqëson një simbol të cilit të asaj ideologjije shqiptërore që ëndërron një jetë më të mirë, më mirë se për proletarin e përjetshëm që heq e vuan nën thundrën e kapitalizmit. Në gazetën "Politika" të Vlorës, e cila drejtohej nga Halim Kapllanmali. Në gazetën "Politika" të Vlorës, e cila drejtohej nga Halim Kapllanmali. Në gazetën "Politika" të Vlorës, e cila drejtohej nga Halim Kapllanmali.

Por Lenini gjatë kohës së revolucionit në Rusi me të madhin e shekujve, por për Lenini, politika e tij për Shqipërinë, i përket popullit tonë të vogël e të lodhur në luftat e përhershme. Lenini dhe kështu e hekurta të Ministrisë së Punëve të Jashtme të Rusisë dhe bashkëpunuesit të tij, në mes të të cilëve ish dhe bashkëpunuesit të tij të Leninit, të cilët në 1915 qe për në Shqipëri. Te mos qe Lenini nuk ka marrë asnjë lloj përkrahjeje për të kete traktat. Shqipëria si shtet që nuk ka marrë asnjë lloj përkrahjeje për të kete traktat, ndihmen e rrenjosjes së saj e ka gjetur tek nga populli i Shqipërisë, ndihmen e rrenjosjes së saj e ka gjetur tek nga populli i Shqipërisë, ndihmen e rrenjosjes së saj e ka gjetur tek nga populli i Shqipërisë.

Me fitoren e Revolucionit Demokratik në qershor 1924 pritej që idetë socialiste të përhapeshin më lehtë se në kohën e qeverisë së mëparshme të A. Zogut. Kjo për arsye se në qeverinë e Fan Nolit merrnin pjesë ministra, të cilët edhe pse, me përjashtim të Stavro Vinjaut, nuk ishin përkrahës të ideve socialiste, gjithësi nuk ishin as kundërshtarë të rreptë të tyre. Në fakt ndodhi e kundërta. Gjatë merrjes së pasuan fitoren e Revolucionit të Qershorit, përthyerja nuk u bë fare për idetë socialiste. Ndaj këtyre ideve heshtën edhe antitaret majtas të shqiptarëve "Bashkimi", të cilët përkrahën me armë fitoren e revolucionit, madje dhe prej tyre nuk i kishin fshehur simpatitë për idetë socialiste. Kjo heshtje mund të shpjegohet me situatën komplekse që u krijua për pushtetin revolucionar të qershorit – nga njëra anë nga përgatitjet që u bënë për përmbysur me Ahmet Zogun në krye dhe me përkrahjen e Jugosllavëve dhe të Greqëve, por tjetër anë për ta përmbysur qeverinë e Nolit me një ndërhyrje ushtarake nga territori jugosllav dhe grek – nga ana tjetër, nga asfiksionet që kryejnë për qeverinë revolucionare të Qershorit, presioni i fuqive të mëdha evropiane, të cilat nuk e njojnë përmbysjen me dhunë të rendit kushtetues, si rrjedhim, as qeverinë e Nolit. Veç kësaj, socialistët jugosllavë dhe grekë, të cilët u bënë detyrë të kundërshtonin (siç veptoi partia socialiste italiane më 1920 kundër qeverisë së Romës), përgatitjet

kundërrevolucionare shqiptare të qeverive të tyre, nuk lejojnë. Qeveria demokratike e Nolit mbeti kështu e izoluar si një shtet në mëdhenë. Në këto rrethana, vëmendja e përkrahësve të Revolucionit të Qershorit, përballë dhe simpatizantët socialiste, u përqendrua jo te reforma socialiste, por te mbrojtja e pavaresisë së atdheut, të integritetit dhe të pushtetit demokratik. Para vëmendjes së përkrahësve të Qeverisë së Qershorit, u shfaq vetëm Bashkimi Sovjetik. Madje, vetë Moskë kishte marrë nismën që në vitin 1923, kur kryeminister ishte Ahmet Zogu, për një afnim me Shqipërinë. Por Zogu, i keshilluar nga Parisi dhe Londra, kishte ngurruar t'i përgjigjej pozitivisht kërkesës së Moskës, ndërkohë që Lufta e Dytë Botërore me shtetet e huaja, ishte në dobi të Shqipërisë. Pas triumfit të Revolucionit të Qershorit ishte vetë Noli që mori nismën për të lidhur marrëdhënie diplomatike me Moskën, i shtyre jo nga simpatia për regjimin bolshevik, por për dy konsiderata të tjera: nga fakti se Bashkimi Sovjetik nuk ishte synime imperialiste ndaj Shqipërisë, madje ishte përkrahës i popujve të vegjël, kundrejt synimeve të huaja imperialiste dhe shqiptarëve dhe nga fakti që dy nga fqinjët e Shqipërisë, Italia dhe Greqia kishin lidhur ndërime marrëdhënie diplomatike me Bashkimin Sovjetik, pa shënuar ndryshime serioze nga ana e fuqive perëndimore. Qeveria sovjetike u përgjigj pozitivisht kërkesës së Nolit përmes ministrit të saj të Jashtme G. Çicovin në fund të korrikut. Por, ndaj Tiranës fuqite perëndimore ushtuan një presion të fuqishëm që ta ndërpriste procesin e lidhjes diplomatike me Moskën. Shpërthyen kështu akuza të rënda se sikur Shqipëria po kërkohet në nivel central të Kominternit për përhapjen e bolshevizmit në Evropën Juglindore. Qeveria e Nolit u lëkund. Si rrjedhim, ajo i kërkonte qeverisë sovjetike ta shlynte për më vonë vendosjen e përfaqësive diplomatike. Në të njëjtën kohë qeveria e Nolit shpalli se kishte marrë masa për ndalimin e propagandës bolshevike në Shqipëri. Por qeveria sovjetike kundërvepoi diplomatikisht. Ajo u dha të kuptonte qeverisë shqiptare se kërkesa e saj e 25 qershorit, drejtuar Moskës dhe përgjigjja pohuese e qeverisë sovjetike, ishin akte juridike të mjaftueshme për ta konsideruar të përfunduar lidhjen e marrëdhënieve diplomatike me kështu, pa qenë nevoja për akte të tjera. Kjo do të thoshte për Moskën se marra e ngritjes së legatës së saj në Tiranë, ishte e hapur. Noli nuk e kundërshtoi këtë interpretim. Ky qëndrim i dha më tepër shlyetje fushatës së fuqive perëndimore kundër qeverisë së Tiranës, madje u duk sikur fuqitë perëndimore, tani i shihnin me sy të mirë përplekjet që po bënte Ahmet Zogu për të ndërhyrë ushtarakisht në Shqipëri dhe për ta përmbysur me dhunë qeverinë "bolshevike" të Nolit. Moskë, nga ana e saj, nuk e mori fare në konsideratë situatën kritike që po përjetonte qeveria e Nolit. Për më tepër, në kohën kur në territorin jugosllav dhe grek repartet kundërrevolucionare të A. Zogut po përgatiteshin të kalonin kufirin, në Tiranë arriti nga Roma

me të dhjetor Krakovjecki, i emëruar ministër i Legatës Sovjetike në Tiranë, sëbashku me personelin e përfaqësive. Për të zbutur sadopak reagimin e naqive perëndimore, i cili ato ditë arriti kulmin, qeveria e Tiranës deklaroi me 20 dhjetor se kishte kërkuar nga përfaqësia sovjetike largimin e saj nga Shqipëria. Por tashmë që vonë A. Zogu në krye të disa mijëra vullnetarëve dhe të disa qindra mercenarëve bjelloruse (crangliste) të rekrutuar në Jugosllavi, kishte kaluar kufirin e Shqipërisë dhe me 24 dhjetor hyri në Tiranë. Kështu mori fund pas 6 muajsh e ashtuquajtura periudha e Revolucionit të Qershorit.

KREU III

ORGANIZATAT E MAJTA NË MËRGIM KONARE-ja

Përmbysja e qeverisë së Nolit u pasua nga një fushatë propagandistike që ndërmori pushteti zogist kundër parimeve demokratike dhe veçanërisht kundër ideve socialiste. Për t'u shpëtuar arrestimeve që mendohej se Ahmet Zogu do të kryente ndaj kundërshtarëve, sapo të merrte pushtetin në dorë, udhëheqësit e Revolucionit të Qershorit, me në krye Fan Nolin, sëbashku me mjaft përkrahës të tyre dhe me disa krerë të emigracionit kosovar, u larguan nga Shqipëria.

Në të vërtetë A. Zogu dhe bashkëpunëtorët e vet, sapo shtinë në dorë pushtetin, i cilësuan "bolshevikë" anëtarët e qeverisë së Nolit dhe partizanët e saj, qofshin të majtë, qofshin të djathtë, përfshirë dhe krerët kosovarë, me motivacionin se kishin vendosur të zbatonin reformën agrare dhe se kishin pranuar ardhjen e ambasadorit sovjetik në Tiranë. Një muaj më vonë, në janar të vitit 1925, kur Ahmet Zogu u shpall president i Republikës Shqiptare, ai u cilësua në Këshillin Kombëtar (Parlamentin) në Tiranë, shpëtimtar i atdheut nga "bolshevizmi". Pra demokracinë e vendosur nga Revolucioni i Qershorit, e identifikuan pa të drejtë me komunizmin. Dihet se as Revolucioni i Qershorit nuk kishte karakter bolshevik, as anëtarët e qeverisë së Nolit dhe as krerët e emigracionit kosovar, nuk ishin komuniste, gjithashtu as reforma agrare nuk kishte karakter bolshevik. Por në atë kohë epiteti "bolshevik" ose "komunist" kishte filluar të përdorej tendom në Ballkan për çlindo kundërshtar të regjimeve të djathta. Në takt konspiracioni i djathtë kundër qeverisë së Qershorit nuk u ngacmua nga idetë socialiste, por nga reagimi që shkaktoi te fuqitë perëndimore programi i qeverisë së Fan Nolit për të ndaluar depërtimin e kapitalit të huaj në Shqipëri. Me etiketën "bolshevik" të djathtët, të cilët me Zogun në krye përfaqësonin regjimin çlindor dhe autoritar, nuk benin gjë tjetër veçse, në kundërshtim me bindjet e tyre e propagandonin pa e kuptuar, regjimin komunist si më regjim demokratik. Megjithatë, si pasojë e terrorit politik që u vendos pas "Triumfit të 1 eprilit", trethanat për lëvizjen operitare ndaj A. Zogut në përgjithësi dhe në mënyrë të veçantë për lëvizjen socialiste, u veshtrësuan në kulm.

Simpatizantët e pakët socialiste që nuk mërguan për qëndrimin në

Sa për për t'u shpëtuar persekutimeve nga policia zogiste, u shtrënguan të rde prisnin çdo veprimtarë politikë. Megjithatë burgimet dhe internimet, nuk mund t'ishte kështu për sh. Anastas Plasari i cili në mars 1925 u riatdhesua nga Rumelia në Korçë, në muajin prill u burgos, mbasi kishte qenë anëtar i Partisë Komuniste Rumune⁴. Në këto rrethana, levizja e hapur opozitare u shprehte përsëri Shqipërisë në radhët e emigracionit politik dhe ekonomik shqiptar.

...në Rumani më 1913, u bë më 1918 anëtar i Komuniste Rumune. Po atë vit kreu shkollën e parë komuniste në Rumani. Për të pasqyruar punën e Komuniste në të gjithë Rumani, u bë përpjekja e parë për të krijuar Partinë Komuniste të Parë rumune në vitin 1924. Për veprimtarinë e tij në këtë parti, u arrestua dhe u dënua me 10 vjetër burg. Përsëri, Penashine Korço, u arrestua dhe u dënua me 10 vjetër burg për shkak të punës së tij për Partinë Komuniste të Parë rumune. Përsëri, u arrestua dhe u dënua me 10 vjetër burg për shkak të punës së tij për Partinë Komuniste të Parë rumune.

²⁸ AQSH. Fondi: "Grupi Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik". Fondi 10. Letra 1. Dokumenti 17. Letra 3 prill 1935.

..... Pjesa e parë / Kreu III .....
elementeve demokratë që luftojnë kundër regjimit të tanishëm të Zogut në Shqipëri. Gjithashtu po atë vit, mëth 20 intelektualë të moshës së re, u anëtarë të shoqërisë "Bashkimi" dhe simpatizante të ideove të majta, u denigruan nga Komiteti Qendror i Nalimit në Bashkimin Sovjetik, për të ndjekur studimet e larta

Megjithatë, presa me e madhe e pjesëmarrësve të Revolucionit të Qershorit që u larguan nga Shqipëria kundërshtarë të orientimit të majtë të KONARE-së, nuk pranuan të aderimin në të. Disa prej tyre qëndruan në pritmen (Stavro Vllamari, Bahri Omani, Spiro Koleka, Koço Muka, Zenel Koleka, Koço Iasi, Ibrahim Karbunara, Ismail Haki Tatzati) si dhe disa personalitete kosovare (Hasan Prishtina, Rexhep Mitrovica, Hysni Peja etj.). Përkundrazi, disa emigrantë antizogistë me prirje të djathta themeluan bashkësi në Vjenë, një organizatë me vete me emrin "Bashkimi Kombëtar" me në kryesi të përbërë nga Sotir Peci, Ali Këlcyra, Xhemal Bushati, Angjelin Suma, Sefi Vilamasi etj. dhe me një organ me të njëjtin emër (Bashkimi Kombëtar). I cili në fillim botëhoi në Vjenë, pastaj në Paris (1925-1929). Sipas pohimit që ka bërë Sefi Vilamasi në kujtimet e veta, arsyet përse ata nuk aderuan në KONARE kanë qenë animi i saj nga Kominterni dhe financimi i saj nga Moskë. Arsyeja e vertetë ishte se ata nuk u pajtuan kryesisht me programin e majtë që përveçetori KONARE-ja në fushën e politikës së brendshme përfshirte dhe qëndrimin e saj kundër hyrjes së kapitalit të huaj. Këtë e dëshmon fakti se që në fillim Bashkimi Kombëtar shpalli se ishte kundër çdo ideje të majtë, jo vetëm në politiken e brendshme, por dhe në marrëdhëniet ndërkombëtare. Në politiken e brendshme u shpreh kundër reformës agrare në Shqipëri kundër përhapjes së ideve bolshevikë dhe në mbrojtje të pronës së cilësarë, duke kërkuar vetëm largimin e Ahmet Zogut nga pushteti. Në politiken e jashtme nuk pranoi asnjë bashkëpunim me të asnjë shtet ballkanik, madje as mësim me Bashkimin Sovjetik. Bashkimi Kombëtar u rreshtua pas bllokut franko-yugosllav, i cili ndiqte haptaz një politikë antitallane dhe në të njëjtën kohë antisovjetike. Madje krerët e Bashkimit Kombëtar ndërmorën edhe kritikën Ahmet Zogut për bashkëpunimin e tij me Jugosllavinë. I cili, till pas rënditje së fuqi, i dha Shen Naumin, duke cënuar tërësisht tokësorë të Shqipërisë, vete ata pranuan të financoheshin nga qeveria jugosllave për veprimtari të tyre politike.

Pas kësaj në mënyrë të KONARE-ve shumë shpejt u thelluan dallimet për mënyrën dhe titullin e madës dhe nëntësive antizogiste, por kundërshtare me të tjerë. Shkëlqim i cili mund të thuhet se më tepër i KONARE-së nga Bashkimi Sovjetik dhe Lëvizja e foratit financiar që ajo mernte nga Moska. Shprehja e kësaj tërësie për herë të parë nga Nohi për regjimin e sovjetëve, në të cilin për vazhdimësi të gjatë dhe titullin e peshkopit të kishës ortodokse të peshkopit të kishës të KONARE-ve Rivalet e tij filluan

Organizatat e majta në mërgim - KONARE-ja

Organizatat e majta në mergim - KONARE-ja

ta quanin me qesëndi "peshkopi i kuq", kurse përtej Atlantikut Faik Konica e ngacmonte me titullin "shoku Noli" (në anglisht "shoku Noli"), madje ndonjë tjetër edhe "tavanish Noli" (në rusisht "shoku Noli"). Por Noli nuk u lëkund nga keto insinuata. Ai tashmë ishte neshituar në traditë të shumë intelektualëve evropianë, disa nga të cilët ishin për të shquara të kulturës botërore si Romain Rolland, Andre Gide, Henri Barbusse, Enrich Maria Remark, Thomas Mann, Bertold Brecht, St fan Zweig, Ernest Hemingway etj., të cilët shprehnin haptaz simpatinë e tyre për rrugën e shëndetshme politike, shoqërore, ekonomike, kulturore që kishin ndërmarrë Partia Komuniste Sovjetike, fill pas Revolucionit të Tetorit. Këto simpati Fan Noli e shprehu me fjalët më entuziaste gjatë vizitës që bëri në Moskë në nëntor 1927 (sëbashku me Bedri Pejani dhe Ibrahim Gjakoven), i ftuar nga qeveria Sovjetike për të marrë pjesë në kongresin "Miqte e B.R.S.S.-së" që atë u mbajt në prapëri të dhjetëvjetorit të fitores së Revolucionit të Tetorit. Në intervistën që Fan Noli i dha gazetës bolshevike "Pravda", deklaroi:

**Fan Noli. Kryetari i
KONARE-së**

Djathtas: Pjesë nga delegacioni shqiptar që mori pjesë në kongresin "Miq të Bashkimit Sovjetik", që u mbajt në Moskë, në nëntor 1927, me rastin e dhjetëvjetorit të Revolucionit të Tetorit. Në foto: Bedri Pejani, Ibrahim Gjakova, në çastin e misjes nga Berlioni për në Moskë.

[illegible]

Ne fund të vitit 1927, fill pas kthimit të F. Nolit nga Moskë në Vjenë dhe kur KONARI-ja pranoi platformën e propozuar nga Bashkimi Sovjetik, të ndërtuar mbi baza të thekta nacional-revolucionare, anëtarët me prirje të djathta u larguan prej saj. Më disa prej tyre (Qazim Koculi, Kol Tromara etj.) u bashkuan me organizatën "Bashkimi Kombëtar" (B.K.), disa të tjerë formuan të ashtuquajturin "Grupi i Zares" me tendencë autoritariste ekstreme të djathta, ku u mështuan simpatizantët e fashizmit italian (Mustafa Krupa, Nihal Koca, Kostandin Kote, etj.). Më vonë, nga KONARI-ja u mënjana, pa u shkëputur Komiteti i Çlirimit të Kosovës (KÇK-ja), duke qëndruar si një organizatë me vete, pa i shkëputur lidhjet me Kominternin. Me largimin e tyre, KONARE-ja, tashmë krejtësisht me prirje të majta, por gjithnjë në front dhe me kryetar Fan Nolin, pati në gjirje së jeto vetëm Komitetin e Çlirimit Nacional (KÇN-ja, me anëtarë: Omer Nishani, Lame Berihu, Riza Cerova, Halim Xhelu etj.), i cili vazhdoi të drejtonte gazetën "Liria Kombetare", por edhe dy grupime të tjera: Grupi Komunist Shqiptar (Kostandin Boshnjaku, Koço Tashko, Lazar Fundo) të atashuar pranë Seksionit Ballkanik të Kominternit me seli në Vjenë, seksion i cili botonte organin në frëngjisht "La Federation Balkanique", tjetra "Komiteti i Çlirimit të Kosovës" (KÇK-ja, me anëtarë: Bedri Pejani, Ibrahim Gjakova, Qamil Beja etj.). I njohë për të shënuar me letërat e Komitetit të Çlirimit të Kosovës (KÇK-ja) u njoft nga Kominterni, si një grup "komunist" i veçantë nga Partia Komuniste Jugosllave, vendim ky që tregonte se Kominterni e njohte në atë kohë Kosovën si subjekt të drejtave kombetare të veçanta, pra si

1. The first part of the document is a list of names and titles, including "The Hon. Mr. Justice" and "The Hon. Mr. Justice".

1000

..... Organizatat e majta në mërgim - KONARE-ja .....
subjekt për të formuar një shtet më vete, e drejtë kjo, e cila më vonë, pas
presionit të Partisë Komuniste Jugosllave, u anulua.
Ndërkohë më 28

Ndërkohë më 28 gusht të vitit 1927 dymbëdhjetë ndër studentët shqiptarë të vendosur në Bashkimin Sovjetik, kur ata ende nuk i kishin përfunduar studimet universitare, formuan Organizatën Komuniste Shqiptare - **Grupi Komunist Shqiptar** në Bashkimin Sovjetik. Ata qenë: **Lazar Fundo** (me pseudonimin **Kreshniku**, Pagani, Lovati), **Sejfulla Maleshova** (**Gurini**), **Tajar Zavalani** (**Zoniev**), **Selim Shpuza** (**Tabaev**), **Demir Godelli** (**Llodani**), **Ali Kelmendi** (**Çuni**), **Rexhep Çami** (**Gllavini**, **Filati**), **Riza Domi** (**Dokini**), **Naum Prifti**, **Sali Hidri** ose **Hoxha**, **Riza Haino**. Ata qenë të organizuar në tri celula: **Moske**, **Leningrad**, **Odesë**. **Grupi Komunist Shqiptar** në Bashkimin Sovjetik u rreshtua në radhët e **KONARE**-se. Për më tepër ai u solidarizua dhe në Qendrën Komuniste Shqiptare të Vjenës. Në të njëjtën kohë kërkoi të integrohej edhe në Komitetin e Çlirimit Nacional, me qëllim që të shtinte në dorë drejtimin e tij dhe të diktonte në orientimin politik të organit të tij "**Liria Kombëtare**". Madje njeri prej tyre, **Lazar Fundo**, përgjegjës i celulës së Moskës, botonte artikuj në të dy organet - si në "**Lirinë Kombëtare**", ashtu dhe në "**La Federation Balkanique**".

Kryesia e Grupit Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik Ullarëngje me të merrte të fortë. Sot dëgjohet Maleshova, Lazar Fundo, Tajar Zavalani. Në këmbë: Reshat Kelliçi, Selim Shpuza.

Për Seksionin Ballkanik të Kominternit, formimi i Grupit Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik, e para organizatë komuniste shqiptare e pajisur me programin e Kominternit, ishte një ngjarje pozitive. Por, qendrimi i mëtejshëm i militantëve të saj në Bashkimin Sovjetik ishte për Gjergj

¹⁰ AQSH. Fondi: "Grupi Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik". Fondi nr. 16, Lista nr. 1, Dosja 1.

Dimitrovit (kryetar i Seksionit Komunist Ballkanik të Kominternit), i padobishëm. Në të vërtetë, Organizata Komuniste Shqiptare e Moskës, krejt e shpëputur nga masat punuese të Shqipërisë, i ngjante një komande ose shtabi pa ushtri. Interesat e marksizmit revolucionar të Kominternit, ngulle këmbë Dimitrov, kërkonin që të formohej Partia Komuniste Shqiptare në Shqipëri. Vitin tjetër (1928) militantët e Grupit Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik morën porosi nga Gjergj Dimitrov që të përfitonin nga amnistia e shpallur nga Ahmet Zogu për emigrantët politikë dhe të mund të hyjnë e të dilnin lirshëm në Shqipëri (kryesisht në Francë, Greqi, Turqi). Këto mëtime dala nga letra që përgjegjësi i celulës së Moskës, Lazar Fundo, i dërgonte përfaqësuesit të celulës së Leningradit, Tajar Zavalanit, më 10 janar 1928. Shteme me këtë rast se L. Fundo shërbeu për disa kohë në Moskë në kalimin e punës së sekretarit të përgjithshëm të Kominternit, Buharin (Nikolaj Ivanovici Buharin) me nga ideologët e spikatur të partisë bolshevike sovjetike, përkrahjet e të cilët, për zgjidhjen e çështjes fshatare, e bën për vete militantin e ri shqiptar. Në leter thuhet:

"Si këtu Dimitrov, që ka qenë udhëheqës këtu ca kohë me parë, më thirri në hotelin që kishte zënë dhe t'ua tregoi me një mbi punën tonë. Ai është i mendjes (dhe me duket sesa t'ua vërtetë në çdo gjë personal) se grupi ynë duhet që tani të nisë të përhapet për të krijuar tërësi të reja të partisë. Federata Ballkanike, më tha, shpresat më të mëdha për të marrë tërësi revolucionare në Shqipëri i ka nër neve. Ne duhet që tani të organizojmë me masë të mëdha stadiumin e çështjes shqiptare dhe të përgatitemi të bëjmë me grup komunist që do të udhëheqë lëvizjen nacionale shqiptare, të nisim të krijojmë me tërësi të vogël komuniste etj. Për këtë qëllim më dha një letër për sekretarin e seksionit Ballkanik të Kominternit. Me ngarkoi ta pleqëroj këtë punë me shokët e Leningradit e të ketushëm dhe pa vonim t'i shkruaj mbi rezultate".

Për këtë qëllim ai i dërgonte Tajar Zavalanit që të organizonte një mbledhje me "shokët" komunist shqiptarë të Leningradit për të zgjedhur një komision të përkohshëm, i cili të përgatiste bazën e formimit të një partie në Shqipëri. Partia shente se ai merite persiper që ta lidhte komisionin e përkohshëm me Dimitrovin, komision duhej të lidhej me Grupin e Vjenës dhe me Komitetin e Grupit Komunist në Gjenevë. Vete ai propozonte që në komision të hyjnë Helen Mula, Tajar Zavalani, Sejfulla Maleshova, Selim Shpiza, përberë e cila në fakt u miratua duke shtuar edhe Demir Godellin.

Detyra për të formuar Partinë Komuniste Shqiptare u miratua nga Komiteti i Grupit Komunist në Gjenevë me vonë (qershor 1928). Madje

..... Organizatat e majta në mërgim - KONARE-ja ..

sekretari i seksionit premtoi se, për të realizuar këtë detyrë, komunistet shqiptarë do të kriheshin përkrahjen e Federatës, sapo formimi i saj të merrte formë në parim nga konferenca ballkanike e Kominternit.

Për këtë qëllim grupi komunist shqiptar i Bashimit Sovjetik mori Lazar Fundon që të ndërmerre një studim mbi gjendjen ekonomike, shoqërore dhe politike të Shqipërisë dhe në pagim me të të merrte detyrat që shtroheshin për zgjidhje, para forcave revolucionare të vendit. Në të njëjtën kohë grupi mori vendim që levizjen komuniste t'i vinte në përputhje me botimin e literatures marksiste të përkthyer në gjuhën shqipe. Madje për këtë veprimtari ai i kërkoi ndihmë edhe Fan Nolit, i cili vajtndente të bëhej kryetar i KONARE-së. Për këtë vendim flet letra e Sejfulla Maleshovës, drejtuar nga Leningradi Fan Nolit në Berlin më 15 tetor 1928.

"Ne këtu kemi formuar një Grupim Komunist Shqiptar. Grupi ynë ka qëllim, përveç të tjerave, të formojë një literaturë marksiste në gjuhën shqipe. Unë ktheva Abecene e Komunizmes të Buharinit, Zavalani Markestin Komunist dhe shokë të tjerë po përkthejnë të tjerë. Veç kësaj kemi në mendje të shkruajmë një literaturë politike dhe ekonomike të Shqipërisë dhe mbi detyrat tona. Në këtë luftë për të përhapur marksizmin ne (unë po të shkruaj në emër të të gjithë Grupit) të ftojme të marresh një pjesë të madhe ashtu si të ka hije. Me ty do të piqet për së afërmi L. Fundo dhe me të mund që të flasësh si mendon se duhet të bëjmë dhe ç'do të bëjmë ti..."¹²

Fan Noli iu përgjigj më 12 dhjetor 1928:

"Te dashur miq. Jam gëzuar shumë që jini lidhur që jini për të marrë punën e kësaj me zellin që i perket djalerisë. Uroj me gëzime të mëdha që kësaj punë të lidhet me të cilni taqebardhe për të mirën e çështjes. Sa për bashkëpunimin me të tjerë për punën që të mos ju mungojnë në asnjë degë, po nga shkak i shëndetit, i traktimit të rëndësishëm i rregullt e aq i plotë sa dësheroni. Përkthimet e letërave më kërkoni, do të kujdesin që meriton posa të marr prej shokut tonë... Enë i përkthejmë të tjerat që me duhen. Gjithashtu do të bëj edhe për ndonjë tjetër vëllim që meriton të bëjë ngarkoni më vonë. Nga ana tjetër e kemi gjetur diçka të shkruar gjithnjë në "Lirine Kombëtare", në mos për tjetër, po sa për të treguar që s'e kam hedhur shpatën në qilar e që mbetem solidar me shokët në frontin e luftes që na përket. Përlitonj këtë rasje që t'ju përgëzonj për artikujt e bukur që i keni dhuruar gazetës sonë. Mbetem me shumë të fala. Juaji me besë - F. S. Noli. Berlin, 12. 12. 1928".¹³

Fill pas formimit të Grupit Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik përfaqësuesi i tij në Vjenë, Kostandin Boshnjaku kërkoi nga KQ Noli me pajtim me porosinë e Gjergj Dimitrovit, që ai të pranohet në të si organizatë

¹² L. Fundo, Letër Komitetit të Grupit Komunist në Gjenevë, 10. 1. 1928. Në A.Q.S.H. Fondi: "Grupi Komunist Shqiptar". Dokumentet e Kominternit për Shqipërinë, 1928-1929, fq. 101-102.

¹³ Arkivi i Shtetit, D.16/Ap.V, 1929, dok. 25, 24 f. 6.

¹⁴ A.Q.S.H. Fondi: "Dokumente të Kominternit për Shqipërinë", 1928-1929, fq. 101-102.

..... Për shkak të kësaj ..... dhe të gezonte të drejtën që të zhvillonte propagandë komuniste në rradhët e saj. Krvesia e K.Ç.N.-se, duke marrë parasysh se në rradhët e saj, përveç komunisteve kishte dhe jekomuniste, e kundërshtoi hyrjen si grup dhe lejoi vetëm aderimin e tyre individualisht. Sipas krvesisë, hyrja si grup komunist do të sillte, përçarjen brenda komitetit, në një kohë kur forcat politike të KONARF-se duhet të ishin të bashkuara për të përballuar ballafaqimin me frontin tjetër antizogist, *Bashkimi Kombëtar*. Me 17 dhjetor 1928 Lazar Fundo, Sejfulla Maleshova, Tajar Zavalani, Reshat Këlliçi, kërkuan individualisht dhe u pranuan si anetare të K.Ç.N.-se. Të tjerët mbetën të lidhur pas Qendrës Komuniste të Vjenës.

KREUIV

"ÇLIRIMISTËT" DHE "BOLSHEVIKËT"

Nderkohe divergjencat midis "Komitetit të Çlirimit Nacional" të Gjeneves dhe "Qendrës Komuniste Shqiptare" të Vjenës, zune të thellohen. Anetaret e tyre filluan të quheshin të parët "Çlirimistët", të dytët "Bolshevikët". Divergjencat kishin të bënin, në radhë të parë, me platformën politike që ato duhej të adoptonin – nëse ky program duhej të kishte karakter patriotik-demokratik apo revolucionar-komunist. Shkas u bënë dy platformat e veçanta që kishte adoptuar Kominterni për partitë komuniste jashtë Bashkimit Sovjetik – njëra për vendet e pavarura kapitaliste – tjetra për vendet e shtypura koloniale. Sipas këtyre platformave në vendet e pavarura, partitë komuniste duhej të luftonin për të përmbysur regjimin kapitalist dhe për të vendosur pushtetin socialist, sipas shembullit të Revolucionit të Tetorit Përkundrazi, në vendet e shtypura koloniale, partitë komuniste duhej të luftonin kundër zgjedhës së huaj imperialiste për çlirimin nacional të vendeve të tyre, mbasi pavarësia e tyre shpejtonte, sipas Kominternit, fundin e regjimeve kapitaliste në metropolet imperialiste.⁴ Gjithnjë sipas kësaj platforme, organizatat komuniste në vendet koloniale duhej të bashkëpunonin me të gjitha partitë dhe organizatat vendase, borgjeze dhe joborgjeze, socialiste dhe nacionaliste, fetare dhe jofetare, për të fituar pavarësinë dhe për të vendosur, jo diktaturën e proletariatit, por një regjim demokratik përparimtar.

Në lidhje me këte çështje kardinale, për të caktuar programin politik të lëvizjes komuniste në Shqipëri, lindi pyetja: Çfarë ishte Shqipëria, shtet i pavarur apo vend kolonial?

⁴ Historia provoi se të dyja platformat nuk qenë realiste. Në vendet e pavarura kapitaliste asnjë parti komuniste nuk arriti të vendoste diktaturën e proletariatit, madje edhe në ato vende si p.sh. në Evropën Lindore, ku diktatura e proletariatit u vendos në shtet të ndodhës së drejtpërdrejtë ose tërthorazi të ushtrisë sovjetike, partitë komuniste nuk qenë në gjendje të mbanin më tepër se kater dekada, pushtetin socialist, i cili u shperbe. Në vendet koloniale jashtme, por nga vetë dobësitë e tij. Gjithashtu edhe teza e dytë doli e përkulur. Historia e mëvonshme provoi se pavarësia që fituan vendet koloniale pas Luftës së Dytë Botërore nuk ishte te lufteve të tyre nacionalçlirimtare, jo vetëm nuk e dobësoi përkundrazi e fortë. Kështu u shpreh në metropolet nga ku me parë ato vareshin. Madje edhe pushteti socialist i vendosur në këto vise u shperbe, si p.sh. në Shqipëri, ose ndërmori gradualisht reforma ekonomike me karakter kapitalist, si në Kinë.

Qendra Komuniste Shqiptare e Vjenës (Kostandin Boshnjaku, Koço Tashkoti, sëbashku me Organizatën Komuniste Shqiptare të Moskës (Sejfulla Maleshova, Lazar Fundo, Tajar Zavalani, Ali Kelmendi) anuan nga pikëpamja se Shqipëria ishte një vend jokolonial dhe se kishte një klasë punëtore revolucionare, si rrjedhim ajo duhej të shpalloste, në interes të lëvizjes nacionale, programin e përgatitjes së revolucionit socialist. Këtë program Organizata Komuniste Shqiptare në Bashkimin Sovjetik e miratoi, pasi degjoi referatën e mbajtur nga S. Maleshova, me 27 dhjetor 1928, me një rezolute në të cilën trajtoheshin gjendja politike dhe ekonomike e Shqipërisë, diferencimi klasor, çështja nacionale, grupimet politike, Komiteti i Çlirimit Nacional, krijimi i organizatave të masave dhe çështja e forcimit të luftës në Shqipëri. Në këtë rezolute të parë të lëvizjes komuniste shqiptare, të patrajtuar deri sot, thuhet ndër të tjera:

"Sot brenda në Shqipëri nuk ka asnjë organizatë politike. Jashtë vendit, me përjashtim të Komitetit të Vjenës dhe të Çlirimit Nacional, ekzistojnë disa grupime politike, të gjitha agjentura të huaja. Grupi Bashkimi Kombëtar përfaqëson, nga njera anë klerin katolik të Shqipërisë së Veriut dhe nga ana tjetër një pjesë të borgjezisë agrare. Paralla e tyre është *Forumi i Ballkanasve*, një parullë kjo e imperializmit amerikan dhe drejtohet kundër Italisë. Luftën kundër saj Komiteti i Vjenës dhe Çlirimit Kombëtar, i cili deri tani ka mbajtur qëndrim të pavendosur ndaj kësaj organizate, duhet ta zhvillojë me tërë meidet. Ekziston dhe organizata e Vatres, në Sh.B.A. që grumbullon në pjesë të mëdha punëtore të emigruar, drejtuesit e së cilës tani janë agjentë të qeverisë Turke. Qëllimi ynë pra, është të krijojmë një organizatë të re punëtore dhe të shpërbërë me organizatën e Vatres.

Qëllimi kryesor dhe parësor që duhet të zgjidhe *Internacionalja Komuniste* kundrejt Shqipërisë është të krijojë në Parti Komuniste Shqiptare, e domosdoshme për dy arsye: 1. Të udhëheqë masat e përa të borgjezisë së vogël. 2. Të organizojë një klasë punëtore të Shqipërisë që ka filluar të formohet. Në Shqipëri tashmë ka disa celula komuniste të pakten dy sipas informatave që kemi). Jashtë Shqipërisë, përveç Komunistëve të Vjenës, ka një grup të organizuar që i ka venë vetes si detyrë të formojë një Parti Komuniste. Në fazën e parë ne do të përpiqemi të rekrutojmë anëtarë aktivë të partisë sonë, sidomos midis intelektualëve dhe studentëve përparimtarë, jo vetëm sepse kushtet legale për punën tonë vëllimor në kontaktet e drejtpërdrejta në masat e gjera punëtore e fshatare, por edhe për shkak të nivelit të ulët të zhvillimit të klasës punëtore në Shqipëri për të vepruar ndryshe. Ndërkohë që mund të organizojmë punëtorët shqiptarë në Sh.B.A. dhe në Francë me qëllim që të formojmë radhët e tyre proletare, kuadro drejtues të partisë.

Kështu duhet të kemi kujdes në rekrutimin e studentëve dhe intelektualëve. Sepse këta do të pretendohet që të shfrytëzohen për punët e tyre dhe aktivitetet në Shqipëri dhe në Evropë. Për këtë arsye jemi të mendimit që ne

fillimet e punës sonë organizative të zhvillojmë paralelisht organizata të masave që të jenë nën ndikimin e Partisë Komuniste, me pak anëtarë. Organizata jonë e çmon të domosdoshme të kemi lidhje me partitë e vendeve fqinje dhe të kërkojmë ndihmën e tyre aktive.

Tashmë organizata jonë ka dy veta delegatë që do të realizojnë këtë detyrë. Organizata jonë ka për detyrë t'i përgatitë kuadrot e partisë dhe të sigurojë drejtimin ideologjik në gjirin e intelektualëve përparimtarë dhe të masave punëtore e fshatare. Që ketej lind detyra e ngutshme të botojmë literaturë marksiste, e cila nuk ekziston në gjuhën shqipe, të përhapim organin tonë se ciles i bie detyra të luajë rolin e organizatorit kolektiv dhe së cilës ne i japim rëndësi të madhe. Ka mundësi që në fazën e parë ne nuk do të kemi një organ tonin. Prandaj ne na duhet që në këtë fazë të parë të bëjmë atë çka ka bërë deri sot grupi, të shfrytëzojë organin e Vjenës dhe atë të Çlirimit Kombëtar, të cilën duhet ta shndërrojë në organ të luftës së masave".³⁵

Sejfulla Maleshova. Përgjegjësi i Gr.K. Sh. në Bashkimin Sovjetik. (1928)

Halim Xhelu

Organizata Komuniste e Moskës e konsideronte Komitetin e Çlirimit Nacional, i cili në atë kohë drejtohej nga Halim Xhelu, Lano Borshi, Omar Nishani etj., si një organizatë të krahut të majtë të emigracionit shqiptar.

³⁵ AQSH. Fondi: Grupi Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik. Fondi nr. 16, Lista nr. 1 P. 15 f. 14. Shih Shtojcën nr. 20.

[illegible]

Duke parutur për herë të parë në mesin e Revolucionit Demokratik dhe Revolucionit Socialist dhe shprehur mendimet e mëtejshme të Revolucionit Demokratik të udhëhequr nga Komiteti Qendror Nacional në Revolucionin Socialist të udhëhequr nga Partia Komuniste Shqiptare, Lazar Fundo vazhdon:

Grupi i komunist dhe bertanama e partise se ardhme. Kjo do te jete per baze klase punetore qe po zhvillohet. Duke i udhehequr argumentat e keta revolucionar se komitetin dhe duke bere me vete

katundarinë, partia do të luftojë për të mbaruar revolucionin borgjez. Atë
mbarohet puna e Komitetit dhe nis revolucioni socialist. Kështu mendon
grupi. Ti ndoshta ke mendime më të mira. Na i thuaj pra".⁴¹

Nga ana e tyre kërret e "Bashkimit Kombëtar" nuk shihnin, ose nuk dëgjonin të shihnin, asnjë dallim midis programit të Grupit Komunist Shqiptar të Vjenës dhe atij të Komitetit të Çlirimit Nacional. Sipas tyre, pavarësisht nga programet e shpallura, në dukje të ndryshme, të dy këto organizata, në fund të fundit, synonin të njëjtën gjë: vendosjen e regjimit komunist në Shqipëri. Në lidhje me programin e Çlirimtarëve, Ali Këlcyrja, ije nga kërret e "Bashkimit Kombëtar", shtronte pyetjen: "Ç'është Çlirimi Nacional?" Përgjigjej:

"Eshte amalgamimi i dy kontrasteve, i dy principeve antipode te jetes politike, shoqerore, i nacionalizmit dhe i internacionalizmit. Te paren e ka pranuar ne forme, te dyten ne esence. Nga emri eshte nacional, nga programi internacional. Per ta shpjeguar me nje fjale popullore, *Çlirimi Nacional* eshte nga krahet laraske dhe nga kembet thelleze. Eshte e terë e kuqe. Per oportunizme ka shtuar pak nje vernik te bardhe...Kete gje sa here qe bisedojmë nuk e mohojne as vete anetaret e Çlirimit Nacional. Kryetaret e tyre marrin pjese rregullisht ne mbledhjet internacionale te përgatitura prej kugelashizmes. Vjet me rastin e ceremonise te vjetit aniversal te bolshevizmit, Fan Noli dhe shoket e tij vane zyrtarisht delegatë e moren pjese ne mbledhjen e Moskes, ku natyrisht u priten me brohorine e duhur. Ish kryeministri i qeverise nacionaliste shqiptare, ish kryepeshkopi i Durresit, nga oxhaku i folese se kryengritjes botërore (Moska -K.F.), nga tribuna e internacionales, e bombardoi edhe njehere me oratorinë e zakonshme boten kapitaliste borgjeze reaksionare, perandorite e medha, ashtu si e kishte bërë disa vite më parë nga tryeza e Lidhjes se Kombeve".⁴⁴

Por, sikurse do të shihet, ky stigmatizim i K.Ç.N.-së nga Ali Kelcyra nuk ishte i saktë, mbasi K.Ç.N.-ja ishte seriozisht e lidhur me Revolucionin Demokratik. Grupi Komunist i Bashkuarit Sovjetik i bëri një vit më vonë një ndryshim programit që kishte adoptuar më 27 dhjetor 1928. Grupi propozoi se në fund të fundit Partia Komuniste mund të angazhohej për: a) revolucion demokratiko-borgjer, por me kusht që ky revolucion të shndërrohet në revolucion socialist. Kete teze e parashtriu me 18 tetor 1929 personi S. M. Maleshova, një nga anëtarët më të spikatur të Grupit Komunist të Moskes. Në parashtrësen e tij ai mbroqi tezën se me shpalljen e Tëqut më 21 në tetor 1928 dhe me reformat sociale dhe juridike që të ndërmerrte Kompartia (shpallja e një legjislacioni të ri, tashtizimi i aparatit shtetëror, reforma që bëheshin për një reformë agrare), në Shqipëri ndryshoi tërësisht secili

⁴¹ A.Q.Sh. Grupi Komunist Shqiptar në B. R.S.S, nr. 16, Lista 1, Dosja 30.

* Bashkini Kombetar, 23 prill 1929.

[illegible][illegible]

Si pas Shtetit Më të Lirisë, hartuesi i platformës, detyrë imediate e grupit komunist ishte të dërgonte në Shqipëri disa anëtarë të tij për të organizuar lirinë e Shqipërisë dhe për të formuar celula komuniste, të cilat do të çonin në formimin e Partisë Komuniste, të pajisur me programin e shndërrimit të vendit në një demokraci të revolucion socialist. Njekohësisht, - shtonte ai, - duhej të merreshin hapat për nxjerrjen e një organi shtypi më vete brenda në Shqipëri për të marrë në literature revolucionare për të përhapur idetë komuniste dhe për të marrë në punë punëtorëve që të kene bërë shkollën e luftës në luftën e tyre të përditshme për të marrë në kuadër drejtuese të Partisë Komuniste detyruesit dhe të cilës mbetej gjithnjë: revolucioni socialist.

Pas kësaj lufte, në ditët e mëtejshme hyre në kryesi të Komitetit të Çlirimit të Kosovës për të bërë punën e Qendrës Komuniste e Vjenës dhe të bashkuar me "Ligue Communiste" ishte dhe me "La Federation

Balkanique", nuk u solidarizua plotesisht me platformën e levizjes komuniste të parashtruar nga Sejfulla Malëshova. Në lidhje me detyrën kryesore të Partisë Socialiste ai tani kishte bërë disa hapa prapa. Lazar Fundo ishte afruar deri diku me platformën e Halim Xhelos, të cilën e kishte luftuar me ashpërsi një vit më parë. Ai pajtohej me formulimin e parashtruar nga Sejfulla Malëshova për domosdoshmërinë e Revolucionit Demokratiko-Borgjez. Por nga ana tjetër, ai kishte filluar të shfaqte rezerva mbi tezën e shndërrimit të menjëhershëm të Revolucionit Demokratiko-Borgjez në Revolucion Komunist-Bolshevik, mbasi, sipas bindjes që tani kishte formuar, për kushtet e Shqipërisë nuk justifikohej një revolucion komunist i tillë. Në përputhje me këtë bindje tani ai mendonte njëlloj si dhe Halim Xhelos se bërthama ose fraksioni komunist në grupin e KÇN-së duhej të luftonte për të zbatuar programin e KÇN-së dhe jo të Qendrës Komuniste⁴⁶.

Në referatën që mbajti më 18 tetor 1929, Sejfulla Maleshova nuk nguroi të kritikonte tezën e palës tjetër – të Komitetit të Çlirimit Nacional, ndonëse veprimtarinë e saj Komiteti vazhdonte ta zhvillonte nën ombrellën e Kominternit. Sipas S. Maleshovës K.Ç.N.-ja e kishte gabim kur vinte si synim kryesor zhvillimin e Revolucionit Demokratik dhe jo Revolucionin Socialist. Në të njëjtën kohë ai nuk nguroi të kritikonte edhe Lazar Fundon, i cili veprimtarinë e komunistëve në gjirin e Komitetit të Çlirimit Nacional, e ngushtonte vetëm si fraksion dhe jo si përpjekje për ta shtënë në dorë drejtimin politik të tij. “Kjo prirej çonte, - gjithnjë sipas Sejfulla Maleshoves, - në shndërrimin e grupit komunist në një parti të borgjezizë së vogël, duke e shkëputur nga qëllimi kryesor që ishte krijimi i një partie të pavarur të klasës punëtore”. Sipas tij duhej të ndodhte e kundërta.

“Në lidhje me organizatat nacional-revolucionare qëllimi ynë është t’i shnderrojmë këto të fundit në leva të Partisë Komuniste. Ne duhet të veprojmë në mënyrë të tillë që këto organizma të pushojnë së qeni komitete ose parti, me qëllim që ne ta shtiem në dorë me lehtësi drejtimin e tyre. Është e nevojshme që të luftojmë energjikisht kundër atyre (është fjala për Halim Xhelon- K.F.) që mendojnë se këto organizata duhet të kenë qendrën e tyre nacionale, disiplinën e tyre partiake, programin e tyre politik etj. Një koncept i tillë nënkupton që ne t’ia sigurojmë bashkëzotë të vogël drejtimin e lëvizjes nacionale”.

* Kthesa kaq e theksuar që kreut Lazor Fundo brenda në 1929 mund të shprehë në Bashkimin Sovjetik në vitin 1929 ndaj kolektivizimit të forat e kësaj llojkohze- kolektivizim i cili solli varferimin dhe roberitë të shprehur të staliniste, të cilat binin ndesh me vizionin teorik të N. F. (nje simpatizant i tij), i cili në çdo reforme socialiste dëgjonte dhe demin që mund të sillte zbatimin e tyre në ekzistencën e sistemit kolektivizim dhe hapjen e punëve të reja të stalinist të shoqërisë socialiste, lekundje të cilat kështu të drejtme të tjera.

..... "Çlirimistët" dhe "Bolshevikët" .....
Xhelos, që KONARE-ja aktualisht është
disiplinën e saj, programin e vet dhe priren
Maleshova shtronte pyetjen:

..... duke e forcuar ndikimin e saj në
organizatë masash në vend që ajo të
ojme proletariatit hegjemoninë në
e kushit përpjekje që organizatat
masave, por organizata të masave
Komuniste e cila do të shpallë

..... ishte e domosdoshme bashkëpunimi
se ata nuk duhet ta luftonin atë.

..... - janë kontraditë dialektike dhe jo një non-
drejtimin e masave nëse nuk
mëkroborgjezë. Fraksionet tona komuniste
masat dhe mund t'i bëjnë ato me vete me shpirtin
revolucionar konsequent. Ato duhet të
politikanëve borgjeze..."

..... Maleshova theksonte se, përballë detyrës që shtrohej
partia komuniste duhej, të përvetësoheshin parimet

..... e organizimit të partisë është një nga
përpjekjet që disiplina e tij dhe
e gjithë shokëve. Grupi duhet të
fraksionistësh. Në këtë drejtim rezolutat e 6
Grupit tonë. Aty thuhet se
punëtore - K.F.) dhe
proletare, vetëm ato
Ne duhet ta vazhdojmë punën
kunder çdo fraksionizmi dhe
disipline e hekurt. Ky është një

..... Maleshova nuk nguroi të kritikonte edhe
identifikonte gjithë veprimtarinë e grupit
veprimtarinë e vetë K.Ç.N.-
revolucionar, mbasi, sipas S.
transformimin e grupit komunist

..... "Çlirimistët" dhe "Bolshevikët" .....
në një parti të borgjezise se vogel, duke e shkeputur nga qëllimi kryesor që
është krijimi i një partie të pavarur të klasës punetore" ⁴⁷.

Në parashtresën e vet Sejfulla Maleshova i përqendroi divergjencat e
Bolshevikëve me Çlirimistët, pra me "Komitetin e Çlirimit Nacional" kryesisht
në çështjen e rolit të Partise Komuniste - se Partia Komuniste duhej ta
udhëhiqte dhe jo ta mbështeste revolucionin e "Çlirimit Nacional" në
Shqipëri. Në të vërtetë divergjencat qenë shumë më të thella. Sikurse shihet,
ato nuk kishin të bënin vetëm me taktikën, por edhe me strategjinë e levizjes
revolucionare shqiptare. Në shkrimet e tij të mëvonshme Lazar Fundo, në
unitet mendimi me Halim Xhelon, filloi të mbronte tezën se në Shqipëri
ende nuk kishte kurrë për një revolucion demokratik të
te proletariatit. Shqipëria ishte, - theksonte ai, - me vend agrar
prapambetur. Mungonte një industri me punë, një treg dhe një klasë
punetore me peshë, kushte të domosdoshme për një revolucion socialist.
Me një bujqësi të prapambetur, me mbeturina të theksuara feudale dhe me
një deficit të theksuar bujqësor, Shqipëria kishte nevojë të ngutshme, sipas
tij, për një revolucion të thellë agrar dhe për një publik demokratik që të
hapte rrugën e zhvillimit industrial dhe të rethente vendin në kapitullin
huaj imperialist, i cili po e kthente Shqipërinë në një aneks kolonial të
metropoleve kapitaliste. Revolucioni demokratik-borgjez nuk duhet të ishte
si një hallkë e revolucionit socialist, por si një synim në vetvete. Kjo synim
duhej të ishte detyra kryesore që shtrohej para vendit. Si rrjedhim, në këtë
detyrë levizjen revolucionare shqiptare duhej ta udhëhiqte Komiteti i Çlirimit
Nacional, kurse Partia Komuniste që do të transformohej në Shqipëri ta
mbështeste këtë komitet. Divergjencat e pikepamjeve që lindën në lidhje me
programin e levizjes revolucionare (nëse ajo duhej të mbështetej në klasën
punetore dhe të përgatiste revolucionin bolshevik, apo nëse ajo duhej të
mbështetej mbi shtresat e gjera të popullsisë - pertshire dhe borgjezimi
kombetare dhe të përgatiste Revolucionin e Çlirimit Nacional), nuk u zbuluan
Madje u shkaktua përçarje midis rradheve të vete komunisteve - në pakt
anoi nga Qendra Komuniste Shqiptare e Vjenës - pala heter nga Grupi i
Çlirimit Nacional të Gjenevës.

⁴⁷ AQSH. Fondi: Grupi Komunist Shqiptar në B.S. Tezat mbi "Detyrat dhe detyrimet e Partisë Komuniste Shqiptare" (frengjisht). Në përkthimin shqip: Fondi 16, Lista 1, 200, 2001.

KREU V

LARGIMI I NOLIT DHE FUNDI I KONARE-së

Në divergjencat midis dy meshtimeve Komuniste shqiptare nuk përshkruhet mendesa që në fund të viteve '20 të kenë ndikuar divergjencat programore dhe parimore që po acaroheshin gjithnjë e më tepër në radhët e Partisë Bolshevike të Bashkuar Sovjetik, të cilat kishin depërtuar edhe në radhët e Kominternit. Ishte fala për divergjencat që kishin shpërthyer midis stalinistëve, të cilët në emrin e leninizmit mburonin me fanatizëm shtyllat mbajtëse të diktaturës së proletariatit nga njëra anë dhe trockistëve, pastaj ndryshore kundërshtenit abashkimi të diktaturës së proletariatit. Në këtë ballafaqim ideologjik dhe politik në gurmë Kominternit, gjithnjë e më tepër linte terren platforma staliniste me fjalë të tjera, gjithnjë e më tepër përparonte bolshevizmin Kominternit. Në suaren e këtij ballafaqimi Grupi Komunist Shqiptar i Bashkuar Sovjetik nuk bente gjë tjetër veçse kopjonte me dogmatizëm platformën staliniste pa e vrarë mendjen nëse kjo platformë i përshkruante kushtet konkrete të Shqipërisë. Përkundrazi, pala tjetër, çlirimistët, kundërshtuan dogmën staliniste, jo se simpatizonin tezat trockiste, por se ajo ishte e gabuar, por se përpiqeshin të gjenin zgjidhje të përshtatshme dhe politike të përshtatshme për kushtet e Shqipërisë. Por gjendja e tyre e të Stalinit u detyrua kur Bukharini dhe kundërshtarët e tjerë të diktaturës së proletariatit në fund të viteve '20 u përjashtuan nga kryesia e Kominternit. Megjithatë përkrashtojë që lidhshipi i ri i Kominternit i dha në shprehje botërore vlerës së socialisteve revolucionare, kundër vijës socialdemokrate. Seksioni Ballkanik i Kominternit nuk e dënoi lëvizjen çlirimtare shqiptare, e cila kishte për vlerë social-demokrate, por e mbajti perspektivën me disidencën ndaj kësaj me shpresë se në të ardhmen ajo mund të integrohet në vijën bolshevike.

Por në fillim të viteve '30, ahtu si dhe në partitë komuniste të viseve ballkanike, e cila në Shqipëri përmori Kominternit për bolshevizimin e leninizmit komuniste, fillon të rritet. Sa më thellë rritet presioni kominternist në radhët e Kominternit, aq më tepër ngushtohet hapësira e partive komuniste për orientim dhe me përfaqësimin e kushtetve specifike të brendshme. Për partitë e Kominternit vazhdojnë të përvetësojnë lëvizjen komuniste

.. Largimi i Nolit dhe fundi i KONARE-së ..

botërore si një të tërë, unike, monokrome, kurse hapësira për veprime autonome dhe specifike do të sillte, sipas mendjes staliniste, një varg tipesh të socializmit real, të ndryshëm nga njëri vend në tjetrin. Një hartë e tillë, sipas tij, do ta përjetësonte diferencimin që ekzistonte në kapitalizëm midis kombeve dhe shteteve të ndryshme, pra do të sillte varrosjen e "idealit" të madh historik – krijimi i një shoqërie unike socialiste në shkallë botërore. Si rrjedhim, Kominterni kërkonte të krijonte edhe në Shqipëri një parti komuniste, pa identitet shqiptar, të krijonte një parti revolucionare, e cila siç thuhej në atë kohë, të fliste me gjuhën e Robespjerit pa revolucionin freng, në një situatë që nuk kishte fare ngjashmëri me atë të viteve të Robespjerit. Pra konflikti midis bolshevikëve dhe çlirimistëve ishte konflikt midis dy filozofive. Të parët, bolshevikët, kopjonin modelet e huaja, kurse të dytët, çlirimistët, matnin pulsën e shoqërisë vendase. Të parët kontrolloheshin nga lart, të dytët nga vetvetja. Të parët kërkonin një parti me militantë të dalë nga filtra ideologjikë partiakë, të dytët kërkonin një rrjet militantësh të dalë nga baza popullore. Veç kësaj, të parët kishin porosi të ndiqnin një politikë të ngurtë ndaj të gjitha partive borgjeze, duke kultivuar izolimin dhe duke i prerë urat me të gjitha partitë e tjera, përfshirë dhe social-demokratët, me të cilët kishin disa pika të përbashkëta politike. Të dytët, çlirimistët, kishin një program të hapur bashkëpunimi me të gjitha partitë dhe shoqatat që synonin të kufizonin dhunën kapitaliste dhe të mburonin interesat e klasës punëtore.

Megjithatë përçarjen, komunistët çlirimistë ose konaristë, siç u pëlqente ta quanin veten disa prej tyre, vazhduan të aderonin edhe për disa kohë në Komintern, ndryshe nga komunistët bolshevikë, të cilët i qëndruan besnikë deri në fund vijës staliniste dhe *Internacionales Komuniste*. Pavarësisht nga aderimi i tyre në Komintern, me këto qëndrime u shënua hapi i parë i dy rrugëve të ndryshme që ndoqën më tej militantët komunistë shqiptarë: nga njëra anë, komunistët bolshevikë, me në krye Sejfulla Malëshovën, Kaxho Tashkon, Ali Kelmendin, të cilët gjithnjë e më tepër përvetësojnë parimet mentalitetet dhe praktikën staliniste, – nga ana tjetër komunistët çlirimistë ose konaristë me në krye Halim Xhelon, Lazar Lundon, Kostandin Boshnjakun, të cilët anuan gjithnjë e më tepër nga parimet mentalitetet dhe praktikën social-demokrate të asaj kohe.

Duke gjykuar nga largësitë gati të tërëdhjetëve vjetërve mund të thuhet me gjakftohtësi se platforma bolshevike për revolucionin proletar e grupet komuniste të Vjenës dhe të Moskës ishte pjellë e dogmatizmit të komunistëve fanatikë, e prirjes së tyre për të kopjuar formula stereotipe, vetëm se ato ishin fabrikuar nga Kominterni, pa e vrarë shumë mendjen nëse ishin të përshtatshme dhe të dobishme për kushtet konkrete ekonomike, sociale, kulturore, historike dhe gjeografike të Shqipërisë. Përkundrazi platforma

...nuk përben një qëllim me vete, por vetëm një mjet. Une nuk fetishizoj një organizatë kur shoh se ajo nuk shërben për asgjë. Une nuk shoh asnjë arsye për të qëndruar në një organizatë që do të gjendet nesër në pamundësi për t'u siguruar anëtarëve të saj një copë buke. Pa furnizim dhe pa armë nuk mund të behet lufta prandaj une nuk besoj që KONARE-ja të mund të luajë ndonjë rol në jetën politike të Shqipërisë...Pese vjet të bashkepunimit me Bashkimin Sovjetik...

Duke qenë i bindur se miqtë tane do të na braktisin një ditë në situatën me të vështirë, unë kam kërkuar një zgjidhje tjetër derisa nuk është tepër vonë. Pa këtë une do të isha i detyruar të shkonja ti binja në gjunje përpara Ahmet Zogut ose të vrisja veten. Për të mos rënë nesër në një gjendje të tillë, une vendosa të shkoj në Amerikë e madhe që në bëjmë kundër regjimit të Shqipërisë është në vigjiljen e falimentimeve, unë u ktheva në gji të shqiptarëve të Amerikës. Aty është fortifikata e fundit ku u terhoqa unë dhe që ku une mendoj të vazhdoj luftën. Në fakt, unë kam qenë në Moskë (rusët - K.F.) përdoren akoma rreth 2000 shqiptarë në luftë botërore, por në fakt ata po pakesojnë gjithnjë e më tepër ndihmen financiare që u jepet organizatave revolucionare të vendeve kapitaliste. Ketu qëndron arsyeja e pakësimeve të herëpashershme dhe subvencioneve, të cilat një ditë do të pezullohen krejtësisht. Atëherë KONARE-ja do të mbetet si peshku pa ujë dhe jo vetëm që ajo (KONARE-ja) nuk do të jetë në gjendje të vazhdojë luftën, por për më tepër anëtarët e saj do të mbeten pa bukë. Duke parashikuar një përfundim të tillë, unë kërkoja një qoshe për të futur "koken".

...nuk përben një qëllim me vete, por vetëm një mjet. Une nuk fetishizoj një organizatë kur shoh se ajo nuk shërben për asgjë. Une nuk shoh asnjë arsye për të qëndruar në një organizatë që do të gjendet nesër në pamundësi për t'u siguruar anëtarëve të saj një copë buke. Pa furnizim dhe pa armë nuk mund të behet lufta prandaj une nuk besoj që KONARE-ja të mund të luajë ndonjë rol në jetën politike të Shqipërisë...Pese vjet të bashkepunimit me Bashkimin Sovjetik...

Dorëheqja e Nolit u shqyrtua po atë muaj në një mbledhje të zgjeruar të kryesise se KONARE-se, e cila u zhvillua në Vjenë. Aty Fan Noli deklaroi se edhe pas dorëheqjes nuk donte t'i prishte marrëdhëniet me KONARE-ne. Në përfundim të mbledhjes u hartua një protokoll nga i cili janë nxjerrë keto njoftime. Pasi permenden arsyet e dorëheqjes, në protokoll thuhet se Fan Noli kerkoi një bashkepunim midis dy paleve. Noli, me organizatën e tij (APA) që kishte formuar në Boston, Mass. merrte përsiper të shpërndante gazeten "Liria Kombetare" në Sh.B.A., kurse konanistet duhej të dergonin artikuj për t'u botuar në gazetën e tij "Republika" në Sh.B.A. Kryesia e KONARE-se nuk e pranoi oferten për bashkepunim, mbasi nuk e pane të motivuar largimin e tij nga KONARE-ja. Ata e ndëne veten të tjerë prej fjalëve të Fan Nolit, nga të cilat dilte sikur anëtarët e KONARE-se punonin si agjente të paguar nga Bashkimi Sovjetik për atë kohë sa atyre u jepte meja.

"Në të vërtetë, - deklaruan ata në mbledhjen ku u analizua largimi i Fan Nolit - ne kemi filluar luftën tonë dhe do ta vazhdojme sepse kjo është arsyeja e ekzistencës sonë dhe bindja jonë e thellë dhe jo sepse na paguajnë miqtë rusë.... Shokët rusë na

*Protokoll. Mbi qëndrimin e Fan Nolit ndaj KONARE-se. Në AQSh. Fondi. "Dokumenti i Shqipërisë". Fondi nr. 15, Lista 1, Dosja 9. Shih Shtojcën nr. 26

..... Djesa e parë / Këtu V .....
 japi një ndihmë financiare sepse ata per krahun ne pergjithësi çdo levizje nacional-
 revolucionare dhe meqenese kjo ndihmë financiare nuk eshte e lidhur me asnjë
 te ne kundërshtim me parimet tona dhe me qellimet tona, ne pranojme
 u jepim mirënjohes per kete. Por do te ishte një mungese besimi dhe guximi nga
 jone po te shkatërronim organizaten tone dhe te hiqim dorë nga lufta sepse
 nuk mund te jemi te sigurt qe do te jemi shumen qe ne do te
 nuk jane vetem dhe kjo te shteteshitje te parave qe ne na
 perrier. Jete pte bashke ne programit dhe e qellimeve

Mbledhja përfundoi pa asnjë marrëveshje. Në shkurt 1931 Fan Noli u shpall përardhimisht nga KON-ART-ja dhe më vonë u vendos gjithashtu përardhimisht në Sh.B.A. Madje ai pranoi kushtin e vendosur nga administrata amerikane se do t'ia jepte nënshpëtiesinë e Sh.B.A-së, nëse do të hyjë dorë nga çdo veprimtari politike. Me kthimin e tij Fan Noli u ripërseri në krye të kishës ortodokse autoqefale shqiptare në Amerikë, me titullin peshkop, duke qëndruar larg jetës politike të brendshme të Shqipërisë derisa vdiq më 1964. Sidoqoftë, thellimi i divergjencave midis dy rrethimeve të majta, sidomos largimi i Nolit nga veprimtaria politike revolucionare, mungesa e sukseseve të punës revolucionare brenda në Shqipëri, ndoshta dhe dështimi i atentantit kundër Zogut që ndodhi më 20 shkurt 1931, pa dyshim dhe pakësimi i mjeteve të domosdoshme financiare, e futën KONARE-në në një krizë të brendshme. Largimin e Fan Nolit parashihej se do ta pasonin dhe largime të tjera.

Një nga pjesëmarrësit e mbledhjes së KONARE-së, ku u shqyrtua dorëheqja e F. Nolit, ishte dhe Tajar Zavalani, tani përgjegjës i Grupit Komunist Shqiptar në Vjenë, në vend të Lazar Fundos, i cili kishte marrë drejtimin e fraksionit komunist shqiptar në K.Ç.N. në Gjenevë. Në raportin që i dërgoi Kominternit disa ditë më vonë, 4 mars 1931, Tajar Zavalani njoftonte ndër të tjera:

Personalisht kam bindjen se Fan Noli është tërhequr përgjithmonë. Përsa i perket taktikës
het te ndjekim kundrejt tij, shokët (si dhe unë) jemi të mendimit që ai nuk duhet
kurrë hapur, sepse ne sot në Amerikë nuk kemi asnjë që të mund të bëjë një punë
të tillë në favor të KONARE-së. Ai po përgatitet të kthehet në Amerikë dhe atje të
përfundojë punën e tij. Tani ai ndodhet në Dresden dhe nuk ka shkruar asgjë që kur ka
qenë në Berlin. Nëse ai do të kthehet në Amerikë, ne justifikimet për tërheqjen e turpshme të
tij nga KONARE do të jenë të pamundur. (K.L.) dhe konaristëve dhe t'i verë pengesë
të mëtejshme të punës së tij. Nëse ai do të kthehet në Amerikë, ne mund të e ndjekim që tani të kthehet, të
përfundojë punën e tij dhe të kthehet në Amerikë. Përsa i përket financiare nuk do të mundem të
bëj asgjë më tej. Nëse ai do të kthehet në Amerikë, ne do të mund të përfundojmë punën e tij. Nëse ai
do të kthehet në Amerikë, ne do të mund të përfundojmë punën e tij. Nëse ai do të kthehet në Amerikë, ne do të mund të përfundojmë punën e tij.

bëjmë. Nuk ka dyshim që KONARE-ja deri tani s'ka bere ndonje perpjekje serioze qe te mbledhe para nga simpatizantet. Nuk ka dyshim se KONARE-ja po te kishi punuar me mire per ketë qellim, ajo vetë do te kishte grumbulluar me lehtesi, askund gjetke vetem ne Amerike, te pakten 100 dollare ne muaj.

Shembullin e Fan Nolit e ndoqën dhe të tjerë. Midis tyre ishte dhe vete
T. Zavalani. Si rrjedhim, me 1931 me largimin e tyre KONARË-ja në fakt, u
shperbe. Me shpërbërjen e saj në emigracion mbeti, si organizatë
revolucionare, vetëm K. "Gjergj Fishta" dhe "M. S. S."

Është vendi të thuhet se para vitit 1931 militantë komunistë shqiptarë nuk kishte vetëm në Bashkimin Sovjetik. Gjatë viteve '20 emigrantët shqiptarë me pikëpamje të majta ose me simpati për idetë komuniste, ndonëse të pakët, kishte dhe në viset e tjera të Evropës, si në Francë, Greqi, Itali, Rumani, Bullgari, Turqi, madje edhe në Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Siç dihet, numri më i madh i emigrantëve në këtë kohë ndodhej në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, i cili ishte vazhdimisht në rritje. Përkundrazi numri, më parë i konsiderueshëm i emigrantëve të vendosur në Turqi, për shkak të riatdhesimit të tyre, ishte vazhdimisht në ulje. Një vend tjetër që hapi dyert, pas Luftës së Parë Botërore, për emigracionin shqiptar, u bë Franca. Numri i emigrantëve shqiptarë në Francë u rrit me përmasa të përsheptuara në vitin 1923, kur disa shoqëri kapitaliste franceze patën nevojë për krush të punë. Në fund të viteve '20 në Francë kishte disa mijëra emigrantë shqiptarë të vendosur kryesisht në rrethet e Parisit, Lyonit dhe St. Etienit. Disa prej tyre ishin nga rrethi i Permetit dhe jo të paktë ishin emigrantë nga Himara. Të tjerët ishin kryesisht nga vise të ndryshme të Shqipërisë së Jugut. Në Francë dy partitë e majta frënge (Partia Komuniste dhe Partia Socialiste), nuk mbetën pa ndikuar dhe në jetën e emigrantëve shqiptarë. Si rrjedhim, u formuan rrethe emigrantësh shqiptarë, me pikëpamje të majta, të cilët formuan grupin e punëtorëve shqiptarë të lidhur me Komitetin e Çlirimit Nacional (Ylli Jani, Jordan Shana, Esat Ismaili, Paskal Vangjeli, Sali Tefiku, Peçi Mihali, Qako Lupecka, Çimo Thomallari etj., etj.). Pikërisht në ambjentet e këtij emigracioni gjetën fushë pune emigrantët komunistë shqiptarë Haki Xhelo, Qamil Çela, Masar Sopoti dhe ndonjë tjetër, të cilët ishin në lidhje me Qendrën Komuniste Shqiptare të Vjenës, ashtu dhe me celulën komuniste të Gjenevës. Më 1930 bërthama komuniste shqiptare në Francë u forcua me militantët komuniste të Grupit të Moskës (S. Malëshova, I. Fundo, I. Zaval, D. Godelli etj.), të cilët me porosi të Kominternit u larguan nga Bashkimi Sovjetik, disa për t'u riatdhesuar, disa për të ndihmuar me një qendër të komuniste brenda në Shqipëri. Por, në viset e tjera të emigracionit komunist

* I. Zavalloni, *Report: Paper Security and Voluntary Bankruptcy*, *Entrepreneur*, 6 (March 1976), 100-101; D. J. K. Brown, *The K-Mart Bankruptcy Settlement*, *National Credit Journal*, 30 (1976), 27.

... nuk formuan dot, si në Bashkimin Sovjetik, Francë, Austri, dhe
 Komuniste të vegjël, i përkrahur në Partinë Komuniste të vendit ku ai kishte
 emigra të vegjël, ndryshe nga anëtarët e Partive
 Komuniste dhe në mënyrë të veçantë ndryshe nga anëtarët e Grupit
 Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik, të cilët kishin ndjekur kurse të
 Marksizëm-leninizmit, kishin ide të përcipta, shpeshherë
 të Komunistëve.

Në fillim të viteve 1920 situata zuri të ndryshonte. Sikurse është thënë,
 detyruesisht e Grupit Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik ishte të
 formonte brenda në Shqipëri një Parti Komuniste Shqiptare, e cila të
 drejtohej dhe të drejtohej levizjen revolucionare punëtore, me synim
 kryesor formimin e Revolucionit Socialist dhe vendosjen e diktatures se
 proletare. Për të formuar një Parti Komuniste në Shqipëri Gjergji
 Pajtimat dhe të Sekretit Ballkanik të Kominternit, ia kishte dhënë Grupit
 Komunist Shqiptar në B.R.S.S., që më 12 shtator 1929. Si rrjedhim, qëndrimi
 i Komunistëve shqiptarë në Bashkimin Sovjetik nuk kishte kuptim.
 Si pasojë e kësaj, disa anëtarë të grupit duhej të përfitonin nga amnistia
 që kishte shpallur Zogu për emigrantët politikë dhe të ktheheshin në atdhe
 ku të përfitonin për të formuar një organizatë komuniste në Shqipëri (në
 kuptimin e Partisë Komuniste - K.F.) me punëtorë dhe fshatarë sipas
 lirisë së punës, ideologjike dhe organizative leniniste". Veç kësaj,
 propozonte të futej veprimtari të drejtonte një Qender Organizative e përbërë
 nga tre veta: të cilët duhej të ishin, sipas sugjerimit të tij, Ali Kelmendi,
 Selim Sepetza dhe një komunist vendas. Një vit më vonë (1930), në baze të
 detyrës që lëshoi Kominterni, Grupi Komunist Shqiptar në Bashkimin
 Sovjetik u shpërndal. Anëtarët e saj u larguan njëri pas tjetrit nga Bashkimi
 Sovjetik dhe u vendosën, sikurse u tha, disa në Francë dhe disa në Austri,
 duke formuar bashkime Komuniste që ekzistonin në këto vende. Ndonjëri u
 vendos në Gjermani, në Greqi dhe në Turqi dhe vetëm një pjesë e tyre e
 vend qendron në Bashkimin Sovjetik.

Por për mënyrën e vendosur në Francë për t'u riatdhesuar në
 Shqipëri nuk u realizua më tej. Në raportin që i drejtonte Kominternit,
 në 4 mars 1931, F. Zogutari e justifikon vonesën e nisjes së tyre për në
 Shqipëri me mungesën e mjeteve financiare. Ndërkohë krerët e Komitetit të
 Komunistëve në Francë, Pëllumbi, Ilirahim Gjakova, Qamil Bala, sëbashku me
 Ali Kelmendin, më 27 mars 1929 ishte pranuar anëtar i Grupit Komunist
 Shqiptar në Bashkimin Sovjetik në Tiranë në Shqipëri, më 27 korrik 1930. Ata
 u kthyer duke përfituar nga amnistia dhe pasi premtuan se nuk do të
 zhvillonin veprimtari politike kundër regjimit zogist. Në të vërtetë vëmendja
 e tyre ishte e vazhdueshme për problemin e Kosovës. Për këtë

qellim ata shfrytëzuan rrethanën se gjatë viteve të fundit marrëdhëniet e
 Tiranës me Beogradin ishin vazhdimisht të acaruara. Kjo kthesë e Zogut
 kishte filluar që në pranverën e vitit 1925 kur ai e la prapa kraheve lidhjen
 me Beogradin dhe e kthyer frytëzues nga Italia. Marrëdhëniet
 midis Tiranës dhe Beogradit u keqësuan më tej pas nënshkrimit të Paktit të
 parë të Tiranës (27 janar 1926), me të cilin u hapë hap i parë i përcaktimit
 të Shqipërisë ndaj Italisë fqinje, me detyrën të Jugosllavëve.
 Në atë kohë bëri përpjekje për ta rrëzuar Ahmet Zogun me presion
 në kufi dhe me kryengritje në Tiranë. Në vitet prej atij, Madia për disa
 kohë u prenë dhe marrëdhëniet diplomatike midis Shqipërisë dhe
 Jugosllavisë. Në qëndrimin e vet kundër paktit Jugosllav, A. Zogu shkoi
 edhe më tej kur policia e tij e kishte marrë në atë kohë, në vitin 1927
 ambasadorin e Shqipërisë në Pragë, Ceno Beg Kryeziun, kunatin e vet, por
 i lidhur teper ngushtë me Beogradin. Atëherë i marrëdhëniet vazhdoi me
 nënshkrimin e dytë të Paktit italo-shqiptar në Tiranë (22 janar 1927). Ali
 tjetër i Zogut që u konsiderua si në prirje për të përcaktuar Shqipërisë
 e tij, më 1 shtator 1928, jo "Mbret i Shqipërisë" por "Mbret i Shqiptarëve"
 duke lënë të nënkuptohej se ai e konsideronte veten mbret i mbare
 shqiptarëve, brenda dhe jashtë Shqipërisë, përfshirë dhe shqiptarët e
 Kosovës.

Udheheqësit e majtë kosovare u kthyer në Shqipëri për të bërë
 emigracion nuk kryenin asnjë punë të dallshme për çlimin e Kosovës. Por
 me teper, duke qëndruar në emigracion, për lirinë kombëtare të Zogut, që në
 politiken e tij kundër qeverisë së Beogradit, përpjekje të bënte për të
 emigrantet e shumtë kosovare të vendosur në Shqipëri. Ata menduan të
 ruanin, të pakten, kontaktet që kishin patur me emigrantet kosovarë në
 Shqipëri, para vitit 1925. Ali Kelmendi kishte përpjes të veçantë nga Sekretari
 Ballkanik i Kominternit që, përveç veprimtarisë në Shqipëri, të hynte në Komitet
 dhe ta zhvillonte atje aktivitetin revolucionar komunist.

Ndërkaq, më 1931 detyrën për të formuar Partinë Komuniste Shqiptare
 e kishin dy organizata të emigracionit politik shqiptar: Qendra Komuniste
 Vjenase, e atashuar në Seksionin Ballkanik të Kominternit, kryesuar nga
 Fundo dhe fraksioni komunist i Kominternit të Çlirimit, kryesuar nga
 Halim Xhelu. Sikurse do të shihet, të dy keto qendra, ndonëse ishin të lidhura
 me Kominternin, vazhduan (siç ndodhte dhe me organizata komuniste dhe
 socialiste të disa vendeve të tjera), të punonin në bazë të dy platformave të
 ndryshme politiko-organizative.

Me shpërndarjen e Grupit Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik, me
 shpërbërjen që pësoi KONARE-ja pas largimit të F. Nolit dhe me shpërndarjen
 e Komitetit të Çlirimit të Kosovës nga Vjena në Tiranë, qendra e lehtësisht
 majtë shqiptare u shpërngul, nga vatrat e emigracionit brenda në Shqipëri.

KREU VI

FORMIMI I ORGANIZATAVE KOMUNISTE
NË SHQIPËRI

Pas atdheut Gjergj Dimitrov i cili dhe Grupit Komunist Shqiptar të Bashkimit socialist për të formuar në Shqipëri një Parti Komuniste Shqiptare, mbështetej në të ardhurat që ata i kishin dhënë se në Shqipëri kishte një klasë punëtore, e cila kishte nevojë për një parti komuniste dhe për një lëvizje të majtë, pra për një udhëheqje marksiste-leniniste. Por në situatën konkrete në të cilën ndodhej **Shqipëria porosia e Gjergj Dimitrovit** binte në vetvete në kundërshtim me një nga parimet themelore të teorisë marksiste. Sipas saj, as revolucionet në perëndim, as mënyrë të veçantë as revolucionet socialiste, pa ashtu as partitë komuniste, nuk mund të importohen nga jashtë. Ato mund të kenë sukses vetëm nëse diktohen nga nevojat e vetë lëvizjeve të lëndshme revolucionare dhe vetëm nëse formohen nga udhëheqësit e brendshëm revolucionarë të vendit. Përkundrazi, nëse ato ndërmerren nga qarqe të huaja, ato do të dështojnë. Për këtë arsye, për të organizuar një revolucion proletar, qoftë për të formuar një parti revolucionare, pa nevojën dhe pa mbështetjen e forcave të huaja revolucionare, ato shndërrohen në "aventura" revolucionare, nëse dështojnë pa ushtri, për të mos thënë në "banda" revolucionare. Si të dështojnë, ashtu edhe nëse dështojnë.

Në fakt, për emigracionin hartoheshin projekte për formimin e Partisë Komuniste Shqiptare, cila ishte gjendja revolucionare në Shqipëri? A kishte në Shqipëri punëtorë dhe parti komuniste bolshevike dhe për një revolucion proletar? A kishte nevojë për një parti komuniste dhe a e ndjente nevojën vendi për një parti komuniste shqiptare?

Në fakt, në situatën e emigracionit shqiptar kishte, sikurse u tha, dy gjendje të ndryshme të vendit me strukturën ekonomike, sociale dhe politike. Në të parën, sipas parimit të cilën e përfaqësoi S. Maleshova, kishte nevojë për një parti komuniste dhe për një klasë punëtore të zhvilluar, me nevojë për një parti komuniste dhe për një lëvizje të majtë, pra për një udhëheqje marksiste-leniniste të rën politike të një shteti të pavarur, për të vendosur një regjim demokratik dhe për të vendosur një regjim demokratik. Në të dytën, sipas parimit të Tetorit. Sipas parimit të Tetorit, në Shqipëri, Shqipëria ishte një

vend gjysmë kolonial, nën vartësinë e imperializmit fashist italian, me një ekonomi agrare të prapambetur, pa një klasë punëtore të zhvilluar dhe me mbeturina të theksuara feudale. Pra, sipas tyre, Shqipëria ishte një vend që kishte nevojë të zhvillonte një revolucion për çlirimin nacional dhe për vendosjen e një regjimi demokratik përparimtar, kurse vendosjen e diktaturës së proletariatit, e konsideronte të parakohshme për Shqipërinë e prapambetur.

Në të vërtetë struktura ekonomike-shoqërore e Shqipërisë në periudhën midis dy luftërave botërore ishte tepër komplekse. Ekonomia shqiptare ishte e përbërë, në ndikimin e ekonomisë kapitaliste evropiane, nga lirinjt e tregut kapitalist, por infrastruktura e saj ndodhej ende në stadin e heshtjes së parakapitaliste. Në krahasim me Evropën kapitaliste, Shqipëria ishte një vend i prapambetur, në stadin e një shoqërie para-kapitaliste. Në qytet mbizotëronte prodhimi i vogël zejtar. Nuk kishte industri kapitaliste, në kuptimin modern të fjalës. Prodhimi i punishteve të pakta kapitaliste zinte një vend të parëndësishëm në prodhimin e përgjithshëm të vendit. Ishte pra një vend me ekonomi qytetare mikroborgjeze. Nuk kishte një klasë punëtore, të zhveshur nga mjetet e prodhimit, që të çonte peshe në jetën ekonomike të vendit dhe ca më pak në jetën politike, pra nuk kishte truallin e domosdoshëm për të formuar, sipas teorisë marksiste, një parti komuniste. Vendin kryesor në strukturën ekonomike-shoqërore të vendit e zinte ekonomia agrare. Por edhe në këtë sektor Shqipëria ishte një vend agrar i prapambetur. Në viset e ulta mbizotëronte pronësia çifligare, kur e brenda çifligjeve sundonin ende metodat e shfrytëzimit feudal. Për shkak të këtij shfrytëzimi një pjesë e mirë e tokave bujqesore kishin mbetur djere dhe ca me keq, nga mosinteresi i pronarëve çifligarë, ishin kthyer në toka moçalore (keneta e Terbufit në Myzeqe, keneta e Maliqit në Kërçë, keneta e Vurgut në Delvinë etj.). Përkundrazi, në viset malore ku kishte pak toka bujqesore mbisundonin fshataret-pronarë, në shumicën dermuese pronarë të vegjël. Pra kishte shumë krahë pune dhe pak toka të punueshme. Në disa zona mbingarkesa me krah pune ishte aq e madhe sa kishte me shumicë familje fshatare, që zotëronin poshtë-lart, pesë dynym (0,5 ha) tokë për familje. Me këtë pronësi të pakët tokësore, shumica e familjeve fshatare në Malësi, nuk siguronin dot nevojat vjetore për bukë. Sikurse e tregojnë statistikën zyrtare, Shqipëria, një vend agrar dhe pa industri të zhvilluar, me afërsisht 40% popullsi fshatare, ishte e detyruar të importonte çdo vit, jo vetëm prodhime industriale, por edhe sasi të konsiderueshme drithë, kurse eksportonte vetëm tarrë pak artikuj të blegtorisë dhe të zejtarisë të vendit. Pasojë e prapambetjes ekonomike ishte defiqiti i theksuar tregtar që karakterizonte, prej kohësh, bilancin tregtar vjetor. Defiqiti i cili mëmë mbulohej vetëm me dërgesat e emigrantëve shqiptarë dhe me kreditat që

Shqipëria mori nga qeveria e Romës, kredi të cilat po e futnin vendin, në krizë me tepër, në kthetrat e Italisë fashiste. Shkurt, Shqipëria gërryhej nga kontradiktë e theksuar, e cila mund të përmbidhet shkurtimisht kështu: në vend me rreth 1000000 banorë kishte në fushën e bujqësisë, më shumë pataje midis shperndarjes se pronës tokësore dhe krahëve të punës tokësore. Në viset malore kishte krah pune të tepërta, por mungesë tokash tokësore. Kurse në viset e ulta kishte toka bujqësore të konsiderueshme, por krah të pakta pune, si rrjedhim, në malësi krah pune pa tokë, në tokë të keqe pa krah pune. Meqë kështu kete strukturë bujqësore, në dukje karakteristike për një shoqëri mesjetare, Shqipëria ishte e shkeputur nga rendi feudal, për faktin se në shoqërinë shqiptare kishin depertuar prej kohësh, siç u tha, ligjet e zhvillimit të ekonomisë kapitaliste të tregut, të cilat tashmë e kishin gërryer prej kohësh ekonominë natyrore, bazen materiale të rendit feudal.

Veq kësaj, Shqipëria ishte përfshirë në rrezën e ekonomisë kapitaliste botërore e cila ushtronte një ndikim të rëndësishëm në tregun e brendshëm të saj. Ky ndikim me pasiguri tepër negative për prodhuesit e qytetit dhe të ish-atrës për rritjen e u mbi me tepër gjatë viteve të krizës ekonomike botërore (1929-1932) e cila në Shqipëri vazhdoi edhe në vitet e mëvonshme. Me 1934 kur kriza ekonomike botërore e kishte kapërcyer pikën kulmore (1932), Ali Kelmendi shkruante:

Kriza e vitit 1934 po e kërçinë me gjithë fuqinë e saj në Shqipëri. Malësitë po kërçin me përparim të krija. Tregtia ndodhet në një stagnacion të plotë. Numri i popullit që vuan tërë ditë. Banditizmi po ngre përsëri krye. Kjo krize ekonomike ka shprehur serioze ne fushën politike”.⁵¹

Si rrjedhim, nga pikepamja e forcave prodhuese, Shqipëria ishte ende në fazën e shoqërisë feudale. Kurse nga pikepamja e ligjeve ekonomike, ajo ishte hyrë tashmë në rrezën e shoqërisë kapitaliste. Është e kuptueshme se në një vend me një shtatë të tillë zhvillimi, nuk ka truall, as sipas teoricienëve marxistë, për një revolucion socialist që synon të vendosë diktaturën e proletariatit. Në vend me një rend të tillë ka nevojë vetëm për një revolucion që të zhdukë mizanturinën feudale në fushën e pronësisë çifligare dhe për një revolucion të ri, që të krijojë kushtet për një zhvillim të shpejtë të ekonomisë kapitaliste të natyrshme dhe me parë përmjet të zhvillimit të një kapitalizmi të ri që të shprehë vendosjen e normave të zhvillimit të një kapitalizmi

modern, të mbroje interesat ekonomike e sociale të masave prodhuese të qytetit dhe të fshatit. Këto detyra nuk i takojnë një revolucion bolshevik, siç mendonte Ali Kelmendi, i cili synon të shtetezoje të gjitha mjetet e prodhimit dhe të vendosë ekonominë shtetërore të përqëndruar. Këto detyra, të cilat nuk e çënojnë pronën private të mjeteve të prodhimit, mund t'i zgjidhe një revolucion demokratiko-borgjez, ose siç kishte filluar të quhej nga ideologët e lëvizjes së majtë, një regjim demokratik-popullor. Nga kjo pikepamje, programi politik i Komitetit të Çlirimit Nacional, të cilin e mbronte Halim Xhelo, ishte për Shqipërinë më i përshtatshëm, pra më realist se ai i Grupit Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik në përgjithësi dhe Ali Kelmendit në veçanti.

Regjimi policor që u vendos më 1925 krijoi për disa kohë një asfiksi për çdo veprimtari antizogiste dhe ca më tepër për çdo organizatë të majte. Në këto rrethana forcat demokratike të emigracionit nuk patën lidhje serioze me faktorët e brendshëm politikë. Kjo i dha dorë A. Zogut ta konsolidonte, përherë e më tepër, pushtetin në duart e veta. Por duke filluar që nga viti 1928, dora-dorës, me rritjen e autoritetit të vet politik dhe me jehonën pozitive që patën disa nga reformat e nënshkruara prej tij, në fushën e rendit dhe të legjislacionit, klima e regjimit policor filloi dalëngadalë të zbutej. Megjithatë, pakenaqesia e shkaktuar nga gjendja e vetëhtirë ekonomike nuk u shua. Madje që nga viti 1927-1928 filluan të shfaqeshin disa organizata të vogla sindikatash profesionale, të cilat ndonëse nuk luanin ndonjë rol në jetën shoqërore të vendit, paralajmëronin se bota e punës po e rimerrte, nga ana politike, dalëngadalë veten.

Në raportin që mbajti Sejfulla Maleshova në Grupin Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik, më 27 dhjetor 1928, thuhet: “Në Shqipëri tashmë ka disa celula komuniste, të paktën dy sipas informatave që kemi”.⁵² Për njerën prej tyre flitet në *Historinë e Partisë së Punës të Shqipërisë*, ku thuhet se: “Më 1928 elementë të përparuar, punëtorë e zejtarë, krijuan në Korçë celulen e parë komuniste”. Në lidhje me përberjen e kësaj celule, aty thuhet me tej: “Anetaret e celules nuk ishin të përgatitur mirë teorikisht e politikisht, por ata e kuptonin nevojën e organizimit të lëvizjes komuniste, si kusht të domosdoshëm për zhvillimin me sukses të lëvizjes punëtorë dhe të luftës së masave popullore, kundër regjimit çifligaro borgjez”. Aty nuk thuhet asnjë emër nga ata që e themeluan celulen komuniste. Por më vonë nga komunistët e vjetër korçarë, Sotir Vullkani, në kuptimet e veta të regjistruara nga autori i këtij punimi, më 1956, ka pohuar se celula e parë komuniste në Korçë, ku ai bënte dhe vetë pjesë, ishte formuar në prill të

⁵¹ AQSH Tondë - Grupi Komunist Shqiptar në Bashkimin Sovjetik, *Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë*, 15.1.14. Shk. Shkollorin nr. 2.
⁵² *Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë*, 15.1.14. Shk. Shkollorin nr. 2.
plane K Q të PPSH-së, 15.1.14. Shk. Shkollorin nr. 2.

...në Dhimitër Fallo⁵⁴. Celula kishte, si të paktën anëtarë: Dhimitër Fallo, Sotir Gurën, Miha Lakon, Teli...

Dhimitër Fallo

Anastas Plasari

Celula e parë komuniste duket se ishte formuar në Vlorë. Anastas Plasari në autobiografinë e vet, të shkruar më 1949, njofton se në Vlorë, ku ai ishte i internuar (1925-1927), ishte formuar një grup simpatizantësh të Partisë Komuniste (jep 12 emra).⁵⁵

Nga burime të tjera mësojmë se më 1928 në Vlorë u formua një "celulë" komuniste me tre anëtarë. Nga burime gojore kemi mesuar se tre anëtarët e saj të parë ishin: Hysni Lepenica, Murat Terbaçi, Skender Muço.

...je (Korçe) më 1900 nga një familje e cila praktikonte emigracionin në Evropë. Nëna e tij, një greke naz grek të Stambollit shkoi në Odesë (Rusi) të një tete... pas Revolucionit të Tetorit. Ai u riatdhesua, në fillim në... duke sjellë me vete dhe simpati për idetë socialiste. Për disa... të vllahëve voskopojarë. Sëbashku me shokun e vet, L... të Avni Rustemit në Revolucionin e Qershorit. Nga... nga Shqipëria, por qëndroi në Korçë ku punoi... K Q të Partisë Komuniste të Shqipërisë.

...Luftës së Parë Botërore ndoqi kolegjin... Vlorë u bë mësues në kohën e pushtimit... i ngushtë pikëpamjesh i Halim Xhelos. ... Bashkimi... Në fund të vitit

Hysni Lepenica

Hasan Reçi

Përveç këtyre dy celulave, në Tiranë ishte formuar dhe një grup i vogël i komunistësh, i cili i kishte shpëtuar vëmendjes së komunistëve shqiptarë të Bashkimit Sovjetik. Nismetar i saj ishte pionieri i rranës i levizjes komuniste në kryeqytet, një agjitor i shkathet dhe trim, Hasan Reçi. Më 1930 ai kishte organizuar një grup, me të vetequajtur komuniste ku bënin pjesë midis të tjerëve, Xhemal Kadesha, Xhevdet Doda, pak më vonë Musafa Gjinishi, Uan Filipi, Mustafa Kaçaçi. Me sa dihet Hasan Reçi kishte rënë në kontakt me programin e KONARE-së dhe e kishte pëlqyer platformën e saj nacional revolucionare për të bashkëpunuar me organizatat demokratike jokomuniste, për një luftë të përbashkët kundër regjimit të Zogut.

Të tri këto celula që vepronin në kushtet e një konspiracioni të thellë, duket se nuk kishin lidhje midis tyre. Por edhe lidhjet e tyre me organizatat e emigracionit ishin të ndryshme. Celula e Korçës kishte lidhje, nëpërmjet L. Fundos, me Grupin e Bashkimit Sovjetik, veç kësaj edhe me anëtarë të partisë komuniste greke (e cila në atë kohë vepronte legalisht në Greqi), kurse ato të Vlorës dhe të Tiranës, nëpërmjet H. Xhelos dhe të emigrantëve

1924, me përmbysjen e qeverisë së Nolit, u arratis, së bashku me Halim Xhelos, në Itali. Më 1924 u kthye në Vlorë si majtist, duke mbajtur lidhje me Komitetin e Çlirimit Nacional në Gjenevë. Në Vlorë ai krijoi celulën e parë çlirimiste me prirje komuniste, me lidhje direkte me Halim Xhelos.

⁵⁷ Hasan Reçi lindi në Tiranë më 1904. Ndoqi "Normalen" e Elbasanit. U bë mësimor në Tiranë. Studimet e mesme i përfundoi në shkollën teknike amerikane "Teknike e Fultz-it". U rreshtua në shoqërinë "Bashkimi". Pas Revolucionit të Qershorit u arratis, por qëndroi në Tiranë, ku u angazhua për krijimin e shoqërive proletare. Më 1928 u bë kryetar i shoqatës sindikaliste të arsimtarëve.

Anëtarë të Qendrës së Grupit Komunist të Korçës më 1929.

Solir Gura

...

...

...

...ces, me Komitetin e Çlirimit Nacional. Si rrjedhim, të tri këto
...edhe platformat e dy forumeve me të cilat kishin lidhje
...përvetësuan programin bolshevik për Revolucionin
...shën punës për t'u lidhur me masa "punëtore" (në
...krijuar shoqata profesionale; celula e Vlorës përpigjej të
...antizogiste "borgjeze" me synim: përmbysjen e
...ogist dhe vendosjen e një regjimi demokratik përparimtar
...i aio e Tiranës i vleresoi të dy këto fusha pune, edhe zgjerimin e
...komuniste edhe afrimin me qarqet antizogiste
...e. Me këto orientime celula e Korçës pati në fushën e krijimit të
...profesionale, sukses me të shpejtë se ajo e Tiranës, kurse kjo e
...jo e Vlorës. Më 1929 rrethi i simpatizantëve të majtë u
...Plasarit, i cili ishte vendosur përsëri në Korçë, atë vit
...komuniste me punëtore, nëpunësa dhe
...kryente funksionet e aktivitetit pra të qendrës që
...thuhet nëse këto ishin celula
...përderisa mungonte formimi i tyre ideologjik marksist
...komuniste. Sidoqotë ato mund
...komuniste gjë që ishte një hap
...komuniste. Nuk ka dyshim
...nën ndikimin e levizjes kontestatore të brendshme, pra të
...shoqëria për të kapërcyer varfërinë e thellë ekonomike,
...politik ato e moren prej jehonës që vinte së largu nga partitë
...ane, nëpërmjet emigrantëve korçarë që punonin në Francë,
...Pavarësisht nga niveli i tyre i ulët teorik, me to në Korçë u
...qershor 1929), i cili më vonë hyri në histori me emrin *Grupi*
...K.K.). Grupin prej disa celulash e drejtonte një "qendër",
...Dhimitër Lallo, Miha Lako, Solir Gura,
...Vullkani. Përkundrazi celulat e Vlorës dhe e Tiranës,
...tëve të tyre, nuk adoptuan strukturën
...re, por atë të rretheve simpatizantësh,
...Nacional ku bënë pjesë, sëbashku
...simpatizantët e ideve të majta në

...program "bolshevik" të
...tyre kishte, në lidhje me
...të rëndësishëm. Anëtarët e
...te doktrines marksiste
...por nga ana tjetër,
...domethene nga

Për shkak të regjimit policor që sundonte në
se ç'ndodhte në atdhe. Kontaktet me miqtë e
ishin nderprerë. Këtë situatë e pasqyron një
Berlini shokëve të Grupit
me 10 dhjetor 1928. Në këtë letër ai
Plasë e presë përgjigje.

Përkundrazi, anëtarët e organizatës së Korçës qenë, nga pikëpamja teknike, më të përgatitur për shkak të nivelit të ulët arsimor, por edhe të mungesës së literaturës ideologjike. Më tej shumë elementë teorikë dhe praktikë të revoles revolucionare ata i kishin huazuar me disa "shtrembërime", në krahasim me direktivat e miratuara nga Kominterni. Por nga ana tjetër, në tërësi ata ishin më të avancuar, sesa anëtarët e Grupit Shqiptar të Bashkimit Komunist, pasi kishin korrur ndonjë sukses në rekrutimin e simpatizantëve të ideve komuniste dhe ishin duke krijuar shoqata punëtore, kusht i domosdoshëm për një organizatë të mirëfilltë komuniste.

Per a shume nje qendryshim ndaloje jo aq i theksuar, ndodhte edhe
në lidhje me organizatave te tere komuniste te Shqiperise (ajo e Vlores dhe ajo
e Tiranës) dhe qendres me te cilat ata ishin lidhur - KONARE-se, ne
lidhje me Komitetin Qendror Nalend ne vecanti Per shkak te regjimit
te ri dhe KONARE te ri te kete lirie te ngushta me simpatizantet e
shqiptare ne udhe. Ne lidhje me teqendrat e kufizuar te KONARE-
se te shqiptare. Pundori e cili ne te kete udhe ende mbeshtetes i vijes
te shqiptare shqiptare ne perate liri.

Formimi i organizatave komuniste ne Shqiperi .....

Pavarësisht nga këto dallime, ardhja në Shqipëri e disa anëtarëve të Grupit Komunist të Bashkimit Sovjetik, mendohej se do t'u sillte përfitim të dyja palëve – edhe komunistëve të mërguar, edhe militanteve vendës. Komunistët e mërguar, të pajisur me teori marksiste, do të lidheshin me terrenin praktik, me masat punëtore. Nga ana tjetër, komunistet vendës, të shkathët si masovikë do të kishin mundësi të pajiseshin me teori revolucionare. Në të vërtetë çështja më e rëndësishme nga e cila varej suksesi i punës në praktikë të organizatave komuniste ishte platforma që ato do të adoptonin – bolshevike ose çlirimiste. Veç kësaj, vendimtare do të ishte adoptimi i një platforme të vetme nga të gjitha organizatat komuniste, mbasi ky do të sillte jo përçarjen, por bashkimin e tyre në një front të vetëm politik dhe luftë të rrjedhimisht në një parti të vetme komuniste.

Por në këtë mënyrë veprimtarinë që anëtarët e riadhesuar të Grupit Komunist të Pashkimit Sovjetik zhvilluan në Shqipëri, përveç A. Kelmendit, nuk kemi asnjë mbasi nuk kemi gjetur ndonjë raport të hartuar prej tyre. A. Kelmendi i cili u largua nga Shqipëria pas 18 muajsh (31 janar 1927) kemi di raporte drejtuar nga Berlioni, njëri më 5 prill, tjetri më 7 prill 1927. Çerç Dimitrovit, kryetarit të Seksionit Ballkanik të Kominternit. Në këto dy raporte ai njoftonte se lëvizja opozitare kundër Zogut ishte në të vërtetë e bërë me sukses dhe se ajo drejtohej jo vetëm kundër regjimit të Zogut por edhe kundër Italisë fashiste, e cila, thuhet aty, nga dita në ditë po e përdante ndikimin e saj në Shqipëri. Në të njëjtën kohë ai njoftonte se në Shqipëri fashizmi ishte rritur numri i organizatave të fshehta të majta, se për formuar organizatat e reja komuniste në Vlorë, Krujë, Elbasan dhe se grupi komunist i cili për disa kohë ishte shpërndarë, ishte riorganizuar përsëri në përreth grupin komunist më të mirë dhe më të madh nga numri i anëtarëve. Përkundrazi, në vise të tjera, shtonte ai, kishte vetëm komunistë individualë të cilët punonin për të formuar grupe të reja. Si përfundim, shtonte ai në fillim të viteve 1932 këto grupe kishin gjithsej 30 anëtarë. Përfundim të gjithë ishin prej borgjezisë së vogël (nëpunës, mësues, punëtorë). Përveç kësaj të shoqërive profesionale, raportonte A. Kelmendi, grupet komuniste e kishin përqëndruar veprimtarinë e tyre politike vetëm në sqarimin e masave të popullsisë në lidhje me karakterin antipopullor të regjimit. Ata qendronin larg aksioneve politike, në fakt nuk merrnin pjesë në lëvizjen opozitare antizogiste që po zhvillohej në atë kohë në Shqipëri, ndërsa sipas të gjendurave të brendshme politike ishte tepër e acaruar. Madje ai nuk e përjashtonte mundësinë që këtu të shpërthente një kryengritje e armatosur kundër regjimit Zogut të cilën po e organizonin militantët e Beqirimit Kombëtar. Ai shtonte se shpërthimi i saj varej nga suksesi që do të kishte lëvizja Pashkimi Kombëtar në radhet e ushtrisë shqiptare. Sipas A. Kelmendit, Ahmet Zogu bënte përpjekje për ta kapërcyer krizën politike që kishte duke deklaruar regjimin administrativ, duke kufizuar kolonizimin nën detyrë mos e përçatur punën e Tiranës të vitit 1927 që skadonte atë vit të 1928 dhe duke nënshkruar marrëveshje tregtare me Romen, e cila nuk shfaqte asnjë ngatërim në qendër të vendit.

Duke ardhur për herë të parë në politikë në Shqipëri, Ali Kelmendi
 nuk e kishte lehtë të merrte analizën e të që po përfaqësoj, e cila ishte e
 shprehur me "Bashkimin Kombëtar". Ai duhej të shprehej për sukses qëne
 të merrte me fitimin e Bashkimit Kombëtar do të munde të zgjeronte
 bashkimin kombëtar. Por, siç thotë Kelmendi, KONARF-ja nuk kishte
 asnjë marrëdhënie me Shqipërinë. Por, megjithatë, ai kishin lehtë të kishin
 marrëdhënie me bashkimin kombëtar në Shqipëri po të merrte në programin e saj
 bashkimin kombëtar, meqë bashkimin kombëtar ishte bashkim i politikë me një program

të tillë kishin tradhëtuar. KONARE-ja mund të kishte sukses, përfundonte A. Kelmendi vetëm nëse pajtohej me dëshirat e masave popullore, të cilat kërkonin një organizatë komuniste, meqenëse dhe vet Fan Noli "ishte shumë i popullarizuar ndër shtresat e ulta si komunist". Ai shkruante tekstualisht:

të L. Fundos, drejtuar më 3 prill 1935, Sekretariatit Ballkanik të Kominternit, me titull "Mbi gjendjen e punës tonë në drejtim të organizimit të Çlirimit Nacional (Komiteti i Çlirimit Kombëtar) dhe në drejtim të krijimit të Partisë Komuniste në Shqipëri, më 3 prill 1935". Lazar Fundo, i cili ndërkohë kishte braktisur platformën e bolshevikëve dhe kishte përqafuar atë të çlirimistëve, pra ishte bashkuar me Halim Xhelon, shkruante ndër të tjera:

"Pas riorganizimit të Grupit Komunist Shqiptar në vitin 1930, një sërë shokesh u dërguan në atdhe për të punuar në mënyrë individuale dhe në drejtim të lëvizjes nacional-revolucionare, si edhe në drejtim të krijimit të partisë komuniste. Midis atyre që punonin për krijimin e partisë komuniste (pra sipas platformës bolshevike - K.F.) dhe atyre që punonin në drejtim të lëvizjes nacional-revolucionare (pra në bazë të platformës çlirimiste - K.F.), nuk ka patur asnjë lidhje organizative. Bile, edhe midis atyre që punonin në drejtim të partisë komuniste nuk ka patur asnjë lidhje organizative, secili punonte për vete, duke zbatuar vijën e tij, shpeshherë në kundërshtim me vijën e tjetrit".⁶⁵

Por këtë radhë, policia shqiptare, e cila ndërkohë ishte vënë në dijeni të lidhjeve të tij të fshehta me Qendren Komuniste Botërore, siç cilësohej në atë kohë Kominterni, kur Ali Kelmendi u riatdhesua (qershor 1932), nuk e burgosi, por as e lejoi të qëndronte në Tiranë. Si kosovar, qeveria e Tiranës i kerkoi ta zgjidhte vete selinë e vendbanimit të detyrueshem (internimin). Ali Kelmendi zgjodhi Korçën, aty ku terreni për veprimtaritë komuniste premtonte më tepër sukses.

Harten organizative dhe ideologjike të rrymave të ndryshme që u shtaqen në lëvizjen komuniste shqiptare në vitet 1933-1934, për mungesë burimesh dokumentare të kohës, për fat të keq, nuk e njohim. Kemi vetëm ngjallime në baze të kujtimeve të shkruara me vone, ose stigmatizime lakonike pa argumente dhe pa hollësira, të Enver Hoxhës ose të shprehura në Historinë e Partisë së Punës të Shqipërisë (botuar nga Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste).

Sipas botimeve të Enver Hoxhës dhe të P.P.Sh.-së, më 1934 në Shqipëri si organizatë e mërefillte komuniste ishte vetëm Grupi Komunist i Korçës. Grupi Komunist i Tiranës nëto nuk zihet fare në gojë. Arsyet kuptohen po të kemi parasysh se kryetari Hasan Reçi dhe disa nga kryetërit e tij me vete kishin hyrë në mën të Enver Hoxhës, si armiq të P.P.Sh.-së. Në fakt, më 1934 Grupi Komunist i Tiranës ndodhej në kulmin e veprimtarisë së vet. Në "qendër" të grupit bënin pjesë Hasan Reçi (kryetar), Mustata Guri, Uan Filipi, Mustata Kaçaçi, Zya Kambo. Grupi kishte celula në Elbasan, Tër

⁶⁵ L. Fundo, Mbi gjendjen e punës sonë në drejtim të organizimit të çlirimit të partisë komuniste në Shqipëri. Lyon, 3 prill 1935. Në: AQSH, Qendër Komunist Shqiptar, Bashkimin Sovjetik, nr. 16, lista 1, dosja 30. Shënime të...

... të Shqipëri i em hapa të tjera përpara. Dy qenë...
... të Shqipëri ndikoi në thellimin e mëtejshëm të...
... të Shqipëri idetë...
... të Shqipëri ose që sillnin emigrantët...
... të Shqipëri për shkak të mbylljes së fabrikave...
... të Shqipëri. Por ndërsa kushtet objektive çonin në rritjen e lëvizjes...
... të Shqipëri që erdhën në emër të Kominternit, ...
... të Shqipëri të komunistët vendës çoroditjen e mëparshme ideologjike...
... të Shqipëri se ata sollën me vete divergjencat politike dhe...
... të Shqipëri zhvilluar në emigracion midis bolshevikëve dhe...
... të Shqipëri ato sollën jo bashkimin, por përçarjen e mëtejshme, ...
... të Shqipëri Ali Kelmendi përpigjei t'i terhiqte militantët...
... të Shqipëri. Halim Xhelo përcillte tek...
... të Shqipëri bashkëpunimit të komunistëve...
... të Shqipëri për vendosjen e një regjimi demokratik...
... të Shqipëri. Pasi q'ishin nisma për t'i zbutur, pak a shumë, ...
... të Shqipëri platforma të ndërmjetme, si me thënë, as...
... të Shqipëri çlirimiste.

Në një raport drejtuar Kominternit, më 6 prill 1933, L. Fundo duke...
... të Shqipëri, vinte në dukje divergjencat, për të...
... të Shqipëri midis D. Godellit, përfaqësuesi i komitetit...
... të Shqipëri Ali Kelmendit, i dërguari në Shqipëri i...
... të Shqipëri, i cili ishte përkrahës i platformës...
... të Shqipëri.

... të Shqipëri udhëheqës të organizatës...
... të Shqipëri Ali Kelmendi - K.F.), i cili me sa...
... të Shqipëri një frymë...
... të Shqipëri Aliu, ...
... të Shqipëri lëvizjes nacional-...
... të Shqipëri dyë ka të...
... të Shqipëri. Të tjerë përfiton nga amnistia. Ai...

... të Shqipëri u dha mundësi edhe...
... të Shqipëri kryesisht nga...
... të Shqipëri, por anti kominterniste, ose...
... të Shqipëri për vetë...
... të Shqipëri politik, taktik...
... të Shqipëri, flet në një raport...

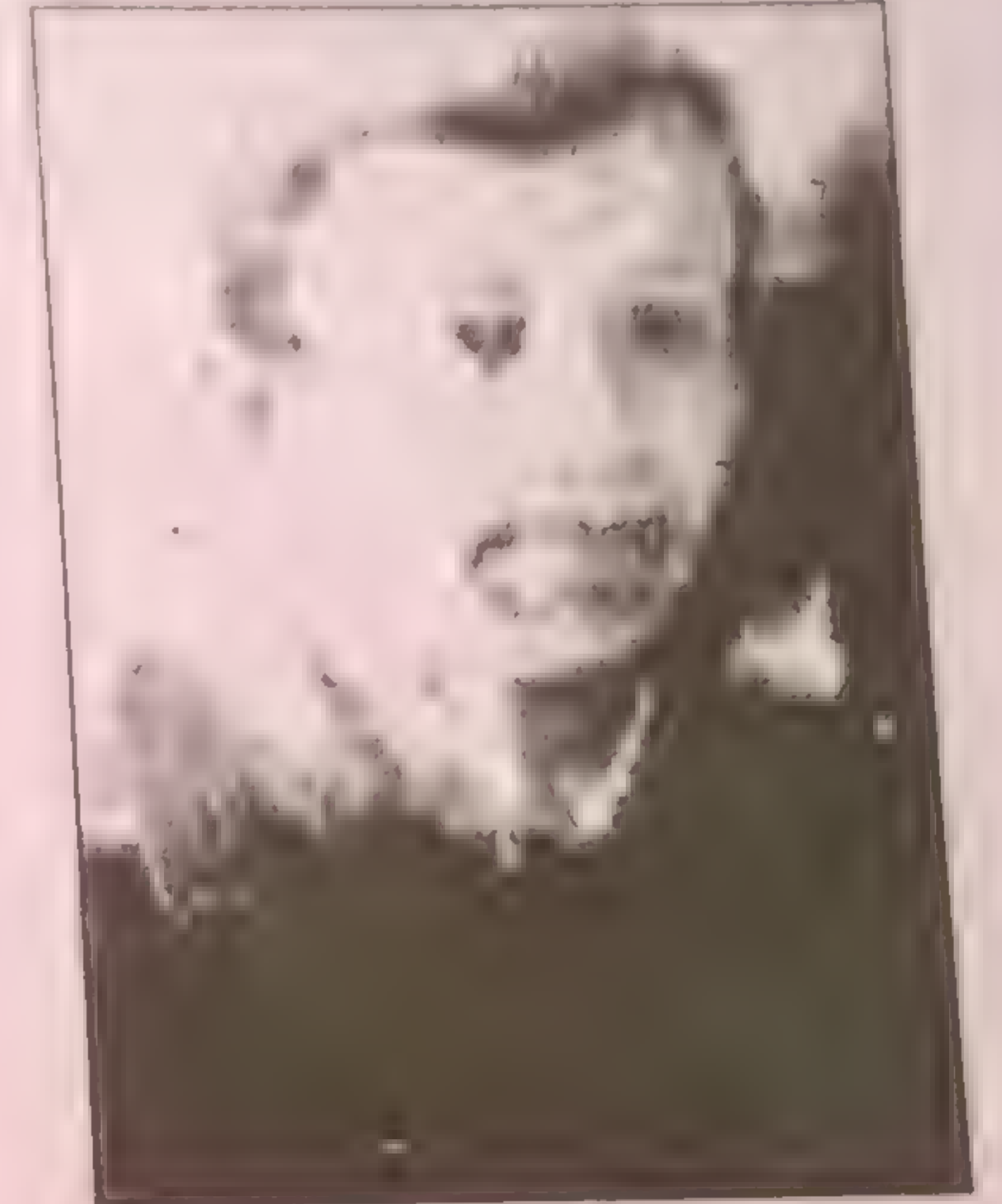
Ndërkohë ishte formuar një grup i ri komunist me oficerë (Grupi Komunist i Oficerëve) ku bënin pjesë: Asim Vokshi, Bedri Spahiu, Tahir Haxhiu, Haki Spahiu, Isat Ndreu, Lec Bengliani, Islam Plugu (Prizreni), Isat Kolonci, Dali Ndreu, Isat Ndreu, Ikbal Shaplllo, Mehmet Bajraktari, Haki Haxhiu, Sali Vllashtari, grupet komuniste, tashmë të krijuara në Shqipëri, ishin të mësuar brenda për të vënë në jetë porosinë e Gjergj Dimitroviq, pra për të formuar Qendrën Organizative, e cila të merrte për përbërës të themelimit të Partisë Komuniste Shqiptare.

Meqenjtë të dy grupimet komuniste në emigracion, edhe pse të ndarë në të kaluarë dhe ndrysheve, vepronin ende nën ombrellën e Kominternit, të cilin kishin krijuar në Gërra Dimitrovi që komunisti vendës, anëtar i qendrës organizative të Elitës vendësish i krahut çlirimist. Tashmë krahut është shpërbërë në fillantët e dy platformave kishin ndërruar vendin, meqenjtë krahut për të lojë. Sejfulla Maleshova, Koço Tashko, Ali Ismaili dhe qendërme të platformës bolshevike, kurse Lazar Fundo, Tajar Zekirri, Damiro G. Jella, Ebuhan në platformën çlirimiste të Halim Xhelos. Në qendrën komuniste të krahut për t'u përfshirë si anëtar i tretë i "qendrës komuniste" të Elitës komuniste të Halim Peci të cilin e ka çmuar si:

Corratja e pare për themelimin e partise komuniste

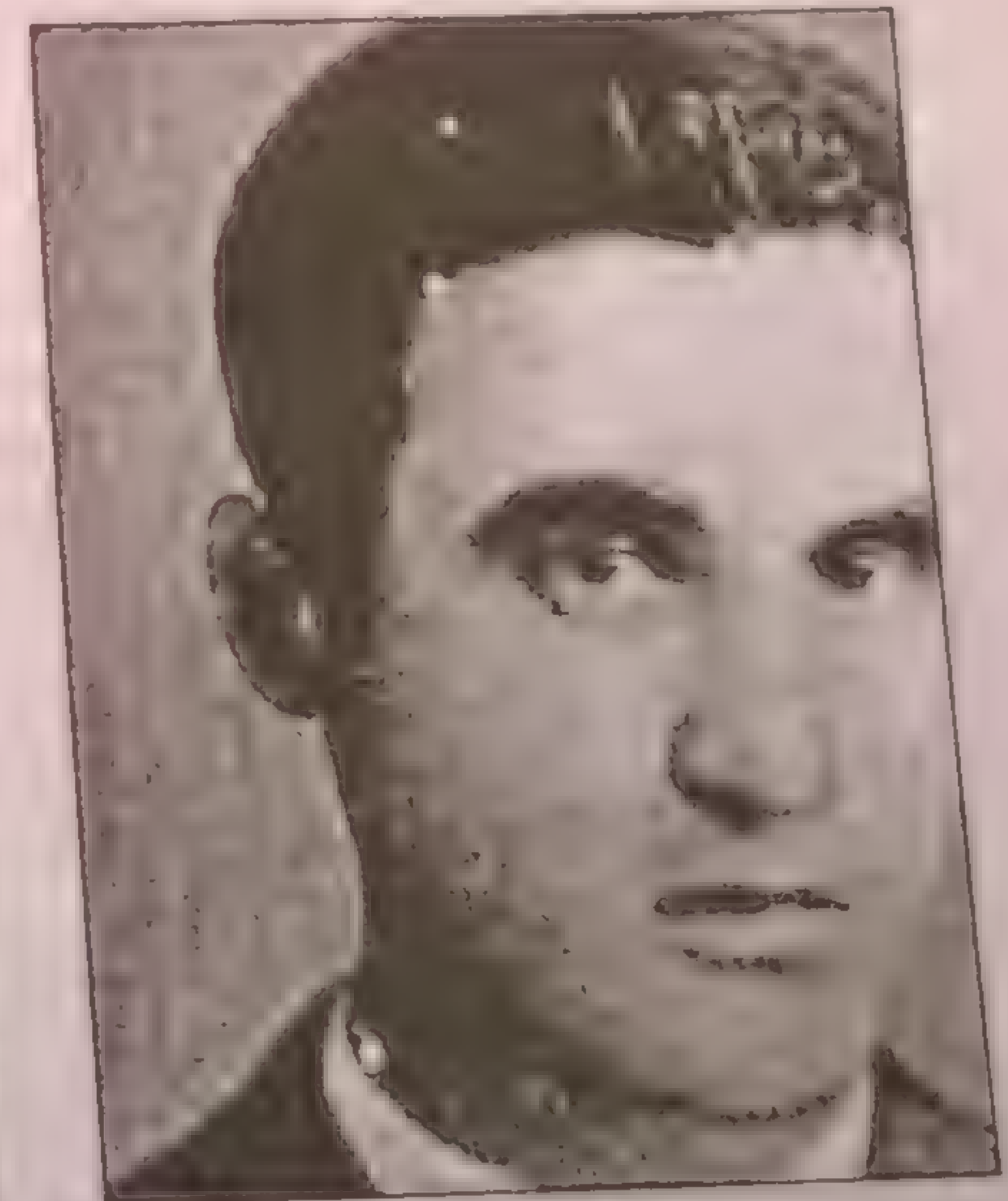
11.1.2011

1. *Journal of the American Medical Association*, 1997; 278: 1039-1044.

11. 11. 1941

(continued)

...shokun Tabajev tre vjet rresht kishte mbetur ilegal dhe nuk kishte
...krijimin e një levizje komuniste

Por të vëre në jetë direktivën e Kominternit, formimin e "qendrës
 organizative" Ali Kelmendi organizoi një mbledhje të posaçme, në të cilën
 diskutuan për të marrë pjesë dishtë veta - tre nga militantët e emigracionit,
 dhe nëntë të Grupit Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik (A.
 Kelmendi, S. Shmiza, D. Godella dhe tre nga militantët vendës (H. Reçi,
 Is. Jullu, V. Dëshmorci).

Prishtina më 14 gusht 1934 në një lëndinë të
këtu D. Fundi, prate Korçës, kemi katër dëshmi historike. Tri prej tyre
kemi katër dëshmi historike (A. Kelmendi, Y. Dishnica, D. Godelli),
kemi nga Lazar Fundo, i cili edhe pse ndodhej në
Prishtinë, duket i ndërruar nga shokët e vet të Korçës, njoftonte Kominternin
për të marrë muaj më vonë (3 prill 1935).

* Në raportin e vet të cila është dëshmia më e hershme, L. Fundo njoftonte:

Në ditën e parë të luftës një qendër të vetme organizative, që të bashkojë punën e komunistëve të Shqipërisë. Vetëm në gusht të vitit 1934 u bë një mbledhje e elementeve komunistë të Shqipërisë dhe të çdo parti të çlën u mor vendim të thirret Kongresi i Komunistëve të Shqipërisë.

Pela më 1 Ymer Dëshmorci mëban datën 9 prill 1936. Nga sa thuhet në raport del se kur në vitin 1934, pas pushimeve verore ishte kthyer në Tiranë për të vazhduar studimet universitare ai kishte drejtuar Kominternit një raport mbi lëvizjen komuniste në Shqipëri, i cili pa dyshim, përmbante edhe faktet mbi mbledhjen e parë të vitit 1934. Por kete relacion ne nuk kemi mundur ta gjejmë ne dotë. Më tej, ai flet edhe për një relacion tjetër, drejtuar Kominternit (në faktin në vitin 1935), të cilin ne gjithashtu nuk e kemi gjetur. Më shtohet në kete relacion të tretë (9 prill 1936), ai e zë përsëri në vëmendjen e gukshit, për shkakun për te teper shkurt. Ai thotë:

[illegible]

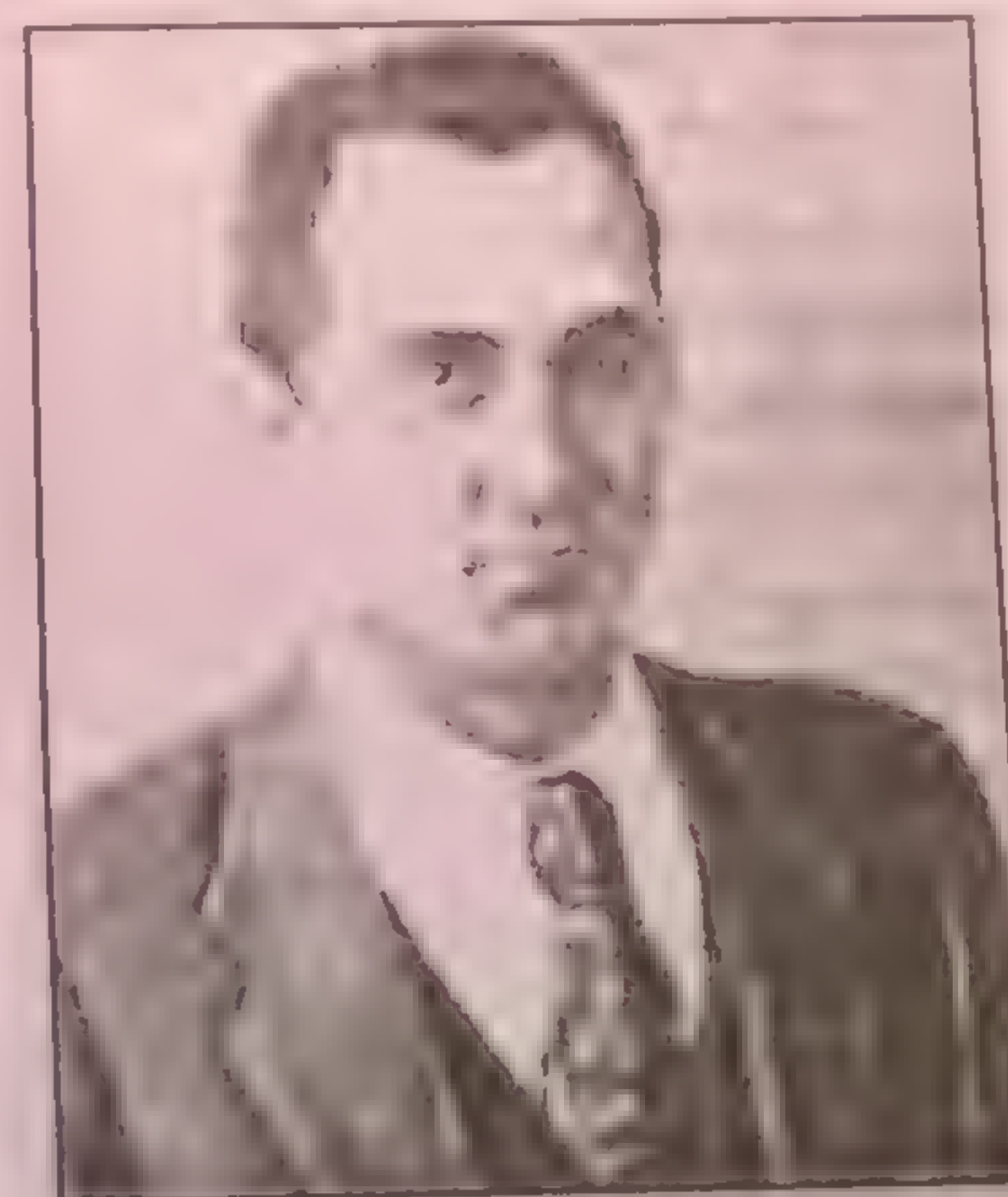
1. The first group of people who are interested in the results of the research are the researchers themselves. They need to know the results of the research in order to evaluate the quality of the research and to make decisions about the future of the research.

Orvatja e parë për themelimin e partise komuniste

“Në Shqipëri nuk ka P.K. të njohur zyrtarisht nga Kominterni. Ka grupe shokësh që zhvillojnë një farë aktiviteti pak a shumë të rëndësishëm. Në gusht 1934 është mbajtur një mbledhje në rrethinat e Korçës. Kjo mbledhje ishte e përbërë nga gjashtë shokë, nga të cilët emigrantë të vjetër politikë që kanë kaluar disa vite në B.R.S.S. Këta tre shokë janë: Tabajevi, Lodani dhe Kel. (Selim Shpuza, Demir Godelli dhe Ali Kelmendi - K.F.) dhe tre të tjerë janë: Reçi (Hasan Reçi - K.F.), përgjegjësi i Grupit të Tiranës, një përgjegjës i Grupit të Korçës (Dh. Fallo - K.F.) dhe unë. Kur u ktheva në Francë bëra një raport për këtë mbledhje dhe në janar 1935 këtë raport ia dhashë përgjegjësit të rajonit të Lionit të P.C.F. (Partisë Komuniste Franceze - K.F.) për t’ia dërguar Sekretariatit Ballkanik të Kominternit. Midis çështjeve të tjera ngrija nevojën urgjente për të shtrirë punën në tërë vendin, nevojën e shtypit dhe literaturën revolucionare. Shoku Reçi na vuri në korent mbi situatën politike të brendshme dhe përpjekjet e opozitës së diktaturës së Zogut. Ngriti dhe nenvizoi çështjen e formimit të një grupi opozitar, i cili disa kohë më vonë, shpërtheu Lëvizjen e Fierit”⁶⁸.

Ali Kelmendi nga ana e vet në raportin e gjatë drejtuar Kominternit, më 14 dhjetor 1936, ku ai përshkruan veprimtarinë që kishte zhvilluar pas rikthimit në Shqipëri (1932) deri në 1936, njofton gjithashtu shkurtimisht:

“Në gusht 1934 në qytetin e Korçës u mbajt një konferencë, në të cilën veç meje, shokut Reçi dhe dy shokëve nga Qendra e qytetit të Korçës, morën pjesë edhe shokët Lodani (D. Godelli - K.F.) dhe Tabajevi (S. Shpuza - K.F.). Konferenca vendosi: Puna e organizimit të lëvizjes komuniste të zhvillohet ndër qendra dhe prefektura, ku nuk ka asnjë organizatë komuniste si në Shkodër dhe në gjithë Shqipërinë e

Ali Kelmendi

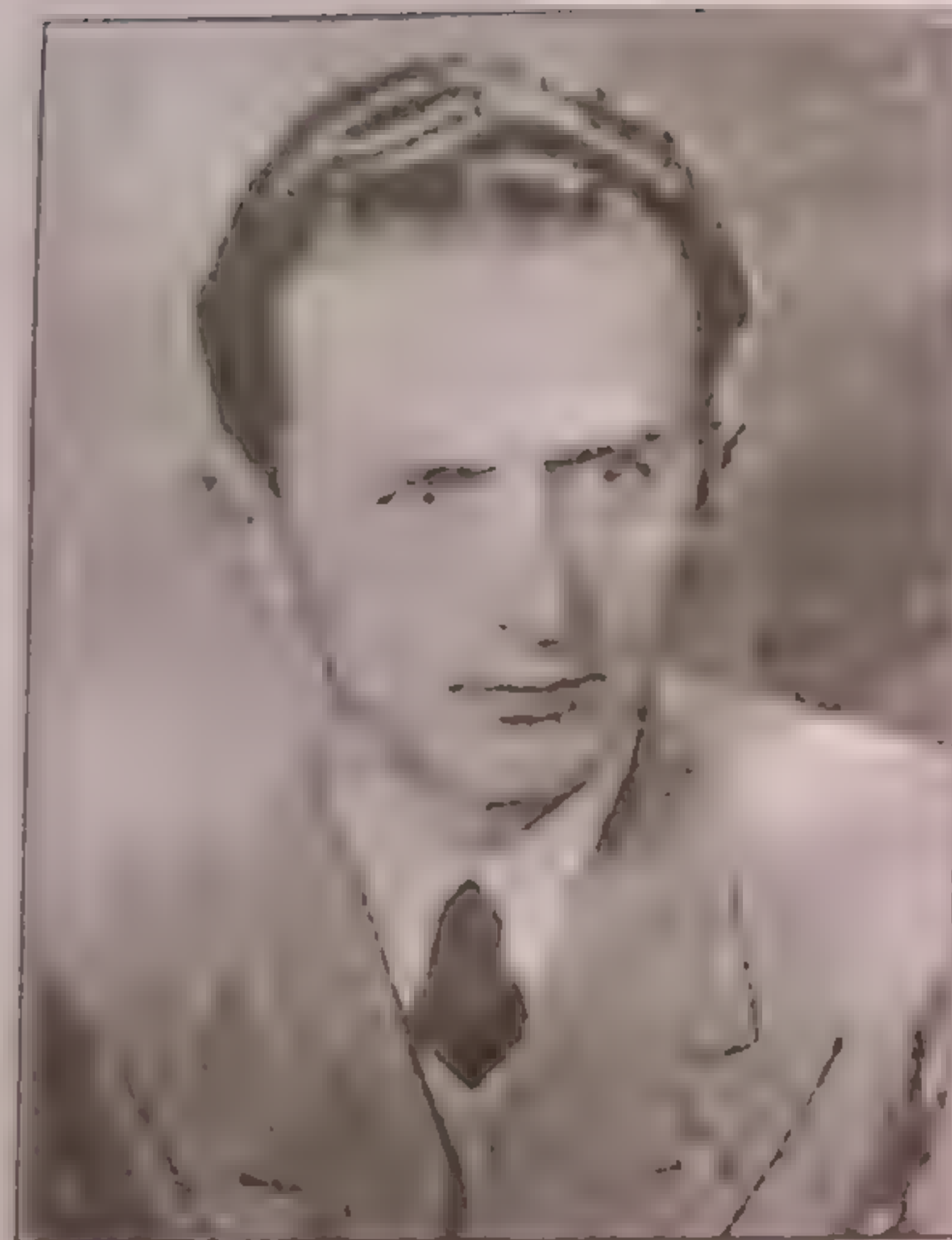
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

²² Ymer Dishnica. Letër dërguar nga Lioni Kominternit sëbashku me letërën e një emigranti shqiptar në Bari, më 9 prill 1936 Seksionit Ballkanik të Kominternit që merret me çështjet e emigrimit shqiptar. Fondi: "Dokumente të Kominternit për Shqipërinë". Nr. 15, Lista 1, Dosja 1.

Selim Shpuza

Ymer Dishnica

Demir Godelli

Demir Godelli

Në vitin 1934, Gjin Fashit e gjetë për të pregtatur terrenin për thirrjen e një grupi të rinjsh të partisë komuniste. Te përktu ka disa broshura komuniste dhe të shpërndalën.⁷⁰

⁷⁰ D. Godelli, Kuftime mbi veprimtarinë komuniste, hartuar në bazë të kërkesës së Institutit të Historisë, Tiranë 1961. Ruhet në Arkivin e Institutit të Historisë, Tiranë.

Njoftime më të hollësishme, ndonëse në formë kujtimesh, të hartuara më tepër se një çerek shekulli më vonë, i jep Demir Godelli, gjithashtu pjesëmarrës i mbledhjes së Dishnicës. Duhet patur parasysh se D. Godelli (me pseudonimin Lodani) kishte ardhur në Shqipëri, në gusht 1932, si i dërguari i Komitetit të Çlirimit Nacional (më saktë i fraksionit komunist të Komitetit), për të siguruar lidhjen e komunistëve shqiptarë me organizatat demokratike antizogiste dhe kishte porosi që në bashkëpunim me H. Reçin, T. Zavalanin dhe R. Këlliçin të zbatonte programin e çlirimistëve për pjesëmarrjen e tyre në lëvizjen antizogiste, madje edhe në ndonjë kryengritje të armatosur, nëse ajo do të kishte program demokratik përparimtar. Në kujtimet e veta të shkruara më 1961, kur ai nuk kishte mundësi të shfaqte lirisht mendimet dhe vlerësimet e veta, thotë:

“Më dt. 14 gusht 1934 ndërmjet disa pemëve të një fushe pranë katundit Dishnicë të Korçës u mbajt një mbledhje e fshehtë, në të cilën morën pjesë keta shokë komuniste: Selim Shpuza, për prefekturën e Shkodrës, Hasan Reçi, për prefekturën e Tiranës, unë, Demir Godelli, për prefekturën e Elbasanit, Ali Kelmendi, Dhimiter Fallo dhe Ymer Dishnica (ky i fundit, asokohe student për mjeksi në universitetin e Lionit) për prefekturën e Korçës. Në këtë mbledhje u bë bilanci i veprimtarisë së komunistëve dhe i grupeve komuniste të Vendlit tonë, ku u konstatua që deri në atë kohë ekzistonin grupe komunistësh ilegale në qytetet Korçë, Krujë, Elbasan, Peqin e Fier. Në këtë mbledhje u konstatua se më i madhi i këtyre grupeve ishte ai i Korçës. Me sa mbaj mend unë, shokët e Korçës na siguruan asokohe se në Korçë kishin tre celula; u rekomandua të shtohesh edhe më aktiviteti komunist në Shqipëri e të formoheshin celula të tjera komuniste në ato vende, por që kishte mundësi të formoheshin të tilla. Me këtë rast u porosit në mënyrën më rigoroze sh. Selim Shpuza që të perpiqej të formonte celula komuniste në Shkodër, ku sipas pohimit të tij me plot sinqeritet, nuk ekzistonin deri në atë kohë; u vendos që brenda muajit gusht (sic!) të vitit 1935 të mbahej një mbledhje më e gjerë ilegale në Pogradec ose në plazhin e Durrësit, ku të merrnin pjesë delegatët e çdo nënprefekturë e prefekturë që ndodheshin celula komuniste e ku të shpallej formimi i P.K.Sh.-së...Kur mbaroi diskutimi i tri pikave të shënuara sipër, ne piken të ndryshme e mori fjalën sh. Hasan Reçi ku na njoftoi se në Tiranë ekzistonte një organizatë e fshehtë nacionaliste, e cila kishte për qëllim rrëzimin me forcë të regjimit të Zogut. Hasani shtoi se mbledhjet e rastit beheshin natën në zyrën e Drejtorisë së konviktit privat Vaso Pasha, godinë e Dino Hoxhes, drejtori i të cilit ishte Ali Shefqet Shkupi, ish oficer madhor në pension dhe Hasan Reçi, njëri nga aksionistët e konviktit në fjalë. Mbledhjet e rastit ngandonjëhere mbaheshin edhe në shtëpinë e Ali Shefqetit që ndodhej në rrugën Tafaj, nr. 40”..⁷⁰

Këto kujtime Demir Godelli i shkroi, siç u tha, në vitin 1961 në përgjigje të kërkesës që atij i drejtoi Instituti i Historisë dhe Gjuhësisë, pranë Universitetit Shtetëror të Tiranës. Përveç atyre që thuhën në kujtimet e tij

⁷⁰ D. Godelli, Kuftime mbi veprimtarinë komuniste, hartuar në bazë të kërkesës së Institutit të Historisë, Tiranë 1961. Ruhet në Arkivin e Institutit të Historisë, Tiranë.

nga Durrës Godelli kemi dhe disa njoftime të tjera, të shprehura në atë kohë
 siç është te cilat sig mund të kuptohet lehtë, ai nuk mund t'i përcillte me
 sikur meqenese atehere Ali Kelmendi konsiderohej nga Partia e Punës
 në vijën e levizjes bolshevike në Shqipëri, kurse Hasan Reçi një armik i
 marksizem-leninistit, pra kur nuk lejohej të thuheshin disa të vërteta, të
 cilat mund të konsideroheshin si gabime për të parin dhe si merita për të
 dytën. Nga biseda gotore të regjistruara nga autori i këtij punimi (Kr. Frashëri,
 i cili në atë kohë punonte në Institutin e Historisë dhe ishte i interesuar, si
 rezultat i atë kohë punonte në Institutin e Historisë dhe ishte i interesuar, si
 historian për levizjet politike të paraluftës), dalin këto njoftime plotësuese
 se në mbledhjen pati një debat të zjarrtë rreth pjesëmarrjes ose jo të grupeve
 komuniste në kryengritjen antizogiste që po përgatiste "Organizata e
 Fshehtë". Nga mottimet që dha D. Godelli kuptohet se në mbledhje u
 ballafaquan dy platformat e përmendura politike dhe organizative –
 "bolshevike" dhe "çlirimiste", nga të cilat, të parën e parashtroi A. Kelmendi,
 të dytën H. Reçi. Në mbledhjen e Dishnicës H. Reçi nguli këmbë që
 organizatat komuniste të merrnin pjesë aktivisht në kryengritje, mbasi ishte
 në interes të tyre që të përmbysen monarkia despotike e Zogut dhe të
 zëvendësohen me një republikë demokratike, e cila, përveç të tjerave, do ta
 linte të lirë veprimtarinë e majtë dhe themelimin e Partisë Komuniste
 Shqiptare.

Për A. Kelmendin kundërshtoi për arsye parimore dhe organizative. Ai
 vuri re se kryengritja që po përgatiste "Organizata e Fshehtë" kishte
 karakterin e një "puçi" ushtarak dhe jo të një kryengritjeje popullore. Sipas
 tij komunistët në asnjë mënyrë nuk mund të merrnin pjesë në aksione të
 tilla, të cilat edhe nëse nuk do të dëshonin, do të sillnin në pushtet një klikë
 ushtarake, pra do të zëvendësonin diktaturën zogiste jo me një regjim
 demokratik por me një diktaturë tjetër. Siç e ka pohuar vetë A. Kelmendi,
 komunistët shqiptarë duhej ta përqendronin veprimtarinë tyre, politike,
 ideologjike dhe organizative, sipas platformës së adoptuar nga Kominterni,
 i cili thirrte në zbatimin e levizjes komuniste në shtresat e shtypura të popullsisë,
 organizimin e celulave me disiplina bolshevike dhe përgatitjen në plan të
 partitë të revolucionit proletar. Sipas tij, komunistët duhej të merrnin pjesë në
 levizjen opozitare-borgjeze antizogiste, vetëm nëse do të siguronin drejtimin
 e saj me qëllim që në fund të kryengritjes pushtetin ta merrte në dorë jo
 borgjezia, por klasa punëtore dhe fshataresia e varfër, pra me kusht që në
 përputhje me kryengritjen të vendosej pushteti socialist. Me një fjalë,
 komunistët nguli këmbë A. Kelmendi, nuk duhej të merrnin pjesë në këtë
 kryengritje që kishte karakterin e një "puçi" ushtarak pasi nuk do të siguronin
 asnjë përfitim politik prej saj.

Hasan Reçi përkundrazi, nguli këmbë deri në fund në tezën e Komitetit
 të Qendrës "qendër organizative", deri atëherë kur u kthyer për revolucionin socialist,

pra derisa të zhvillohej kapitalizmi dhe klasa punëtore në nivelin që kërkonte
 një revolucion socialist, vetë permbytja e monarkisë zogiste ishte një fitore e
 madhe. Pavarësisht se nuk pajtoheshin plotësisht me programin politik të
 "Organizatës së Fshehtë", ky rast, theksuan ata, nuk duhej lenë pa
 shfrytëzuar.

Përkundrazi, Ali Kelmendi me miratimin e dy shokëve të tjerë, mbrojtën
 me këmbëngulje tezën "bolshevike". Megjithatë, duke parë këmbënguljen e
 Hasan Reçit dhe të komunistëve çlirimistë, A. Kelmendi formuloi një
 zgjidhje të mesme. Sipas saj, militantët komunistë mund të merrnin pjesë
 në kryengritjen antizogiste të drejtuar nga "Organizata e Fshehtë" si
 "individë", por jo si "organizatë" kominterniste. Këtë zgjidhje Ali Kelmendi
 e ka shprehur në raportin që i ka drejtuar Kominternit, më 14 dhjetor 1936
 në këtë mënyrë:

Shoku Hasan Reçi të ngarkohet të hyjë në *Organizatën e Fshehtë*⁷¹ që të beje lidhje me
 këtë organizatë, të jetë në kontakt me ngjarjet atje dhe në rastin e një kryengritjeje të
 marrë pjesë në atë si një forcë e pavarur dhe me një program të vetëm. Ky program
 u bisedua dhe u pranua në konferencë (një Republikë Popullore Demokratike,
 anulimin e gjithë marrëdhënieve skllavëruese me Italinë fashiste, zhdukjen e
 monopoleve dhe koncesioneve, amnisti, etj.).

Përveç këtij, Mbledhja e Dishnicës mori edhe dy vendime të tjera të
 rëndësishme.

E para, formoi "qendrën organizative" komuniste, në të cilën morën
 pjesë Ali Kelmendi, Hasan Reçi dhe Selim Shpuza. Në lidhje me "Qendrën
 Organizative" kuptohet se H. Reçi u pranua si anëtar i tretë i saj, por nuk
 del përfundimisht qartë nëse ai u zgjodh kryetar. Ka shumë mundësi që ai
 të jetë zgjedhur, qoftë dhe përkohësisht kryetar i "Qendrës Organizative".
 Deshmi kemi faktin se kryesia e "Grupit Komunist të Korçës", i bënë Hasan
 Reçi një pritje me nderime të veçanta, kur pas mbledhjes ai vizitoi kryesinë
 e "Grupit të Korçës", nderime që i takojnë një kryetari.

E dyta, mbledhja vendosi që në nëntor të mbledhej kongresi i parë me
 pjesëmarrjen e përfaqësuesve të organizatave komuniste që ishin krijuar
 dhe që do të krijoheshin mundësisht në të gjitha prefekturat e vendit, qëllim
 të themelonte Partinë Komuniste të Shqipërisë. Por sikurse do të shihet për
 arsye që do të thuhet më tej, në kreun që pason, ky vendim mbeti në letër.

Mbledhja e Dishnicës i mbylli punimet e veta po atë ditë. Me sa dihet

⁷¹ "Organizata e Fshehtë" u quajt organizatë formale në marrëmbajtje me 14 dhjetor 1936, por në fakt
 madhore në lirin dhe nga elemente të ndryshëm, por të bashkuar në një qëllim të përbashkët, që
 synonin ta përmbysnin me kryengritje të armatosur, monarkinë dhe të vendosnin në vend
 një republikë shqiptare. Rezultati i punës së saj ishte e ashtuquajtura "Kryengritja e Fshehtë"
 nga mungesa e organizimit të përshtatshëm u shtyp menjëherë për arsye të sigurancës.

ky ishte takimi i parë i komunistëve të viseve të ndryshme të vendit, që kishin në krah të një klandestiniteti të thellë brenda në Shqipëri. Në të njëjtën kohë, ajo ishte orvatja e parë që ndërmerrej për krijimin e një qendre politike brenda në Shqipëri, qotë dhe në përmasa të kufizuara, për të drejtuar lirin e komuniste drejt formimit të Partisë Komuniste Shqiptare. Por pas kësaj mbledhje të parë, siç u shpreh, se lëvizja komuniste në Shqipëri ishte ende në fazën e saj, se divergjencat midis militantëve komuniste ishin ende të thella dhe se ajo ishte ende e papjekur për të realizuar programin e saj, pra formimin brenda në Shqipëri të Partisë Komuniste të Shqipërisë. Si rrjedhim, ajo nuk i realizoi të tri çështjet që aty u trajtuan. Në lidhje me pjesëmarrjen në kryengritjen antiregiste, komunistët mbeten të përçarë. Madje, mbledhja e Dishnicës e thelloi dhe më tepër, në këtë çështje parimore, përçarjen midis tyre në "bolshevike" dhe "çlirimiste".⁷

Si rrjedhim, rritja e lëvizjes revolucionare në Shqipëri, në vend që të ndihmonte në formimin e një organizate të vetme të majta, e forcoi përçarjen midis tyre.

KREU VIII

PROGRAMI I ÇLIRIMISTËVE DHE REAGIMI I BOLSHEVIKËVE (1934-1935)

Pas Mbledhjes së Dishnicës lëvizja e majtë shqiptare pësoi, jo vetëm në Shqipëri por edhe në rrethet e emigracionit, përçarje të mëtejshme, nga pikëpamja politike, ideologjike dhe taktike. Përçarja u thellua edhe më tej gjatë vitit 1935. Shkak u bë nisma që mori "fraksioni" komunist që vepronte në gjirin e Komitetit të Çlirimit Nacional me në krye Halim Xhelon, Lazar Fundon dhe Koço Boshnjakun, i cili vazhdonte të mbante lidhje me Sekretariatit Ballkanik të Kominternit. Fraksioni komunist i K.Ç.N.-së vepronte në mënyrë krejt të pavarur nga grupi bolshevik, të cilin tani e kryesonte në Shqipëri Ali Kelmendi, kurse në emigracion Koço Tashko dhe Sejfulla Maleshova, i lidhur gjithashtu me Sekretariatit Ballkanik të Kominternit. Me fraksionin komunist të K.Ç.N.-së, pra me Halim Xhelon dhe Lazar Fundon, tani qenë bashkuar edhe disa nga komunistët e tjerë shqiptarë të Bashkimit Sovjetik, si Tajar Zavalani, Demir Godelli, Rexhep Çami etj. Dy qenë faktorët që shkaktuan largimin e tyre nga platforma "bolshevike". E para, bindja se platforma e Komitetit të Çlirimit Nacional i përshtatej me mirë nga pikëpamja politike, ekonomike, shoqërore dhe kulturore gjendjes së Shqipërisë, si një vend ende i pazhvilluar kapitalist dhe ende i pavarur politikisht. E dyta, dyshimet që kishin lindur tek ata se sistemi sovjetik i diktaturës së proletariatit, i zbatuar me grusht të hekurt nga Stalini, po e shpinte shoqërinë sovjetike, në kundërshtim me aspiratat e tyre demokratike, drejt një despotizmi i cili vinte vazhdimisht duke u perforcuar dhe duke u personalizuar. Midis tyre, figura më e vendosur për këtë kthesë ishte Lazar Fundo, tek i cili kishte ndikuar edhe një faktor i tretë. Dikur një simpatizant, ndonëse jo haptazi, i platformës që kishte perpunuar N. Buharini për çështjen agrare, tani ai e vlerësoi si rrugë krejtësisht të gabuar, zgjidhjen staliniste të çështjes agrare në Rusi me anën e nacionalizimit tërësor të tokës dhe me anën e kolektivizimit me dhunë të fshatarësisë. Si rrjedhim, tani ai ishte pajtuar me teorinë që më parë e kishte kundërshtuar të H. Xhelos. Sikurse e ka trajtuar hollësisht në traktatin e vet (që do të trajtohet më tej), hartuar me porosi të Grupit Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik, por që grupi nuk e gjeti me vend si zgjidhje "komuniste".

⁷ Ky është pikërisht takimi i parë i komunistëve të viseve të ndryshme të vendit, që kishin në krah të një klandestiniteti të thellë brenda në Shqipëri. Në të njëjtën kohë, ajo ishte orvatja e parë që ndërmerrej për krijimin e një qendre politike brenda në Shqipëri, qotë dhe në përmasa të kufizuara, për të drejtuar lirin e komuniste drejt formimit të Partisë Komuniste Shqiptare. Por pas kësaj mbledhje të parë, siç u shpreh, se lëvizja komuniste në Shqipëri ishte ende në fazën e saj, se divergjencat midis militantëve komuniste ishin ende të thella dhe se ajo ishte ende e papjekur për të realizuar programin e saj, pra formimin brenda në Shqipëri të Partisë Komuniste të Shqipërisë. Si rrjedhim, ajo nuk i realizoi të tri çështjet që aty u trajtuan. Në lidhje me pjesëmarrjen në kryengritjen antiregiste, komunistët mbeten të përçarë. Madje, mbledhja e Dishnicës e thelloi dhe më tepër, në këtë çështje parimore, përçarjen midis tyre në "bolshevike" dhe "çlirimiste".

Hartuesi i të dy broshurave, të cilat
dolën pa emrin e autorit, ishte Lazar
Fundo, i ngarkuar, disa vite më parë, nga
Grupi Komunist Shqiptar i Bashkimit
Sovjetik. Në hartimin e këtyre dy
broshurave Lazar Fundo pati një

... "Revolucionimi Popullor" është
... të kësaj llojeje, në fushat politike, shoqërore, ekonomike, shqetësime

...këtë detyrë, sepse nga të gjithë ata që ndodhen
...e situates. Lodani, i cili duhej të merrej vetem
...nal-revolucionare, punon në drejtim të krijimit të
...me vendimin tonë. Deri sot në vend nuk ka një
...që të bashkojë punën e komunisteve në Shqipëri

Hasan Reçi nga ana e vet, fill pas Mbledhjes së Dëshnicës, u angazhua
...por edhe si organizatë, në favor të veprimtarisë
...Si rrjedhim, ai u angazhua më tepër për të krijuar
...sh antizogistë sesa për krijimin e celulave komuniste.

Në lidhje me vendimin e dytë që mori Mbledhja e Dishnicës –
...si individë në kryengritjen e Fierit, Hasan Reçi
...për produktive.

Sq. antizogistët për krijimin e kishin marrë tre ushtarakë të lartë, të
...në lirim nga Ahmet Zogu – figura të
...shqiptar – që të tre ish-kolonelë: Ali Shefqet
...dhe Ramiz Dibra. Me shkathtësinë e vet, Hasan
...katërt i kryesisë së organizatës antizogiste. Edhe
...ai mori porosi që anëtarët e Grupit Komunist
...si individë në lëvizjen antizogiste, Hasan Reçi
...si organizatë në kryengritjen që po
...të cilët,
...ndaj lëvizjes
...u angazhuan gjallërisht
...Hasan Reçi mbante lidhje me
...Ne kete veprimtari asnjë nga
...nuk bashkepunoi me te. As Demir
...Ymer Dishnica kishte porosi nga K.Ç N.-ja, nuk
...për kryengritjen antizogiste, por
...u dënuar me tre vjet burg për te
...Madje, edhe shoku i tij me
...u arrestua
...u gjend me materiale të
...ne kryengritje erdhi
...Komitetit të Çlirimit

...deshtoi.
...derisa u
...te kryengritjes
...u arrestuan
...Tiranës (qëthet)

Programi i çlirimistëve dhe reagimi i bolshevikëve (1934-1935)

Dështimi i “Kryengritjes së Fierit” nuk i zbuti divergjencat midis
bolshevikëve dhe çlirimistëve. Madje filluan dhe akuzat kundër njëri-tjetrit
për përplasje me sinë e dështimit të kryengritjes. Nga të dyja palët të këtyre
divergjencave madje të çorëzoheshin edhe qasimet tradhtet e komunistëve
nga ky dështim, e gjejmë te letra që Ymer Dishnica i drejtonte Kominternit,
më 9 prill 1936. Ai nuk e zë fare në gojë qëndrimin pasiv të komunistëve
“bolshevikë” të Korçës, kurse nga ana tjetër i bënte homazh qëndrimit
burrëror të Hasan Reçit dhe të Mustafë Kaçaçit, të cilët me luftë zellin të
lidhur me çlirimistët. Duke shpjeguar dështimin e Kryengritjes së Fierit me
“tradhtinë” e disa liderve të saj, të cilët, thekson ai, “nuk guxuan ta atakonin
vetë kryeqytetin”, shkruante:

“Populli duke qenë i izoluar dhe pa parrulla të leshuara nga asnjë parti politike,
nuk levizi dhe qeveria e pati të lehte ta shtypte. Lëvizja e Fierit tregoi se pa një Parti
Komuniste të mbështetur nga masat punonjese, diktatura fashiste e Zogut nuk
shembet. Ne masen e te burgosurve që tejkalojnë të njemijë vetat, nuk u pa tjetër
flamur veç atij të Lëvizjes së Fierit dhe të atij të shokeve tane trima, të cilët se bashku
me Reçin (Hasan Reçi – K.F.) ne krye, u mbrojtën si luanet, të cilët megjithë torturat
nuk denoncuan asnjë shok. Sa herë Reçi dilte para tupit gjykues seanca zhvillohej
me dyer të mbyllura. Një nga shoket tanë (Mustafa Kaçaçi – K.F.) pati kurajon t’u
thoshte gjyqtareve: unë jam komunist por kam punuar në një organizatë nacionaliste që
favorizonte rënien e regjimit. Kur e pyetën se kush ishte lideri i komunistëve të vendit,
nuk pati frikë të thoshte me dedain (mospërfillje) gjyqtareve: Ne kemi për parim të
sakrifikojmë më mirë jetën tonë se sa të japim shokët tanë... Janë shoket tane që kanë pesuar
denimet më të rënda: katër u dënuan me dënim të përjetshëm, kater u dënuan me vdekje, pa
përfutur nga falja e mbretit, nëse mund ta quajmë kështu. As Bashkimi Kombëtar, as
Çlirimi Kombëtar, ndonëse opozitarë, nuk u vunë dot në krye të popullit. Pak na
intereson B.K, por është për të ardhur keq që Çl.K.-ja nuk u vu dot krahas popullit
për ta udhëhequr popullin në këtë moment kritik. Pra asnjëri s’ka asnjë influence
sado të vogël qoftë brenda vendit, duhet të- ndreqë gabimin sa më shpejt. Duhet të
bëhen pjesë e realitetit dhe jo ta mbajnë veten si udhëheqes të masave”.

Sikurse shihet nga përmbajtja e raportit, Y. Dishnica ndonëse i takonte
rreshtimit të bolshevikëve, admironte qëndrimin burrëror të komunistëve të
Grupit të Tiranës, përpara gjyqit ushtarak. Në të njëjtën kohë ai i bënte
kritika pa vend Çlirimit Nacional i cili identifikonte veten me Kominternin.
Pastaj shton:

“Pata rastin ta diskutoj me Xhelon dhe Fundon, dy drejtues të fraksionit të
te Çl.K.- së. U përpoqa t’u shpjegoj që ka diçka që nuk vete, se duhet të
drejtosh dhe që nuk duhen luftuar shokët, që duhet pushtuar polemika me
armiqesore. Ata u përgjigjën me armiqësi që e pamundur përderësi që ka të
partizantare tërë shokët duhet të ndalojë diktaturën komuniste”.

... Kominternit. Përndryshe do të pësojnë të gjitha sanksionet që ... shokët indocile (te pabindur - K.F.). Por kjo taktikë ka qenë ...

Në këtë më divergjencat midis këtyre dy grupimeve komuniste, është me interes të vëmë në dukje se ndër militantët më aktivë të Grupit Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik, vetëm Ali Kelmendi dhe Sejfulla Maleshova i kishin qëndruar besnik platformës bolshevike. Katër të tjerët, në fillim H. Axlo, pastaj D. Godelli, L. Fundo, T. Zavalani qëndronin në pozita të kundërta me ato të A. Kelmendit. Për këtë evolucion, Ali Kelmendi, shkruan në raportin drejtuar Kominternit më 14 dhjetor 1936

... fushen e lëvizjes nacionale dhe revolucionare, u caktua atëhere, ... Fundo edhe Lodani (D. Godelli - K.F.) dhe Zavalani. Neve i kemi ... mundësive për të përhapur *Lirinë Kombëtare* dhe broshurat e ... Nacional si dhe për të bërë lidhje me disa shokë. Që nga fillimi, ... Shqiperi shoku Lodani, lindi një konflikt midis tij (Lodanit - K.F.) ... Fundos, Xhelos, Zavalanit (nga njëra anë - K.F.) dhe mua si dhe ... tjeter - K.F.). Shkakë kishte qenë sepse Lodani u mundua të ... drejt me komunistët dhe jo nëpërmjet meje. Nje veprim i ketille ... ishte e padëshirueshme edhe për arsye konspiracioni. Une ... të madh që i besova Fundos më 1932 dhe i dhashe ... komunistë, me të cilët une kisha bashkëpunuar ne Shqiperi. Ju ... thote asnjë njeriu për këtë, por Fundua ia tha Lodanit kurse ... lidhje me ata dhe i bëri Reçit një propozim konkret si ... e njeh atë dhe i kerkoi që për këtë gjë të flasë me ... nuk mori kontakt me mua, por edhe filloi sëbashku ... kur tërthorazi, të më quajë një sektar që ... Më e keqja është që ata flasin jo vetem me ... studentë shqiptarë jo komunistë për jashtë ... edhe me persona te dyshimtë dhe të përjashtuar nga ... Hasan Reçi i propozoi Lodanit dhe Zavalanit të bashkëpunonin me *Forcën Nacionale Revolucionare*. Ne ... 1934 - K.F.), neve u dhame atyre gjithë ... tim me zor mund të thuhet ... kuptimin e vërtetë të sjalës. ... në Korçe, Tiranë, Krujë, Fier, ... Lodani ka thënë që ai ka ... komuniste. Gjeja kryesore është, ... dhe udhëheqesit ... nuk dinim asgjë se ç'po

ngjiste në Shqiperi.⁷⁹ Kjo gjë tregon që nuk kane lidhje me Shqiperinë dhe asnjë instikt politik. Përkundrazi, shokët tanë ... pjesë aktive në Kryengritjen e Gushtit, megjithëse bene mjaft gabime. Punët behen edhe me keq akoma, po të marrim parasysh që Lodani u vu në dijeni në Konferencën e 1934 për ekzistencën e *Organizates së Fshehte* dhe për probabilitetin e një kryengritjeje, por këtë ai e mori për një demagogji të Hasan Reçit, sikunder që shkronjtën Fundua dhe Xhehoja".

Sikurse shihet në vitin 1935 divergjencat midis bolshevikëve dhe çlirimistëve ishte thelluar më tepër. Divergjencat kishin të bënin jo vetëm në lidhje me platformën politike, por siç del nga raporti i Ali Kelmendit, midis dy grupimeve kishte dallime të forta edhe nga ana e strukturës organizative. *Bolshevikët* vazhdonin të ndërtonin celula të pajisura me anëtarë të bindur totalisht, sipas shembullit të organizatave bazë të Partisë Komuniste (Bolshevike) të Bashkimit Sovjetik. Përkundrazi, *çlirimistët* vazhdonin të adoptonin krijimin e rretheve pa disiplinë të hekurt ideologjike dhe organizative. Ndërsa të parët nuk lejonin debat të lirë në gjirin e celulave të tyre rreth programit politik dhe ideologjik, të dytët ishin më "liberale". Sikurse do të shihet më tej, disiplina "bolshevike" u dha mundësi komunisteve stalinistë që t'i shtonin më tej rradhët e tyre me militantë energjikë dhe po në të njëjtën kohë të debonin nga celulat e tyre anëtarët që shfaqnin prirje për debat të lirë në gjirin e organizatës. Përkundrazi, organizatat çlirimiste, me klimën liberale, tërthorë, nga pikëpamja numerike, më tepër jo militante por simpatizantë, madje radhët e tyre u shtuan edhe me të majte e përjashtuar nga celulat staliniste. Si rrjedhim, duke qenë më pak të disiplinuar dhe më pak energjikë në lidhje me veprimtarinë revolucionare, ata sipas bolshevikëve nuk ishin militantë komunistë. Shkurt, në vitin 1935, divergjencat midis dy palëve ishin thelluar aq tepër, sa ato ishin në prapësi të shkëputjes totale njëra nga tjetra. Sikurse do të shihet, shkëputja totale ndodhi një vit më vonë.

⁷⁹ Keto pohime nuk duket se janë të vërteta, mbasi militantët e ... Gjveta, morën pjesë në Kryengritjen e Fierit, edhe si udhëheqës ... Reçi, M. Kaçaqi U. Filipi, D. Godelli dhe ... burgime të rënda

KREU IX

PLATFORMA E RE E KOMINTERNIT
MBLEDHJA E MOSKËS (26 DHJETOR 1936)

Që nga viti 1935 u duk një kthesë në lëvizjen komuniste ndërkombëtare. Në qendër të kësaj që ndikuan në këtë kthesë. Shpresat që kishte Kominterni se kina ekonomike botërore e viteve 1929-1932 me pasojat e saj ekonomike për masat punëtore dhe fshatare, do t'u jepte dorë partive komuniste të vendeve kapitaliste të zhvillonin revolucionet socialiste, nuk u realizuan. Më tej, fill pas vitit 1932, pasojat e krizës filluan të zbuteshin. Pasojat e vendeve kapitaliste filluan ta rimerrnin veten. Pra mundësitë për revolucionet proletare po veniteshin. Këtij kursi duhet t'i shtohet dhe fakti që Kominterni po përdësishej sa edhe i pari. Në një kohë kur Kominterni po bëhej në ditë revolucioneve proletare, në hapësirën planetare, lindi me kërkim të ashpër në Evropë dhe i militarizimit në Azi. Si nazizmi hitlerian, i cili u shfaq në Evropë dhe i militarizimit në Azi. Si nazizmi hitlerian, i cili u shfaq në Evropë dhe i militarizimit në Azi. Si nazizmi hitlerian, i cili u shfaq në Evropë dhe i militarizimit në Azi.

...tregoi Kominternit se tashmë nuk mund të
...në viset kapitaliste, mbasi
...italiane dhe japoneze po e kërcënonin
... Bashkimi
... me shpejt se fuqite perendimore,
... Gjermaninë
... Bashkimit Sovjetik, me shprese
... te demokracive, ne
... Kominternit

[illegible]

Në këto rrethana, Kominterni hoqi dorë nga programi i mëparshëm politik dhe ideologjik që kishte si yll polar fitoren e revolucioneve socialiste në vendet kapitaliste. Yllin e mëparshëm polar tani e zëvendësoi me një program të ri politik dhe ideologjik, të cilin e përmirësoi nga rreziku fashist të Bashkimit Sovjetik dhe të vendeve që kërcënoheshin prej tij, peritshure dhe demokracite perenhiore. Programi i ri u adoptua në Kongresin e VII-të të Internacionales Komuniste (Kominternit), i cili u mbledh në Moskë, në korrik të vitit 1935. Raportin kryesor në kongres e mbajti Gjergj Dimitrovi, ish përgjegjës i Sekretariatit Ballkanik, tani sekretar i përgjithshëm i Kominternit. Thelbi i këtij programi të ri ishte ky: armiku kryesor për të gjitha partitë komuniste, tani ishte imperializmi i ashpër militarist, gjerman, italian, japonez. Për të përballuar këtë rrezik, i cili në fakt ishte një rrezik për mbarë njerëzimin, të gjitha partitë komuniste dhe të gjitha organizatat shoqërore të lidhura me të duhej të bashkoheshin me të gjitha forcat politike të vendeve të tyre, borgjeze dhe jobergjeze, partiake dhe jopartiake, fetare dhe jofetare duke formuar me të një front popullor, madje duke u bërë edhe leshime qarqeve borgjeze, për të përballuar bashkërisht rrezikun e agresionit fashist. Po kështu edhe në vendet e shtypura koloniale dhe gjysmekoloniale, popullsitë e shtypura duhej të nderprisnin luftën kundër metropoleve demokratike dhe të mështoheshin kundër rrezikut të imperializmit fashist. Për këto direktiva të reja të Kominternit flitet edhe në "Historinë e Partisë së Punës të Shqipërisë", botuar nga Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste, pranë KQ të PPSh-së më 1968. Por aty flitet përsëri me formulime dogmatike. Aty thuhet:

“Kongresi VII i Internacionales Komuniste që u mbledh në Moskë në korrik 1935 theksoi nevojën për të zhvilluar me gjere luftën kundër sulmit të kapitalit dhe të fashizmit. Lidhur me këtë, kongresi vuri si detyrë të luftës për të krenar frontin unik të klases punetore kundër fashizmit, duke siguruar rreth në e veprimi të punetoreve dhe mbi këtë bazë të formohej fronti i gjere popullor anti-fashist. Për të përmbushur këtë detyrë dhe për të hyrë në masat e gjera të punetoreve ishte e nevojshme që partitë komuniste të kapercenin një varg detyrësh: simbeturizimi i traditave sektare, të ndryshonin metodat e agitacionit dhe të propagandës që kishin pasur në mjaft raste karakter abstrakt dhe t'i bënin këto sa më konkrete, duke i lidhur me nevojat e drejtperdrejta dhe interesat e perditeshëm të masave. Vendi mer e Kongresit VII të Kominternit shenonin një etape të re në zhvillimin e metodeve të levizjes komuniste e punetore nderkombetare. Zbatimi i tyre kryes ne këto konkretë të gdo vendi u hapte komunisteve rrugën për t'u vendosur këto të mbarë në gjera popullore dhe për t'u bërë forca kryesore drejtuese e levizjes punetore demokratike e antiimperialiste”.

³⁰ Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë (Botim i K. Q. të P.P.Sh). Tirane 1968, ff. 34-35

formulimet që përmbante programi i ri politik i Kominternit krijuan në këtë përshkrim sikur partitë komuniste, të lidhura me Kominternin, kishin hequr dorë nga synimi i tyre madhor: fitorja e socializmit. Kjo përshkrim ishte e gabuar. Lëvizja komuniste ndërkombëtare nuk hoqi dorë nga synimi i saj madhor. Ajo ndryshoi vetëm taktikën por jo strategjinë. Ideopsë nuk u shpërth botërisht strategjia mbeti po ajo: fitorja e revolucionit socialist në çdo vend për të arritur në fitoren e tij në shkallë botërore. Krijimi i frontit popullor do të ishte vetëm me leve taktike, e cila do të ndihmonte për të kaluar shkallë-shkallë nga fitorja mbi fashizmin, në revolucionin popullor dhe më tej në fitoren e socialistëve pa pankartat e revolucionit të fitorit. Për të siguruar këtë proces revolucionar Kominterni porosiste nën të partitë e vendeve kapitaliste që të përpiqeshin për të siguruar me çdo kusht qersinë e saj në "frontin popullor", pra për t'i kthyer partitë social-demokratike përfaqësues dhe ato borgjeze, së bashku me organizatat sindikale dhe institucionet shoqërore të lidhura me to, në leva të tyre.

Ashtu siç parashihej fuqitë fashiste kaluan shumë shpejt në veprime agresive. Në tetor të vitit 1935 Italia fashiste, i shpalli luftë Abisinisë (Etiopisë) se pavarur, të cilën pas gjashtë muajsh veprimesh ushtarake e pushtoi dhe e ktheu në koloni. Po ashtu Japonia militariste veproi në Mançuri. Hitleri, nga ana e vet, deklaroi se nuk do t'u përmbahej kushteve të diktuarat në Traktatin e Versailles të vitit 1919, pra fitonte të drejtën për të vepruar lirisht pa pyetur më. Në të njëjtën kohë ai shpejtoi armatimin e vrullshëm të Gjermanisë për të vendosur me luftë "rendin e ri". Me rend të ri ai nënkuptonte shkeljen e pavarësive nacionale të shteteve, suprimimin e lirisë demokratike, shtrëngëzimin ekonomik të mbarë popujve dhe vendosjen kudo të diktaturës fashiste.

Këto veprime shpjegojnë arsien përse alarmi që lëshoi Kongresi i VII-të për rrezikun fashist, pavarësisht nga synimet që kishte Kominterni, u prit me simpati nga shtetërat e popujve të mbarë botës, mbasi ai u shërbente interesave të tyre jetike - mbrojtjes së pavarësisë kombëtare dhe aspiratave demokratike. Gjithashtu kjo është arsyeja përse platforma e re kominterniste u prit me simpati nga jo pak parti nacionaliste botërore, me ndryshim se ato prej tyre u freguan të fuqileshme për të mos u shndërruar në leva të partive komuniste.

Shprehimi nga rreziku fashist u rrit me tepër në vitin 1936 kur Roma dhe Berlini ngritën dhe ndihmuan gjeneralin fashist Franko të udhëhiqte kundërrevolucionin spanjoll për të përmbysur Republikën Popullore të Spanjës që kishin zgjedhur parlamentare të atij viti. Fillimi i Luftës Civile në Spanjë shërbeu si katalizator për më dërrënim të mëtejshëm të forcave politike të blloku ndërkombëtare - në përfaqësim dhe në kundërshtare të lëvizjeve të shteteve natyrisht në krye të luftës antifashiste u vu Bashkimi

Sovjetik, kundër të cilit drejtoreshin shigjetat kryesore doktrinale të bllokut fashist. Një varg shtetesh evropiane, ndër të cilat monarkitë ballkanike (Jugosllavia, Greqia, Rumania, Bullgaria dhe Shqipëria), me shprehje të forta i shpëtonin agresionit fashist, ndërkombëtar dhe të Romës, duke flirtuar me to. Fuqitë perëndimore koloniale (Anglia, Franca, Belgjika, Holanda), të cilat u ndodhën gjithashtu në shënjestër të synimeve imperialiste të fuqive fashiste, qëndruan në pritshmëri të shtetë kapitaliste, ato e shikonin me simpati luftën ideologjike që zhvillonte blloku fashist kundër Bashkimit Sovjetik dhe kundër lëvizjes revolucionare të majtë. Por, si metropole imperialiste, ato shqetësoheshin nga militarizimi i shpejtë i fuqive fashiste, të cilat nuk i fshihnin synimet për t'u nënshtruar atyre kolonitë e pasura. Nga ky vizion kontradiktore që patën, prodhoi kundër Bashkimit fashist, ato shpallën politiken e mosnderhyjes në luftën civile spanjolle. Në këtë menyrë, lufta civile në Spanjë mori shumë shpejt karakter ndërkombëtar. Në të vërtetë, prapa politikës së mosnderhyjes fashiste politika e pritshmërisë për të parë se nga do të anonte fitorja. Në rast se në Spanjë, luftën civile do ta fitonte Fronti Popullor, fuqitë perëndimore do të vinin në plan të parë të politikës së tyre, mobilizimin kundër rrezikut që vinte nga Bashkimi Sovjetik dhe nga aleatet e tij - lëvizjet komuniste ose revolucionet popullorë. Në rast të kundërt, ato do të rreshtoheshin krahas Bashkimit Sovjetik në luftë për të asgjësuar rrezikun fashist.

Kur filloi Lufta Civile në Spanjë (1936), Shqipëria ishte në Europë veriore që kercenohej nga agresioni fashist me tepër se shtetet e tjera të kontinentit. Madje këtu kercenimi i agresionit ishte ndjere shumë vite më parë - të paktën që në vitet 1926-1927 kur u nënshkruan të ashtuquajturat "Traktate të Tiranes", të cilat i jepnin të drejtë Romës të ndërhynte ushtarakisht në Shqipëri në rast se këtu do të shpërthenin trazira që do të vinin në rrezik stabilitetin e vendit. Me vonë kercenimi u rrit me tepër, sidomos me 1934 kur qeveria zogiste kapitulloi para Italisë fashiste në kohën e të ashtuquajturës "demonstratë navale". Në mënyrë të veçantë, Tirana kapitulloi në mars 1936 kur nënshkroi gjashtë marrëveshje, me kushte të metejshme nënshtrimi me Romën. Përballë këtij rreziku, Shqipëria ishte e interesuar të rreshtohet në kampin botëror antifashist. Por Tirana ndoqi me tepër se qeveritë e tjera ballkanike, ndoshta ngase nuk gjeti mbështetje të fuqitë perëndimore, politiken e fluturimit me bllokun fashist. Komunistet shqiptarë në atdhe dhe në mërgim, të përçarë politikisht dhe organizativisht, nuk e kuptuan në dobi të interesave kombëtare, as menjëherë, as në afat të platformën e re të Kominternit për krijimin e "frontit popullor", që që e thelloi edhe më tepër përçarjen e tyre të mëparshme. Sipas militantëve të rrymës bolshevike, komunistët mund të merrnin pjesë në një front popullor së bashku me organizatat e ndryshme antifashiste vetëm nëse komunistët do ta siguronin

- "Delegatët e organizatave dhe të grupeve të emigrantëve shqiptarë që shenohen me poshtë, të mbledhur në Kuvend që më 10 gjer më 16 mars 1936 në sallën *Societes Savantes*, 28 rue Serpante, Paris, pasi janë të bindur që vazhdimi i regjimit të Zogut ka për të shkaktuar katastrofë të tjera, edhe me të mëdha aq për shtetin sa dhe për popullin shqiptar aq edhe për paqen e Evropës, formuan një front të përbashkët veprimi nën emrin *Lidhja Nationale Liberale* dhe vendosën programin që vijon:
- 1) Për të siguruar drejtësinë, lirinë dhe lumturinë në shtetin tonë, Shqipëria duhet të kthehet sërish, me forcën dhe fuqinë e popullit, në republikë demokratike parlamentare, me ligjkonstitucionale të gjera dhe të shprehura që ka për të vendosur *Asambleja Konstituyente*. Liria e fjalës, e shtypit, e ndërgjegjës, e shprehimit, e mbledhjes dhe e ushtrimit të lire të feve, të bëhen efektive me venien e tyre nën mbrojtjen e posaçme të gjykatave të vendit.
  - 2) Të sigurohet tërësia tokësore dhe të punës në shtet, duke përfshirë edhe ekonomike të shtetit. Për këtë qëllim të kërkojmë *reformën agrare* dhe konvencioneve që prekin parimin e sipërm, ose që bëjnë Shqipërinë fushe veprimi kundër shteteve të tjera. Të mbahen marrëdhënie miqsore me shtete fqinje në të dy anet e Adriatikut brenda paktit të Lidhjes së Kombeve.
  - 3) Të anulohen monopole, koncesionet dhe privilegjet, të cilat shpesh shpesh dhe të popullit dhe të zhduken shkaqet e pabarazive shoqërore për t'i dhënë rast secilit të kërkojë sigurimin e lumturisë së vet, brenda ligjeve të barabarta për të gjithë.
  - 4) Të permitiesohen përgjithësisht konditat shoqërore, duke përfshirë edhe të drejtat e popullit të shtypur. Për bujqit të vihet në veprim reforma agrare, duke e zbatuar në tokat e shtetit dhe në pasuritë e mëdha private, me *pagime të vogla*, në mënyrë që mos t'i mungojë askut tokë të punë dhe të jetë i veta. Me ligje të posaçme t'u sigurohet punëtorëve e drejta e formimit të sindikatave dhe shoqërive për të mbrojtur të drejtat e tyre. Me ligj të posaçëm të deklarohet një moratorium jo më pak se 10 vjet për pagimin e borxheve me keste, me dispozita të veçanta kundër uzures dhe borxheve të padrejta.
  - 5) Të thjeshtëzohet administrata e shtetit dhe e krahinave, duke u stervitur populli me ushtrimin e të drejtave të vetqeverimit municipal. Zbatimi i këtij programi i ngarkohet një Komiteti veprimtar të *Lidhjes Nationale Liberale* prej pesë vetash, i cili do t'i njoftojë njëkohësisht dhe gjithë botës gjendjen e solme të përvajtueshme të vendit tonë".⁶²

Kominterni, i cili me parë perpiqej të zbuste divergencat midis grupeve komuniste, duke i mbajtur të gjitha rymat atëherë tani nuk kishte më asnjë arsye përse të toleronte diversitetin e platformave dhe të pikepamjeve. Por tani ajo nuk kishte më asnjë forum që të përcillte platformën e vet të organizatave komuniste shqiptare dhe të mbikqirte veprimtarinë e tyre. Grupi Komunist i Moskës nuk ekzistonte më dhe Qendra Komuniste e Vjenës, e cila vepronte në kuadrin e Sekretariatit Ballkanik të Kominternit, ishte shpërngulur në Francë që më 1931, pa asnjë

formohej, shtonte ai, një komitet qëndror organizativ, i cili "të organizonte komitetet nismëtare të njellojta në të gjitha qendrat e Shqipërisë" dhe pastaj të therriste një "Kongres Shqiptar" që të miratonte programin dhe taktikën politike të organizatës dhe një Komitet Qëndror për mbare vendin. Të gjitha keto organizma do të ishin ilegale ashtu si dhe veprimtaria e tyre, të cilat do të kishin për detyrë, theksonte A. Kelmendi, të ndërthurnin punën legale me veprimtarinë ilegale.

Duhet theksuar edhe njëherë se veprimtarinë për lëvizjen nacionalçlirimtare, A. Kelmendi e shihte si detyrë aq të veçantë për komunistët, sa shtronte pyetjen: nëse të gjithë komunistët duhet të mermin pjesë ose jo në lëvizjen nacionalçlirimtare, do të vendosej gjatë procesit të punës. Me një fjalë, sipas tij, vendimi do të merrej pasi të shihej, nëse pjesëmarrja e të gjithë komunistëve do t'i shqetësonte ose jo pjesëmarrësit djathtistë në këtë front të luftës nacionalçlirimtare. Kjo gjë do të thoshte se komunistët në përpjekjet për krijimin e frontit popullor nuk duhej t'i benin asnjë lëshim djathtistëve.

Dy komunistët e K.Ç.N.-së, H. Xhelo dhe L. Fundo u shprehën kundër vijës, sipas tyre, të ngurtë, të Ali Kelmendit. Madje disa muaj më parë, H. Xhelo, në një letër që i drejtonte A. Kelmendit më 9 prill 1936, i shkruante:

"Pikat që të kam kritikuar janë dy: a) se ike nga Korça kur ish nevoja me e madhe të qëndroje atje megjithë vuajtjet e tua⁸⁷. b) pse në Shqipëri je sjelle sektar duke mos kuptuar rëndësinë dhe rolin e Çlirimit Nacional, domethënë të borgjezise kryengrëse. Pra kam kritikuar ashpër të dy lajthitjet e tua me sharje të rënda. Je nevrastenik dhe me mentalitet primitiv. Pse një shok kritikon për lajthimet që ti ben, ti e quan sikur të prishi namuzin dhe sikur është armik dhe s'ka me gjoja të drejte të te thote shok. Unë duke të kritikuar për lajthimet që ke bërë, njoh dhe çmoj anën tende pozitive dhe shërbimet që ke bërë prandaj personalisht ndjeva një hidherim që ike nga Korça. D.m.th. megjithë gabimet e tua, ti duhej të ishe në Korçë. Atje ish istikami (llogorja - K.F.) yt dhe për shokët e atjeshëm ishte një kala e një mal. Ikja jote që si një panik. Ti vuaje atje por domosdo ajo udhë atë bulmet ka. Asnjë shok i mirë, s'e lë rastin...dhe të ikë sikur e çkrehin hijet dhe xhindet. Ti ike, bëre pra lajthim. Kam pra pse të kritiko. Kreshnikut (Lazar Fundos - K.F.) i shkrova tri here dhe prape do t'i shkruaj. Të fala dhe u pjekshim shëndoshë në Tiranë".⁸⁸

Nuk ka dyshim se në mbledhjen e Moskës, H. Xhelo mbrojti me këmbëngulje vijën politike të Komitetit të Çlirimit Nacional. Në mbledhjen kritikën më të ashpër kundër A. Kelmendit e parashtroi L. Fundo i cili e

⁸⁷ Sipas shprehjes se H. Xhelos, A. Kelmendi nuk është debuar nga shprehjet e tij në Tiranë, sikurse thuhet në literaturën komuniste, siç thuhet në "Historia e Shqipërisë" të larguar vetë.

⁸⁸ H. Xhelo i letër drejtuar nga Partia e Komunistëve të Shqipërisë Nr. 13 Qershor 1936 të Kominternit për Shqipëri Nr. 13 Jani 1936.

konkret haptaz për sektant, emveprimtarinë e grupeve komuniste në Shqipëri duke ngarkuar me përgjegjësi Ali Kelmendin. Veç kësaj në mbledhjen e Moskës pati republika edhe midis L. Fundos dhe S. Maleshovës, i cili takohet me të atë të A. Kelmendit.

Platforma e Kominternit e 1935 në vijë të përgjithshme pajtohej me tërësi të reja të Kominternit, por derisa tani në Moskë nuk flitej haptaz për revolucion proletar. Megjithatë ato nuk pajtoheshin në një pikë të vetme në lidhje me vendin që duhej të zinte Partia Komuniste në frontin popullor. Ndryshe nga platforma e Kominternit, sipas se ciles komunistet duhej të siguronin hegjemoninë në frontin antifashist, sipas Komitetit të Çlirimit Nacional, kjo hegjemoni nuk ishte kusht i domosdoshëm. Për të kryesoria ishte që të mposhte rrezikun fashist.⁸⁹

Mbledhja e Moskës nuk u pajtua me raportin e A. Kelmendit, por nga ana tjetër pati rezerva parimore ndaj qëndrimit të komunisteve të Çlirimit Nacional. Duket se debatet e ashpra midis komunistëve shqiptarë të dy rreshtimeve dhe mosgadhishmëria e tyre për të bërë lëshime, në interes të bashkimit me platforma të vetme politike dhe taktike, la përshtypje të theksuar te përfaqësuesit e Kominternit që merrnin pjesë në këtë mbledhje. Kështu duket se që atëherë përse V. Piku e pezulloi mbledhjen, për gati dy muaj, derisa Sekretariati Bërkani mendoi se gjeti formulën me të përshtatshme për të afruar të dy rreshtimet komuniste shqiptare. Mbledhja u rihap në fund të marsit 1937. Kominterni u sugjeroi komunistëve shqiptarë që, pa hequr dorë nga përparshyt për formimin e Partisë Komuniste Shqiptare të formonin në radhë të parë, një organizatë demokratike antifashiste me një qendër qendrore në të cilin të merrnin pjesë komunistë dhe nacionalistë për të lehtësuar për të luftuar kundër rrezikut fashist. Kjo organizatë do të ishte e drejtuar kryesisht jo revolucionin socialist, por krijimin e frontit popullor me një program themelor prej dy pikash: mbrojtjen e të drejtave demokratike dhe mbrojtjen e të drejtave demokratike. Ato do të përbënin edhe programin minimum të grupeve komuniste, të cilat nga pikëpamja organizative do të shpërndaheshin dhe do të rigrupoheshin në celula të ndryshme të cilat do pranonin udhëzimet e fundit të Kominternit. Mbledhja e Moskës tregoi pajtimin dhe qendrime të dy grupimeve komuniste shqiptare të emigracionit, të cilat reflektoheshin edhe në radhët e

komunistëve shqiptarë brenda në Shqipëri. Ali Kelmendi mendoi se do ta zgjidhte këtë përçarje duke sugjeruar shpërndarjen e Komitetit të Çlirimit Nacional dhe ardhjen në Shqipëri të anëtarëve komunistë të K.Ç.N.-së për të punuar, njësoj si ai, legalisht. Ky ishte preteksti. Duket se Ali Kelmendi kërkonte ta shpërndante Komitetin e Çlirimit Nacional për të shkëputur komunistët dhe jokomunistët e Shqipërisë që vareshin prej tij dhe të lehtësonte kështu punën e formimit të Partisë. Për t'i rënë shkurt, Aliu donte të ndante me ata përgjegjësinë e punës së vështirë në terrenin e atdheut dhe

K. Tashko

jo të luante edhe në të ardhmen rolin e aktivistit, kurse ata rolin e gjykatësit. Në Mbledhjen e Moskës u ripohua vendimi për të krijuar Përfaqësinë Komuniste Shqiptare në emigracion, e cila selinë e saj do ta kishte jo si dikur në Vjenë, por në Paris. Përgjegjësi i Përfaqësisë u ripohua Sejfulla Maleshova.

Veç kësaj, tani e tutje komunistët e Komiteti të Çlirimit Nacional do të vareshin politikisht dhe organizativisht nga Përfaqësia e Francës. Meqënëse A. Kelmendi zyrtarisht ishte dëbuar nga Shqipëria Mbledhja e Moskës ngarkoi K. Tashkon të kthehej në atdhe për të drejtuar lëvizjen komuniste shqiptare. Për këtë qëllim, K. Tashko u porosit të kërkonte amnisti nga qeveria e Tiranës dhe

fill pas pranimit të saj, të riatdhesohej⁹⁰. Ashtu siç parashihej, A. Kelmendit iu mohua viza e riatdhesisë. Si rrjedhim, i ngarkuari i Kominternit për zbatimin e direktivave të reja, mbeti vetëm K. Tashko. Përfaqësia Komuniste Shqiptare me seli në Paris, ndërsa ripohoi qëndrimin e Sejfulla Maleshovës në krye të saj, ngarkoi Lazar Fundon të punonte si ndërlikdhës midis saj dhe Kominternit. Ai u ngarkua gjithashtu të punonte për afrimin e nacionalistëve me komunistët në "frontin popullor" shqiptar.

⁸⁹ Njeftimet që jep Frederik Tashko (d.m.k. Tashko) në "Njëzet vjetorin e Komitetit të Çlirimit Nacional" botuar në Panorama Tiranë 14 në v. 25 në dhjetor 1976, të cilat i referohen Kominternit sipas mendimit të tij në fakt për të shkëlqyer dhe në të vërtetë të personave mbasi nuk përputhen me të vërtetën dhe për shkak të kësaj të cilat po trajtohen në këtë paragraf.

GRUPI I KOMUNISTE SHQIPTARE GJATË VITEVE
1937-1938

[illegible]

Pas këtij raporti, Ali Kelmendi nuk jetoi guatë. Pas një viti ai vdiq në me-
spital të Parisit (11 shkurt 1939). Aliu u varros me shpenzimet e shoqatës
filantropike "Secours Populaire". Varrimi u krye me një ceremoni të spikatur

[illegible][illegible]

militarizimi i shfrenuar i Gjermanisë hitleriane, armëzimi i Italisë fashiste në Abruzzi, krijimi i "frontit popullor", çlirimi në Francë dhe provokimi i luftës civile në Spanjë nga falangistët e Frankos. A këtu dhe në një shtet të ri me majta jetes intelektuale dhe opinionit publik, si në ndërtim të ropen e hitit dhe në Shqipëri. Por ndërsa trualli për levizje më të larta produktive, militantet komuniste ende nuk kërkuan në dorë një fuqi të qendrës bashkërisht drejt krijimit të frontit popullor dhe për të.

Madje radhet e tyre, brenda dhe jashtë Shqipërie qene pu lutuar nga nje proces fermetimi ideologjik ne vehtimane e detyrues tyte, po hiqim dore nga platforma bolshevike ose çlirimiste. Kur e radhet e tyre, sidomos brenda ne Shqiperi, po zevende dhe harrim a rritatet e niny me lundje bolshevike ose çlirimiste. Nuk eshte pa vend te viber ne duket e procesi çideologjizimit bolshevik vepron dhe ne radhet e anetareve te dikurshem te Grupit Komunist Shqiptar te Bashkimit Sovjetik qe ka harr andhur ne Shqiperi Vetem njeri prej tyre, A. Kelmendi po u qendronte be nrik bindjeve bolshevike. Te tjeret kishin hyre ne radhet e te ahtuqastureve - nga A. Kelmendi - dezertore, mbasi kishin hequr dore nga ideologjia dhe platforma qe ata kishin miratuar kur ishin anetare te Grupit te Bashkimit Sovjetik. Nder ta, Demir Godelli kishte kaluar teresisht ne llagoret e çlirimisteve dhe si anetar i K.Ç.N.-se i qene kundervene A. Kelmendit, Selim Shpuza, Reshat Kelliçi dhe Rexhep Çami respektonin fjalen qe u kishin dhene organeve shtetërore zogiste për te mos zhvilluar asnje veprimtari revolucionare. Edhe Tajar Zavalani, i cili ishte derguar nga K.Ç.N. ja per te punuar si komunist me nacionalistët demokrate, po hiqte dore nga debria e ngarkuar dhe po integrohej në jetën kulturore shqiptare, se ciles po i sherbente me shkrime publicistike dhe me përkthime veprash te njohura te letrare e boterore. Ai e nisi mire veprimtarine e tij duke perkthyer nga rusishtja krvevepien e M. Gorgit "Nena", ku pershkruhet veprimtaria revolucionare e një heroine te luftes klasore te proletariatit rus, veper e cila pati pjhone te thelle ne rrine shkollore shqiptare. Por pasi pësoi një internim disa mujor, hoqi dore dhe nga kontributi ne letersine e majtë. Siç thuhej në atë kohë, për të larguar pershtypjen qe krijoi te qarqet zogiste se me përkthimin e romanit "Nena" nuk kishte hequr dore nga bindjet e tij komuniste. Tajar Zavalani perktheu dhe botoi jeteshkrimin e admiralit Nogi me hero i imperializmit militarist japonez. Me vonë u mor me përkthime veprash letrare pa ngjyrime te hapta politike, siç ishin romanet e Leon Tolstoit (Ana Karenina, Sonata e keshterit), Aleksandër Dymasit (Tre muskutjerët), Aleksandër Dymas Brit (Zemërimi i kamelje) etj.

Selim Shpuza dhe Reshat Kelliçi respektuan thënien që u kishin dhënë organeve shtetërore për të mos zhvilluar asnjë veprimtari revolucionare. Por pati dhe raste kapitullimi të plotë. Dr. Nush Bushati me një

.....Kongresi i Lidhjes Nacional-Liberale të KONARE-së dhe një i majtë i deklaruar, pasi u shprehën në Shqipëri të vetëm hoqi dorë nga bindjet e tij të ..... Madje në tetor 1935 ai u ..... Por kishte dhe më keq. ..... e Mëdhi Frashërit. Por kishte dhe më keq. ..... një nga anëtarët e fraksionit komunist të Komitetit të Çlirimit ..... pasi siguroi amnistinë, hyri në shërbim të fashistit italian, N. Lo ..... e cili botoi në Bari fletoren italiane "Gazzetta del ..... si redaktor të fletës që do botonte në gjuhën shqipe me titull ..... propagandë për fashizmin në Shqipëri. ..... dikur anëtar i shoqërisë ..... të A. N. R.

Kongresi i Lidhjes Nacional-Liberale që u mbajt në Paris, në marsin e ..... midis komunistëve çlirimistë që ..... që aty refuzuan të merrnin pjesë. ..... në dhjetor 1936, nuk e fashiti dot, ... e militantëve komunistë që vepronin në Shqipëri. ..... organizata kryesore ..... në kohën e mbledhjes së Moskës, organizata kryesore ..... Grupi Komunist i Korçës. Grupi ..... të përbëra ..... kurse dy me studentë të shkollave të ..... teza ..... nga platforma bolshevikë që ua kishte ..... Një nga këto ..... i kishte parashtruar vetë kryetari i grupit, Dhimitër ..... platformën e A. Kelmendit, pra të ..... dhe për nevojat e shqiptarëve. ..... nga diktatura e Stalinit dhe, pa hequr dorë nga ..... të Frontit Popullor të Francës, ... Partisë Socialiste Frenge, Leon Blum, një nga ..... të Internacionales së Dytë Socialiste. Përveç ..... pikëpamje të ndryshme nga ato të A. Kelmendit, ... kryesisë së Grupit të Korçës. Ky ishte Niko Xoxi, një ..... nga Dh. Fallo, nuk pajtohej me lëshimet që ..... me faktorët jokomunistë. ..... nga Greqia ku në ato vite krahas ..... Kominternit, vepronin edhe disa ..... dhe njëkohësisht të vetquajtura ..... pas dogmatizmit të ..... në llogoret e trockizmit, ndonjëra ..... Niko Xoxi ngulte këmbë ..... Kominternit, e cila mbështetej

në luftën klasore kundër kapitalizmit. Si rrjedhim, ai ishte jo vetëm kundër çlirimistëve, por edhe kundër bolshevikëve të tanishëm, pra edhe kunder A. Kelmendit me shokë, të cilët tani që kërkonin bashkëpunimin me "nacionalistët", kishin kaluar, sipas tij, në pozitë oportuniste të çlirimistëve, me një fjalë, i shërbenin borgjezisë kapitaliste. Të dy këta "ideologë" po shqetësonin bazën e Grupit të Korçës, mbasi kishin bërë për vete mjaft militantë dhe simpatizantë komunistë. Rreziku më i madh Grupit të Korçës i vinte, jo nga platforma e Dh. Fallos, e cila zakonisht gjeti mbështetje në qarqet intelektuale të majta jokomuniste, por nga ajo e N. Xoxit, mbasi ai siguroi mjaft militantë energjikë të Grupit si: Aristidh Qendro, Petro Vangjeli, Niko Panda, Vasil Hajno, të cilët bashkërisht u drejtoheshin, jo si social-demokratë, por si komunistë marksistë, punëtorëve, bazës njerëzore të Grupit të Korçës. Veç kësaj, ndryshe nga Dh. Fallo, i cili më vonë hoqi përfundimisht dorë edhe nga të quajturit e vetes komunist, rreziku më i madh Grupit i vinte nga Niko Xoxi dhe shokët e tij, të cilët pretendonin se ishin komuniste të mirëfilltë, se kishin formuar që më 1935 "Partinë Komuniste Shqiptare", se partinë e tyre e kishte njohur dhe Partia Komuniste Greke dhe se nëpërmjet saj, ata ishin të lidhur me Kominternin. Ali Kelmendi, duke vlerësuar si rrezik më të madh qëndrimin e Niko Xoxit, shkoi vetë në Greqi (mars 1936) për të hetuar pranë Partisë Komuniste Greke pretendimet e tij dhe pastaj në Turqi për t'u lidhur me ndonjë emisar të Kominternit. Në lidhje me këtë mision ai ka shkruar:

"Shkova me vendim të qendrës së Korçës... të marr kontakt me Partinë Komuniste Greke për të zbuluar disa dezertorë, të cilët e kishin paraqitur veten e tyre si përfaqësues të Partisë Komuniste Shqiptare dhe të cilët ndodheshin indirekt në lidhje me Partinë Komuniste të Greqisë. Në Greqi nuk munda të vij në kontakt me Partinë Komuniste të Greqisë, po aq më pak nuk munda të vij në kontakt në Turqi me Kominternin, prandaj u ktheva përsëri në Shqipëri".¹

Si rrjedhim, situata e brendshme e grupit mbeti e pakthjelluar. Në polemikë me Niko Xoxin, A. Kelmendi përdorte argumente rreth e rrotull platformës së re politike dhe ideologjike, të cilën si duket nuk ishte në gjendje ta përcillte në mënyrë bindëse të të gjithë militantët korçarë. Perkundrazi, Niko Xoxi, në debatin e tij përdorte argumente personale, kundër A. Kelmendit. Në një nga anëtarët e vjetër të Grupit të Korçës, Niko Kondili, në kujtimet e veta thote se Niko Xoxi e akuzonte A. Kelmendin si "çlirimist". Veç kësaj thoshte: "Grupin Komunist të Korçës e kemi ngritur vetë. Ai (Ali Kelmendi - KF) thote se ka qenë në Komintern. Të na i provojë. Të shkojë jashtë e të na sjellë lidhjen. E shikoni me ke shoqërohet. Pse e le A. Zogu kaq gjatë në Korçë".

¹ A. Kelmendi. Nga raporti i tij i mbajtur më 14 dhjetor 1936.

² M. Islami. A. Kelmendi etj. Tiranë 2000, f. 223.

Grupi komunist i Korçës (Pikturë e Hilar Taqit)

Grupi komunist i Korçës në vitet 1930

Grupet komuniste shqiptare gjatë viteve 1937-1938

Grupi komunist i Korçës

Grupi i Korçës mendoi se u lehtësua duke bërë ndryshime në kryesi. Pas dorëheqjes së Dh. Fallos kryetar u zgjodh Miha Lako, një këpucar, kurse Niko Xoxi u përjashtua nga kryesia dhe më vonë nga Grupi si të J. Niko Xoxi me shokët e vet reagues. Për fat të keq as Niko Xoxi as shokët e tij nuk na kanë lënë ndonjë material politik ose ideologjik të redaktuar për tyre. Këto na jepin mundësi të gjykojmë nëse programi i tyre i majtë ishte ose jo trockist. Dihet vetëm se ata e stigmatizuan platformën e re të komunistëve të miratuar nga Kongresi i tij i Shtetit si një largim me natyrë oportuniste.

nga platforma leniniste, e miratuar nga Kongresi i Parë i Internacionales së Trete Komuniste në Moskë më 1919. Kritika krivesore që përmban rezolucioni i mbledhjes themelore të Partise Komuniste Shqiptare, më 8 nëntor 1941, kundër grupit të Niko Xoxit, vertitet rreth se ashtuquajtures teori të "ruajtjes së kuadrove", teori kjo me të cilën nuk mund të justifikohet nolla trockiste që figuronte në të gjitha dokumentet e P.P.Sh.-se dhe në shkrimet e Enver Haxhës. Si rrjedhim, Grupi Komunist i Korçës, në vend që të përqëndrohej në punën për shtimin e radheve të tij dhe zgjerimit të punës revolucionare, u gëzdhua pas lufte ideologjike brenda radheve të tij.

Në fund të vitit 1936, vendin e dytë për nga pesha e veprimtarisë revolucionare e zinte Grupi Komunist i Tiranës, i cili ndryshe nga ai i Korçës që ishte i përqëndruar kryesisht brenda qytetit të vet, kishte krijuar degë edhe jashtë kryeqytetit, si në Krutë, Elbasan, Fier, Peqin. Por Grupi Komunist i Tiranës kishte pësuar nga arrestimet e militantëve të tij energjikë, pas Kryengritjes së Fierit, një goditje të rëndë, e cila e kishte paralizuar përkehasisht veprimtarinë e saj revolucionare. Kryetari i tij, H. Reçi – së bashku me dhjetë nga militantët më aktivë të Grupit (si Demir Godelli, Mustata Kakaçi, Uan Filipi, Zenel Hekali, Xhemal Kadesha, Jusuf Kambo, Jahja Baçi, etj.) ndodheshin në burg, disa me burgim të përjetshëm, të dënuar nga gjyqi politik, në shtator 1935 për pjesëmarrjen e tyre në Kryengritjen e Fierit. Në mungesë të Hasan Reçit të burgosur, veprimtarinë e Grupit të Tiranës, tanë e drejtonte Xhevdet Doda, i cili përpiqej me shumë vështirësi ta mbante në këmbë organizatën, dikur të fuqishme, të kryeqytetit.

Foto e Grupit Komunist të Tiranës, në vitin 1936. H. Reçi, ulur në qendër, Stefo Haxhiu, i ulur në të djathtë të tij, dhe Uan Filipi, i ulur në të majtë të tij, janë të tre të arrestuarit dhe dënuarit në burgim të përjetshëm.

Në kryeqytet kishte qendrën dhe një grup tjetër komunist i ashtuquajtur Grupi Komunist i Oficerëve, me kryetar Adem Vokshin dhe me anetare, disa nga të cilët në qytete të tjere: Bedri Spahiu, Tahir Kadare, Hulusi Spahiu, Dali Ndreci, Mehmet Bajraktari, Fedi Naçon, Prenk Ullai, Veli Dedin, Zef Baglianin, etj. Grupi i Oficerëve edhe pse anëtarët e tij e quanin veten komunistë, ishte kryesisht një grup ushtarakësh me prije të majta, pa ndonjë formim ideologjik komunist. Për shumicën e tyre ideologjia komuniste ishte më tepër si një dekor. Në fakt ata e kishin kushtëzuar veprimtarinë e vet vetëm në qarqet ushtarake. Nuk kishin lidhje me shtresat e popullsisë civile. Ata synonin ta përmbysnin regjimin e Zogut me anën e revoltës së ushtrisë. Si rrjedhim, revolucionin çlirimtar e konsideronin si një "pronunciamento" ushtarak, sipas tyre të ngjashme me sulmin që repartet ushtarake bolshevike kishin shtënë në dorë Pallatin e Dimitrit carist në shen-Petersburg, në revolucionin e Tetorit. Si rrjedhim Grupi i Oficerëve mbeti shumë i kufizuar nga ana numerike dhe tepër i varter nga ana ideologjike. Si aktivitet në fushën revolucionare, ai la gjurmë, siç do të shihet, vetëm në dërgimin e vullnetareve në Luftën e Spanjës, në favor të rreshtimit republikan. Kishte dhe një grup tjetër komunist të sapoformuar në Berat, por me peshe kryesisht në Kuçovë. Një nga militantët më të shquar të këtij grupimi ishte Mafuz Laze, më parë punëtor emigrant në Francë dhe që andej në Mokse ku ndoqi kursin leninist të marksizmit dhe të levizjes punëtoare (Leninist kurs). Sëbashku me të në Berat bënë pjesë në këtë grupim revolucionare të majtë: Thanas Ziko, Sterjo Gjokoreci, Memo Meto, Adem Haxhiu, Muhamet Gjollesha, Rexhep Luga. Grupi i Kuçovës kishte dhe dy celula të tjera, një në Patos, një në Vlorë, të cilat veprimtarinë e tyre e ushtronin, ashtu si në Kuçovë, në ambjentet e punëtoareve të shoqërisë vagjurore italiane AIPA. Ishte i vetmi grup komunist që punonte në gjirin e punëtoareve, kryesisht të punëtoareve naftëtare dhe të sektoreve ndihmes të shoqërisë AIPA. Grupi kishte arritur një sukses të madh, më 18 tetor 1935: kishte krijuar shoqërinë e punëtoareve naftëtare me emrin "Puna", në fillim me 500 e ca anetare. Ndryshe nga shoqëria "Puna" në Korçë, e cila kishte në gjirin e saj punëdhënës e punëtorë bashkë, shoqëria "Puna" e Kuçovës ishte e para organizatë profesionale e mirëfilltë punëtoare, mbasi në gjirin e saj kishte vetëm punëtoare me drejtim luftën për të mbrojtur interesat e tyre ekonomike shoqërore, qytetare, përballë pronarit kapitalist që ishin konçesionare kapitalistë italianë. Statuti i shoqërisë "Puna" të Kuçovës ishte hartuar jo sipas statutit të shoqërisë "Puna" të Korçës, por sipas përmbajtjes të statuteve të sindikatave punëtoare socialiste franceze – sigurimi i punës teteoreshe, klasifikimin e pagave sipas kualifikimit, përmirësimi i kushteve të jetesës së punëtoareve, masat paraprake higjienike për ta, sigurimi i asistencës sociale së tyre gjatë sëmundjeve etj. Veç kësaj, si organizatë profesionale socialiste

shoqëri "Pam" kaloi shumë shpejt në fushën e veprimit sindikal: kërcënoi me grevë punëdhënësin në rast se kërkesat e tyre minimale nuk do t-ë merreshin parasysh. Ajo e tregoi forcën e saj sidomos në mutingun që organizoi më 28 nëntor 1935, në mbrojtje të kërkesave të saj. Përballë reklamit të përndarësve kërcësues italianë, ajo organizoi një cikël grevash, të cilat u shtrinë edhe në kantieret vaqimore të Fatosit, madje edhe në punktet e "Lapë" shoqëri kishte në Vlorë.

.....

Musa Fratar

.....

.....

Mafuz Laze

Thanas Ziko

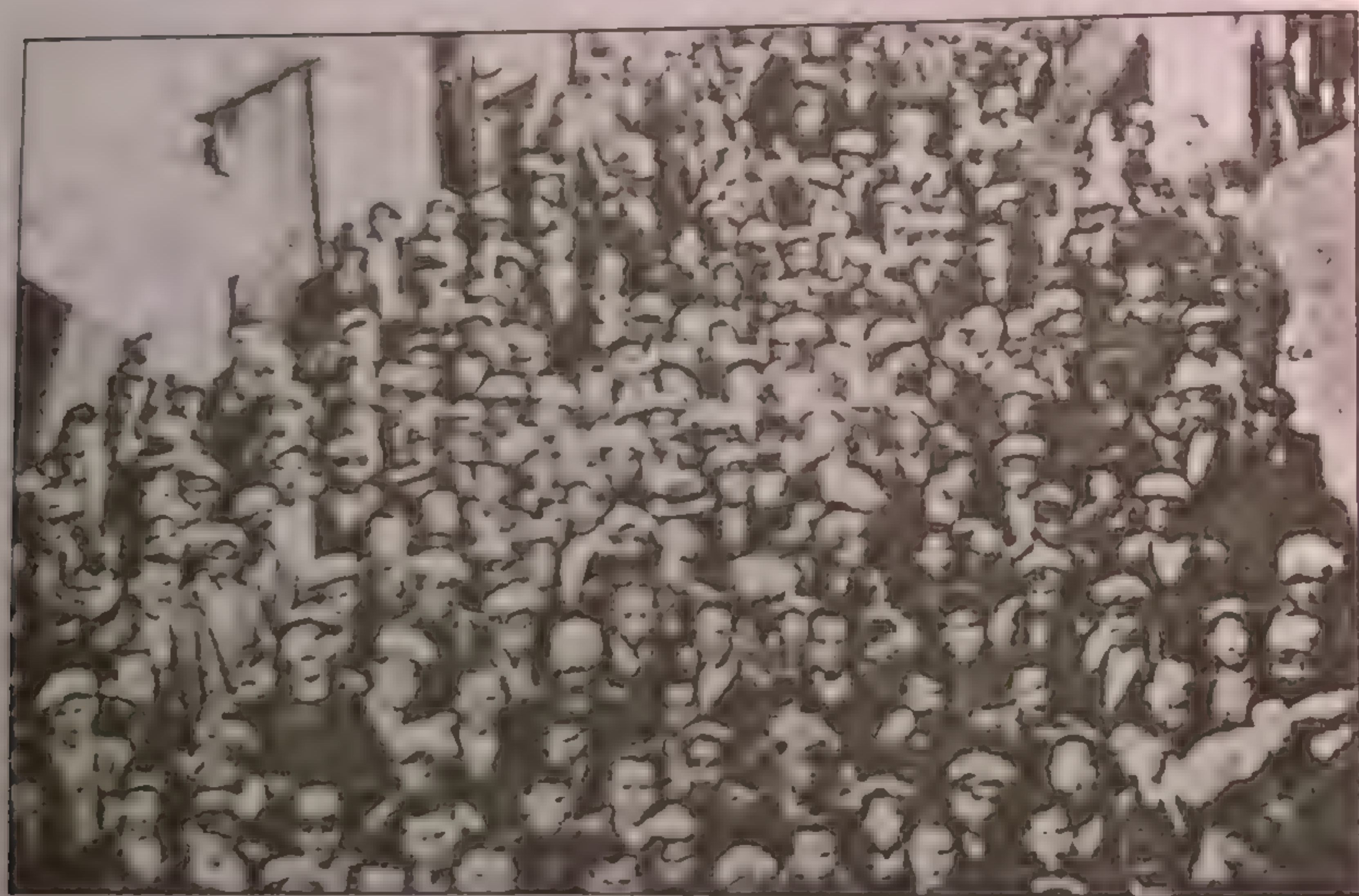

Selia e sindikalës së punëtorëve. Korçe 1935

Grupi i rinisë së komuniste të Korce.

Demonstrata e buke.

Reagimi i xhandarmërisë kundra demonstratës së buke

Në historiografinë zyrtare komuniste është thënë se Grupi Komunist i Korçës e shtriu veprimtarinë e vet në Kuçovë. Është e kundërta. Ishin krerët e organizatës së Kuçovës ata që kërkuan lidhje me Grupin Komunist të Korçës. Ata morën nga Grupi Komunist i Korçës vetëm emrin "Puna" të shoqërisë, por jo përmbajtjen e saj, mbasi krerët e Korçës kishin pikëpamje konfuze në lidhje me lëvizjen sindikale. Kjo u duk haptaz kur krerët e Grupit të Korçës për të mos mbetur prapa lëvizjes sindikale të Kuçovës, organizuan një lëvizje greviste në qytetin e tyre. Ata arritën që të bashkonin në këtë grevë jo vetëm shoqërinë "Puna" të Korçës, por edhe organizatat e tjera profesionale që nuk bënë pjesë në këtë shoqëri, gjë që ishte një hap përpara. Por motivi kryesor që paraqitën këto shoqata të përgatitura nga komunistët e Korçës si kërkesa për grevë, ishte i gabuar. Më 20 shkurt 1936 ata kërcënuan organet shtetërore të prefekturës se të nesërmen do të fillonin grevën në rast se qeveria nuk do të plotësonte këto dy kërkesa. E para, po të mos e mbyllte fabrikën "Stik" të këpucëve, që kishte filluar prodhimin në Korçë dhe, e dyta, po të mos anulonte lejen që kishte dhënë për hapjen e një fabrike këpucësh në Tiranë, për arsye se me prodhimin e tyre po rrënoheshin zejtarët-këpucarë, pra rrënoheshin si punedhënësit, ashtu dhe punëtorët. Ishte një kërkesë absurde. Në vend që të ngulnin kembë për një zgjidhje ekonomike për punëtorët që do të mbeteshin pa punë, kërkonin mbylljen e fabrikave. Pra kërkonin të pengonin zhvillimin e industrisë moderne duke

..... Pjesa e parë / Kreu X.....

..... vendin në nivelin e ekonomisë së prapambetur artizanale. Siç
 ..... 11 Maji 1936. Ia përshkruajmë të thellë në
 ..... shpejt u kthye në një grup me thirrjen
 ..... të shume shpejt-popullore, mbasi me grevistet u
 ..... qytetare korçare, se bashku me të cilë një pjesë mire e
 ..... e cila ka marrë emrin "demonstrata e
 ..... për lypëndarjen e saj vun
 ..... Agjencitë për shërbime të parë, por edhe
 ..... me administratën qeveritare zogiste.

..... formuan dhe një grup tjetër - i
 ..... në Athinë nga disa
 ..... Andrea Zisi, i cili kishte
 ..... me një
 ..... (marksiste të bujshëm),
 ..... original, pra të marksizmit "të mirëfilltë",
 ..... Marksit me Engelsin në Manifestin
 ..... të përpunuar, sipas tyre të
 ..... e proletariatit, nga Lenini e Stalini.
 ..... "Zjarri", siç thuhej në atë kohë nga shkurtimi i
 ..... gjë që nuk është fort bindëse.

..... studimet universitare dhe emigrantëve
 ..... në fillim në Korçë, pastaj në Tiranë,
 ..... Andrea Zisi e shpalli grupin e vet si Partia
 ..... se ajo njihet si Parti Komuniste
 ..... Mahe Andrea Zisi deklaronte se kishte
 ..... Partisë Komuniste Shqiptare, të miratuar nga
 ..... Sipas
 ..... se tij komuniste (tekstin e të cilit nuk e njohim)
 ..... e Partisë Komuniste të vitit 1848,
 ..... ai, nuk flitet fare për diktaturë të proletariatit. Ai u
 ..... të mos binin në "grackën" staliniste të diktaturës
 ..... por t'u qëndronin besnik idealeve njerëzore të
 ..... Veç kësaj, një nga tezat
 ..... ishte e ashtuquajtura teori e ruajtjes së kuadrove.
 ..... mbasi baza
 ..... dhe kështu punetore ende
 ..... të parashtruar në
 ..... proletar. Në prill
 ..... Partia Komuniste
 ..... dhe t'i
 ..... e përparatur

Zef Mala

Vasil Shanta

Qëndro Dine

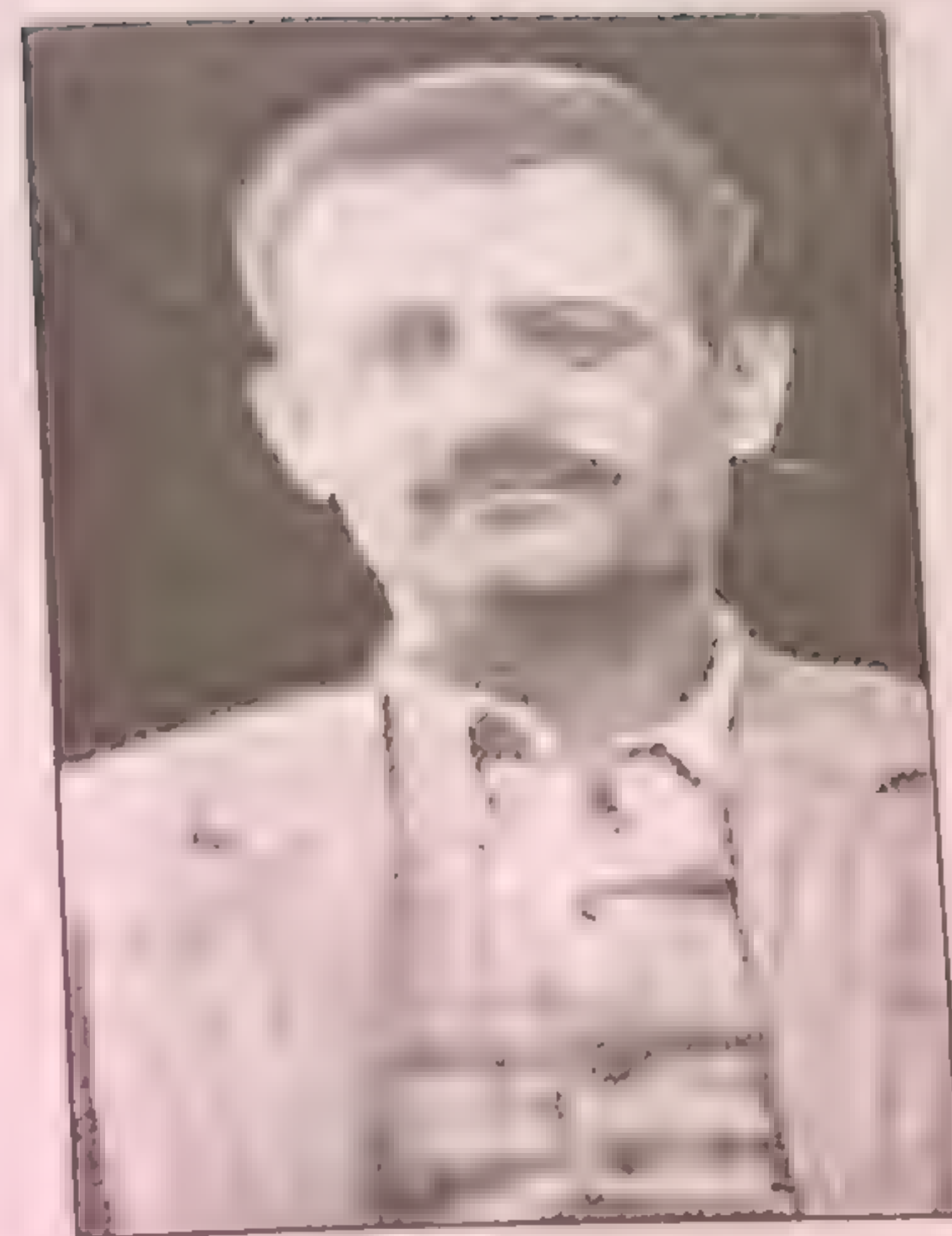

me kuadro të nevojshme kur të vinte dita e vendosjes së socializmit në Shqipëri. Për këtë arsye sipas A. Zisit, Partia Komuniste Shqiptare nuk duhej të meritej pjesë në çfarëdolloj kryengritje të parakohshme socialiste, madje as të lidhte aleanca me partitë opozitare të regjimit zogist, as me partitë demokritike kundër rrezikut tashmë mbasi aksionet revolucionare rrezikonin arrihtimet e kuadrove të Partisë Shqiptare. Partia Komuniste, sipas tij, duhej të ishte e mbyllur në veten e vet dhe të zhvillonte vetëm një veprimtari legale, që nuk binte në kundërshtim me ligjet e shtetit.

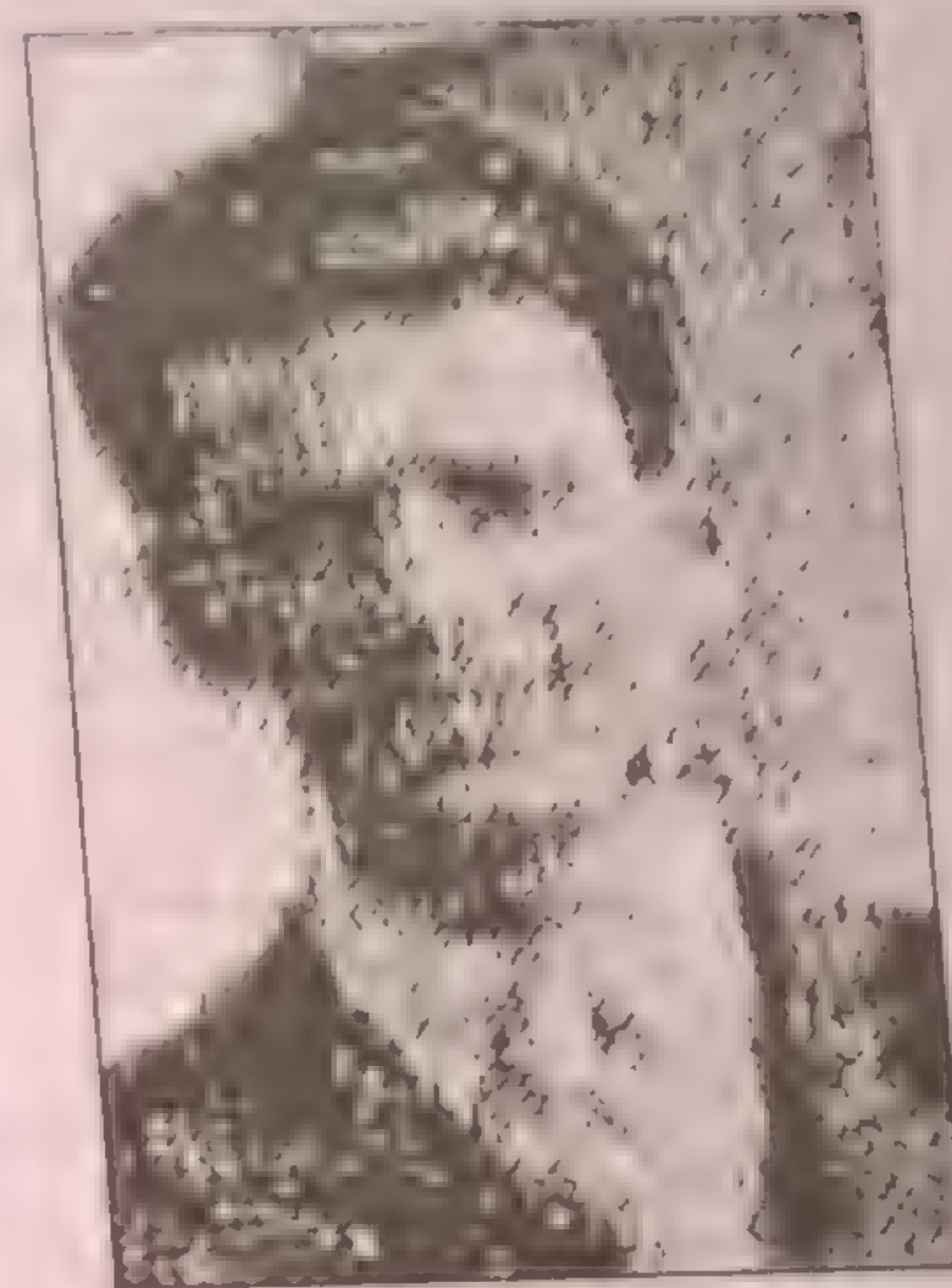
Keto teza u priten me kembet e para, jo vetëm nga bolshevikët por edhe nga çetërit. Por me gjithë luftën e tyre të ashpër, Grupi Komunist i Zjarrit, pëti jo pak përkrahës sidomos në qarqet intelektuale. Në krahun e "Zjarrit" në Korçë kaloi Dhimitër Fallo në Vlorë - Hysni Lepenica, në Tër - Vasil Kononi në Tiranë - Anastas Plasari, në Shkodër - Spiro Koleka, me vone edhe Selim Shpuza.

Më 1936 në Shkodër u formua dhe një celule komuniste e pavarur, me në krye Vasil Lazarin dhe me anëtarë ndër të tjerë Zef Malen, Tuk Jakovën, Sadik Bektehim, Ramiz Xhabine. Një nga anëtarët e kësaj celule ishte Qemal Stafa, me nxënës teper i ri, por një aktivist teper energjik, i cili më 1937-u tran terua familjarisht në Tiranë dhe sebashku me disa simpatizantë të tjerë komuniste, ndër të cilët Vasil Shanto, Kristo Themelko, Mehmet Bajraktari krijuan një celule me vete, të lidhur me atë të Shkodrës. Më 1938 kur u krijuan dhe dy celula të tjera, një në Shkodër dhe një në Lezhë u formua Grupi Komunist i Shkodrës. Në krye të saj u vu Zef Mala, një student 24 vjeçar, i cili pasi kishte kryer me nota të shkëlqyera gjimnazin në qytetin e Shkodrës, ishte fituar një bursë për të vazhduar studimet e larta, në Fakultetin e Filozofisë në Universitetin e Vjenës, por që në vitin e dytë, i që ndërprere bursën nga Tirana. Sipas autobiografisë së tij, ndërprerja e bursës ka lloj motive politike. Konkretisht për shkak të ideve marksiste që ai kishte shfaqur në qarqet universitare. Ndryshe nga Grupi i Korçës, i cili mbante lidhje me Kominternin nepërmjet Perfaqësive Komuniste Shqiptare në Francë, me anën e Ymer Dëshirës, më vone të Koço Tashkos - Grupi Komunist i Shkodrës mendoi se lidhte siguruar lidhjen me Kominternin nepërmjet Partisë Komuniste të Jugosllavisë. Si ndërmjetës për këtë lidhje kishin përhyer dy studentë kosovarë, Fadil Hoxha dhe Emin Duraku, që të dy anëtarë të Partisë Komuniste të Jugosllavisë, të cilët ndiqnin studimet në gjimnazin filozofik të Shkodrës. Me këtë lidhje krerët e Grupit të Shkodrës kishin në fuqi siguruar vijën e drejtë politike dhe ideologjike të Kominternit. Si një ilum ata nuk e shihnin me simpati as Grupin Komunist të Korçës, as atë të Tiranës.

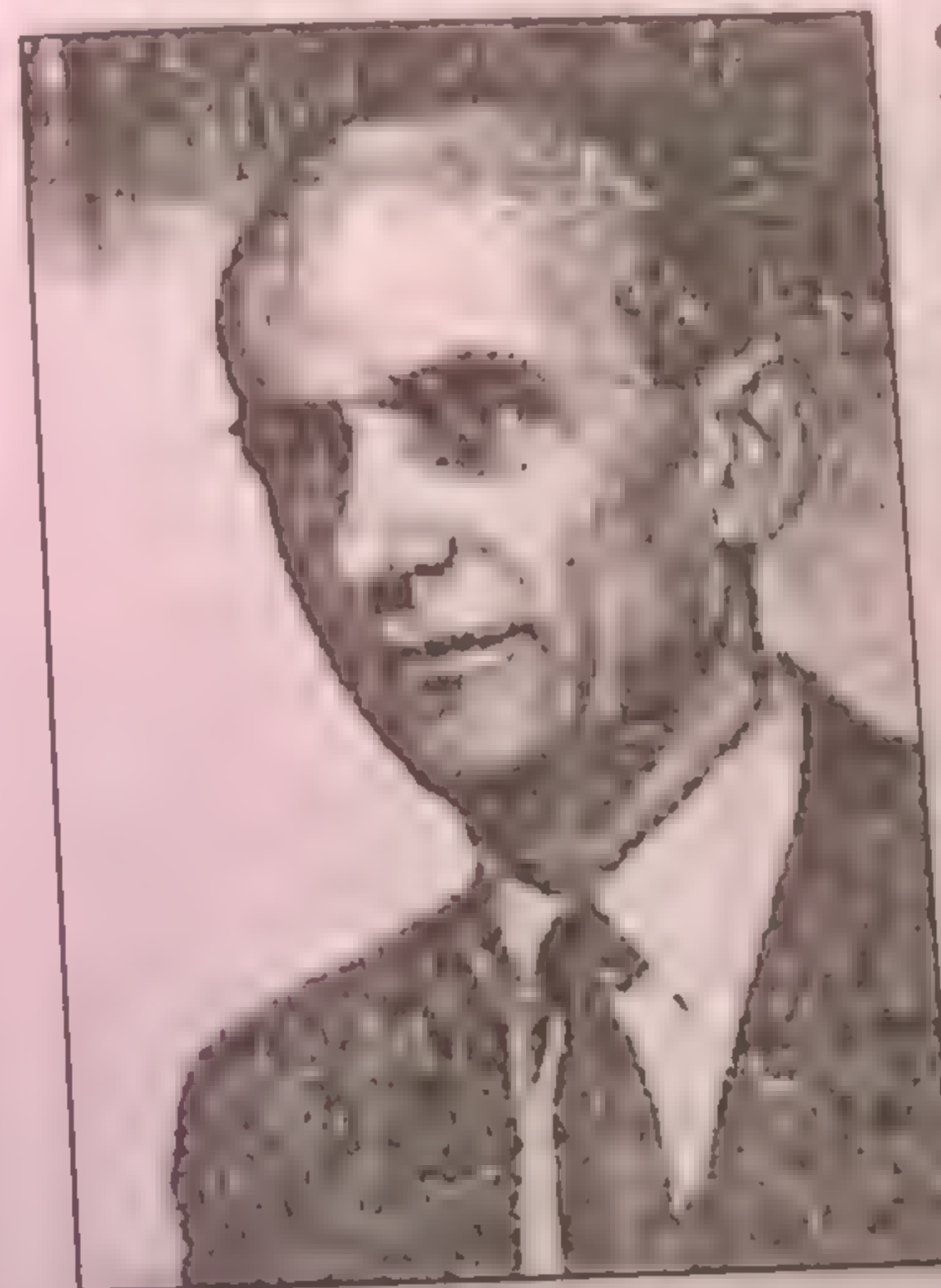
Në gjyrimin e dytë të viteve '30, në dy shkollat e mesme të kryeqytetit shfaqën për dy rrethet e ndryshme, që kishin përqafuar idetë e majta, madje

Anriko Tuli

Sadik Stavileci

Sadik Prente

disa prej tyre e quanin veten edhe komunistë - njëri në shkollën teknike, dikur e ashtuquajtura "Shkolla Amerikane e Fultz-it, e cila ishte shtetëzuar më 1933, tjetri në shkollën e mesme i quajtur "Gjimnazi i Shtetit", edhe ky me nxënës vetëm djem¹. Prej këtyre dy shkollave, rrethi më i hershëm dhe më dinamik ishte ai i shkollës teknike, me nxënës nga vise të ndryshme të vendit, të cilin e kishin ndjekur më parë, Hasan Reçi dhe Mustafa Gjinishi. Në vitin 1938 në këtë shkollë ishte krijuar një rreth studentësh komunistë që kishin arritur të siguronin një literaturë marksiste në gjuhën anglisht dhe frëngjisht. Bërthama e parë ishte krijuar që në vitin 1935. Madje nepërmjet studentëve korçarë (Niko Elaci dhe Pandi Lushi) mbante lidhje, ndonëse të dobta, me Ca-

¹ Te dy shkollat e mesme ndjeknin kryesisht nxënës të ndërmjetshëm për të vazhduar studimet në universitet. Për vajzat ekzistonte një shkollë e mesme e vjetër - shkolla pedagogjike "Nena Mbrodresh" - e cila përgatiste mesues për shkollat fillore.

Nxenes te shkolles Tenike te Tiranës. Midis tyre anëtarë dhe simpatizantë të Gr.K. të të Rinjve
Nga e majta: Vasil Germenji, Ramadan Çitaku, Sadik Premte, Anastas Lula, Petro Peshkatari

Anëtarë të Gr. K.
të të Rinjve të
gjimnazit të
Tiranës. Nga e
djathta në të majtë:
Faik Miraku,
Xhezmi Delli,
Kristo Frasheri,
Iqmet Myzyri.

K. të Korçës. Më 1938 rrethi i studentëve, të cilët e quanin veten komuniste, ishte rritur mjaft. Aty benin pjesë Anastas Lula, Sadik Premte, Nasi Marjani, Ramadan Çitaku, Qazim Prishtina, Elami Nimani, Ilo Panduku, Pali Terova, Niko Llaci, Pandi Tushi, Dervish Morina, Petro Peshkatari etj. disa nga të cilët ishin nga Kosova. Më 1938 kërkojnë të krijojnë Grupin Komunist të Korçës. Në fillim grupi përbëhej nga disa anëtarë të Gr. K. të Korçës, por për t'u bërë degë e këtij grupi në këto periudhë u përfshinë edhe nxënës nga mentaliteti lokal i Tiranës, me qëllim që të dalin në Korçë dhe të përfillin sa duhet. Grupin e Shkollës Teknike, Meje Kallaku, të Peshkëtit dhe midis tyre ndikuan edhe knukarët iqmet N. Xheza dhe V. Qendro me të cilin kundër krerëve të Gr. të Korçës, të cilët sipas tyre veprimtarinë komuniste e ngushtonin jo me aksione revolucionare, as me ngritje ideologjike, por me piknike dhe me dëfrime djaloshare (shfaqet teatrale, shoqata sportive, koncerte vokale etj.). Si rrjedhim, mbarë grupi i nxënësve të majtë të shkollës teknike, u shkeputen nga qendra e Grupit të Korçës dhe krijojnë grupin e tyre me vete, i cili ka hyrë tashmë në histori me emrin "Grupi i të Rinjve".

Ndryshe ndodhi në "Gjimnazin e Shtetit". Ketu u formuan dy rrethe nxenesish komuniste. Njeri, me në krye Qemal Stetin dhe tjetri, me në krye Vasin, Ali Demin, Xhaferr Vokshin, u lidhën më 1938 me celulën e Grupit të Shkodrës që vepronte në Tiranë. Tjetri, i cili mori formë të organizuar më 1938 përbëhej nga gjashtë anëtarë: Faik Miraku, Xhezmi Delli, Petrit Radovicka, Tonin Jakova, Jusuf Keçi dhe Kristo Frasheri. Historia e kësaj celule, që kryesohej nga F. Miraku, është e ngjashme me atë të Shkolles Teknike. Në fillim edhe këta ranë në kontakt me dy anëtarët e Grupit Komunist të Korçës (P. Tushi dhe N. Llaci). Për të ngritur arsye, formuan së bashku me celulën e shkollës teknike, Grupin Komunist të të Rinjve.

Grupi Komunist i të Rinjve, në fillim pati për kryetar Anastas Lulën dhe Sadik Stavilecin. Më 1939 S. Stavileci, i cili vuante nga tuberkulozi, u shtrua në shtatoriumin e Barit (Itali). Vendi e tij së bashkë kryetar e zuri Sadik Premte. Grupi i të Rinjve në fillim përvetësoi platformën ideologjike të Grupit të Korçës, por nuk u pajtua me praktiken e punës së komunistëve sidomos me nënvleftësimin prej tyre të teorisë marksiste dhe rëndësinë e tepruar që u jepte aktiviteteve shoqërore dhe kulturore. Duke parë nivelin e ulët teorik, marksist të komunistëve, Grupi i të Rinjve i vuri si detyrë të ngritjen e nivelit ideologjik të anëtarëve të vet. Në lidhje me këtë aspekt të punës së këtij grupi, kryetari i tij, Anastas Lula (me pseudonimin Qendro) lindur më 1914, ka shkruar në autokritikën e vet hartuar më 15 qershor 1942 pas përjashtimit të tij nga Partia Komuniste Shqiptare (29 qershor 1942):

"Komunizmi i Grupit të të Rinjve që pëvete kryes shpreheshin Partia Komuniste libër të ndryshme, dëgjuar fjalë të mira në radio etj. Në këtë mënyrë na mungonte

Kristo Frasheri dhe Faik Miraku

Jusuf Keçi

e pushtuar ideja e komunizmit. Na pat pushtuar kjo ide dhe na bëri shumë entuziast, pse kur djem të rinj kapen pas diçkaje të re, është e ditur që entuziasmohen për të. Udhëheqia ose këshillat për të mos qëndruar vetëm në marje mësimesh na pat munguar. Kontaktet me Punën e Korçës ishin shumë të dobta. Lidhja me A. Qendron pati efektet e këqinj të saj, e sidomos e bëri Punën e Korçës edhe më të ligë për sytë tona. Arhivat që kishim diku shpesh në Korçës për punën e tyre, perbuza për teorinë, etj. na bënë të ndalojmë për entuziastash e për të tjera iluzione kësaj doresh, të cilat na përmbanin në të shpirtit na atë kohë, e sidomos paaftësia jonë për t'i parë të tjerët. Në të vërtetë, për të parë se komunizmi nuk do të thotë përpjekje të përpjekjeve të tjerë, por me pahur e me menyra të gabuara, na bënë që të kishim për të bërë studim, propagandë iderash në të tjeret".

H. H. na na bëri për veprimtarinë fillestare të Grupit të të Rinjve ka bërë me ne kontakt brenda të këtij grupi, Sadik Premte, lindur më 1914, me pseudonimin Mlepti, na kurrë të veta të cilat i ka shkruar në emigracion, që të na bëjmë punën e tij. Të tjerë ujtime personale ku ai flet edhe për kushtet e punës në grupin dhe të rinisë së tij, ai shkruan ndër të tjera:

"... Në grupin tonë, punën e punëve revolucionare ishte romani i grupit tonë, punën e punëve revolucionare që nuk isha i zoti ta shprehja me fjalë, por me veprimtari praktike, mungën që

duhej ndjekur për shkatërrimin e shoqërisë së vjetër e zëvendësimin e saj me atë të rene, me socializmin... Anastas Lula, Sadik Staveleci, Qazim Prishtina dhe une formuam rrethin e parë komunist në shkollën Teknike... Kështu herë me bark plot e herë me bark bosh e herë me copat me bukë të kursyera nga shoket bursistë, mundëm ta kryenim shkollën në vitin 1938. Me përpjekje të shumta num mundëm të shtinim në dorë e të përkthenim në shqip një numër të mirë broshurash marksiste *Kapitali*, *Historia e P.K. të D.S.*, *Qeshje të Trinitetit* dhe shumë broshura të tjera, të cilat perbenin bazën e studimit të tone teorik... Mbas mbarimit të shkollës, si detyra e parë revolucionare na paraqitet shpërndarja jone në qendrat me të rëndësishme të Shqipërisë, qendra ku gjer atëherë, në të vërtetë nuk binte aspak ere komunizmi. U vendos pra që Qazim Prishtina të shkojë në Gjirokastër, Nasti Mariani në Kuçovë e Berat, Polo Simo në Durrës, unë në Vlorë dhe me vonë, Perlat Rexhepi në Shkodër Pak me vonë u dërgua në Elbasan edhe Ramadan Citaku, ku do të bashkëpunonte me Xhavit e Elami Nimanin (të Grupit të Rinjve) dhe me Fadil Hoxhën (të Grupit të Shkodrës). Në Tiranë, e cila ishte si qendra jone, mbeti Anastas Lula e Sadik Staveleci si dhe shoqia Shyret Turkeshi, që okupohej me punën e femrave. Për sa me përket mua personalisht, fundi i vitit 1938 më gjeti në Vlorë, ku brenda 2-3 muajsh munda të formoj një rreth të vogël simpatizantesh".²

Përveç këtyre tetë grupeve, pak a shumë të pajisura me struktura organizative, kishte edhe celula të tjera komuniste si dhe komunistë të veçuar në qytete të tjera të Shqipërisë.

² S. Premte, *Kujtime*, Paris 1950, f. 2. (Kujtimet ruhen në doreshkrim nga e bija e tij në Vlorë).

KREUXI

PËSHITJELLIMI TEORIK DHE ORGANIZATIV I GRUPEVE KOMUNISTE SHQIPTARE (1938-1939)

Ishte thënë se direktivat e reja të Kominternit i solli në Shqipëri Koço Tashko në 1937. Por ky njoftim nuk duhet të jetë i saktë. Ai arriti në Shqipëri në qershor 1937, kurse në Korçë shkoi katër muaj më vonë, në vjeshtën e atij viti. Spas Ali Kelmendit, direktivat e Kominternit i përcolli në Korçë Ymer Dishnica, kur u kthye në atdhe gjatë pushimeve verore, në korrik të vitit 1937. Duhet patur parasysh se Y. Dishnica ishte anëtar i vjetër i Grupit Komunist të Korçës, që kur ishte student i liceut frëng të qytetit të vet dhe se ai e kishte përfaqësuar atë grup në mbledhjen e komunistëve shqiptarë, në Dishnicë, në gushtin e vitit 1934. Si rrjedhim, ai ishte tepër i njohur me udhëheqësit e Grupit Komunist të Korçës. Ka mundësi pra, që ata ta kenë besuar me tepër Y. Dishnicën sesa K. Tashkon, të cilin nuk e njihnin deri atëherë. Në lidhje me arrijtjen e direktivave të reja në Korçë, A. Kelmendi shkruan në raportin e vet të permendur:

“Kur Ymer Dishnica – K.F. i kur kthehej nga vakancat, me tregoi për kontaktin që ka pasur me Kominternin dhe cilëve jua ka shpjeguar udhën e re dhe e kanë pritur mirë. Mirëpo ai nuk ka filluar nga puna. Sikur të mos kishte shkuar Blanku (Y. Dishnica) – K.F. me këtë më datë kush se ku gjindemi, mbasi deri më sot për Kominternin nuk ka shkuar asnjë hapë në ndonjë gazetë apo në ndonjë mur”, që të kuptojmë se si shpërndohej informacioni.

Në vjeshtën e vitit 1937, pas largimit nga Shqipëria në Francë të Ymer Dishnicës, u ngritën e bashkëpunimet të komunistëve të Shqipërisë në një front të ri ideologjik dhe politik dhe morën në dorë Koço Tashko, i derguari nga Partia e Komuniste Shqiptare e Francës. Por ai, siç u vertetua nga ngjarjet, nuk ishte në gjendje të ishte për të largët kryer “pëshjtjellimin” që kishte pushtuar

militantët komunistë shqiptarë. Ai u tregua po aq i ngurtë dhe po aq dogmatik sa Ali Kelmendi. Dështimin e parë e pati në Korçë.

Ai nuk arriti dot ta kapërcente përçarjen e shkaktuar nga largimi i Grupit të Niko Xoxit, i dënuar si “trockist” nga krerët e Grupit të Korçës. Madje ai nuk mundi as ta zbuste reagimin e Grupit të Niko Xoxit, që e shtriu kundërsulmin jo vetëm brenda në Korçë, por edhe jashtë saj.

Kështu p.sh. N. Xoxi dhe A. Qendro ndërmorën një fushatë denigruese kundër Grupit të Korçës, në kryeqytet në radhët e komunistëve të Grupit të Tiranës dhe të Grupit të të Rinjve, në ato të Grupit të Kuçovës dhe më tej midis anëtarëve të Grupit të Shkodrës. Një kujdes të veçantë Koço Tashko i kushtoi Grupit të Shkodrës. Me shpresë se do të siguronte afrimin e tyre, ai ngarkoi Demir Godellin, i cili ishte vënë në dijeni nga Përfaqësia Komuniste e Francës për misionin e Koço Tashkos, të hynte në kontakt me krerët e Grupit të Shkodrës. Në lidhje me këtë veprimtari Demir Godelli, shkruan në kujtimet e veta se:

“Me porosi të Komisionit (është fjala për Përfaqësinë Komuniste të Francës – K.F.), shkova më 1938 në Shkodër për t’ua shpjeguar krerëve të Grupit vijën e re të Kominternit, të cilën e kishte sjellë në Shqipëri K. Tashko. Mirëpo Zef Mala, - shkruan ai, - pa e diskutuar çështjen me priti me kombete para dhe ma preu shokut duke më thënë: Demir, ne të Shkodrës udhëzimet analoge s’kemi nevojë t’i marrim nëpërmjet jush, ne këto, në rast nevojë, i marrim nëpërmjet Partisë Komuniste Jugosllave. Ne nëpërmjet saj lidhemi me Kominternin”.¹

Një qëndrim të ftohtë krerët e Grupit të Shkodrës mbajtën dhe në lidhje me vetë K. Tashkos, i cili pati një takim me njërin prej tyre në Tiranë. Ai i shpreh haptaz se Grupi i Shkodrës qëndronte në parim për revolucionin shoqëror (socialist) dhe jo për revolucionin nacional (antifeshist). Si grup kundër imperializmit në përgjithësi, por nuk pranonte të bashkëpunonte me nacionalistët, të cilët përfaqësoheshin nga borgjezia, armatët dhe punëtorë; dhe se ishte për aksione direkte, pra për aksione në luftë armë dhe jo për aksione indirekte, pra për shfrytëzimin e levizjeve legale. Në

Koço Tashko

..... Përsëritje / Përkrahje

..... kërret e Grupit të Shkodrës u treguan më të gatshëm për të bashkëpunuar me Niko Xoxin. Këtë gadishmëri për bashkëpunim, historiografia komuniste e ka shpjeguar me "simpatine" që Zef Mala kishte për troçkizmin. Në fakt, arsytet e vërteta të bashkëpunimit të Grupit të Shkodrës me Grupin e Niko Xoxit, i cili vazhdoi për disa kohë, kanë mbetur deri sot të pasqaruara në mënyrë bindëse.

shprehim nderimin dhe nderkombetarizimin e tyre. Nder to dy ngjarje nderkombetare krijuan

Njëra Lufta Civile në Spanjë, ndihmoi në ndërkombëtarizimin e lëvizjes antifashiste, si kudo edhe në Shqipëri. Madje nga Shqipëria u nisën rreth 30 vullnetarë militantë me idera të majta, për të marrë pjesë në "Frontin Popullor" spanjoll. Një pjesë e mirë e tyre vinte nga radhët e Grupit Komunist të Shqipërisë, të formuar nga Grupi Komunist i Korçës ose nga celulat e veçuara komuniste. Në Spanjë ata hynë kryesisht në radhët e brigadave ndërkombëtare, por në mënyrë të veçantë në formacionin e antifashisteve italiane që quhej "Brigada Garibaldi", e cila kryeshej nga dy personalitetet e shquar të lëvizjes revolucionare italiane, njëri komunist, Luigi Longo, tjetri socialist, Pietro Nenni. Madje nga radhët e vullnetarëve shqiptarë rane edhe emra të rëndësishëm të betejave: Asim Vokshi, Musa Fratar, Teni Konomi, Ramiz Vllamja, Mehmed Kaba, Thimio Zoto, Zef Hoti. Ndër vullnetarët e shquar mund të përmenden: Hulusi Spahiu, Mehmet Shehu, Veli Dedi, Skënder Luarasi, Petro Marko etj. Në luftën e Spanjës shkoi si vullnetarë edhe një shqiptar tjetër, Istvan Shkupi, e cila shërbeu atje si infermiere në vijën e parë të frontit.

Ngjarja e dytë pati ndikim të kundërt. Është fjala për fushatën që ndërmori J. Stalini në Bashkimin Sovjetik për "spastrimin" e radhëve të Partisë Bolshevike, të ushtrisë sovjetike dhe të rinisë komuniste nga elementët "trockistë", "buharinistë", "kapitullantë", "agjentë", të cilët sipas tij, e penguan forcimin e diktaturës së proletariatit dhe ndërtimin e socializmit në Bashkimin Sovjetik. Gjatë kësaj fushate, e cila arriti kulmin më 1938, ndodhën procese gjyqsore me dhjetëra mijë, shumë prej të cilëve u dënuan me vdekje dhe po që se me tepër, u dënuan me burgime të rënda ose me detyrime të gjata. Argumentet që u shpallën për të justifikuar këto gjyqime dhe dënime, të cilat u dukën të pajustificuara, tronditën një pjesë të opinionit botëror, duke përfshirë si kudo edhe një pjesë të burimeve të bashkuara. Ato që në fakt të pajustificuara jo vetëm se fyenin burimet e bashkuara por edhe të lirisë së mendimit, por edhe për përmbajtjen e tyre të traditueshme të drejtuesve që Kominterni u drejtonte lëvizjeve komuniste në botë.

Katër nga deshmorët shqiptarë që ranë në luftën e Spanjës. Nga e majta në të djathtë: Zef Hoti, Ramiz Varvanica, Timo Gogo Zoto e Musa Fratari.

Disa nga vullnetarët shqiptarë në luftën e Spanjes. Ulur (nga e majta në të
dhe Emrush Myftari. Në këmbë: Petro Marko, Skender Luarasi,

shprehin të lidhura aleance me faktorët politikë jekomuniste për të perballuar me këmbë të forta, pra ndër të tjerash, se të tregohet një tolerancë ndaj partive berse, e antitrahiste, brenda vendit të saj Partia Bolshevike me persekutimet, burgimet dhe ekzekutimet në masë të shkallë brutalisht këtë parim.

Në një figurat me të spikatura komuniste shqiptare që doli haptaz kundër këtij "spastrimi" ishte edhe L. Fundo, i cili me këtë rast i preu marrëdhëniet me Kominternin dhe me Partinë Komuniste Shqiptare në Francë duke dhënë dorëheqjen dhe nga anëtarësia në Partinë Komuniste Franceze. Argumentet që ai përdori për këtë kthesë i lexojmë në raportin e fundit që A. Kelmendi i dërgoi Kominternit më 15 janar 1938. Sipas A. Kelmendit L. Fundo kishte filluar të tregonte shenja disfatizmi ndaj fitores së Frontit Popullor në Spanjë. "Keto shenja disfatizmi - shkruante A. Kelmendi, - mund t'i jap vetëm një njeri i lodhur që e ka humbur shpresën e revolucionit që e ka humbur atë grimcë kurajo për punë". Kurse në lidhje me qëndrimin e L. Fundos ndaj proceseve të Moskës, A. Kelmendi shkruan:

"Mbas mendimit të Fundos, ekzekutimet që behen kundër trockistëve janë të dëshpërueshme. Ai pretendon se të dënuemit dhe të arrestuemit nuk janë, sikurse thuhet, të gjithë trockista. Si duket, - thotë ai, - asht zbuluar një organizatë e gjatë që ka pasë për qëllim me shkatërrim aleancën frënge-sovjetike dhe me krijim relacione normale me Gjermaninë dhe me çdo shtet kapitalist, duke u mbështetur jo nëpër aleanca dhe miqësira të shteteve kapitaliste, por vetëm e vetëm me forcat e proletariatit."

Fushata e "spastrimeve" staliniste në Bashkimin Sovjetik shkaktoi të Lazar Fundo, një adhures për vite të tëra i parimeve komuniste, një zhgënjim të thellë ndaj regjimit stalinist. Me një fjalë, diktatura e proletariatit i kishte dhënë shkas Lazar Fundos që të kthehej të pikepamjet e tij të dikurshme social-demokrate, atëherë ishte ashtu si i kishin përqaftuar udhëheqësit fillestarë të Komitetit të Çlirimit Nacional. Me këtë distancim të tij nga diktatura staliniste dhe ca më tej edhe me kritikën, për të mos thënë akuzat, që ai filloi të shprehte ndaj politikës së Stalinit dhe të Kominternit, vershuan nga bolshevikët akuza të rrepta kundër tij. U akuzua si "trockist" ose si "fashist". Deri sot nuk kemi mënjëz një dokument që të dëshmojë "trockizmin" ose "fashizmin" e tij. I vetmi argument që Ali Kelmendi i raportonte Kominternit si dëshmi për "trockizmin" e tij ishte fakti se Lazar Fundon e kishin parë në një Kafë të Parisit, të lokotit në një rrugë të Leon Troçit. Por leximi i një, qoftë i dy a më tej për vepra të Troçit, nuk provon se ai njeri është trockist.

Një dëshmi tjetër për pikepamjet e L. Fundos kemi edhe nga K. Tashko, i dërguar në Komintern në Shqipëri. Një vit më vonë pasi erdhi në Shqipëri nga Parisi ku kishte punuar në Francë dhe në të qendrën e raportoi Kominternit për 3 vjetë që kishte punuar me L. Fundon.

"E kam takuar këtë person tri herë. Herën e tretë m'u shfaq krejtësisht dakort me taktikën e Frontit Popullor dhe me vijën tonë të re, shprehu dëshirën për t'u kthyer në atdhe dhe të bashkepunojë me ne si një anëtar i masës. Herën e fundit që e takova ishte e diel, 29 mars (1938). I thashe se ne natyrisht na nevojitet ndihma, por është e pamundur që ai të na ndihmojë në rast se do të vazhdojë të mbajë një qëndrim kundër Internacionales Komuniste. Meqenese në vendin tonë çdo njeri që është kundër Internacionales Komuniste dhe Bashkimit Sovjetik konsiderohet si perkrahes i regjimit dhe si fashist sepse ai ben të njëjten punë që ben edhe regjimi, edhe fashistet italiane". Me tej shton se L. Fundo "i ftuar nga një zërit e Bashkimit Kombëtar dhe kështu për të marrë pjesë në Konferencën e Komunistëve të Evropës Komuniste ai foli kundër shokut Stalin, të cilin e cilesoi si vrases dhe shfaq mendimin se Brezhnev është një diktator i ashpër dhe se ne duhet të vazhdojmë të levizjeve revolucionare kombetare".

Duket se akti i fundit që provokoi kthesën e fortë të L. Fundos nga simpatia e dikurshme për Bashkimin Sovjetik në qëndrimin e hapur armiqësor ndaj diktaturës staliniste, ishte dënimi me vdekje dhe ekzekutimi i N. Buharin, për të cilin ai kishte patur një adhurim të veçantë.

Nga sa kemi mundur të hetojmë L. Fundo ishte një socialist demokrat, pra nuk pajtohej me diktaturën të çfarëdolloj ngjyre. Sikurse është thënë, ai e kishte simpatizuar N. Buharinin për trajtimin prej tij të çështjes agrare. Trajtimin prej tij të çështjes agrare e shihte si zgjidhje edhe për gjendjen fshatare të Shqipërisë. Idetë e para për zgjidhjen e saj ai i parashkroi që më 1931, në artikullin frëngisht (me pseudonimin Rodhiu) "La Question Agricole en Albanie" (Çështja-agrare në Shqipëri, botuar në "La Revue de la Méditerranée et du Balkanique", nr. 142-143 (maj 1931), ff. 23-25. Vjene, kurse vizionin e tij më të zgjeruar dhe më të argumentuar ai e parashkroi në mënyrë të qartë dhe të prerë, në dy traktatet e tij të përmendura: "Nga Triumfi i Legalitetit në Revolucionin Popullor", botuar nga Komiteti i Çlirimit Nacional, më 1935 dhe "Shpëtimi i fshatareve", botuar nga ai komiteti më 1935 - ku përkrah prirjet e tij social-demokrate, të cilat bien ndesh, si me kollektivizimin e dhunshëm stalinist, ashtu dhe me trajtimin e çështjes agrare trockiste.

L. Fundo u mbeti besnik deri sa vdiq parimeve të veta të shprehura në shkrimet e përmendura, siç e dëshmon dhe fakti se ai e mbajti tërësisht nga përkrahësit e Partisë Agrare me prirje social-demokrate të themelimit në Kosovë nga Gani Krveziu.

Në Shqipëri militantët komunistë, me sa dihet, me pak përjashtime nuk u prekën nga fushata e "spastrimeve" staliniste në Bashkimin Sovjetik. Ashtu si në mbarë Evropën, edhe në Shqipëri, ata vazhduan të kishin besim

se elementet e denuar nuk ishin viktima të një diktature të hekurt, por, a thu
 sa propagandohej nga Moskë, armiq të pushtetit sovjetik që Luftën të
 rivendosnin pushtetin kapitalist. Megjithatë lufta ideologjike midis
 bolshevikëve dhe trockistëve komunistëve dhe socialdemokrateve, nuk mbeti
 pa lënë gjurmë dhe në radhët e levizjes së majtë shqiptare. Grupi i Niko
 Xoxa dhe i Aristidh Qendros u anatemua nga komunistët bolshevikë, si një
 grup trockist. Grupi Komunist i Oficerëve u shperbe dalengadale, pjesërisht
 nga goditja policore që pesoi pas deshtimit të Kryengritjes së Fierit dhe
 pjesërisht nga largimi i disa anetareve si vullnetarë në Spanjë. Me shperberjen
 të Grupit, anetaret që mbeten u bashkuan me grupe të tjera, me ato të te
 Korçës të Shkodrës të Korçës. Po ashtu edhe Grupi Komunist i Tiranës,
 atëherë shumë i fuqishëm me hemoragjinë njerëzore që pesoi nga arrestimet
 e militantëve me enveristë, pas Kryengritjes së Fierit, u reduktua në disa
 celula me në krye Xhevdet Dodën, por pa lidhje të forta organizative brenda
 të. Edhe Grupi Komunist i Kuçovës (i Beratit) nuk ekzistonte më si grup i
 pavarur, mbasi u integrua në ato të Korçës. Kështu në fund të vitit 1938 në
 Shqipëri kishte vetëm katër grupe të rëndësishme. Megjithatë prej tyre vetëm
 dy: Grupi i Korçës dhe Grupi i Shkodrës - ushtronin një farë peshe në
lëvizjen revolucionare të majtë të Shqipërisë. Në vitin 1938 të dy këto grupe
 filluan të botonin në ilegalitet edhe nga një organ periodik me përmbajtje
 ideologjike politike dhe informative për anetaret e tyre. Në fillim doli buletini
 i Grupit Komunist të Korçës me emrin "Përpara" (shtator 1938). Tre muaj
 më vonë, në dhjetor 1938, filloi nga Grupi Komunist i Shkodrës botimi i
 organit të vet me titull "Buletin i Organizatës Komuniste të Shqipërisë" i
 ndalur shkurtimisht për shkak të ngjyrës së kopertinës, me emrin "Buletini
 i hid". Të dy buletinet botoheshin në ilegalitet me çiklostil (shaptilograf).
 Më tej organi "Përpara" me qëllim që të humbiste gjurmët nga policia, kishte
 shënuar në kopertinë se botohej në Korfuz, kurse në të vërtetë ai shtypej në
 Korçë.

Që në numrin e parë të buletinit shtrohej pyetja e ngritur dhe e trajtuar
 në vitet 20 nga militantët e majtë: Ç'është Shqipëria shtet i pavarur apo
 koloni? Në vitet 20 komunistët e emigracionit u ndanë në dy rreshtime,
 me dy pyetje të ndryshme që i dhanë pyetjes - njëri se Shqipëria ishte
 shtet i pavarur, tjetri se ishte vend kolonial, - tani Grupi Komunist i Korçës
 i dha në përgjigje fjalën "Shqipëria nuk është shtet i pavarur, por as koloni
 në kuptimin e zakonshëm të fjalës. Nuk është i pavarur sepse nuk guxon të
 lëvizë lirisht, as për brenda, as për jashtë pa lejen dhe pa pelqimin e
 imperialistëve - nuk guxon që me iniciativën e vet t'u japë dhe t'u marrë
 gjëra të shteteve imperialiste të interesuara në punët e vendit tonë".

Nga ana tjetër shtrohet pyetja: Perse Shqipëria nuk është koloni?
 Përgjigje: "1. Sepse Shqipëria nuk është kolonizuar për arsye ekonomike si

Peshtjellimi teorik dhe organizativ i grupeve komuniste shqiptare (1938-1939) ...

p.sh. Hindia, Kina, Kongoja, por për arsye strategjike. 2. Sepse politikisht
 nuk sundohet vetëm nga një imperializëm por nga katër shtetet fqinj (Anglia,
 Italia, Jugosllavia, Greqia) që lozin në vendin tonë role pothuajse të
 barabarta".

Ky ishte padyshim një vlerësim i gabuar i krerëve të Grupit të Korçës,
 të cilët mendonin se Shqipëria nuk ishte koloni, apo gjysem koloni vetëm e
 Italisë, por një vend i nënshtuar nga katër fuqi imperialiste, pra jo vetëm e
 Italisë, por edhe e Anglisë, Jugosllavisë dhe Greqisë bashkërisht. I gabuar
 ishte dhe pohimi se Shqipëria ishte një vend "i të gjithëve" dhe jo "i asnjërit"
 dhe se pikërisht për këtë arsye, sipas tyre, u shpall dhe qëndron si shtet i
 pavarur, madje thuhet aty se "kushdo që e fut Shqipërinë 100% nën
 influencën e vet politike, shkel një nga arsyet kryesore për të cilën është
 krijuar Shqipëria". Nga ky vlerësim konfuz (edhe koloni, edhe shtet i
 pavarur) Grupi Komunist i Korçës, nxirri konkluzione gjithnjë të njëjta
 se lufta duhej drejtuar jo kundër rrezikut fashist italian por kundër të
 fuqive imperialiste. Në fakt nezaqet që shtruan në fundra, Benito Mussolini, nuk
 mund të barazoheshin me ato që vajtën në Romë e cila e Fronte të
 Shqipërinë nën tutelën e saj politike, ekonomike dhe buxhetore. Më tej
 shihet lehtë se ky vështrim i situatës ndërkombëtare të Shqipërisë binte në
 kundërshtim me platformën e Kongresit të VII-të të Kominternit, i cili i vinte
 theksin imperializmit fashist, pra e veçonte atë nga kampi i përgjithshëm
 imperialist. Krerët e Grupit të Korçës, përfshirë edhe Koço Tashkon, sado
 që pretendonin se kishin përvetësuar udhëzimet e reja të Kominternit, me
 këtë formulim qëndronin ende në platformën e vjetër kominterniste. Duket
 se ata e kishin tepër të vështirë të pranonin se armiku kryesor tani ishte
 rreziku fashist italian dhe se për të përballuar këtë rrezik ata duhej të
 bashkoheshin në një front të përbashkët edhe me kundërshtarët e tyre të
 mëparshëm, përfshirë edhe simpatizantët e fuqive perëndimore, madje edhe
 vetë qeveritarët zogistë, nëse këta do të pozicionoheshin në luftë kundër
 rrezikut fashist.

Por nga ana tjetër, platforma politike që shpalli Grupi Komunist i Korçës,
 diku pajtohej, diku nuk pajtohej me analizën që i bënte gjendjes politike të
 Shqipërisë. Në numrin e parë të buletinit "Përpara" theksohej se "në për-
 shitesat e gjera të popullsisë, për zejtarët, punëtorët, fshatarët, për-
 kishte jo çështja sociale, pra jo revolucionin proletar, si rrjedhim nuk duhej
 të flitej më as për diktaturën e proletariatit, as për federatën ballkanike, por
 siç thuhet në programin e botuar të Grupit "për republikën ndërkombëtare
 borgjeze". Në pamjen e parë duket sikur Grupi Komunist i Korçës kërkoi
 në platformën e Komitetit të Çlirimit Nacional i cili në fakt shtronte si luftë
 imediate luftën kundër imperializmit fashist, por kurse Grupi Komunist
 Korçës e zëvendësonte me luftën kundër rrezikut fashist.

... dhe veç të revolucionare – drejtohej kundër platformës së të miratuar në 1935 në Kongresin VII-të të Kominternit. Këtë qëndrim, Grupi i Shkodrës e kishte marrë nga Niko Xoxi, i cili pikërisht nga kjo llogore ishte filluar luftën kundër Grupit Komunist të Korçës. Megjithatë, në kundërshtim me këtë pozicion ideologjik atë e shtrinin problemin në mënyrë të nryshme. Sipas tyre, komunistet shqiptare nuk duhet të angazhoheshin për revolucionin socialist, jo për të rivendësuar këtë objektiv me kryimin e frontit popullor – në luftë kundër rrezikut fashist, por për arsye parimore se në Shqipëri nuk ekzistonin ende kushtet për një revolucion socialist. Veç kësaj, në pritje të krijimit të këtyre kushteve ata duhet të punonin për të formuar Partinë Komuniste Shqiptare. Në lidhje me këtë detyrë madhore në “Buletin jeshil”, thuhej:

“Tashtë pas klasa të diferencueme, tue mos pasë proletariat dhe borgjezi në kërkim të tiales, na sot nuk kemi luftë klase të vërtetë dhe prandaj nuk jemi në kërkim të revolucionit (socialist - K.F.). Çdo revolucion i tillë do të na çojë në kërkime ekonomike, shoqerore e politike të atij populli dhe prandaj të ethe të luftës së përgjithshme kundër atë në të cilat sot gjendet vendi ynë, neve vetëm na duhet të bëjmë revolucionare tue reduktue me frymen marksiste dhe tue i shprehur në formë politike të përditshme jo si qëllim por si mjet për të ia përballuar me sukses gjendjes konkrete të Shqipnis, për të përgatit kadro që mund të marrin në dorë drejtimin e revolucionit komunist. Në Shqipni kemi të mundur të bëjmë këtë. Sot për sot është nevoja që kjo lëndë komuniste të përpunohet, të shkruhet dhe të organizohet për të qenë e gatshme më vonë me formën e formën proletare – të cilën vetë zhvillimi i industrisë do ta krijojë dhe për të cilën – e me i primë ne fitimin e pushtetit”.

Në buletin theksohej se vetëm kur borgjezia shqiptare të ketë përqendruar llaçin punetore në sferën e saj të prodhimit dhe të ketë krijuar forcat e reveshme shoqerore, d.m.th. të ketë krijuar proletariatin për përmbysjen e regjimit të tanishëm – atëherë shperthimi i revolucionit socialist do të jetë shumë i afert.

Vetëm në kushtet kur kadro shokesh të stervitur e të aprovuem mire, na do të mundeshin të fitonim fitime të gjana në turmat shqiptare për një demokraci revolucionare që do të na çojë drejt drejtimin e gjithë levizjes popullore shqiptare kundër nënkombit të fashizmit dhe imperialistave të huaj e do të nisim ta bëjmë punën tonë drejt realizimit të detyrës së socializmit”.

Kritet e Grupit të Shkodrës nuk nguronin të theksonin se nën nxitjen e frymëzimeve nacional-demokratike, me të cilën nënkuptonin platformën e Komitetit të Çlirimit Nacional, “loket që do të mund të baheshin të vlerësim përparësishëm të luftës së përbashkët me feudale e reaksionare

.....Pëshjtjellimi teorik dhe organizativ i grupeve komuniste shqiptare (1938-1939).....

për përmbysjen e regjimit dhe kanë përfunduem në një bluff të madh. Kemi të bëjmë kështu me një kritikë të ashpër që komunistet e Grupit i Shkodrës u drejtonin komunistëve të Grupit të Tiranës në përgjithësi dhe komunistëve të Çlirimit Nacional në veçanti, të cilët me kërkesën e tyre për bashkëpunim me nacionalistët borgjezë kundër rrezikut fashist, e kishin njollosur emrin e komunistëve si bashkëpunëtorë të agallarëve, bejlerëve, feudalëve. Sidoqoftë për Grupin Komunist të Shkodrës detyrë kryesore në kushtet e fundit të viteve '30 të shek. XX ishte, sikurse thuhet shkoqur në “Buletin jeshil”:

“Përpara zhvillimit të gjendjes ndërkombëtare dhe konditave të Shqipnis, para spekullimit dhe gënjeshtreve që po ushtrohen në komizën e komunistave e të komunizmit, neve kërkojmë formimin e një partie”.³

Dy grupet e tjera komuniste, për arsye se nga pikëpamja organizative kishin përmasa më modeste, nuk arritën të shtypnin ndonjë organ periodik. Por edhe dy organet e përmendura të organizatave komuniste të Korçës dhe të Shkodrës nuk patën vazhdimësi, mbasi në janarin e vitit 1939 udhëheqësit e dy grupeve pësuan goditje të rëndë nga arrestimet e anëtarëve të tyre që ndërmori policia politike zogiste.

³ Buletin jeshil. Po aty: Shih Shtojcen nr. 49

KREU XII

LËVIZJA E MAJTË SHQIPTARE PËRBALLË AGRESIONIT FASHIST ITALIAN TË SHQIPËRISË (7 PRILL 1939)

Me 1935 kur Roma ndermori pushtimin e Etiopisë (Abisinisë), Lidhja e Kombeve e cila kishte për detyrë të mbronte pavarësinë e shteteve anëtare të saj u kufizua vetëm me vendosjen e sanksioneve tregtare kundër Italisë. Madje këto sanksione nuk u miratuan nga të gjithë anëtarët e Lidhjes së Kombeve përfshirë dhe Shqipërinë. Në fakt edhe vete Britania e Madhe, disa muaj më vonë, duke parë se po demtohej nga pezullimi i marrëdhënieve tregtare me Italinë, filloi edhe ajo t'i shkelte sanksionet. Deshtimi i Lidhjes së Kombeve u dha zëmër fuqive fashiste të vazhdonin, pa pengesë, politikën e tyre agresive. Gjithashtu pasi në Spanjë u formua "Fronti Popullor" e tyre perpjekjet që ndermori Anglia më 1936, për të krijuar një front të dytë antifashist me Francën, Jugosllavinë, Greqinë dhe Turqinë, nuk u realizuan. Me 4 korrik 1936 zyrtarisht u hoqën sanksionet kundër Italisë. Një javë më vonë, më 11 korrik, ambasadori britanik në Romë, Drummond i deklaroi ministrin të Jashtëm të sapoemëruar të Italisë, Galeazzo Cianos se me gjithë heqjen e tyre dhe me gjithë largimin e "Home fleet" (flotës britanike) nga Mesdheu, Lendra i konsideronte gjithnjë në fuqi deklaratat e njëanshme që ajo kishte bërë për të ndihmuar fuqitë e dorës së dytë – Greqi, Turqi, Jugosllavi – në rast se këto do të sulmoheshin nga Italia". Përderisa emri i Shqipërisë nuk figuronte në listen e fuqive të "dyta" të Gadishullit Ballkanik të përmendura nga ambasadori Drummond, kjo do të thoshte se Roma tashmë për Anglinë i kishte duart e lira për të vepruar në Shqipëri. Nga ana tjetër, më 23 shtator 1936 në takimin që ministri gjerman, Hans Franke pati me B. Mussolinin, ai i tha kryeministrit fashist italian: "Përsa i përket Spanjës, - shkruan G. Ciano, i cili merrte pjesë në këtë takim, - ai e siguroi Mussolinin se Gjermania u premtoi përkrahjen e saj partive nacionaliste spanjolle, vetëm për hir të solidaritetit ideologjik, por nuk ka as interesa, as synime në Mesdhe. Führeri (Hitleri - K.F.) i bën të ditur Duçes se Gjermania e konsideron Mesdheun si det italian. Italisë i takojnë në Mesdhe pozita të privileguara kontrolli të Interkontinentit të Gjermanisë, - vazhdoi ai, - tani janë kthyer drejt Baltikut, që është Mesdheu i ri". Si rrjedhim, pas Britanisë së Madhe, edhe Gjermania

..Lëvizja e majtë shqiptare përballë agresionit fashist italian të Shqipërisë (7 prill 1939).....

i siguronte Italisë dorë të lirë për të vepruar në Mesdhe, pra dhe në Shqipëri. Megjithatë në marrëveshjen e nënshkruar më 2 janar 1937 midis Britanisë së Madhe dhe Italisë me të cilën të dyja palët zotoheshin se do ta respektonin *statu quo*-në politike dhe tokësore në detin Mesdhe, u duk sikur ishte larguar rreziku i pushtimit të Shqipërisë nga Italia fashiste, përderisa ky pushtim do ta çenonte ruajtjen e *statu quo*-së, kushti themelor i marrëveshjes. Por ngjarjet që ndodhën më vonë treguan se kjo marrëveshje ishte pavlerë.

Agresiviteti i Gjermanisë hitleriane dhe i Italisë fashiste mori një inkurajim të veçantë, në shtator 1938, në mbledhjen e njohur të Munikut (Gjermani). Në mbledhje kryeministrat e dy demokracive kryesore të Perëndimit – premieri britanik N. Chamberlen dhe kryeministri frëng E. Daladier – në takim me führerin e Gjermanisë, A. Hitler dhe kryeministrin italian B. Mussolini kapitulluan duke pranuar, për hir të "ruajtjes së paqes", shkëputjen e krahinës së Sudetëve nga Republika e Çekosllovakisë dhe aneksimin e saj nga Gjermania hitleriane. Ky lëshim, në dëm të një shteti të pavarur, krijoi përshtypjen se dy fuqitë e Boshtit fashist e kishin rrugën e hapur për të vënë në jetë planin e tyre ekspansionist. Prestigji i demokracive perëndimore u dëmtua nga ky lëshim.

Për të pushtuar Shqipërinë tani Romës i mbetej edhe pëlqimi i dy fqinjëve të saj – i Jugosllavisë dhe i Greqisë, të cilat mund të pretendonin shpërblime territoriale shqiptare. Përsa i përket Jugosllavisë, para përcapjeve të Romës kishte bërë orvatje vetë Zogu për të siguruar mbështetjen e Beogradit në favor të Shqipërisë kundër synimeve italiane. Konti Ciano i raportonte Mussolinit se në takimin që ai pati në Beograd në qershor 1938, kryeministri jugosllav Stojadinoviç i deklaroi se A. Zogu i kishte propozuar qeverisë jugosllave të lidhte një pakt miqësie për të siguruar kështu përkrahjen e saj kundër një agresioni të mundshëm nga ana e Italisë ndaj Shqipërisë. Qeveria e Beogradit, e cila në këtë periudhë drejtohej nga simpatizantë të bllokut fashist, e kishte refuzuar propozimin, madje Stojadinoviçi shtoi se Jugosllavia i njihte Italisë një pozitë tepër të veçantë në Shqipëri.

Në takimin tjetër që pati në janar 1939 konti Ciano i foli Stojadinoviçit për shqetësimin që kishte Roma nga rritja e urrejtjes popullore në Shqipëri kundër A. Zogut, duke nënvizuar interesin për pushtet vajgurore shqiptare, tepër të rëndësishme për Italinë. Për Ciano Shqipëria ishte një problem krejtësisht italo-jugosllav. Si rrjedhim, Roma nuk donte të lejonte të tjerët (ishte fjala për Greqinë) të ndërhynin në këtë çështje, por kërkonte që problemin ta zgjidhnin bashkërisht, Roma me Beogradin. Pra, sipas tij ishte e nevojshme që të lidhnin një marrëveshje paraprake për zgjidhjen e çështjes shqiptare. Stojadinoviçi theksoi se Zogu ishte i gatshëm t'i shërbente Francës dhe Anglisë kundër Italisë po të shpërblehej financiarisht prej tyre. Sipas Stojadinoviçit dy ishin rrugët e zgjidhjes së çështjes shqiptare. "1- ose Zo

te zëvendësohet me një fletë sovran (e kështu do të ishte ai Stopadinoviçi nuk ishte në gjendje që ta përcaktonte). 2- ose të procedonin në copetimin e Shqipërisë midis Italisë dhe Jugosllavisë, ashtu siq ishte nënvizuar në kohë të shkuara të kësaj lufte për Traktatin e Londrës të vitit 1915)".

Stopadinoviçi kërkonte si shpërblim midis të tjerave edhe aneksimin e një territori shqiptar në favor të Jugosllavisë. Në lidhje me këtë propozim, konti Ciano i raportonte Mussolinit: "Ndërsa Stopadinoviçi fliste për copetimin e Shqipërisë, një flisja për korigjim kufijsh". Veç kësaj, konti Ciano shton se "vete Stopadinoviçi m'u lut që t'ia ngre këtë çështje edhe regjentit Pavel gjatë takimit që do të kisha me të". Por kur ministri Ciano ia parashitroi çështjen princit Pavel, ky iu përgjigj: "Ne kemi tashme shumë shqiptare brenda kufijve tanë dhe ata na shkaktojnë kaq shumë shqetësime sa nuk dëshiroj të rifillojmë këtë lufte". Me këtë përgjigje për Ciano rruga e pushtimit të Shqipërisë u zmadh pa i dhënë Jugosllavisë asnjë shpërblim dhe pa qenë nevoja të përdetë Greqia. Ndërsa në Beograd u arrit marrëveshja italo-jugosllave dhe në Itali filluan përgatitjet ushtarake për pushtimin e Shqipërisë, mbreti Zog nuk bente asnjë përpjekje diplomatike dhe ca me tej ushtarake për të përballuar agresionin fashist, tashme të sigurtë të Berlinit. Por këtë agresion ai përpigj ta mbante në gjumë opinionin publik shqiptar. Qeveria e Tiranës vazhdonte të mbante në burgje dhe në internime revolucionarë shqiptarë, të cilët kundërshtonin kapitullimin e Zogut ndaj Italisë të kësaj.

Bedri dhe si pasoje e presionit nderkombëtar të bllokut fashist, radhët e levizjes antizogiste, ndodheshin në një proces diferencimi politik. Ky diferencim duket në thellimin sa më tepër të hendekut midis forcave të majta dhe atyre konservatore shqiptare si brenda dhe jashtë atdheut. Në fakt, me arrestimet e shumta që ndermori policia zogiste, pas shtypjes së Kryengritjes së Fierit, levizja e majte në Shqipëri, sikurse u pa, pësoi dëm, por shumë shpejt e rimori veten, madje vazhdoi t'i shtonte simpatizantët e saj. Përkundrazi, me arrestimin e krerëve dhe të anetareve të "Organizatës së Fierit", levizja e organizuar demokratike antizogiste (jo e majtë), nuk e rimori me veten. Pas Kryengritjes së Fierit brenda në Shqipëri nuk pati më asnjë organizatë demokratike nacionaliste që të zhvillonte një aktivitet revolucionar të organizuar si partnere e organizatave komuniste. E kështu u formua Kryengritja e Delvinës e kryesuar nga ish-ministri i Brendshëm Zogut, Dhem Tofo, e cila shpërtheu më 15 maj 1937, ishte jo një levizje, por një protestë spontane e armatosur, pa një platformë politike të qartë dhe pa një strukturë organizative të rregullt. Kjo ishte dhe arsyeja përse kjo kryengritje "e armatosur" u shpërndaj pas disa orësh. Pas Kryengritjes së Fierit dhe organizatave politike demokratike "borgjeze" antizogiste të emigracionit

morën pjesë, siç u pa, në mars 1936, në Kongresin e Parisit. Nga pjesëmarrësit e krahut të djathtë në këtë Kongres, në fillim të kësaj vetëm Bashkimi Kombëtar me Komitetin e vet qendror të vendosur në qytetin Gjenevë të (France) dhe me po atë krye të zgjedhur që më 1925-1927 (Qazim Kallia, Ali Keleşyri, Sejfi Vilamari, Kol Tromari, Peshkop Mitroviçi). Organizata e tjera të djathta si Grupi Shqiptar i Jugosllavisë, Shoqëria Shqiptare e Gjenevës, Grupi Shqiptar i Varnës dhe Grupi i pjesëmarrësve të arratisur të Kryengritjes së Fierit, nuk kishin asnjë peshë, madje ashtu si dhe Bashkimi Kombëtar nuk kishin, veçse tek-tuk, pasonjës në Shqipëri. Veç kësaj, krerët dhe anetaret e "Bashkimit Kombëtar", duke parë se orvatjet për përmirësimin me kryengritjen të regjimit zogist kishin dështuar, filluan t'i humbisnin shpresat për të rivendosur pushtetin e tyre në Shqipëri. Edhe Komiteti i Çlirimit të Kosovës, i kryesuar nga Bedri Pejani, gjithashtu nuk ishte, për shkak të terrortit jugosllav, organizata të lidhura me të brenda në Kosovë. Sikurse e kishim thënë, kur u krijua Komiteti i Kosovës, kishin pranuar të vepronte nën ombrellën e Kominternit. Por meqënëse Kominterni kishte filluar të dëgjonte më tepër qendrimin nacionalist të Partisë Komuniste të Jugosllavëve, shprehat e Komitetit të Kosovës të Moska kishin ardhur duke u fashitur. Megjithatë në fillim të vitit 1938 Bedri Pejani përpigj ende të mbante të gjallë idenë e çlirimit të Kosovës nga zgjedha e Jugosllavisë dhe bashkimin e saj me atdheun më të Shqipërisë. Si dhe më parë, ai nuk ishte besim, të "Bashkimit Kombëtar", as të demokracisë perendimore, të cilat mburonin integritetin e Jugosllavisë. Shpresat e veta, ndonëse të zbehura, ai vazhdonte t'i kishte të ndihmuara Kominternit dhe e levizjes komuniste ballkanike. Platformën e Bedri Pejani e ndriçon një raport, relativisht i pasur me njoftime, që ai i drejtoi Kominternit, më 17 janar 1938. Ai e përmonte "Bashkimin Kombëtar". Thoshte se ai ishte pjelle e emigracionit politik, se nuk kishte baze politike në Shqipëri, se e financonte qeveria e Beogradit dhe se veprimtarinë e tij e drejtonte "Cerna Ruka" (Dora e Zejtë), e cila nëq-dihet ishte një organizatë e fshehte shoviniste terroriste serbe. Sipas tij, synimi i "Bashkimit Kombëtar" ishte rrezimi i personit të Zogut nga pushteti dhe jo çlirimi i Shqipërisë. Me tej ai njoftonte se Beogradi nuk e financonte "Bashkimin Kombëtar" si organizatë, por secilin anëtar të Komitetit të tij drejtues me një shumë të caktuar, sipas pozites që kishte patur dikur në Shqipëri. Si rrjedhim, secili prej tyre e ndjente veten personalisht të varur nga Beogradi. Kjo ishte sipas tij arsyeja përse "Bashkimi Kombëtar" si organizatë nuk kishte disiplinë partiake. Si rrjedhim, ndikimi i Komitetit të B.K.-se në Shqipëri mbështetej vetëm në ndikimin e krerëve të tij si individë secili në krahinën e vet. Në mënyrë profetike Bedri Pejani paralajmëronte se me këtë formim "Bashkimi Kombëtar" është i dënuar me u shkri si kripa në ujë sapo të zhdukët Zogu nga skena e çështjes shqiptare".

Sipas informatave që Bedri Pejani kishte marrë, Qazim Koculi – kryetari i "Bashkimit Kombëtar", së bashku me Ali Kelcyren, Kostë Çekrezin, Muharrem Bajraktarin, kishte kërkuar nga Ministria e Jashtme frënge nderhyrjen e saj pranë qeverisë jugosllave që Beogradi t'u siguronte atyre perkrashjen materiale të Jugosllavise".

Parashikimi i Bedri Pejani se synimi i krerëve të "Bashkimit Kombëtar" nuk ishte mbledhja e interesave kombëtare, por vetëm rrëzimi i Zogut si person, u vërtetua shumë shpejt. Tre muaj me vonë, kreret e "Bashkimit Kombëtar" pranuan propozimin e komisarit fashist italian Giovanni Giro që në bashkëpunim me Italinë fashiste të rrezonin Zogun nga pushteti. Me këtë rast ata mermin përpara barren të organizonin në Shqipëri, me anën e njërësve të tyre në kryengritje të armatosur dhe pasi të rrëzonin nga fronti A Zogun të kerkonin në vend të tij, si Mbret të Shqipërisë, një nga princat e dinastisë mbretërore Savoia të Italisë. Në mbështetje të marrëveshjes, kreret e "Bashkimit Kombëtar" Qazim Koculi, Ali Kelcyra, Sejfi Vllamasi, Rexhep Miraziti, Kol Tremçari, së bashku me Mustafa Krujen, që kryesonte Grupin pro-talian të Zares – nënshkruan në prill 1938 një akt, të cilin e quajtën "Vendim". Në aktin e nënshkruar në Grenoble, në të cilin pushtimi ushtarak i Shqipërisë për interesat e imperializmit italian, paraqitej si një ndihmë që Roma po u jepte kundërshtarëve të Zogut, nder të tjera thuhej:

"se vetëm duke u bashkuar në perkrashjen e qeverisë fashiste në mund ta shpëtojmë popullin tonë nga regjimi që është burimi dhe mbetet gjithnjë shkaku i të gjitha të këqijave të Shqipërisë, që është e vetmja Fuqi e Madhe të cilën mund të sigurohet të mëkemburit ekonomik dhe përparimi i vendit tonë, se vetëm një mijësi e ngushtë leale me Italinë mund të mundet të realizojë aspiratat tona kombëtare sipas frymës së re të konferencës së Mbledhjes së Politikës të Bashkimit Rome-Berlin, se vetëm duke ndjekur rrymën e kësaj fuqie mund të ngushtë leale me Italinë, do të mundet të realizojmë aspiratat tona kombëtare. Vendosem që të kërkojmë një princ nga shteti i Savoia për Mbret të Shqiptarëve e themelues të dinastisë së ardhshme për mirënjohjen tonë".

Sikurse shihet vendimin e krerëve të "Bashkimit Kombëtar" dhe të Grupit të Zares e përshkon koncepti imperialist se pavarësia e një shteti "u garantoka" me pushtimin ushtarak të vendit nga një shtet i madh, i cili siç dihet, mbetet si kurdoherë një pushtim, pra një asgjësim i pavarësisë kombëtare. Kreret nacionalistë të djathtë shkuan dhe më tej. Me një vendim të dytë që ata nënshkruan, mermin për t'për që krahas pushtimit, në Shqipëri të vendoset një regjim fashist. Për këtë çështje në vendimin e dytë thuhej: "Vetëm duke themeluar në regjim autoritar të mbështetur në një parti të

vetme kombëtare-popullore, e cila të përmbledhë në gjirin e vet të gjithë shqiptarët e nder hem që pranojnë këtë sistem qeverie". Me kërkesën për të vendosur në Shqipëri një regjim totalitar, të mbështetur vetëm në një parti, kreret e "Bashkimit Kombëtar" kryenin hapin e dytë të madh të largimit nga pikëpamjet demokratike pluraliste që kishin predikuar deri atëherë në luftën kundër regjimit të Zogut, regjim i cili në fakt nuk kishte lejuar ekzistencën e çdo lloj partie, përfshirë edhe ekzistencën e një partie zogiste.

Marrëveshja e nënshkruar në Grenoble, në pranverën e vitit 1938, u mbajt e fshehtë. Por fryma e saj e kapitullimit filloi të ndjehet në opinionin publik shqiptar shumë shpejt. Kjo u pa nga përgatitjet që po bënin agentët fashistë italianë për të organizuar një kryengritje antizogiste në Shqipëri, e cila do t'i jepte rast qeverisë së Romës ta pushtonte ushtarakisht vendin gjoja për të ruajtur, në baze të paktit të Tiranës (1926), rendin dhe stabilitetin shqiptar. Shenjat e kapitullimit të emigracionit "demokratik" shqiptar rane në sy, mbasi kreret e "Bashkimit Kombëtar" pushuan së foluri për të mbrojtur interesat e atdheut nga rreziku fashist italian.

Përkundrazi, militantët komunistë, pavarësisht nga divergjencat e tyre ideologjike dhe nga pesha e tyre e vogël në jetën politike të vendit, e ngritën tonin e luftes, për mbrojtjen e atdheut nga rreziku fashist. Megjithatë disa prej tyre nuk u çliruan dot nga dogmatizmi ideologjik. Kjo ndodhi kryesisht me qëndrimin e Gr. K. të Korçës kundër Niko Xoxit, Aristidh Qendros dhe tani së fundi kundër Lazar Fundos. Ashtu si shumë nga anëtarët e dikurshëm të Grupit Komunist Shqiptar të Bashkimit Sovjetik edhe Lazar Fundo, i dënuar përfundimisht nga Kominterni si "dezertor", pas luftes për të përfutur nga amnistia, u kthye edhe ai në atdhe në pragun e okupacionit fashist. Por së bashku me riatdhësimin, atë e ndoqi nga pas dhe etiketimi që i kishte dhënë Kominterni si "trockist", për shkak të qëndrimit të tij kundër diktaturës së "proletariatit" dhe kundër "terrorit" stalinist. Për qëndrimin që mbajti Gr. K. i Korçës ndaj L. Fundos, ka dhënë shpjegime Enver Hoxha në veprën e tij "Kur lindi Partia". Sipas zakonit të tij, E. Hoxha etiketimit "trockist" i shtonte edhe etiketimin e zakonshëm që ai përdorte kundër çdo militanti të majtë që nuk pajtohej me pikëpamjet e tij – agent i fashizmit dhe i fuqive imperialiste (pra agent i të gjithëve, edhe i fashistëve, edhe i antifashistëve). Sipas E. Hoxhës, L. Fundo u kthye në Shqipëri si "trockist", por duke u vetquajtur "komunist", për të bërë "punën e fashizmit e të agjenturave të huaja imperialiste", pa e cilësuar se cilat ishin këto agjencura. Ai ka shkruar tekstualisht:

"Historinë e këtij tradhtari të Internacionales së Tretë Komuniste, të kërkimeve të lëvizjes sone komuniste e të Partisë Komuniste të Shqipërisë në nënhamnë dhe qysh më parë ishim ndeshur me të... Ai e tradhtoi komunizmin, u bë në rrethet e trockist i rrezikshëm. Them i rrezikshëm, sepse ishte shumë dinak i zotë e me

kulturë, njeri i penës dhe i gojës... intelektual trockist i fshehtë. Kur u zbuluan aktiviteti dhe pikepamjet e tij trockiste, Zai Fundo ndodhej jashtë Bashkimit Sovjetik dhe kështu shpëtoi nga spastrimet kundër trockistëve, buharinistëve e tradhtarëve të tjerë... Tani ishte vënë në shërbim të kushedi se të ç'shteteve imperialiste që organizonin sabotimet dhe luftën kundër Bashkimit Sovjetik".²

Të ndikuar nga fryma armiqësore kundër Lazar Fundos që kishte përhapur Ali Kelmendi, krerët e Gr. K. të Korçës u shqetësuan së tepërmi nga riatdhësimi i tij. Arsyeja na e thotë përsëri E. Hoxha: "Ai nuk ishte një emigrant ekonomik dhe as një emigrant politik i thjeshtë, por i njohur si antizogist dhe antifeudal e sidomos si komunist". Sapo arriti në Korçë, komunistët e qytetit ndërmorën një fushatë kundër tij më të ashpër se kundër regjimit të Zogut, madje edhe vetë kundër rrezikut fashist, ndonëse sikurse pohon E. Hoxha ai nuk e sulmonte Gr. e Korçës. "Kur e pyesnin, - shkruan E. Hoxha, - se ç'mendonte për komunistët në Shqipëri, ai përgjigjej: "Nuk di gjë, nuk kam lidhje dhe nuk përzihem me ta". E. Hoxha shkruan se, Koço Tashko nuk e shihte me sy të mirë luftën që Gr. K. i Korçës zhvillonte kundër L. Fundos, sepse sipas tij (K. Tashkos) rreziku kryesor tani ishte jo Lazar Fundo, por pushtuesi fashist italian. Por K. Tashko shkruan të kundërtën. Më 1938, në raportin që K. Tashko i drejtonte Kominternit, përmend vërejtjen që i ka bërë shoku i tij i vjetër T. Zavalani, rreth shqetësimit të tepruar të Grupit ndaj L. Fundos, i cili sipas tij në fund të fundit, ishte antizogist dhe antifashist, në një kohë kur në bazë të udhëzimeve të Kominternit, komunistët duhej të afroheshin edhe me të djathtët liberalë për të formuar, së bashku me ta, një front të përbashket antifashist. Por grupi e vazhdoi luftën kundër L. Fundos, ndonëse ky, siç shkruan E. Hoxha "Në prag të 7 prillit... në kulmin e demonstratës popullore u ngjit në shkallët e Bashkisë dhe mbajti një fjalim antifashist gjuhë figura, gjeste dhe ekstazë. Ne, që e njihnim mirë fytyrën e vërtetë të renegatit, nuk i hengrem fjalët e tij, por sidomos ato efektin e bënë".

Në fillim të vitit 1939, pikërisht në pragun e pushtimit fashist të vendit, veprimtaria e militantëve komunistë në Shqipëri pësoi një goditje të rëndë nga fushata e arrestimeve në masë që kreu policia politike zogiste ndaj tyre. Arrestimet u kryen pa asnjë provokim nga komunistët. Nuk pati prej tyre, përveç propagandës konspirative, as ndonjë aksion të armatosur ose të paarmatosur për përmbysjen e pushtetit mbretëror, i cili të justifikonte arrestimin e tyre nga policia politike. Në opinionin publik, brenda dhe jashtë vendit, arrestimi i tyre shkrep si një rrufe në një ditë me diell. Ndërsa pritej që të arrestohej lun organizatorët profashistë që po përgatishnin kryengritjen

¹ H. Hoxha, *Historia e Partisë Komuniste të Shqipërisë*, Tiranë 1993.
² H. Hoxha, *ibidem*, 112.

kundër regjimit, policia vuri dorë mbi militantët e majtë, të cilët nuk e rrezikonin, përkundrazi tani deklaruan se do ta mbështetnin Zogun, nëse ai do të vendoste të zhvillonte rezistencën kundër agresionit fashist italian. Përshtypje të thellë beri sidomos numri i madh i të arrestuarve dhe ca me tepër mosha e tyre, në përgjithësi e re. U arrestuan 73 vetë, të cilët nuk ishin, siç është thënë në historiografinë zyrtare komuniste, vetëm anëtarë të Grupit të Shkodrës, por militantë të Grupit të Shkodrës dhe të Korçës, sëbashku me një pjesë të vogël të Grupit të të Rinjve. Përveç ketyre u arrestua dhe Niko Xoxi me disa nga shokët e vet.

Gjyqi politik kundër komunistëve u hap më 4 shkurt 1939. Trupi gjykues përbëhej nga nënkolonel A. Xhiku (Kryetar), major Shan Vila, kapiteni i parë Lan Kraja, Eqrem Hado, Hysen Sula (anëtarë), kurse prokuror Dhimitër Goda. U zhvillua në sallën e mbledhjeve të Bashkisë së Tiranës. Pika kryesore e akuzës që parashtroi prokurori ishte se të pandehurit kishin në program të ndryshonin, me anë të revolucionit, regjimin mbretëror dhe të vendosnin në vend të tij një regjim "të huaj" për Shqipërinë dhe për karakterin dhe moralin e shqiptarëve. Shumica e të pandehurve ishin zejtare dhe nxënës të shkollës së mesme. Në përgjithësi të pandehurit mbajten, me pak përjashtime, qëndrim burrëror para gjyqit. U shqua midis tyre Qemal Stafa, në atë kohë 18 vjeç, i cili shpalli haptaz se kishte perqafuar idetë komuniste, mbasi ato sipas tij do ta nxirrnin Shqipërinë nga prapambetja dhe do ta shpëtonin masën e shqiptarëve nga varferia dhe padituria. Edhe Zef Mala, sikurse njoftonte shtypi i atyre ditëve, nuk e mohoi veprimtarinë e vet si komunist. "Zef Mala, - thuhej në gazetën "Shtypi", me 5 shkurt 1939, - në deklaratimet e tij para Gjyqit pohoi përkthimin e shume broshurave me frymë komuniste si ato të teorisë së Leninit shkruar nga Stalini, blenjen e makines shaptilografike, poligrafike dhe shpërndarjen e broshurave me anën e Niko Xoxit dhe Vasil Shantos". Nga ana e tyre, edhe "Niko Xoxi, Gjovalin Luka dhe Vasil Shanto, pohuan krejtësisht aktivitetin e tyre propagandistik për përhapjen e idesë komuniste". Qëndrimin e tyre e vërtetojnë dhe denimet që ata morën nga gjyqi special. Në përfundim të procesit trupi gjykues nxori të pafajshëm 22 vetë, ndër të cilët edhe kreun e Grupit të Korçës, Miha Lakon. Të tjerët morën denime të ndryshme. Denimin më të rëndë, me nga 10 vjet burg secili e morën: Zef Mala, Vasil Shanto, Petro Dume, Niko Xoxi, nga të cilët dy të parët i takonin Grupit të Shkodrës, i treti Grupit të Korçës dhe i fundi Grupit që mbante emrin e tij. Me 6 vjet burg u dënuan: Qemal Stafa, Gjovalin Luka, Vasil Lazari (që të tre nga Grupi Komunist i Shkodrës), Muzafer Asqeriu (nga Grupi i të Rinjve), Jorgji Shuteriqi (nga Grupi Komunist i Tiranës). Me nga 4 vjet burg secili u dënuan: Tuk Jakova, Mihal Trovari (nga Grupi Komunist i Shkodrës), Bexhet Barbuta (nga Grupi Komunist i Korçës), Riza Tole (nga Grupi Komunist i të Rinjve). Me 3 vjet

burg u denuan: Emin Duraku, Sadik Bekteshi (nga Grupi Komunist i Shkodres), Ila Karanxha (nga Grupi Komunist i Korçës) Me dy vjet burg: Dhimiter Lale, Tod Peqini (nga Grupi Komunist i Tiranës), Ilo Panduku, Sadik Stavileci (nga Grupi Komunist i të Rinjve). Shumica u denuan me nga 1 vit burg (25 veta), me 3 muaj burg (3 veta), një me 2 muaj dhe një me 1 muaj burg. Duke marrë parasysh moshën e re, rreth 18 vjeç të disa të pandehurve gjyqi ua uli dënimin Qemal Stafës dhe Gjovalin Lukës (3 vjet), Nazmi Rushitit, Mark Urit, Abdyl Myzyrit, Ethem Boriçit, Qemal Draçinit, Spase Trimçevit me nga 6 muaj. Te gjithë të denuarit (51 vete) nuk u mbajtën neper burgjet e vendit, siç kishte ndodhur me të denuarit politikë të mëparshëm, por u dërguan në një kamp pune, të ngritur posaçërisht për ta, në Ishatin Mbreshtan të Beratit, me qëllim që të mos zhvillonin propagandë me të burgosurit e tjerë dhe të mos kishin kontakt me shokët e tyre të jashtëm.

Në muajt e parë të vitit 1939 presioni i Italisë fashiste në jetën politike shqiptare u rrit edhe më tepër. Madje jo vetëm Shqipëria, por mbarë kontinenti evropian, ndodhej në presionin gjithnjë në rritje të boshtit nazifashist Berlin-Romë. Në mesin e muajit mars (1939) kur Gjermania e aneksoi Republikën çekoslllovake, Evropën e pushtoi shqetësimi jo vetëm për pushtimin, por ca më tepër për faktin se Hitleri shkeli zotimin që kishte dhënë gjashtë muaj më parë, në mbledhjen e Munikut, se do ta respektonte pavarësinë e saj. Shkelja e zotimit tregoi se tashmë asnjë shtet i pavarur nuk ishte i sigurtë për të ardhmen e vet, mbasi vetë Hitleri deklaroi se zotimet e nënshkruara prej tij nuk ishin veçse një copë letër.

Me aneksimin e Çekosllovakisë u përhapën zëra për pushtimin e afërt të Shqipërisë nga Italia fashiste. Vetkuptohet se shqetësimi i shqiptarëve për fatin e atdheut të tyre, u ngrit në kulm. Një pjesë e opinionit publik edhe pse nuk ishte e sigurt për lajmet e përhapura, shpresonte se në rast se do të ndodhte agresioni, mbreti Zog do të merrte masa për të mbrojtur me armë pavarësinë e atdheut. Por të majtët dyshonin se mbreti Zog ose do të kapitullonte para presionit të Romës, siç ndodhi një vit më parë me kancelarin e Austrisë A. Shushning, ose do të shkonte në emigracion siç veprroi dy javë më parë, E. Benesh, presidenti i Çekosllovakisë. Në këto rrethana, filloi të zinte vend ideja e një rezistence popullore. Por kush duhej ta organizonte rezistencën e armatosur? Shumica e nacionalistëve demokrate, të cilët në të kaluarën ishin treguar të gatshëm të luftonin kundër agresionit fashist, tani kishin kapitulluar. Të tjerët, demokratët revolucionarë, të cilët i kishin qendruar besnike platformës së tyre patriotike i kishin humbur lidhjet me simpatizantët e tyre brenda në atdhe. Po komunistët?

Nuk duhet harruar se radhet e tyre kishin pësuar një goditje të rëndë nga gjyqi i Fierit dhe i Tiranës. "Ajka" e tyre ndodhej një pjesë në burgun e Gjirokastrës, shumica në kampin e Mbreshtanit. Megjithatë militantët që

.....Lëvizja e majtë shqiptare përballë agresionit fashist italian të Shqipërisë (7 prill 1939).....

kishin mbetur të lirë, u vunë në lëvizje. Që në mbremjen e 1 prillit u dha sinjali me një demonstratë që ishte një shperthim patriotik i rinisë së kryeqytetit. Demonstratën e filluan militantët e majtë të dy shkollave të mesme, të cilët bënë pjesë në Grupin e Shkodres dhe në atë të të Rinjve. Rastin e dha rishfaqja e melodramës të Vingens Prenushit "Gruaja Shqiptare", e cila kishte filluar të shfaqej që më 31 mars 1939 në kinoteatrin "Gloria" të Tiranës, në kuadrin e festivalit të shoqërisë "Gruaja Shqiptare" që po zhvillohej ato ditë në kryeqytet. Në mbremjen e 1 prillit, kur në skenë, sipas programit, aktorja Berardina Qeraxhia, në rolin e nënës, dhe Rozina Zojzi, në rolin e bijës, shpalosën flamurin kombëtar, i cili siç shkruan një nga spektatorët e mbrembjes, atë natë u duk me i bukur se tjetër herë, në sallë shpërthyen brohortitjet dhe këngët patriotike, të cilat jehuan si kushttrim për të mbrojtur atdheun nga rreziku.

Pas shfaqjes manifestimi vazhdoi neper rruget e Tiranës dhe përpara përfaqësive diplomatike të huaja. Demonstruesit përpara përfaqësive frenge kërkuan të zbatohet parimi themelor i Lidhjes së Kombeve mbi "sigurinë kolektive" (la sécurité collective) të kombeve në favor të Shqipërisë së vogël. Të nesërmen dhe të pasnesërmen, demonstratat u përsëritën me një pjesëmarrje më të gjerë. Pjesëmarrësit në to kërkonin armë për të luftuar dhe oficerë për t'i udhëhequr në luftën që ata ishin gati të zhvillonin në Durrës. Në shembullin e Tiranës demonstratat u zhvilluan në Korçë, në Shkodër, në Elbasan dhe në Vlorë. Për të qetësuar opinionin publik në shtyp u botua, më 4 prill, një deklaratë pa autorësi në të cilën pretendohet se zërat e përhapura për agresionin fashist italian, ishin tendencioze dhe se marrëdhëniet e Shqipërisë me Italinë vazhdonin të ishin "miqësore" si dhe më parë.⁴ Të nesërmen më 5 prill, në shtyp u botua një tjetër komunikate, përsëri pa autorësi, në të cilën thuhej se zërat e përhapura rreth vendosjes së një protektorati mbi Shqipërinë (pa thënë se kush ishte protektori) nuk ishin të vërteta dhe shtonte se Shqipëria nuk do ta pranonte kurrë një cënim të pavarësisë dhe të integritetit të saj.⁵ Të enjten më 6 prill në sheshin "Skënderbej" në një tavolinë të improvizuar u vendos një regjister ku filluan të regjistroheshin vullnetarët, të gatshëm për të luftuar me armë kundër

⁴ Gazeta "Drita", e shtunë 1 prill 1939, e diel 2 prill 1939. Kristo Frashëri. *Pranvera e 1939. Kujtime*. Në: "Nëntori", (1959), nr. 4, ff. 9-25.

⁵ Tekstualisht në komunikate thuhej: "Disa fletore të huaja si dhe persona të papërgjegjshëm kanë përhapur keto ditët e fundit lajme tendencioze përmbi Shqipërinë dhe mbi marrëdhëniet e saj me Italinë. Asht jashtë çdo dyshimi se keto lajme kanë për qëllim të paraqesin në mënyrë të gabuar marrëdhëniet miqësore që ekzistojnë midis Shqipërisë dhe Italisë" (Drita, Tiranë, e martë 4 prill 1939).

⁶ Në komunikate thuhej tekstualisht: "Disa lajme të përhapur sot prej një dy gazetash dhe radiohite të huaja rreth vendosjes së një protektorati mbi Shqipërinë nuk i përshkruajnë të vërtetën, se Shqipëria nuk kishte me pranuar kurrë një cënim të independencës dhe të integritetit të saj" (Drita, e mërkurë 5 prill 1939).

agresoreve tashiste. Te njëjten gadishmëri të rinjtë patriotë, komunistë dhe jekomunistë, treguan edhe në qytetet e tjera të vendit. Në të njëjtën kohë Pallati vuri në qarkullim, nepernjet agjenteve të vet, lajmin se në rast se Italia do të kryente agresion kundër Shqipërisë, mbreti Zog "do të mbathte opingat" për të rezistuar me armë në malet e atdheut. Siç dihet, kërkesat e të rinjve për të përballuar me luftë agresionin fashist, qeveria nuk i mori parasysh. Armët e ushtrisë shqiptare u kycën neper depozita ose u zhveshën nga shulet, për t'u bërë të papërdorshme. Te nesermen në mëngjes, më 7 prill, mbreti Zog, në kundërshtim me sa kishte deklaruar se do të vihej në krye të rezistences së armatosur, madje pa e kundërshtuar as zyrtarisht agresionin dhe pa i dërguar asnjë mesazh popullit të vet, u largua me suiten e tij nga atdheu duke kaluar në Kapshticë kufirin dhe duke kërkuar strehim në tokat greke.

Qendrimin pasiv të A. Zogut në pragun e agresionit fashist italian e vë në dukje Mehdi Frashëri, kryeministri i qeverisë zogiste të viteve 1935-1936, kurse ato dite anëtar i Këshillit të Shtetit të mbretërisë shqiptare. Duke parë ngurimin e mbretit për ta kundërshtuar me armë agresionin fashist italian ai, Mehdi Frashëri me nismën e vet shkoi në mëngjesin e 7 prillit në ndërtesën e Bashkisë se kryeqytetit dhe nga radiostacioni i vogël i saj i drejtoi personalisht opinionin publik shqiptar dhe nderkombëtar një mesazh me të cilin denonte ashpër agresionin ushtarak italian. Në lidhje me këtë mesazh, ai shkruan se të premten në mëngjes, më 7 prill 1939,

"pyeta në telefon se ç'laime kishte. Me thanë se në katër e gjysmë të mëngjesit, duke gdhurë e premtë kishte filluar lufta në Durrës, Vlorë, Sarandë e Shëngjin dhe lufta po vazhonte. U vështirësua dhe dola jashtë. Me erdhi ndermend që të përdornim radion për të lajmëruar botën. Shkova në shtëpinë e Koço Kotes, atje gjeta dhe mbretin. Atje po pregatishnin Rok Gerën dhe Sami Koken për të vajtur në Durrës, të piqeshin me general Guzzonin për të bërë kontratën ushtarake. U ktheva dhe pyeta në bashki se ç'farë kishte radioja (që nuk punonte - K.F.). Më thanë se radioja nuk punonte për shkak se ishte lidhur me S. S. Sen. dhe kjo ishte një ngrehinë ushtarake dhe se italianët kishin shkuar (ishin larguar - K.F.) dy ditë më parë... Një grup të rinjsh intelektualë u mblodhën pranë. Disa nga teknikët u dërguan të hapin derën e Seres, e të vënë në aktivitet centralin, si edhe të lidhnin radion e të fillonin të lajmëronin botën. Djelmoshat e shkretë plot zell e entuziasëm, me vrap shkuan. Hapen Seres, vunë në aktivitet centralin dhe filloi radio të punonte. Atë çast përplodova me thirrje gjithë popullin e të botes në gjuhën frëngjisht, të cilën intelektualët e kishin mënyrë brenda në një orë të përkthyer në dhjetë gjuhë dhe me radhe radio zuri të përhapte në gjithë botën... Gjithë populli bërtiste se donin armë të luftonin, por për fat të keq mbretin, ministrat dhe suitet e tij kishin frikë për koken e tyre. U dësteva dhe një herë në fjalën e botes historike dhe dhespote yne (A. Zogu - K.F.) eshtë tradhtar i botes dhe gjithmone ka frikën e tij".

Mehdi Frashëri, Kuvendi "Korrieri", 11 tetor 1934, f. 13

Megjithë heshtjen e Zogut Shqipëria nuk u pushtua pa rezistencë. Tashme dihet se rezistenca kryesore u zhvillua në Durrës. Atë e komandoi majori zogist Abaz Kupi. Në ndeshjen e armatosur me ushtritë italiane midis të vrarëve ishte dhe Mujo Ulqinaku, emri i të cilit ka hyrë në kujtesën popullore si simbol i rezistences patriotike antifashiste shqiptare. Me deklaratën që leshoi më 7 prill 1939 komanda ushtarake italiane e pushtimit, të cilën e kryesonte gjenerali A. Guzzoni, pranonte (siç mund të kuptohet lehtë), se kishte ndeshur në një kundërshtim "të denjë për t'u shënuar" vetëm në Durrës⁸.

Ushtria italiane u prit me armë edhe në skelat e tjera të vendit - në Shëngjin, në Vlorë, në Sarandë. Por Shqipëria ishte e pafuqishme për të përballuar me një rezistencë spontane, pa pjesëmarrjen e ushtrisë kombëtare dhe pa mbështetjen e qeverisë kombëtare, për një kohë të gjatë zbarkimin e ushtrive italiane. Më 7 prill ushtritë italiane zbarkuan në të katër skelat e Shqipërisë dhe të nesërmen, më 8 prill ato hynë në Tiranë. Kështu më 7 prill 1939 filloi pushtimi fashist italian i Shqipërisë, i cili vazhdoi deri kur Italia fashiste kapitulloi, më 8 shtator 1943 dhe vendin e tij e zuri pushtimi gjerman hitlerian.

⁸ Në komunikatën e komandës së ushtrisë italiane, thuhej: "Zbritja e trupave tona në portet e Sarandës, Vlores, Durrësit dhe Shëngjinit u bë sot në mëngjes në agim. Asnjë kundërshtim i denjë për t'u shënuar, përveç se në Durrës, ku një përpjekje qëndrore me anë çetash u shpartallua menjëherë; prej Durrësit trupt tona vazhduan marshimin drejt mbrendijes. Populli i këtu në qëndrim të qetë dhe të përzemërt. Katërqind aeroplana të skuadrës Aerore A, veritën mbi qendrën e Shqipërisë, me urdhër të mos prekin qytetet dhe popullatën" (A. Trizzino, *Le operazioni militari in Albania*, mbi ekspeditën në Shqipëri - Rome 1940, f. 6). Në komunikatën që shpalli më 7 prill në orën 12.30, agjensia telegrafike shqiptare (Albagence), njoftonte se: "Orvatjet e zbarkimit të ushtrive italiane kane filluar në orën 5 e 30 të mëngjesit, në Bishnin e Palles, Kepin e Durrësit dhe në Sarandë. Trupat italiane jane zmbarsur me humbje. Asnjë ushtar italian nuk ka mundur të zbarkojë në tokë për shkak të rezistences se ashpër të trupave dhe të popullit shqiptar, morali i të cilëve është i shkëlqyer, megjithë pabarazinë e forcave (Po. aty, f. 7)".

KREU XIII

SHQIPËRIA NËN OKUPACIONIN FASHIST ITALIAN DHE ÇORODITJA E OPINIONIT PUBLIK SHQIPTAR

Pushtimi fashist italian i Shqipërisë i shkaktoi opinionit publik shqiptar një traumë shumëplanëshe politike dhe një çoroditje të thellë ideologjike.

Para se gjithash trauma u shkaktua nga humbja e pavarësisë kombëtare. Pushtimi ushtarak i atdheut nga një fuqi imperialiste, siç ishte Italia fashiste, në një kohë kur Shqipëria sapo kishte filluar t'i vinte themele pak a shumë të shëndosha jetës shtetërore të pavarur, u gjykua nga shtresat e gjera të popullsisë, si rikthim i shqiptarëve në periudhën e robërisë shekullore të huaj. Veç kësaj, shumica e shqiptarëve e pa okupacionin italian, jo vetëm si asgjësim të pavarësisë kombëtare, por edhe si vendosjen e diktaturës fashiste, të cilat të dyja se bashku do të sillnin zhvëshjen e shtetit shqiptar nga karakteri kombëtar, kthimin e Shqipërisë në një provincë italiane, zëvendësimin e shkollës kombëtare shqipe me shkollën e huaj fashiste, kolonizimin e Shqipërisë me punëtorë dhe bujq italianë dhe masa të tjera, të cilat bashkërisht do të çonin në çkombëtarizimin e atdheut.

Traumen e acaroi edhe mënyra jodinjitoze e largimit të mbretit Zog nga atdheu. Opinioni publik priste që mbreti t'i dilte personalisht zot me armë mbrojtjes së atdheut dhe të kundërshtonte të paktën me një akt politik, pushtimin ushtarak të Shqipërisë nga Italia fashiste. Nderi i tij dhe i kombit të tij kërkonte që ai, të paktën të mos mashtronte me dy komunikata shtypi, ndonëse pa autoresi, të leshuara më 4 dhe 5 prill, se marrëdhëniet me Romën vazhdonin të ishin miqësore, por të denonte publikisht agresionin fashist-italian, të deklaronte se do të vazhonte të ishte sovran i Shqipërisë, të premtojte se do ta ruante në mërgim qeverinë kombëtare dhe të zotohej se do ta vazhonte luftën për të rifituar pavarësinë e humbur të Shqipërisë. Ai jo vetëm u largua gjatë natës si një hije pa gjurmë, por sapo kaloi kufirin, e shpërndau dhe atë copez të qeverisë shqiptare që kishte marrë më vete. Me këtë heshje ai la të kuptohej se rezistenca shqiptare e armatosur që u zhvillua në shtetet e Shqipërisë, nuk ishte akt zyrtar shtetëror, por vepër personale e komandanteve lokale. Me këtë qëndrim pasiv, më vonë kur filloi Lufta e Dytë Botërore Zogu ia hoqi vetes të drejtën që ta përfaqësonte Shqipërinë në

kampin antifashist. Pra ai veprooi ndryshe nga viktimat e tjerë të agresionit fashist si presidenti i Çekosllovakisë, mbreti i Greqisë dhe mbreti i Jugosllavisë, të cilët e përballuan zyrtarisht agresionin, si rrjedhim i siguruan vetes një pozitë dinjitoze në koalicionin e madh antifashist. Për më tepër ai i la pasonjësit e vet zogistë në Shqipëri të shthurur dhe të çoroditur. Këtë çoroditje e thelloi edhe fakti se Zogu iku pa lënë pas asnjë parti zogiste, e cila të drejtonte, në kushtet e okupacionit të huaj, qoftë dhe në ilegalitet partizanët, jo të pakët, zogistë. Si rrjedhim, qytetarët që kishin përkrahur Zogun, tani mbetën pa një udhëheqje – udhëheqje të cilën ata u detyruan ta organizonin vetë, tepër vonë, pas tre vjet e gjysmë, në nëntor 1943, kur krijuan Partinë e Lëvizjes së Legalitetit. Me këtë qëndrim Zogu krijoi të partizanët e tij përshtypjen se kishte hequr dorë nga Shqipëria. Në këto rrethana, që të nesërmen e 7 prillit strukturat e shtetit zogist – shefat e administratës politike, publike, ushtarake, gjyqsore, po ashtu dhe qytetarët zogistë e përshëndetën, me përjashtime të pakta, okupacionin fashist dhe pranuan të hynin në shërbim të tij. Me largimin e Zogut dhe të kryeministrit Koço Kota, qeveria mbretërore zogiste, nuk ekzistonte më. Në vend të saj, më 8 prill në Tiranë u formua një "Komitet administrativ i përkohshëm shqiptar" për të administruar vendin. Në krye të Komitetit u vu Xhaferr Ypi, një bashkëpunëtor tepër i ngushtë i Zogut, i cili i drejtoi Mussolinit një përshëndetje të mbushur me shprehje nënshtrimi ndaj tij. "Kemi pritur sot – thuhej në përshëndetjen e tij – ushtrinë e lavdishme italiane me të njëjtën shpirt e me të njëjtën zemër që ju, Duçe, keni treguar se ushqeni kundrejt shqiptarëve".¹

Në mënyrë të habitshme doli se këtë agresion e kishin miratuar para 7 prillit, një varg personalitetesh që vinin nga të dy kampet, nga radhët e bashkëpunëtorëve zogistë dhe nga ato të kundërshtarëve të djathtë të Zogut. Të dy këto grupe e pranuan pushtimin dhe platformën demagogjike me të cilën Mussolini e justifikoi agresionin e 7 prillit. Sipas platformës së tij demagogjike, pushtimi u krye për të "shpëtuar" Shqipërinë nga regjimi i A. Zogut. Në platformë premtohej se do të "respektohej" pavarësia kombëtare, pra do të vazhonte ekzistenca e shtetit kombëtar shqiptar. Për të vënë në jetë këtë skenar demagogjik, emisarët e tij improvizuan me të shpejtë një të ashtuquajtur "Asamble Kushtetuese", e cila u mbledh në Tiranë, katër ditë më vonë, më 12 prill 1939. Në Asamble morën pjesë anëtarë të parlamentit të fundit të regjimit të Zogut dhe delegatë të caktuar në Tiranë si përfaqësues të krahinave të vendit (nga dhjetë veta për çdo prefekturë). Atë ditë Asambleja vendosi rrëzimin nga fronin të mbretit Zog, anulimin e statutit të monarkisë zogiste dhe shpallë bashkimin e Shqipërisë me Italinë nën kurorën mbretërore të Italisë. Në rezolutën e Asamblesë thuhej tekstualisht:

¹ A. Trizzino. Te verteta e genjeshtra mbi ekspeditën në Shqipëri. Roma. Arti grafiche di Tuminelli, 1940, f.17.

Asambleja Kombëtare Kushtetuese, përfaqësuese e popullit shqiptar dhe Kushtetuese e vullnetit të tij, e mbledhur në Tiranë më 12 prill 1939, Vjet XVII i Kushtetutit, vendosi sa më poshtë vijon:

1. Regjimi që ekziston në Shqipëri është i rrezuar; Statuti, vepër e këtij regjimi, është i rrezuar.

2. Përmbajtja e Qeverisë emnuar nga Asambleja e ngarkuar me fuqira të plota. Asambleja deklaroi se të gjithë shqiptarët, vendosen t'i shoqërojnë (t'i lidhin - K.E. me paushtë jetën dhe tatet e Shqipërisë me ato të Italisë, duke i përcaktuar me këtë vepër lidhjet e një solidariteti përherë më të ngushtë. Akorde t'inspiruar mbi këtë solidaritet do të lidhen here pas here në mes të Italisë dhe të Shqipërisë.

4. Asambleja Kombëtare Kushtetuese, interpret i vullnetit unanimit të rindërtimit Kombëtar të popullit shqiptar dhe si peng solemn për realizimin e tij, vendosë t'i dhënë formën e një bashkimi personal, kurorën e Shqipërisë Madherisë së Tij dhe Viktor Emanuelit III, Mbretit të Italisë dhe Perandorit të Etiopisë, për Madherinë e tij dhe për pasardhësit.

Asambleja miratoi qeverinë e formuar nga Roma me Shefqet Verlacin kryeministër dhe ministër të P. të Brendshme, Xhaferr Ypin ministër të Drejtësisë, Xhemil Gjinon ministër të P. të Jashtme, Fejzi Alizotin ministër të Financave, Anton Beçen ministër të Ekonomisë dhe Ernest Koliqin ministër të Arsimit. Në të njëjtën kohë caktoi një delegacion zyrtar për t'i dhuruar "kurorën e Skenderbeut" mbretit të Italisë dhe perandorit të Etiopisë, Viktor Emanuelit III. Delegacioni kryesohej nga Shefqet Verlaci, kryeministri i qeverisë së pare kolaboracioniste shqiptare. Në delegacion bënin pjesë anëtarët e permendur të qeverisë, të cilëve u shtohej dhe Dhimitër Berati, ish ministër i Shqipërisë në Romë. Në të bënin gjithashtu pjesë, në emër të Asamblesë Kushtetuese, përfaqësues të krahinave të ndryshme të vendit: nga prefektura e Beratit: Ferit Yokopola, Qemal Vrioni, Pilo Papa, Vangjel Haxhastasa; nga prefektura e Tiranës: Zef Kadarja, Ali Qoralliu, Ismail Petrela, Siri Toptani; nga prefektura e Durrësit: Dhimitër Popa, Kristaq Zagardha, Shefqet Çelkupa, Shahsivar Alltuni; nga prefektura e Shkodrës: Ndoci Pistulli, Omer Kopliku, Kol Bibë Mirakaj, Mark Kakariqi, Omer Ruzhdi; nga Korça: Selim Mborja, Theodhoraq Mano, Rafail Prodani, Xhevat Starova; nga Gjirokastra: Reis Selfo, Jani Dado, Niko Tola, Safet Libohova, Rexhep Plaku, Sulo Gjylberi, Petrit Gega, Burhan Beu, Hiqmet Haderi, Kristofor Harito; nga prefektura e Elbasanit: Visarion Xhuvani, Dervish Biçaku, Beharët Hydi, Ibrahim Biçaku, Qemal Karaosmani; nga prefektura e Vlores: Ali Asllani, Kristaq Strati; nga prefektura e Dibrës: Cen Elezi, Selim Kaloshi, Shaqir Dema, Faik Shehu, Elez Ndreu; nga prefektura e Korovës (Kukesit): Ismet Kryeziu, Avni Gjilani, Rrok Berisha. Më 16 prill, kur Shefqet Verlaci i dorëzoi Viktor Emanuelit III kurorën e Shqipërisë, i tha ndër të tjera:

"Kurora e Shqipërisë është e denjë për lavdinë e mbretit Viktor Emanuel, mbasi ajo ka pas rrethuar kryet e Skënderbeut, Heroit Kombëtar Shqiptar, i cili e valviti edhe me pare flamurin e vet prane atij të kombit italian"

Deklarata e Shefqet Verlacit përmbante nga pikëpamja historike pasaktësi dhe hiprokizi, - pasaktësi mbasi Heroi Kombëtar i Shqiptarëve nuk ka mbajtur asnjëherë kurorë mbretërore dhe hipokrizi se nuk dihet që Skënderbeu ta ketë valëvitur flamurin e vet përkrah atij italian, kur dihet se në shek. XV Italia kishte jo një flamur kombëtar, por aq flamuj sa ç'ishin shtetet dhe shteterucet e saj.

Fill pasi siguroi kurorën e "Skënderbeut", Viktor Emanueli III, tani "Mbreti i Italisë dhe i Shqipërisë dhe perandori i Etiopisë", filloi të nënshkruante nën diktatim të Mussolinit një varg dekretesh, të cilat blinin ndesh me platformën e hartuar nga vete Mussolini në pragun e okupacionit të shtatë prillit. Me një dekret të posaçëm u krijua institucioni i "mekembesit të përgjithshëm të mbretit perandor", në Shqipëri, i cili do të kryente funksionet e sovranit në territorin shqiptar. Në krye të këtij institucioni u emërua Francesco Jacomoni, ish-ambasadori i Italisë në Shqipërisë, një fashist i orës së parë, një funksionat i regjur i diplomacisë së zezë, i cili varej kryekëput nga Mussolini. Më tej pretendimi i Romës fashiste se duke formuar një qeveri, në fakt "kukull", po e respektonte statusin e një shteti shqiptar të pavarur, doli shumë shpejt në shesh se ishte demagogji. Statusi i vertetë i Shqipërisë si një vend pa sovranitet kombëtar dhe pa elementet themelore të pavarësisë u vërtetua disa jave më vonë, kur Roma e zhveshi qeverinë e Tiranës nga dy dikastëret kryesore të një shteti të pavarur - ministrinë e Mbrojtjes dhe ministrinë e Jashtme. Me dekrete të veçanta ushtria "mbretërore" shqiptare u inkadrua në ushtrinë "mbretërore dhe perandorake" italiane. Gjithashtu me dekret të veçantë, në vend të ministrisë së Punëve të Jashtme, e cila nuk do të ekzistonte më, u krijua në ministrinë e P. të Jashtme të Italisë, një seksion i posaçëm për çështjet shqiptare, me titull "Nensekretariati për punët e Shqipërisë", me në krye një funksionar italian. Veç të tjerave, Shqipëria nuk do të kishte senat të veçantë - i cili sipas të drejtës Kushtetuese të mbretërisë së Italisë, do të ishte organi i dytë i lartë legjislativ i shtetit të pavarur - por do të kishte katër senatorë, si anëtarë të senatit të mbretërisë së Italisë.

Në fillim të qershorit, me propozimin e Mussolinit, mbretit të Italisë, emëroi si anëtarë të Senatit italian: Shefqet Verlacin, Gjon Marka Gjonin, Mustafa Krujen, Vangjel Turtullin. Në të njëjtën kohë Gjergj Fishta - u emërua si anëtar i Akademisë së Italisë, një funksion honoritik shkencor, i cili do t'i kishte bërë nder poetit shkodran, nese ai nuk do ta shfrytëzonte foltoren e Akademisë për të shenjtëruar "bashkimin" e Shqipërisë me Italiën, regjimin

...Shqipëria nën okupacionin fashist italian dhe çoroditja e opinionit publik shqiptar.....

Krahas Mustafa Krujës telegramin përshëndetës drejtuar B. Mussolinit e nënshkruan edhe Qazim Koculi, Ali Këlcyra, Rexhep Mitrovica, Sejfi Villamasi, Kol Tromara e ndonjë tjetër. Përshtypje të thellë la jo aq kapitullimi i Mustafa Krujës, i cili njihej edhe më parë si "miku" i Italianëve, por ai i Qazim Koculit, i cili çmohej në Shqipëri si një nga udhëheqësit e Luftës çlirimtare antitaliane të Vlorës më 1920 dhe si një nga anëtarët e KONARF-së që kishte kundërshtuar më 1925 nënshkrimin e Zogut ndaj Italisë të Pushtimit fashist të Shqipërisë e përshëndetën edhe disa personalitete të djathtë antizogiste, të cilët gjatë regjimit të Zogut, kishin qëndruar në Shqipëri. Madje ndonjëri prej tyre kishte pësuar burg për shkak të pjesëmarrjes në kryengritjet kundër regjimit si p.sh. Ramiz Dibra dhe Ismail Petrela. Por jo të gjithë personalitetet e djathta e përshëndetën okupacionin fashist. Sikurse e treguan ngjarjet që ndodhën pas 7 prillit 1939, jo pak demokratë të djathtë antizogistë si Mithat Frashëri, Riza Dani, Safet Butka, ose zogistë si Pandeli Vangjeli, Mehdi Frashëri dhe Thoma Orollogaj, nuk u gjunjëzuan para presionit fashist, por e respektuan integritetin e tyre politik. Madje disa prej tyre pësuan edhe internime nga administrata fashiste, siç ishte rasti i Mehdi Frashërit dhe i Safet Butkës. Integritetin e tyre patriotik e dëshmuuan pastaj ata mijëra nacionalistë demokratë, përparimtarë, jokomunistë, të cilët pa qenë të majtë u angazhuan në luftë kundër okupatorit fashist, qoftë në radhët e formacioneve partizane, qoftë në ato të çetave patriotike apo të çetave territoriale.

Militantët e majtë në përgjithësi dhe në veçanti organizatat komuniste shqiptare brenda dhe jashtë Shqipërisë, me ndonjë përjashtim të rrallë (siç ishte rasti i Omer Nishanit, i cili megjithatë shumë shpejt u pendua), kundërshtuan agresionin fashist dhe administratën kolaboracioniste. Më 1939, sikurse është thënë, Komiteti i Çlirimit Nacional me seli në Gjenevë, nuk ekzistonte më. Po ashtu edhe Përfaqësia Komuniste Shqiptare e Kominternit në Francë, nuk dihet për ç'arsye, ishte e shpërndarë. Në Francë kishte disa shoqata të majta, por ndër to, me të rëndësishmet qenë dy. Njera, me kryesorja në Lion, nën drejtimin e Qamil Çeles, tjetra në Paris, nën drejtimin e Ymer Dishnicës. Okupacioni fashist italian i gjeti të papërgatitur shoqatat shqiptare të majta në Francë. Megjithatë udhëheqësit e tyre organizuan me të shpejtë në Paris një Kuvend (Kongres) për të kundërshtuar okupacionin fashist të atdheut. Në kuvend morën pjesë 16 delegatë të shoqatave të majta. Kuvendi formoi "Federatën e Shqiptarëve të Jashtëm" me program: "bashkimin e mbare shqiptarëve të diasporës për çlirimin nga thonjtë e Italisë fashiste". Kuvendi zgjodhi një Komitet Qendror me kryetar Qamil Çelën dhe sekretar Ymer Dishnicën. Në thirrje thuhej ndër të tjera

....Shqipëria nën okupacionin fashist italian dhe çoroditja e opinionit publik shqiptar.....

Krahas Mustafa Krujës telegramin përshëndetës drejtuar B. Mussolinit e nënshkruan edhe Qazim Koculi, Ali Këlcyra, Rexhep Mitrovica, Sejfi Villamasi, Kol Tromara e ndonjë tjetër. Përshtypje të thellë la jo aq kapitullimi i Mustafa Krujës, i cili njihej edhe më parë si "miku" i Italianëve, por ai i Qazim Koculit, i cili çmohej në Shqipëri si një nga udhëheqësit e Luftës çlirimtare antitaliane të Vlorës më 1920 dhe si një nga anëtarët e KONARF-së që kishte kundërshtuar më 1925 nënshkrimin e Zogut ndaj Italisë të Pushtimit fashist të Shqipërisë e përshëndetën edhe disa personalitete të djathtë antizogiste, të cilët gjatë regjimit të Zogut, kishin qëndruar në Shqipëri. Madje ndonjëri prej tyre kishte pësuar burg për shkak të pjesëmarrjes në kryengritjet kundër regjimit si p.sh. Ramiz Dibra dhe Ismail Petrela. Por jo të gjithë personalitetet e djathta e përshëndetën okupacionin fashist. Sikurse e treguan ngjarjet që ndodhën pas 7 prillit 1939, jo pak demokratë të djathtë antizogistë si Mithat Frashëri, Riza Dani, Safet Butka, ose zogistë si Pandeli Vangjeli, Mehdi Frashëri dhe Thoma Orollogaj, nuk u gjunjëzuan para presionit fashist, por e respektuan integritetin e tyre politik. Madje disa prej tyre pësuan edhe internime nga administrata fashiste, siç ishte rasti i Mehdi Frashërit dhe i Safet Butkës. Integritetin e tyre patriotik e dëshmuuan pastaj ata mijëra nacionalistë demokratë, përparimtarë, jokomunistë, të cilët pa qenë të majtë u angazhuan në luftë kundër okupatorit fashist, qoftë në radhët e formacioneve partizane, qoftë në ato të çetave patriotike apo të çetave territoriale.

Militantët e majtë në përgjithësi dhe në veçanti organizatat komuniste shqiptare brenda dhe jashtë Shqipërisë, me ndonjë përjashtim të rrallë (siç ishte rasti i Omer Nishanit, i cili megjithatë shumë shpejt u pendua), kundërshtuan agresionin fashist dhe administratën kolaboracioniste. Më 1939, sikurse është thënë, Komiteti i Çlirimit Nacional me seli në Gjenevë, nuk ekzistonte më. Po ashtu edhe Përfaqësia Komuniste Shqiptare e Kominternit në Francë, nuk dihet për ç'arsye, ishte e shpërndarë. Në Francë kishte disa shoqata të majta, por ndër to, me të rëndësishmet qenë dy. Njera, me kryesorja në Lion, nën drejtimin e Qamil Çeles, tjetra në Paris, nën drejtimin e Ymer Dishnicës. Okupacioni fashist italian i gjeti të papërgatitur shoqatat shqiptare të majta në Francë. Megjithatë udhëheqësit e tyre organizuan me të shpejtë në Paris një Kuvend (Kongres) për të kundërshtuar okupacionin fashist të atdheut. Në kuvend morën pjesë 16 delegatë të shoqatave të majta. Kuvendi formoi "Federatën e Shqiptarëve të Jashtëm" me program: "bashkimin e mbare shqiptarëve të diasporës për çlirimin nga thonjtë e Italisë fashiste". Kuvendi zgjodhi një Komitet Qendror me kryetar Qamil Çelën dhe sekretar Ymer Dishnicën. Në thirrje thuhej ndër të tjera

"Tashzma italiane që na u versul si ujë i terbuar, duke marrë qenë brenda dhe

...shqiptarë...
...pabese mbledhi disa të dhutur dhe disa feudalë
...amiku i pabese mbledhi disa të dhutur dhe disa feudalë
...shqiptarë. Por s'ka demagogji në bote që mund të
...tragjike. Qeveria e solme
...verber në duart e fashizmit italian dhe Shqipëria hyri
...Mussolinit. S'ka sot më një shtet shqiptar më vete dhe mbi
...huaji".

Ketë qadrim antifashist Qamil Çela dhe Ymer Dishnica e mbajtën, së bashku me shokët e tyre të majtë të Frances (Korima Nushi, Gogo Nushi, Ismail Shkëmbi, Ili Iani, Kahreman Ylli, Skender Topulli, Dhimiter Shuteriqi, etj.) edhe mbasi u kthyen në Shqipëri. Megjithatë pati dhe ndonjë militant, i cili pasi u kthye në Shqipëri, kaloi në rradhët e kolaboracionistëve. Ai ishte Azis Çami, me ushtarak i karrierës, i cili kishte marrë pjesë në Luftën e Viteve kundër okupacionit italian, ishte rreshtuar me revolucionin e qershorit të 1938 në emigracion kishte mbajtur anën e KONARE-së, kishte shpeshuar krahu komunist të Çlirimit Nacional dhe më 1938, sikurse raportonte për të A. Kelmendi "fliste, vepronte dhe jetonte ende si revolucionar".¹ Madje më 1938 ai e dënonte ashpër si trockist dhe fashist L. Berdan. Por tili pas pushtimit të 7 prillit Azis Çami hodhi tutje gjithë komitetin e tij ideologjik dhe ashtu si krerët e "Bashkimit Kombëtar", kaloi së bashku me Ndok Gjeloshin, në kampin fashist, madje hyri në shërbim të kapitenit italian duke u bërë kolaboracionist i ngushtë në fushën e policisë së shtetit të qeverisë kolaboracioniste të Shtetit Verlacit dhe Mustafa Krujës.² Kështu të qeverisë kolaboracioniste të Shtetit Verlacit dhe Mustafa Krujës, që në të kaluarën e tyre patriotike dhe përparimtare, kërkon një shpjegim.

Kështu tregojnë se në qëndrimin e tyre antizogist të deriatëhershëm ata as frymëzoheshin, as udhëhiqeshin nga bindja në parimet të djathta ose të majta që mbrenin, por nga ambicjet karrieriste për të realizuar atë që nuk mundin ta realizonin gjatë regjimit të Zogut, d.m.th. një vend të privilegjuar në ballkat e organeve pushtetore të Shqipërisë. Rrënjët e vërteta të këtij fenomen mund të shpjegohen vetëm me degenerimin e tyre si pjesëtarë të klases politike. Këtë degenerim e favorizoi presioni i madh që ushtronte në atë kohë Evropën blloku nazi-fashist, presioni të cilin e favorizoi edhe qëndrimi pasiv i forcave demokratike perëndimore, ndaj rrezikut fashist. Në arenën politike betare (qashte bllokut fashist) pati dy rreshtime, në thelb të mëdha:

Më 1938, kur u krijua Lidhja e Kombeve, A. Çami dhe bashkëpunëtorët e denonin si "fashist" dhe "kolaboracionist" "Bashkimin Kombëtar" që kishte përparësi për regjimin fashist. Më 1939, kur u krijua Lidhja e Kombeve, A. Çami dhe bashkëpunëtorët e denonin si "fashist" dhe "kolaboracionist" "Bashkimin Kombëtar" që kishte përparësi për regjimin fashist. Më 1939, kur u krijua Lidhja e Kombeve, A. Çami dhe bashkëpunëtorët e denonin si "fashist" dhe "kolaboracionist" "Bashkimin Kombëtar" që kishte përparësi për regjimin fashist. Më 1939, kur u krijua Lidhja e Kombeve, A. Çami dhe bashkëpunëtorët e denonin si "fashist" dhe "kolaboracionist" "Bashkimin Kombëtar" që kishte përparësi për regjimin fashist.

Opinionit publik botëror, në mënyrë të veçantë ai perëndimor, e dënoi ashpër agresionin fashist të Shqipërisë. Në mënyrë të veçantë, në faqet e shtypit britanik dhe frëng u dhanë njoftime entuziaste, madje në disa raste të tepruara, për rezistencën që u bërë atëherë po në ballin e Shqipërisë dhe për fitoret e luftimeve të ashpër që zhvilloheshin jo vetëm në 4 skelat bregdetare të Shqipërisë, por edhe në viset e brendshme të vendit, ku sipas tyre fshatarët dhe malësorët u zinin pusi reparteve italiane. Në të vërtetë, edhe pse jo aq epike sa çpërshtuhen në shtypin evropian, një përshtypje të thellë la fakti se Shqipëria që vendi i parë në Evropë, pas Luftës së Parë Botërore, që i priti ushtrinë e huaj me rezistencë të armatosur, rezistencë të cilën nuk e kishte zhvilluar deri atëherë as Anglia, as Çekosllovakia. Këtë fakt e vinte në dukje gazeta britanike "The Daily Telegraph" kur thoshte se: "Shqipëria foli me një gjuhë, të cilën Evropa e kish humbur zakonisht ta degjonte... Shqipëria do të jetë një kockë e fortë dhe Italia do të kishit qenë shumë njerëz në shtet dhe malësorëve luftëtarë".³ Përkundrazi, qarqet zyrtare jashtë bllokut fashist e denuan vetëm formalisht agresionin, madje me qëndrimin e tyre tolerant ndaj agresorëve atyre u takon një pjesë e përgjegjësisë për traumën që pësoi më 7 prill 1939 populli shqiptar.

Kjo përgjegjësi fillon që me qëndrimin që mbajti Lidhja e Kombeve ndaj agresionit fashist italian. Shqipëria, si një shtet i vogël, i prapambetur ekonomikisht dhe i dobët ushtarakisht, shpresat për të ruajtur pavaresinë kombëtare dhe integritetin territorial i kishte varur kryesisht te "Lidhja e Kombeve", Sikurse dihet, ndikimin më të madh në "Lidhjen e Kombeve" e kishin dy perandoritë e mëdha koloniale të Paraluftës së Dytë Botërore – Britania e Madhe dhe Republika Frënge. Njëra nga Fuqitë e tjera të Mëdha – Sh.B.A, nuk ishte anëtare e Lidhjes së Kombeve, tjetra - Bashkimi Sovjetik, nuk ushtronte për shkak të karakterit ideologjik të saj, ndonjë autoritet në këtë organizatë ndërkombëtare. Më 1939 me goditjet e bllokut fashist dhe me qëndrimin pasiv të fuqive perëndimore, prestigji i Lidhjes së Kombeve ishte tronditur thellësisht. Si rrjedhim, Lidhja e Kombeve e bëri veshin e shurdhër edhe përballë okupacionit fashist italian të Shqipërisë. Te shurdhër e bëri veshin edhe Anglia dhe Franca. Në ditët e para të prillit 1939, shtypi ndërkombëtar botoi lajme rreth përgatitjeve ushtarake që po bënte Italia fashiste për pushtimin e Shqipërisë. Vend të veçantë u kushtoi këtyre lajmeve shtypi anglez. Opinioni britanik donte të dinte se ç'qëndrim do të mbante qeveria e Londrës në rast se lajmet ishin të vërteta mbasi pushtimi i Shqipërisë cenonte marrëveshjen që ishte lidhur në vitin e kaluar midis Italisë dhe Anglisë, me të cilën të dyja palët zotoheshin se do ta respektonin "statu quo-në" në detin Mesdhe, domethënë nuk do të kryenin asnjë veprim që do

³ "The Daily Telegraph", Londer, 8 prill, f. 16

Me 1 prill 1939 edhe qeveria e Sh.B.A. se e njëjtoi Faik Konicën, ministrin
Shtetror në Washington, ta ndërpriste veprimtarinë e vet, mbasi sipas
nuk kishte më me në shtet shqiptar i pavarur. Në lidhje me këtë mase
qeveria e pyeti departamentin e Shtetit përse qeveria amerikane
ndodhte të munte në Washington ambasaden e republikës së
Shqipërisë, e cila ishte pushtuar pa rezistence të armatosur tri javë më
parë nga Germania dhe përse nuk munte të njejtin qëndrim ndaj Shqipërisë,
që ishte kurrë tërësisht me armë agresionin fashist italian? Por as ministri
Shtetror në Washington, as ata në Londër dhe në Paris, nuk morën
në konsideratë mbi arsyet e qëndrimit të qeverive të tyre, pa qenë nevoja
të bënin se mbi këto qëndrim, të tri demokracitë e mëdha perendimore e
të Evropës perëndimore të Shqipërisë me shprehe se me këtë njohje mund
të shpëtonin Ballin Fashist nga alleanca me Germaninë hitleriane. Të
tri qeveritë nuk dhanë Bashkimi Sovjetik, ndonëse nuk kishte përfaqësi
në atë kohë në Tiranë, as Tirana përfaqësi diplomatike në Moskë.

"Qeveria britanike e ndjeu për detyrë të mos lërë asnjë pikë dyshimi në mendjen e askujt mbi qëndrimin e saj. Për këto arsye, shfrytëzoj rastin për të thënë se qeveria britanike i jep rendesine me të madhe përpjekjeve për të ndaluar ndryshime me anë të forcës ose me anën e kercenimit të përdorimit të forcës të statu quo në Mesdhe dhe në Gadishullin Ballkanik. Si rrjedhim, qeveria ka marrë vendimin që në rastin e një çfarëdolloj aksioni që kercenon haptazi paqesinë e Greqisë dhe të Rumunisë (me parë të njëjten paralajmërim kishte bërë dhe për Poleninë - K.F.), përballë të cilit qeveria greke ose qeveria rumune respektivisht e quajne të nevojshme të rezistojnë me forcat e tyre kombëtare, në këtë rast qeveria britanike do të ndihmojë!

qeverive greke dhe rumune tërë ndihmen e frenge do të bëjë edhe ajo një deklaratë të tillë sot.

Edhe partitë opozitare të qeverisë britanike nuk mbajtën një qëndrim të prerë ndaj pushtimit të Shqipërisë nga Italia fashiste. Ata e dënuan nënkisht okupacionin fashist, por nuk u shprehën në favor të pavarësisë së Shqipërisë ashtu siç u shprehën në favor të pavarësisë së Çekosllovakisë. Ata u këmbëzuan duke kërkuar nga qeveria e Londrës të denonconte marrëveshjen britanike të vitit 1938.

Kryetari i partisë kryesore të opozitës (partia Laburiste) Clement Attlee, i cili ishte kryetar nga qëndrimi i qeverisë së Madhërisë së saj britanike. Pushtimi i Shqipërisë, - tha ai, - perben një shkelje të qëllimshme të detyrimeve që kishte marrë Italia me akordin italo-britanik". Ai dënoi qëndrimin e qeverisë së Londrës, e cila nuk veprtoi, sipas tij, ashtu si duhej të vepronte. Nga ana tjetër, Attlee e miratoi përgjegjësinë e njëanshme që mori qeveria kundrejt Polonisë, Greqisë dhe Rumanisë, kurse përgjegjësinë e saj ndaj Shqipërisë nuk e zuri fare në gori. Edhe kryetari i Grupit të deputetëve të partisë liberale Sir Archibald Sinclair, u kufizua vetëm duke e stigmatizuar pushtimin e Shqipërisë si pjesë e një komploti të hartuar nga dy fuqitë e Boshtit për të shpërbërë Evropën dhe për të vendosur sundimin e tyre në bote. Me në fund, në këtë seancë foli dhe Winston Churchill, kundërshtari kryesor i kryeministrit në gjirin e partisë konservatore britanike. Ai nuk shkoi përtej shprehjeve të keqardhjes, por e kundërshtoi kërkesën e opozitës për të denoncuar akordin italo-britanik të vitit 1938, mbasi theksoi ai është koha e përpërshtatshme për një denoncim të tillë. Nga ana tjetër ai e kritikoi dhe qeverinë për angazhime të njëanshme të Britanisë së Madhe për mbrojtjen e pavarësisë së shteteve të tjera. Në politiken e angazhimeve të tilla, perfundon ai, Britania e Madhe duhet të marrë pjesë jo vetëm, por së bashku me qeveritë e tjera. Nga përvoja që dha N. Chamberlaini kryeministri britanik la të kuptonte se Anglia e riuhte pushtimin dhe se prite që pas këtij pushtimi Roma të rrethonte marrëveshjen dypalëshe italo-britanike.

Ndaj e pushtimit nga Fuqitë e Madha vulo të fundin e pavarësisë së Shqipërisë dhe në të njëjtën kohë e errëonte shprehjen për rifitoren e saj në më të ardhme të afert. E vetmja shprehje që u mbetej shqiptarëve për të rimëkënduar Shqipërinë e pavarur ishte shprehja për një luftë botërore, e cila u perfundonte me humbjen e bllokut fashist dhe me fitoren e fuqive perëndimore. Ndërkaq situata e re që u krijuar ndau shqiptarët në dy kampe - në kampin e kolaboracionit të vetë, të cilët shprehuan se në ballafaqimin e ardhshëm që nuk dëket i largët, luftën do ta fitonte blloku nazifashist, si

Shqipëria nën okupacionin fashist italian dhe çoroditja e opinionit publik shqiptar...

rrijedhim, pushtimi i Shqipërisë nga Italia duhej të ishte përjetshëm në kampin antitalianist, të cilët nuk e humbën kurrë në lirinë e demokracisë perëndimore. Rrethanat e reja të krijuara nga pushtimi i talianist sollën me përmblyrje edhe në vizionin ideologjik dhe politik të grupeve komuniste. Në mënyrë krejt të natyrshme, në plan të parë të republikanizmit të tyre, u vu çështja e çlirimit të Shqipërisë nga zgedha e fashizmit dhe e fitores së pavarësisë së atdheut, e cila do të sillte me vete edhe përmblyrjen e republikanizmit. Në këto situatë të re, debatet që zhvilloheshin midis grupeve komuniste, rreth pikepamjeve të tyre ideologjike, të cilat krijuan penguesit të rritjes së tyre llogjikisht duhet të kalonin në plan të dytë. Shkurt, rruga për bashkimin e tyre dhe për formimin më në fund të Partisë Komuniste Shqiptare tashmë parimisht që e hapur.

PJESA E DYTË

THEMELIMI I PARTISË KOMUNISTE
SHQIPTARE
(8 NËNTOR 1941)

KREU XIV

BURIMET DOKUMENTARE DHE DËSHMITË MEMORIALISTIKE

Në krahasim me organizatat e tjera politike të krijuara gjatë Luftës së Dytë Botërore, - disa nga të cilat siç është rasti i "Ballit Kombëtar" nuk kanë dëshmi dokumentare për themelimin e tyre, madje nuk dimë as datën kur janë themeluar, - Partia Komuniste Shqiptare u pajis me një proces verbal të rregullt në ditët e themelimit të saj. Dihet prej kohësh se gjatë ditëve që u zhvillua Mbledhja Themeluese, o e siç quhet në disa raste Konferenca Themeluese, të gjitha bisedimet e përfaqësuesve të tre grupeve komuniste pjesëmarrëse dhe ndërhyrjet e dy emisarëve jugosllavë që aty morën pjesë, sëbashku me vendimet e Mbledhjes, u regjistruan në trajtën e procesverbalet. Këto procesverbale, të shkruara kryesisht nga dora e Qemal Stafes, mbushën tre fletore rreth 100 faqe secila. Në të njëjtën kohë, emisari jugosllav Miladin Popoviçi, mbante në serbisht në një bllok me permisi më të vogël, shënime nga pohimet e përfaqësuesve shqiptarë. Mbledhja Themeluese, u pajis edhe me një fletore tjetër, e cila përmbante në gjuhën sllavisht relacione për Kominternin mbi themelimin e P.K.Sh.-se. Por të pëste këto fletore, me vlerë dokumentare historike të pazëvendësueshme, nuk kanë arritur në ditët tona. Ato ranë në duart e policisë fashiste kur banesa e Zef Ndojes, në Tiranë, në rrugën Ceno Sharra, nr. 83, një nga bazat kryesore të Partisë Komuniste ku ato qenë fsheshur për ruajtje, u kontrollua për arsye të tjera, më 4 maj 1942. Në lidhje me këto fletore të zbuluara në banesën e Zef Ndojes filloi në akt-padinë e përgatitur në italisht nga prokuroria fashiste e Tiranës në muajt e parë të vitit 1943. Kjo akt-padi ishte përgatitur kundër 204 komunistëve shqiptarë, me në krye E. Hoxhën, të cilët do të gjykoreshin nga gjyqi politik fashist, si pjesëmarrës të një organizate konspirative me karakter revolucionar që synonte të permbyste, siç thuhet aty, rendin fashist në Shqipëri. Siç dihet, gjyqi ushtarak nuk u zhvillua, ndoshta për arsye se shumica dërrmuese e të pandehurve ndodheshin, siç thuhet në këtë akt-padi "në arrati" pra këmbë dale partizane. Pavarësisht se gjyqi nuk u zhvillua, akt-padi për botën materialeve të pasura që përmban, nuk e ka humbur vlerën e saj dokumentare. Kjo akt-padi prej 77 faqesh të daktilogratuara u dërgua për autorit të këtij punimi, në maj 1954 në fondet dokumentare të Kuvendit të

ne dorë. Dimë p.sh. se ai ka shkruar kujtime rreth themelimit të P.K.Sh.-së me 1945 kur ishte ende një militant i saj i devotshëm. Dimë gjithashtu se ai ka shkruar kujtime për të njeften ngjarje edhe 20 vjet më vonë, kur ishte i internuar si armik i P.P.Sh.-se. Por keto kujtime janë si dhe dokumentet që u përmenden më lart, të "kryqura" në kasaforta nga Drejtoria Qendrore e Arkivave.

Enver Hoxha, përkundrazi na ka lënë shumë dëshmi historike, të cilat herë kanë trajtë zyrtare, të parashtruara në raportet e K. Q. të P.K.Sh.-së - P.P.Sh.-se herë kanë trajtë memorialistike në shkrime personale. Sikurse u tha, sa më tepër kalonin vitet, aq më tepër tek ai fryhej prirja për ta paraqitur veten se ai dhe vetëm ai ishte themeluesi i P.K.Sh.-së. Në të vërtetë, sikurse do të shihet, kontributi i Enver Hoxhës në themelimin e P.K.Sh.-së ka qenë modest për taktin se teoria dhe praktika komuniste për të deri në atë kohë, kanë qenë të pamohura. Kete të vërtetë ai e ka pranuar edhe vete në një diskutim që ka bërë në plenumin e dytë të P.K.Sh.-se që u mbledh në Berat, më 25 nëntor 1944. Në atë mbledhje ndodheshin të pranishëm edhe disa nga pjesëmarrësit e Mbledhjes Themeluese të P.K.Sh.-së. Aty ndodhej si K. Tashko, K. Xoxe, T. Jakova, K. Themelko dhe ndonjë tjetër, përpara të cilëve i Hoxha ishte i detyruar të thoshte të vërtetën e rolit të tij në themelimin e P.K.Sh.-së. Ndryshe po t'i binte kraharorit për kontributin e tij "historik" sigurisht do të shkaktonte reagimin e tyre, disa nga të cilët në atë mbledhje dhane prova se ishin gati të ndërhynin për të vënë në vend të vërtetën. Çfarë tha për rolin e vet E. Hoxha në plenumin e Beratit për themelimin e P.K.Sh.-se?

Në kohën e grupeve ne kemi pasur si kryetar dhe ç'thoshte ai për ne ka qenë e shterë. Si punonte mendja të tjerëve. Njëri nga ata që kanë pasur këto të meta kam qenë unë. E këto unë nuk i kam parë që më përpara, tani i konkretizoj. Më vonë do të shihet edhe në mizë punën. Kur unë mora pjesë në Levizje me Grupin e Korçës, puna zhvillohej në mënyrë konspirative. U afrova me këta shokë dhe u gjenda afër K. Tashkos. Të tjerët kuptonin se unë isha kryetar i punës, një nga krerët, por unë shfaqtem një simpatizant, unë nuk isha anëtar. Kur u formua Partia dhe u gjenda në Komitetin Qendror, këtu hyra me propozimin e Koços. Unë s'kisha eksperiencë dhe kështu la në palok të tjerët, qoftë nga shokët e Grupit të Korçës, qoftë nga të Grupit të Shkodrës. Ata shihnin futur me aktivisht në punën e grupeve. Kur u formua Partia, të pami për ata dy shokë, Miladinin dhe Dushanin, që i madh, pse unë qeshe pa qenë punë dhe pa përfundim organizativ e politike të qarta. Iu futem një pune të organizuar aty me uanë dhe uanë për. Kjo që një gjë e madhe për mua. Dy gjera të tjera përpara formimit të Partisë dhe luftën kundër armikut. Për organizimin e Partisë me zëmin nga Miladini dhe Dushani, por si duhej organizuar lufta, kjo nuk e diem qartë.

Përkundrazi, në veprën e tij "Kur lindi Partia", të botuar gati 40 vjet me vonë, pra në një kohë kur dëshmitarët që mund të reagonin për jo të vërtetat kishin vdekur, ai i la fushë të lirë panegjirizmit për vetveten. Kush e ka lexuar këtë vepër ka parë se në mbledhjen për themelimin e P.K.Sh.-së ka vepruar vetëm truri i Enver Hoxhës. Të tjerët ndiqnin "me gojë hapur" mendimet e tij dhe se ai që pohoi pa rezerva mbështetjen e tij për atë thesar mendimesh e fjalësh të Enverit ishte Qemal Stata. Përballe një qerthalli të tillë kontraditash të shprehura dhe në shkrimet e tij të tjera panegjirike, historiani është i detyruar ta flakë tutje veprën e tij "Kur lindi Partia" dhe të preferojë më tepër pohimet, gjithashtu të Enver Hoxhës, që ai ka dhënë në plenumin e dytë të Beratit. Këtyre burimeve memorialistike duhet t'u shtohen edhe shënimet që autori i këtij punimi ka mbajtur që në kohën e themelimit të P.K.Sh.-së, nga njoftimet që atij i ka treguar një nga pjesëmarrësit e saj, Anastas Lula¹⁷.

Në fondin e burimeve memorialistike kemi dhe dy dëshmitarë me peshë, pohimet e të cilëve edhe pse nga pikëpamja e vërtetësisë historike nuk janë krejtësisht të sigurt, nuk duhen hedhur poshtë. Është fjala për dëshmitë e dy emisarëve jugosllavë - Miladin Popoviçit dhe Dushan Mugoshës, të cilët i përcollën punimet që në fillim e deri në fund të mbledhjeve. Nuk ka dyshim se si serbomalazezë dhe si anëtarë të Partisë Komuniste Jugosllave, ata nuk mund të vlerësohen a-priori si dëshmitarë të paanshëm dhe pohimet e tyre nuk mund të merren si para flori, por as mund të hidhen poshtë si para kallp. Duhet gjykuar patjetër me terezinë solomoniane, natyrisht nga këndvështrimi i interesave kombëtare shqiptare. Për të gjykuar paraprakisht njoftimet e tyre është e domosdoshme t'i jepet një përgjigje pyetjes. Kush ishin ata të dy?

Që të dy qenë nga pikëpamja etnike me origjinë malazezë. Që të dy qenë anëtarë të së njëjtës parti - të Partisë Komuniste Jugosllave. Megjithatë ata ndryshonin nga njëri-tjetri nga pikëpamja e formimit të tyre kulturor, politik, revolucionar, organizativ¹⁸. Ata dalloheshin dhe nga edukata e të folurit. Njëri (Miladini), si intelektual që ishte përdorte një fjalor të kulturor

¹⁶ Kur lindi Partia. Botim i Institutit të Studimeve Marksiste-Leniniste pranë Komitetit të P.P.Sh.-se. Tiranë 1983, ff. 168 e tutje. Shih: Shtojcën, dok. nr. 69.

¹⁷ Per ata që nuk e dinë nuk është pa vend të thuhet se autori i këtij punimi (Kr. Frashëri) nga "shoket" më të ngushtë të Anastas Lules. Si i tillë, kryetari i Gr.K. të të mbremjet e atyre diteve beheshin pushime relativisht të gjata të seancave, ngushtë mbi zhvillimin e punës. Kjo gjë me të vërtetë e bënte punën më të madhe si pasojë e kësaj miqësie shoqërore, e cila binte ndesh me punën e Frashërit u përjashtua nga Partia me motivacionin për formë të punës dhe për të njeften ditë (29 qershor 1942) kur u përjashtuan edhe dy krerët e Gr.K. të të S. Premte. Shih për këtë Dokumenta kryesore të Partisë Komuniste Jugosllave.

¹⁸ Autori i këtij punimi ka patur rastin t'i njohë nga afër të dy emisarët dhe të dy të tyre në Tiranë.

dhe arsye time politike, tjetri (Dushani) shfrytëzonte një tjalp banal i bindur se shpallje të tilla në politikë bënin të shtresat e ulta me tëpër efekt se arsyetimet politike. D. Mugosha ishte anetar i Partisë Komuniste Serbe, ishte prijoll i Rankoviçit dhe udhëhoqej nga interesat serbomadhe në Kosovë. Konkretisht ishte anetar i Partisë Komuniste Serbe, e cila edhe pse ishte pjesë e Partisë Komuniste Jugosllave, përsëri e ndjente veten si Parti Komuniste Serbe, disi të veçantë prej saj. Kuti me të cilën D. Mugosha mastë çdo veprim politik ishte, nëse ai veprim pajtohej ose jo me interesat serbe në Kosovë. Përkundrazi, M. Popoviç kishte ndjekur dy vjet fakultetin juridik në Universitetin e Beogradit dhe kishte punuar disa kohë në studion e një avokati të njohur në kryeqytetin serb. Miladinin ishte si dhe Dushani, komunist, por ndryshe prej tij, ai ishte kandidat i K.Q. të P.K.J.-se. Siç tilla ai përpigjej të qëndronte mbi partitë komuniste të nacionaliteteve të federatës jugosllave. Kuti me të cilën M. Popoviç mastë çdo veprim të tij politik, ishte nëse ai veprim pajtohej ose jo me interesat federativë jugosllave. Kush i ka njohur të dy këta emisarë ka vënë re që në atë kohë se si nuk leviznin njesoj akrepat e arsyetimeve të tyre politike. Per të kuptuar levizjen e akrepave të tyre, po japim këtu dy raste ku qëndrimet e Miladinit dhe Mugoshës ndryshonin njëri nga tjetri.

Miladinin dhe Mugoshës ndryshonin njeri nga tjetri.
Rasti i parë ndodhi gjatë mbledhjeve të themelimit të P.K.Sh.-se. Kur erdhi qala për emrin që do të kishte partia që po formohej dhe kur komunistet shqiptarë propozuan që ajo të quhej Partia Komuniste Shqiptare, Dushan Mugoshë reagoi menjëherë. Po të quhej Shqiptare kjo nenkuptonte sipas tij se, ajo do të ishte dhe parti komuniste e mbare shqiptareve, pra edhe e shqiptarëve të Kosovës. Gëzime sipas tij, kjo cenonte partimin e shpallur në "Karten e Afarikut" dhe në rezolutën e Kominternit, të cilat nuk i njohnin ndryshimet e kaljes nga blloku fashist. Me këtë emërtim theksonte ai, partia e re që po formohej në Tiranë po shfaqej që në lindjen e saj si një parti e infektuar nga nacionalizmi "shqiptaromadhi". Prandaj, sipas tij, për të mos shkarë në nacionalizëm, ajo duhej të quhej Partia Komuniste e Shqipërisë. Shumica e pjesëmarrësve nuk e pranoi arsyetimin e Dushan Mugoshës. Ata mendonin se në luftët kur krahina e Kosovës ishte pushtuar si edhe Shqipëria nga okupatorët fashistë italianë, dhe kur administrativisht ajo ishte e përfshirë në kufijtë e "shtetit shqiptar", interesi madhor, si për Jugosllavinë, ashtu dhe për Shqipërinë ishte intensifikimi i luftës kundër agresorëve fashistë. Nëse shqiptarët e Kosovës do të udhëhiqeshin nga një parti komuniste shqiptare, nën udhëheqjen e tyre antifashiste do të intensifikoheshin me shpejtësi më të madhe se asnjëherë më parë luftat e tyre kundër okupatorit nga Partia Komuniste Jugosllave. Këtë tezë e mbrojtën me tërë bindje shtetasit e Grupit të të Rinjve, tre nga të cilët i kishin djem të Kosovës (Ramadan Çilaku, Sadik Slaviteci dhe Elami Nura). Miladin Popoviqi e theksoonte në mënyrë të veçantë faktin se P.K.J.-ja do të ishte mbarë e përfshirë në luftën që po tregonin shqiptarët e Kosovës

se i bun zati, për hir të të. Më mirë të tyje me shpirtin e tël. Kjo për shkak të
forcat kolaboracioniste të Tiranës kundër forcave partizane titiste. Kjo për
mund të shutej vetëm në shpirtin e komunistëve. Kështu që P. R. S. H. e
Miladin Popovici i cili u bë shpirt i krye i kësaj ngritjeje të rëndësishme
antifashiste brenda në territorin jugosllav, duke parë kështu që në
komunistëve shpirtin, për të mos u acaruar me ta, e mbështeti për për hir të
për hirin "Partia Komuniste Shqiptare".

Rasti i dytë ka ndodhur dy vite më vonë (qershor 1943), në kohën kur erdhi fshehurazi në Shqipëri (në Labinot), i dërguari i Partisë Komuniste Jugosllave, Svetozar Vukmanoviçi, i njohur me pseudonimin *Tempo*. Ai i kërkoi Partisë Komuniste Shqiptare ndër të tjera, të nënshkruante së bashku me Partitë Komuniste Jugosllave, Greke dhe Bullgare një marrëveshje katërpalëshe për të formuar një Shtab Ballkanik, i cili të udhëhiqte luftën nacionalçlirimtare të katër vendeve. Për krijimin e Shtabit Ballkanik ishte i interesuar në mënyrë të veçantë mareshalli Tito, mbasi nëpermjet tij ai synonte ta intensifikonte luftën partizane në Shqipëri, Greqi dhe Bullgari për të lehtësuar peshën e goditjeve të ushtrisë hitleriane, e cila në atë kohë drejtohej kryesisht kundër ushtrisë partizane jugosllave. Në bisedimet midis Tempos dhe udhëheqësve shqiptarë merrnin pjesë edhe Miladin Popoviçi me Dushan Mugoshën. Gjatë bisedimeve doli çështja se cili nga shtabet e luftës nacionalçlirimtare duhej ta udhëhiqte lëvizjen nacionalçlirimtare në Kosovë - shtabi shqiptar apo jugosllav. Aty u formua shpejt bindja se po ta udhëhiqte shtabi ushtarak shqiptar, i cili në të vërtetë ende nuk ishte formuar (siç dihet ai u formua tre javë më vonë, në Labinot, më 10 korrik 1943), lufta nacionalçlirimtare në Kosovë do të zhvillohej me më tepër përmasa se sa po të udhëhiqej nga shtabi jugosllav. Madje siç thuhet në dokumentin që do të trajtohet më tej, po të drejtohej nga shtabi jugosllav, ishte rrezik që Kosova të binte nën ndikimin e "Ballit Kombëtar" dhe të krerëve të tjerë, të cilët kishin në plan të parë luftën kundër forcave jugosllave, qotshin nacionaliste qotshin partizane. Për të larguar këtë rrezik, midis përfaqësuesit jugosllav Tempo dhe udhëheqësve komuniste shqiptarë, u arrit përfundimi se ishte interesi i përgjithshëm i luftës antitashiste, vartësia luftarake e Kosovës nga shtabi partizan shqiptar. Këtë tezë e mbështeti dhe M. Popoviçi, nga i cili sipas zërave të peshpëritura në atë kohë, u bind përfundimisht Tempo. Për të kapërcyer dyshimin se kjo zgjidhje binte në kundërshtim me vendimin tashmë të njohur të Kominternit dhe të "Kartës së Atlantikut" - të cilat nuk i njihnin ndryshimet e kufijve të kryera nga fuqitë e Bllokut tashist gjatë Luftës së Dytë Botërore - u gjet formula e vartësisë dyfishtë të Kosovës nga pikepamja partiake jeten politike në Kosovë do ta drejtonte P.K.I.-n, nga pikepamja ushtarake luftën nacionalçlirimtare kosovare do ta udhëhiqte shtabi partizan shqiptar, duke i dhënë të drejtë popullit të Kosovës që në

tund të lufte ta caktoje vetë fatin e vet. Me këtë projekt Tempo shkoi në Greqi dhe në Bullgari. Me udhëheqesit e Partisë Komuniste Greke pati mosmarrëveshje në lidhje me udhëheqjen e lëvizjes partizane në Maqedoni mosmarrëveshje për të cilat këtu nuk është vendi për t'u zgjatur. Nga Bullgaria, përkundrazi, ai u kthye duarbosh, mbasi nuk ra dot në kontakt me udhëheqesit komunistë bullgarë. Pavarësisht nga mosmarrëveshjet me Partinë Komuniste Greke kur Tempo u kthye në Shqipëri i parashtrroi Enver Hoxhës tekstin e marrëveshjes midis tri partive komuniste - jugosllave, shqiptare dhe greke. Teksti është hartuar në frengjisht (një frengjishte me pak gabime drejtshkrimore). Mban titullin: "Konkluzione të mbledhjes të delegatëve të komiteteve qendrore të Partive Komuniste greke, jugosllave dhe shqiptare, të mbajtur me 20 qershor 1943 (*Les conclusions de la reunion des delegues des comites centraux des Partis Communistes grec, jugoslave et albanais tenu le 20 mai 1943*). Pika e parë e tekstit i është kushtuar marrëveshjes midis dy partive komuniste jugosllave dhe shqiptare, në lidhje me lufthen nacionalçlirimtare në Kosovë dhe Metohi. "Uniteti i veprimit ndërmjet ushtrive nacionalçlirimtare shqiptare dhe jugosllave, - thuhet aty, - na detyron nevojën e ngutshme që në krahinen e Kosovës dhe të Metohisë, ashtu si dhe në Maqedoni ku ka një popullsi në përqindje të madhe shqiptare", të marrin këto masa:

Në Kosovë dhe në Metohi jetojnë shumë shqiptarë që për shkak të urrejtjes shoviniste të drejtë elementit serb të krahinës, nuk marrin pjesë aktive në radhët e lufte nacionalçlirimtare. Është e nevojshme që shtabi i ushtrisë nacionalçlirimtare shqiptare të dërgojë shpejt dy çeta partizane dhe vullnetare në Lumë dhe në krahinën Mësi kodrës. Këto dy çeta duhet të takohen me çetat e Metohisë dhe në bashkëpunim të ngushtë të punojnë për të mobilizuar masat shqiptare të Kosovës dhe të Metohisë në lufthen kundër okupatorit, në mënyrë që ato vetë të vendosin për të drejtën e popullit të Kosovës dhe të Metohisë. Me qëllim që të lehtësojë mobilizimin e shqiptarëve në këtë rajon, Shtabi Madhor i ushtrisë nacionalçlirimtare jugosllave ka emëruar Fadil Hoxhën si komandant dhe shef të të gjithë forcave nacionalçlirimtare në Kosovë dhe në Metohi. Lufta e zhvilluar nga ushtria e nacionalçlirimtarëve Fadil Hoxha do të jetë garanci për popujt e Kosovës dhe të Metohisë për të mundur përvojën e tyre.

Për delegatët tjerë të ndërgjegjshëm që këto veprime nuk janë të plota dhe nuk mund të jenë lëvizje të mobilizimit të mbarë masave shqiptare në radhët e ushtrisë nacionalçlirimtare. Ka ende rrezik që masat shqiptare të Kosovës dhe të Metohisë të mobilizohen në krah të reaksionare dhe shoviniste të Ballit Kombëtar. Do të ishte e nevojshme që të krijohej një Shtab i veçantë për Kosovën dhe Metohinë, i cili të jetë drejtëpërdrejt nën komandën e Shtabit Madhor Shqiptar që mund ta largojë me këtë mënyrë rrezikun e shovinistëve të reaksionit. Veçse po të shtrohet në lufte një problem i ri mund të krijohet një pakenaqësi të konsiderueshme në raportet e bashkëpunimit të Kosovës dhe të Metohisë. Për këtë arsye është shumë e

nevojshme të diskutohen këto çështje me komandantin dhe me shefin e Shtabit Madhor jugosllav".¹⁹

Marrëveshja është nënshkruar nga S. Vukmanović Tempo dhe Enver Hoxha. Delegati i partisë komuniste greke, refuzoi ta nënshkruante. Sipas zërave të përhapura, ndryshe nga M. Popoviçi, këtë zgjidhje e kundërshtoi kategorikisht D. Mugosha. Ashtu siç parashihej, me reagimin që ndeshi, siç thuhej, nga partia komuniste serbe, marrëveshja e 20 qershorit 1943 nuk u miratua nga Shtabi Madhor i Jugosllavisë. Për të nuk u fol më as nga historiografia jugosllave, as nga historiografia shqiptare.

Në lidhje me themelimin e P.K.Sh.-së, M. Popoviçi ka dhënë njoftime të përmbledhura në raportin e parë që ai i drejtoi Komitetit Qëndror të P.K.J.-së, disa muaj më vonë, në pranverën e vitit 1942. Përmbajtjen e këtij raporti, tepër të rëndësishëm si burim historik, nuk e njohim. Kemi vetëm disa referime për të në trajtesën e historianit jugosllav Vladimir Dedier botuar në Beograd, më 1949²⁰. Veç kësaj, nga M. Popoviçi kemi letër përgjigjen e përmendur që ai i drejtoi Kominternit në tetor të vitit 1942. Shënime mbi themelimin e P.K.Sh.-së ka dhënë në formë kujtimesh dhe emisari tjetër jugosllav, Dushan Mugosha. Kujtimet e tij më të hershme ai i ka paraqitur në Komitetin Qëndror të P.K.J.-së, më 1947. Edhe për këto kemi referime të shkëputura nga vepra e përmendur e historianit jugosllav V. Dedier. Më vonë, D. Mugosha, në kujtimet e tij të botuara me titull "Në detyrë", më 1972, i ka kushtur themelimit të Partisë Komuniste Shqiptare një kapitull të shkurtër, rreth pesë faqesh, në të cilin jepen vetëm vlerësime, por jo njoftime mbi rrjedhën e punimeve²¹.

Themelimi i Partisë Komuniste Shqiptare është trajtuar më së njëjherë gjatë periudhës së regjimit komunist - në veprat partiake, në tekstet shkollore dhe në artikuj të ndryshëm, por të gjitha sa janë botuar brenda në Shqipëri deri në

¹⁹ Arkiv na Makedonij, Skopje NOB. Fondi Bug i Alb materiali 1941-1944. Kutia 34, dosja 27, nr. 2334. Nga teksti i origjinalit po japim këtu fragmentin kryesor në frengjisht "Dans le but de faciliter la mobilisation des albanais dans cette région, le Grand Etat Major de l'armée Nat Lib. en Jugoslavie a nommé Fadil Hoxha comme commandant en chef de toutes les forces nationale-liberatrices à Kossovo et Metohi. Les devoirs actuels nous imposent a ce qu'on popularise activement la lutte des albanais et des serbes en Kossovo et Metohi, lutte menée sous le commandement de Fadil Hoxha. La lutte menée par l'armée commande par Fadil Hoxha sera la garantie des peuples de Kosovo, Metohi a disposer d'eux memes. Tous les delegués sont conscient de ce que les mesures sont incompletes et ne pouront pas faire une mobilisation complète des masses dans les rangs de l'armée Nationale Liberatrice. Il y a encore le danger a ce que les masses de Kos.-Met, soient mobilisés par les chefs reactionnaires et chauvins. Il aurait été necessaire de créer in Etat Mayor a Kos.-Met. Qui soit directement sous le commandement du Grand Etat Mayor Albanais qu aurait pu avec succès faire disparaitre le danger de la raction".

²⁰ Në kemi shfrytëzuar perkthimin shqip: Vladimir Dedier. Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave (1948). Beograd 1949. Shih: Shtojcen, dok.nr.57, 66.

²¹ D. Mugosha. Na zadatku. Beograd, 1972, ff 31-35. Shih: Shtojcen, dok.nr.57, 66.

vitin 1990 janë, me ndonjë ndryshim të parëndësishëm, në sintoni me gjatësinë e vleve të shkrimeve panegjrike të Enver Hoxhës. P sh. në *Historinë e Partisë*, botuar nga Instituti i Studimeve marksiste-leniniste të Tiranës, permendet si anëtar i zgjedhur në Komitetin Qëndror vetëm emri i Enver Hoxhës. Thuhet se nuk u zgjedh asnjë sekretar, por lihet të kuptohet se drejtimi i partisë iu ngarkua Enver Hoxhës. Atë thuhet: "Për udhëheqjen e partisë u zgjodh Komiteti Qëndror i përkohshëm prej 7 vetesh. Për drejtimin e tij u ngarkua Enver Hoxha, ndonëse nuk u caklua asnjë sekretar".²³ gjë që as kjo nuk është e sakte.

Vetëm atë nga fundi i jetës së tij (1983), pra 42 vjet pasi Partia që themeluar, Enver Hoxha e pa të arsyeshme të jerpe emrat e anëtarëve të Komitetit Qëndror të Përkohshëm, që u zgjodhën në kohën e themelimit të P.K.Sh.-së dhe të pranonte heshturazi se nuk u zgjodh asnjë kryetar ose sekretar i Komitetit Qëndror të Përkohshëm. Në veprën e tij të fundit, kushtuar themelimit të Partisë, ai ka shkruar:

"Kështu, pasi u diskutua për këto çështje (mbi kriteret për anëtarët e Komitetit Qëndror - K.F.) dhe për karakteristikat që u paraqitën. Mbledhja zgjodhi një Komitet Qëndror të Përkohshëm prej 7 vetash. Ata qenë: Enver Hoxha, Qemal Stafa, Ramadan Çitaku, Koçi Xoxe, Tuk Jakova, Kristo Themelko dhe Gjin Marku. Për të siguruar unitetin, nuk pati zgjedhje për kryetar ose sekretar të Komitetit Qëndror".²⁴

Pati dhe ndonjë rast ku autorët e tyre ia kanë kaluar Enver Hoxhës për kontributin dhe për vlerat e tij si marksist leninist i shquar. Madje ndonjëri, siç është rasti i Ndreçi Plasarit, arriti të shkruante: "Më 8 nëntor, në orët e vona të natës, mbledhja e grupeve kryesore komuniste mori fund me sukses të plotë, duke vendosur shkrirjen e grupeve dhe krijimin e Partisë Komuniste të Shqipërisë dhe duke zgjedhur Komitetin Qëndror të Përkohshëm të saj. Shoku Enver Hoxha u zgjodh Sekretar i Përgjithshëm i Partisë".²⁴ Sikurse do të shihet, ky pohim nuk është aspak i vërtetë.

Perkundrazi, autorët e historisë së luftës nacionalçlirimtare (katër vëllimeshe), meri nder të cilët ishte dhe vetë Ndreçi Plasari, botuar një vit pas luftës me të E. Hoxhës "Kur lindi Partia", u treguan përsëri më të ngurtë se vet Enver Hoxha, mbasi permendin si anëtarë të Komitetit Qëndror, të zgjedhur nga Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së vetëm dy emra: Enver Hoxhën dhe Qemal Stafën. Shkurt, të gjitha punimet dhe tekstet e botuara në Shqipëri gjatë regjimit komunist nuk sjellin, në lidhje me themelimin e P.K.Sh.-së, as nga ana faktologjike, as nga ajo e re.

²³ "Historia e Partisë Komuniste të Shqipërisë", Botim i Komitetit të Studimeve Marksiste-Leniniste pranë F.Q.P.P., Tiranë, 1971, f. 71.
²⁴ Enver Hoxha, *Enver Hoxha: 1908-1985*, Botim i Komitetit të Studimeve Marksiste-Leniniste pranë F.Q.P.P., Tiranë, 1985, f. 102.

Varferia e tejskajshme dokumentare mbi themelimin e P.K.Sh.-së spikat edhe në trajtesat e botuara jashtë kufijve të Shqipërisë gjatë viteve të regjimit komunist. Këtë varfëri perpiqen ta përmbushin historianët serbë, duke u mbështetur në relacionet e dy emisarëve jugosllavë që morën pjesë në themelimin e P.K.Sh.-së. Por relacionet e tyre drejtuar që në vitet e luftës Komitetit Qëndror të P.K.J.-së, kanë mbetur deri sot të pabotuara. Si rrjedhim, ne jemi ende në vartësinë e interpretimeve të atyre historianëve jugosllavë që janë marrë me Shqipërinë, të cilët vlerësojnë tej masës nëpërmjet punës së dy emisarëve serbë rolin e P.K.J.-së në themelimin e P.K.Sh.-së. Pak a shumë këtë qëndrim kanë mbajtur dhe ato pak pena të politizuara me frymë antikomuniste të emigracionit politik shqiptar, të cilët e kanë trajtuar këtë çështje në shkrimet tepër të pakta që janë botuar prej tyre. Si shembull mund të përmendim këtu Stavro Skënderin, profesor në universitetin e Filadelfias, Sh.B.A. Vlerësimi negativ mund të kuptohet po të kemi parasysh se gjatë Luftës së Dytë Botërore ai ka qenë kryetar i "Ballit Kombëtar" për degën e Korçës dhe në mbarim të luftës, me fitoren e ushtrisë nacionalçlirimtare ai u detyrua të kalonte si emigrant politik jashtë atdheut. Në punimin e tij me titull "Shqipëria", botuar në anglisht, në New York, më 1956, ai shkruan se M. Popoviçi dhe D. Mugosha u dërguan në Shqipëri nga P.K.J.-ja për organizimin e P.K.Sh.-së dhe për zgjedhjen e anëtarëve të Komitetit Qëndror të saj. Pastaj shton se në fakt ata u bënë udhëheqës të vërtetë të saj.²⁵

Pothuajse në të njëjtat shina ka ecur dhe Abas Ermenji, i cili gjatë Luftës së Dytë Botërore ishte kryetari i "Ballit Kombëtar" për qarkun e Beratit dhe në fund të luftës kaloi në emigracion, në Francë. Ndonëse ai e konsideron P.K.Sh.-në një "fatkeqësi" historike për Shqipërinë, në punimin e tij të botuar shqip më 1968 duket qartë se ai nuk ishte në gjendje të thoshte veçse disa hamëndje gazetareske për themelimin e saj. Ai e justifikon paaftësinë e "Ballit Kombëtar" për të bërë për vete popullsinë në luftë kundër partizanëve shqiptarë, jo tek platforma politike thellësisht e gabuar balliste, por të cilën e bashkatdhetarëve të vet për t'u bindur më tepër udhërave të të burgjeve, me fyerje e rende kjo për kombin e vet. Shkurtimisht ai shkruan:

"Mbasi shqiptarët përgjithësisht i binden më shumë të buarit se sa mendimit të tyre, emisarët jugosllavë e kryen plotësisht misionin e tyre duke i bashkuar me njëri ndryshëm komunistë në një parti të vetme, më 8 nëntor 1941. Ata vetë (Mugosha dhe Dushanin) zgjodhën edhe antarët e komitetit qëndror me Enver Hoxhën si sekretar të përgjithshëm. Kuptohet vetvetiu se partia komuniste shqiptare ishte shumë më e vogël se partisë komuniste jugosllave dhe të deleguarit e Titos, Miladin Popovici, si organizator politik dhe Dushan Mugosha, si organizator ushtarak, morën

²⁵ Skënderi, Albani, New York 1956, f. 13.

me Enverin dhe komandantët e vertetë të partisë komuniste shqiptare dhe pa lartës.

Kritika më pak agresive për P.K.Sh.-në përmban punimi i T. Zavalanit, i cili dikur ishte sikurse është parë deri tani, një nga pionierët e parë bolshevikë shqiptarë. Sipas T. Zavalanit, Kominterni, duke parë se komunistët shqiptarë gundeshin midis tyre dhe për t'i krijuar telashe edhe në Shqipëri bllokut fashist, ngarkoi Josif Broz Titon "i cili urdheroi dy komunistë të stervitur në punë organizimi, D. Mugoshën dhe M. Popoviçin, për të prurë në tarrë bashkimi në mes të komunistëve shqiptarë. Ata kishin qenë arratisë meshkallas në Shqipëri mbas shkeljes së vendit të tyre nga gjermanët. Mesa dihet, ndën nxitjen e fortë të këtyne dy agentëve të Partisë Komuniste Jugosllave, u themelua tinëz diku në Tiranë Partia Komuniste Shqiptare".²⁷ Madje disa pohime të tij janë të pasakta. P.sh. nuk ekziston asnjë dokument që të vërtetojë se Kominterni ngarkoi P.K.J.-në që të merrej me organizimin e P.K.Sh.-së. Sikurse do të shihet, qenë vetë komunistët shqiptarë që kërkuan ndihmën e Kominternit. Veç kësaj, me themelimin e P.K.Sh.-së komunistët shqiptarë nuk kishin për synim t'i krijojnë "telashe" bllokut fashist në Shqipëri për interesa të tjerëve, por të luftonin për t'i kthyer atdheut pavarësinë e humbur.

Sic dihet, T. Zavalani nuk hynte në radhët e historianëve, të cilët kanë si kusht të domosdoshëm shfrytëzimin e burimeve dokumentare. Për fat të keq, në punimin e tij burimet dokumentare mungojnë. Ai ishte një publicist i shquar, nga më të talentuarit ndër kolegët e kohës së vet, por gjithsesi mbeti deri në fund një publicist, i cili, sikurse vihet re në mjaft vende të veprës së tij, mbështetet më tepër në njoftime "të dëgjua", sesa në fakte të dokumentuara. Ai ka vlerë kryesisht vetëm kur mbështetet në kujtimet e tij personale, por jo kur ka qenë jashtë ngjarjeve që ai trajton. Pavarësisht se në këtë çështje disa nga këto njoftime nuk janë të sakta, T. Zavalani pranon se dy emisarët jugosllavë nuk e themeluan, por ndihmuan në themelimin e P.K.Sh.-së.

Sikurse u tha, akuzat e emigracionit politik shqiptar në lidhje me themelimin e P.K.Sh.-së, janë në sintoni të plotë me vlerësimet e udhëheqësve titistë të P.K.J.-së, të cilët pas prishjes me 1948 së marrëdhënieve midis dy partive komuniste, shqiptare dhe jugosllave, rrjedhimisht dhe të marrëdhënieve shtetërore midis Shqipërisë dhe Jugosllavisë, dolën haptaz me tezen se P.K.Sh.-në e ka themeluar P.K.J.-ja. Këtë tezë, të cilën e mbrojtë me këmbëngulje një nga figurat më të spikatura të P.K.J.-së, Svetozar

... Burimet dokumentare dhe dëshmitë memorialistike .....

Vukmanović Tempo, e kundërshtoi me trimeri historiani Ali Hadri në disa artikuj të botuar më 1970 në Prishtinë dhe në menyre të veçante, në monografi të tij "Lëvizja nacionalçlirimtare në Kosovë", botuar më 1971. Arsyet në fakt për të cilat këto dy parti, që udhëheqin lëvizje me përmasa kaq të mëdha si ajo që udhëhoqi P.K.Sh.-ja, janë frut, para së gjithash (kryesori sic thotë ai, i faktorit të brendshëm, kurse rrethanat e jashtme janë faktor ndihmes. Mendimi i Svetozar Vukmanoviçit, shkruan A. Hadri se "delegatët e P.K.J.-së, M. Popoviç dhe D. Mugosha, janë themelues të P.K.Sh.-së", nuk mbështetet as me të vërtetën historike, as nuk përkon me botkuptimin marksist-leninist mbi kushtet konkrete historike dhe faktorët që ndikojnë në formimin e lëvizjes dhe partisë komuniste".²⁸

Por jo të gjithë udhëheqësit e Partisë Komuniste Jugosllave të kohës së luftës pajtohen me pikëpamjen e Svetozar Vukmanoviç - Tempos. Një kolegu i tij, madje i një niveli politik më të lartë se ai, një nga sekretarët e Komitetit Qëndror të P.K.J.-së, Milovan Gjilas, ka deklaruar më vonë:

"E di se historiografia jugosllave më vonë e ka shtrembëruar rolin e Mila Hadri dhe Dushanit, por si i përket angazhimit të tyre në Shqipëri. Vënim se tepër propaganda jugosllave pas vitit 1948 kur thote se Jugosllavia e ka formuar Partinë Komuniste të Shqipërisë. Kjo nuk është e vërtetë".

Në të vërtetë jashtë Shqipërisë pati dhe zëra që folën me një gjuhë pak a shumë objektive për themelimin e P.K.Sh.-së. Mund të sjellim si shembull profesorin shqiptar të universitetit të Western Illinois-it në Sh.B.A., Nikolla Panon. Është e vërtetë, - shkruan ai, - se duhej të vinte Lufta e Dytë Botërore, pushtimi i huaj dhe ndihma jugosllave - që të formohej Partia Komuniste Shqiptare, por vlen të vihet në dukje se ky objektiv, pra themelimi i P.K.Sh.-së, nuk do të ishte realizuar pa ekzistencën e lëvizjes komuniste vendase të vogël, por aktive.³⁰

Roli i vërtetë, qoftë i Enver Hoxhës, qoftë i emisarëve jugosllavë në themelimin e P.K.Sh.-së, do të shihet më tej, në vendin e duhur. Hë për hë mund të thuhet se mania e Enver Hoxhës për të dalë si protagonist kryesor i ngjarjes që tronditi si një tërmet politik historinë e Shqipërisë gjatë Luftës së Dytë Botërore, e përsërisim, mania e tij e pengoi për gati gjysëm shekulli historiografinë shqiptare, jo vetëm ta pasqyronte, ta ndriçonte, ta analizonte me baza dokumentare themelimin e P.K.Sh.-së, por la pa botuar edhe vetë fondin dokumentar të historisë së P.K.Sh.-së, në disa raste duke tshëbur edhe akte tepër të rëndësishme të saj. E njëjta gjë mund të thuhet dhe për

²⁷ T. Zavalani, *Historia e Shqipërisë*, Vendi, p. 26. Shënimi i kësaj vërejtjeje është i Shqipërisë e Rome. Tip di Lauro, 1972, p. 27.

²⁸ T. Zavalani, *Historia e Shqipërisë*, p. 26. Shënimi i kësaj vërejtjeje është i Shqipërisë e Rome. Tip di Lauro, 1972, p. 27.

²⁹ Ali Hadri, *Lëvizja nacionalçlirimtare në Kosovë (1941-1945)*, Prishtinë, 1971, p. 10.

³⁰ Zeri Prishtine, nr. 1389, 9 shkurt 1991, f. 10.

³¹ N. Pano, *The people's Republic of Albania*, Prishtinë 1981, p. 10.

Partia Komuniste Jugosllave, e cila e pushtuar nga mania e kundërt, për ta përhapur P.K.Sh.-në si pjellë të P.K.J.-së, i mbajti në kasaforta materialet e vlerësimit dhe jo në themelimin e saj. Në historiografinë titiste ndeshim aty-ku informata citate të shkëputura nga relacionet e M. Popoviçit dhe D. Matkoviçit mbi themelimin të P.K.Sh.-së drejtuar K.Q. të P.K.J.-së, por vetë relacionet deri sot kanë mbetur të pabotuara.

Pas vitit 1990 filloi ajo që mund të quhej periudha e shpërthimit të milleteve. Në faqet e shtypit dhe në botime të veçanta kanë dalë jo vlerësime të pabotuara, por gjykime krejtësisht të kundërta mbi themelimin e P.K.Sh.-së. Në shumicën e rasteve janë shkrime të botuara pa mbështetje dokumentare dhe të frymëzuara nga pasione politike. Në shumicën e rasteve në këto libra të tjerë e vjeter të P.K.Sh.-ja nuk ishte pjellë e lëvizjes komuniste shqiptare, por frut i veprës së dy emisarëve serbë, pra si një degë e P.K.J.-së në fuqinë shqiptare. Madje akuzat po shkojnë dhe më tej. Sipas autorëve të tyre P.K.J.-ja nuk është përgjegjëse vetëm për luftën nacionalçlirimtare, të cilën patë drejtë ata e quajnë luftë civile, por edhe për diktaturën komuniste që u vendos në Shqipëri pas Luftës së Dytë Botërore, interpretim ky që bie në kundërshtim me faktin se pas vitit 1948 P.K.Sh.-ja i preu plotësisht marrëdhëniet me P.K.J.-në, madje hyri në armiqësi të thellë me të. Dobësia themelore e këtyre shkrimeve nuk qëndron te akuzat që i drejtohen P.K.Sh.-së, por te mungesa e argumentimeve dhe analiza historike me baza dokumentare – kështu lloj e domosdoshme për çdo trajtesë shkencore historike.

Megjithatë ka historianë, të cilët megjithë varfërinë e burimeve dokumentare kanë mundur të japin vlerësime objektive duke u mbështetur te lojti historik për të mos thënë te logjika historike e ngjarjeve. Dihet se ngjarjet e mëdha historike, siç janë luftërat patriotike dhe revolucionet çlirimtare, nuk mund të organizohen dhe të përfundojnë me sukses nga dy agjente të huaja të pajohur nga opinioni publik, nëse kjo luftë ose ky revolucion nuk përputhet me nevojat dhe aspiratat e masave që e mbështesin politikalisht, sidomos kur ka me mjerësi vete që japin edhe jetën si dëshmorë të atdheut në luftën e lirisë. Nuk mund të kete kurre kaq dëshmorë që të japin jetën për interesat e një fuqe të huaj. Në këtë logjikë historike është mbështetur historiani Bernard H. Fisher në veprën e vet "Albania at War 1939-1945", botuar në anglisht më 1978 dhe përkthyer shqip në vitin 2000¹.

Duket thënë mënyrë se ndryshe nga shumica e kapitujve të punimit, të pajtura me të dhëna dhe vlerësime në përgjithësi objektive, në kapitullin kushtuar kësaj teme ai nuk ka gjetë asnjë material të ri burimor historik. Ai e ka ndërtuar këtë kapitull me njoftime në përgjithësi të njohura. Megjithatë punimi përmban vlerësime dhe gjykime interesante mbi themelimin e P.K.Sh.-së, të cilat në veçitrim të parë duket se janë objektive, por sikurse do të

shihet në vendin e duhur, kanë nevojë për saktësime dhe plotësime. Në këtë punim B. Fisheri është shprehur i bindur se komunistët shqiptarë në mbretërinë Zogërisë dhe në periudhën e diktaturës komuniste në Shqipëri të cilat në fillim të viteve 1940-1950 ishin të pabotuara, ishin të njohura dhe të njohura. Ai pohon se "lufta dhe ngjarjet e saj ishin të njohura të njohura nga britanikët". Më tej: "Komunizmi që u zhvillua në kushte të tilla ishte natyrisht i ndryshëm dhe i pabotueshëm nga ai i cili u zhvillua në Shqipëri". Ai pohon se të gjurmshëm historinë e lëvizjes komuniste në Shqipëri nuk është aspak punë e lehtë. Vështirësinë ai e shpjegon me faktin se historianët shqiptarë të të dyja partive e kanë përzgjedhur materialin burimor sipas pikëpamjeve të tyre. Madje në historinë e themelimit të P.K.Sh.-së, më shumë se për historinë e themelimit kanë ngjallur debat marrëdhëniet e P.K.Sh.-së me P.K.J.-në.

Pra, sipas vërejtjes që ai bën me të drejtë, historianet e të dy kraheve janë gozhdur më tepër pas rolit të dy partive, sesa në vet historinë e themelimit të P.K.Sh.-së. Interesimin e Kominternit për krijimin e P.K.Sh.-së B. Fisher e shpreh që në vitet 20 Shqipëria ishte i izoluar dhe P.K.J.-ve në duarje atë që nuk ishte parti komuniste. Ai e shpjegon interesimin e P.K.J.-së për lëvizjen komuniste në Shqipëri me vështirësitë që ajo haste për krijimin e celulave komuniste në Kosovë. B. Fisher pohon se "për të tërhiqte atje shqiptarët, P.K.J.-ja në kongresin e saj të V-të, mbajtur në vitin 1940, kishte ripohuar vendimin e saj të vitit 1937 për ndërtimin e partisë së vetvendosjes komuniste në Kosovë". Por, shënimi i tij mbi partinë P.K.J. nuk pati sukses. Pra, shpreh atë "pari të krijimi i P.K.Sh.-së".²

Në këtë pikë Fisher ka nevojë për ndërhyrje. Është e vërtetë se Partia Komuniste Jugosllave në përpjekjet e saj politike dhe organizative për të krijuar baza në Kosovë, kishte pësuar një dështim të plotë. Shqiptarët e Kosovës mbanin qëndrim të ftohtë ndaj çdo ere që frynte nga Beogradi. Por në asnjë mënyrë nuk mund të pranohet se për të depërtuar në Kosovë, P.K.J.-ja zgjodhi rrugën e tranzitit përmes Shqipërisë. B. Fisher duket të jetë i bindur më gjerësisht historinë e lëvizjes së majtë në Shqipëri, e cila nuk ishte pasive, por pavarësisht se e dobët, ishte mjaft aktive. Madje midis organizatave komuniste shqiptare kishte dhe rryma që aspironin bashkimin me Shqipërinë të trojeve etnike shqiptare që ndodheshin jashtë kufijve të saj. Pra nuk ishte vetëm P.K.J.-ja që përpiqej ta "shfrytëzonte" terroren komunist shqiptar për politikën e saj në Kosovë, por edhe vetë organizatat komuniste shqiptare të Shqipërisë, të cilat kishin interes ta "shfrytëzonin" terroren komunist shqiptar kosovar për t'u lidhur ideologjikisht me Kominternin. Në vlerësosh elementin shqiptar si një faktor pasiv si një burim të përdorimit për

¹ Bernard H. Fisher, Albania at War 1939-1945, Princeton, New Jersey, 1978.

² Ibidem, fq. 100.

³ Ibidem, fq. 100, 101, 102, 103, 104, 105.

modeleve të mjeshtreve të huaj, është një gabim i madh. Në përgjithësi të shumica e historianëve të huaj që kanë shkruar për Shqipërinë.

Shqipëria ka lënë pa dashur shteg për të nxjerrë një konkluzion të saktë. Në fakt, në vitin 1937 të këtij kapitulli ai citon një vlerësim të D. Mugoshës, në të cilin ky "farkëtar" i themelimit të P.K.Sh.-së, prapë dohet nga historianët titistë, ka shkruar:

"...a ishte e përçarë dhe pa bashkerënditje veprimesh. Është e vërtetë se në fillim të luftës, kur P.K.Sh.-së iu bashkëpunua, ajo kishte një ideologji të përcaktuar dhe një program të qartë. Por, në të vërtetë, ajo ishte e përbërë nga grupe të ndryshme, të cilat kishin interesa të ndryshme dhe që kishin qenë të bashkuara vetëm për një qëllim të përbashkët: lufta kundër okupacionit italian. Në të vërtetë, ajo ishte një bashkim i forcave të ndryshme, të cilat kishin qenë të bashkuara vetëm për një qëllim të përbashkët: lufta kundër okupacionit italian."

Është e drejtë se dy emisarët jugosllavë, M. Popoviçi dhe D. Mugoshë, kanë qenë të dërguar me nismën e P.K.Sh.-së, por me kërkesën e tyre të shpallur të drejtë, me përkrahjen e grupeve të tjera të P.K.Sh.-së, për të bërë bashkimin e forcave të ndryshme, të cilat kishin qenë të bashkuara vetëm për një qëllim të përbashkët: lufta kundër okupacionit italian. Por, në të vërtetë, ajo ishte e përbërë nga grupe të ndryshme, të cilat kishin interesa të ndryshme dhe që kishin qenë të bashkuara vetëm për një qëllim të përbashkët: lufta kundër okupacionit italian. Në të vërtetë, ajo ishte një bashkim i forcave të ndryshme, të cilat kishin qenë të bashkuara vetëm për një qëllim të përbashkët: lufta kundër okupacionit italian."

Në fakt, historia e Shqipërisë ka lënë pa dashur shteg për të nxjerrë një konkluzion të saktë. Në fakt, në vitin 1937 të këtij kapitulli ai citon një vlerësim të D. Mugoshës, në të cilin ky "farkëtar" i themelimit të P.K.Sh.-së, prapë dohet nga historianët titistë, ka shkruar:

"...a ishte e përçarë dhe pa bashkerënditje veprimesh. Është e vërtetë se në fillim të luftës, kur P.K.Sh.-së iu bashkëpunua, ajo kishte një ideologji të përcaktuar dhe një program të qartë. Por, në të vërtetë, ajo ishte e përbërë nga grupe të ndryshme, të cilat kishin interesa të ndryshme dhe që kishin qenë të bashkuara vetëm për një qëllim të përbashkët: lufta kundër okupacionit italian. Në të vërtetë, ajo ishte një bashkim i forcave të ndryshme, të cilat kishin qenë të bashkuara vetëm për një qëllim të përbashkët: lufta kundër okupacionit italian."

KREU XV

LËVIZJA E MAJTË PAS OKUPACIONIT FASHIST

Pushtimi ushtarak italian dhe vendosja e regjimit fashist në Shqipëri krijuan brenda dhe jashtë vendit, një kontekst të ri të forcave politike shqiptare, të ndryshëm nga ai që ekzistonte gjatë marrëdhënies së Tani vija ndarëse në radhët e opinionit politik shqiptar nuk ishte në di para 7 prillit - çështja e regjimit të brendshëm në Shqipëri, por e kësaj pavarësie së Shqiperisë. Për kolaboracionistët fashistë Shqipëria vazhdohej të ishte "e pavarur", kurse për patriotet demokratë, duke përfshirë dhe komunistët, ajo e kishte humbur pavarësinë kombëtare. Me pak fjalë, vija ndarëse ishte se kush që pro dhe kush që kundër okupacionit fashist. Forcat e djathta antizogiste, të cilat në Shqipëri dikur ishin të rrethuara në "Organizata e Fshehtë", kurse në emigracion kryesisht në "Bashkimin Kombëtar", tani qenë thellësisht të hallakatura. As "Organizata e Fshehtë", as "Bashkimi Kombëtar" nuk ekzistonin më. Një pjesë e mirë e krerëve dhe anëtarëve të tyre tani ishin pajtuar me okupacionin italian dhe kishin kaluar në radhët e kolaboracionistëve të qeverisë kuinslinge fashiste, të kryesuar nga Shefqet Verlaci. Pjesa tjetër e të djathtëve, përfshirë dhe disa simpatizantë zogistë, tani vegjetonin të çoroditur në pritje të zhvillimit të ngjarjeve ose të sinjaleve që mund të vinin kush e di se kur dhe nga kush e di se kush. Megjithatë nuk munguan intelektuale me pikepamje të djathta, të cilët të trymëzuar nga ndjenjat patriotike, iu kundërvunë individualisht okupacionit fashist italian, madje disa prej tyre u internuan në ishujt e Italisë. Shkurt, më 1939, trushti për një levizje antifashiste me prirje të djathta ishte i begatshëm, por një organizatë patriotike revolucionare e djathtë, në kuptimin e mirëfilltë të fjalës, mungonte.

Krejt ndryshe ndodhi me forcat e majta. Asnjëra nga organizatat komuniste nuk pranoi, për vetë formimin e tyre ideologjik antifashist të bashkëpunonte me okupacionin e huaj. Më tej radhët e tyre u shtuan jo vetëm nga simpatia që tërhoqën me qëndrimin e tyre luftarak në luftë të prillit kundër okupacionit të huaj, por edhe nga "lirimi" prej burgjeve komunistëve të dënuar më 1935 dhe më 1939 nga gjyqet zogiste.

Siç dihet, më 6 prill 1939 në çastin kur u shthur ademi trita dhe të tjerë zogiste, u hapën burgjet dhe kampet e internimit. Me atë rast u arritën

ne i burgu i Gjirokastrës komunistët e dënuar në gusht 1935 për pjesëmarrjen
e tyre në lëvizjen e Frontit komunist të dënuar në Tiranë në shkurt 1939 të
përqendruar në kampin e Breshkës, si dhe të mjetet që mbaheshin të
nënmani në Gramsh, Krutë, Porto Palermo.

Grupi i komunisteve të burgosur i fuqori organizatat ku ata merreshin përse. Megjithatë vetëm këto organizata e mblen rrezet e anetareve dhe simpatizantëve të tyre - Grupi Komunist i Kërçes, Grupi Komunist i Shkodrës, Grupi Komunist i të Rrëzës dhe Grupi Komunist i Zjarrit. Këto grupe e bënë qendër rrudhur.

Gr. K. i Tiranës pas burgimit me 1935 të kryetarit Hasan Reçi dhe të anëtarëve të vet me aktive nuk e kishte marrë dot veten. Veç kësaj, kryetari i grupit Hasan Reçi pasi u arratis me 6 prill nga burgu i Gjirokastrës, nga frika se mund të arrestohet nga policia tashiste u largua nga Shqipëria dhe u vendos në Jugosllavi, atje ku kishte gjetur strehim me pare shoku i tij i ngushtë Mustafa Gamishi. Gjate mungesës së tij, Gr. K. të Tiranës, tashme të rradhuar, e drejtohte Xhevdet Doda. Madje për paatësi drejtimi, jo pak anëtarë kishin kaluar kush me Gr. e Shkodrës, kush me Gr. e të Rrumbës dhe jo pak me Gr. e Përroit.

Fate e K. i Oncereve pas largimit me 1937-1938 te disa nga anetareve qe shkakton vullnetare ne luten e Spanjes dhe te vrasjes atje te kryetarit te vet. Asim Vokshiti ishte tkurrur, madje me 1939 anetaret e paket te tij qe ruanin pikëpamjet e tyre te majta ishin afruar me grupet e tjera.

Gr. K. i Kacoves sikurse ishte thene ishte integruar tashme ne Grupin e Kerces. Edhe Grupi Komunist i lidhur me Niko Noxin dhe Aristidh Qendron per njej te mbijetonte, por tashme, i kthyer ne nje grup kritizeresh, mezi qendronte ne kembë.

Pakësimi i numrit të grupeve komuniste e lehtësonte punën për shkrimin e tyre në një parti të vetme komuniste. Veç kësaj, vuajtja bashkërisht e denimit në të njëjtin burg ose në kamp të komunisteve të grupeve rivale, mendohej se e kishte bërë butur frymën "armiqësore" ndaj njëri-tjetrit. Procesin e shkrirjes së tyre në një organizatë të vetme e lehtësonte në parim faktori tepër i rëndësishëm i parimit fashist të Shqipërisë, pushtim i cili shtronte si detyrë për shtet dhe të ngutshme, luftën për çlirimin e atdheut nga zgjedha e huaj. Porballë kësaj synimi madhor, divergjencat partiake të mëparshme parimisht nuk duhej të çonin më përpara. Kjo për arsye se për ta qëndronte gjithnjë në munguesi e Kominternit për të kapërcyer, në interes të lëvizjes antifashiste, divergjencat midis qendrave dhe çdo organizate komuniste ose jekomuniste antifashiste. Por brejtet e grupeve komuniste shqiptare nuk degjeronin nga ai vesh. Ata vazhdonin të luftonin brenda llojit. Madje luftën kundër "vëllezërve" komuniste e shpeshuan me tone më të ashpra se luftën kundër "vëllezërve" gjermanë.

Në këtë acarim të luftës së brendshme ideologjike midis komuniste ndikoi me qëndrimin e vet kontraktuar dhe i bashkuar me borjeze antifashiste, nga ana tjetër Kominterni e shprehte krahun e tij kundër disidentëve të etikuar si "trockiste" dhe kërkoi të vendosur. Nën fletë optikë Lazar Fundo u shfaq si vazhduan të shiheshia me shprehjen e Kominternit dhe për shkak të shqiptar të 7 prillit si një ditë e Kominternit në skutat e Shqipërisë. Në mënyrë të veçantë Kominterni e detyroi sulmeve të veta kundër Lazar Fundos i cili pati qendër partizanat nga Kominterni si "dezertor" ishte marrëdhëni me kryeqendrën okupacionit të 7 prillit. Ai duhet sikurse shkruan E. Hoxha - por emigrant ekonomik dhe as si një emigrant politik i thyer, por një antizogist dhe antifeudal e sidomos si komunist. Së bashkë me ato e ndërtoi nga pas dhe etiketimi që i kishte dhënë Kominterni për shkak të qëndrimit të tij kundër diktaturës së proletarietit dhe "terrorit stalinist". Per qëndrimin që mbajti G. K. i Kongresit të I Fundos ka dhene shpjegime E. Hoxha ne veprimet e "Kullin di Partia". Sipas kësaj te tij, E. Hoxha etiketimit "trockist" i shtonte edhe etiketimin e "dekadent" që ai perdorte kundër çdo militanti të mjaftë që nuk pajtohej me përkrahjen e tij - "agjent" i fashizmit dhe i fuqive imperialiste. Sipas E. Hoxhas, Fundo u kthye ne Shqipëri si "trockist" por duke u vetquatur komunist per te bere "punen e fashizmit e te aventurave te luara imperialiste". E Hoxha ka shkruar tekstualisht:

"Historinë e këtij tradhtari të Internacionales së Trete Komuniste, të këtij armiku të lëvizjes sonë komuniste e të P.K. të Shqipërisë ne e njohim mirë dhe qysh me rrethim ishëm ndeshur me të. Ai e tradhtoi Kominternin, u bë një renegat, një tradhtar i rrezikshëm. Them i rrezikshëm, sepse ishte shumë dinak, i zgjuar e me aftësi të njeri i penës dhe i gojës... intelektual trockist i fshehtë. Kur u zbuluan aktivitetet e pikëpamjet e tij trockiste, Zai Fundo ndodhej jashtë Bashkimit Sovjetik dhe u shpëtoi nga spastrimet kundër trockistëve, buharinistëve e tradhtarëve të tjerë. Tani ishte vënë në shërbim të kushedi se të ç'shtelev imperialiste dhe sabotimet dhe luftën kundër Bashkimit Sovjetik".²

Me sa dihet, as Kominterni, as komunistët shqiptarë për shkak të Enver Hoxhës, nuk kanë sjellë dëshmira bindëse që të argumentojnë kështu që të jenë trockizëm. Përkundrazi, po të mbështetemi në shkrimet e tij, shqiptarët frëngjisht të botuara që nga viti 1934 e ketej kurrë nuk i kanë shprehur të dalëngadalë nga Kominterni, do të bindemi se ai kishte për qëllim të kësaj që të

1. Flexibility Adaptability Change Development Progress

A. Hoxby

perulthe e ka dhene Tajari Zavalani, ish anetar i Grupit Komunist Shqiptar ne Bashkimi Sovjetik, i riatdheluar ne Shqiperi ne fillim te vitit 1933, i internuar nga administrata zogiste per simpatite e tij komuniste dhe me 1939 shume i afert me Gr. K. te Tiranës, kurse pas okupacionit të 7 prillit u arratis nga Shqiperia dhe kaloi perkohesisht ne Paris dhe perfundimisht ne London. Si mokes i lëvizjes komuniste shqiptare ai shkruan ne veprën e vet te permendur te botuar ne Londër me 1966:

Durimi vert 1942 komunisti nuk kishin ekzistue ne Shqipni si një fuqi politike e organizuar (eshte fjala per te parti komuniste te organizuar - K.F.). Ne qytetet kryesore si Tiranë, Vlorë, Korçë, ishin formue grupe te vegjel theoristesh me anetare te krahut ne mes te mesuesve, studenteve, nepunesve dhe oficerëve te vegjel. Ata sheshan ne mes te tyne se si me zbatue doktrinën marksiste-leniniste ne kushtet konkrete te Shqipnis. Proletariati ne kuptimin e vertete te fjales nuk kishte ne Shqipni dhe ata pak komuniste qi ndodheshin ne vendin tone nuk kishin asnjë me krye ndonji organizim ne mes te grupeve te vegjel puntorësh, si per shembull ne pushtet e vojugurit te Kuçovës (gjë që nuk është e vertete - K.F.). Komunistet e stervitun, qi ishin kthye nga Rusia ose nga Europa perendimore ne krah te Mbretit Zog ose mbas 7 prillit, kishin predikue bindjen absolute dhe te vore ndaj politikës se Bashkimit Sovjetik mbas interpretimit qi jepte Kominterni".⁵

Për sa i perket luftës së armatosur kundër okupatorit të huaj, asnjë organizatë komuniste ashtu si dhe asnjë rrymë djathtiste nuk e shtronte, në ato periudhe shtetërore të ditës, për arsye se blloku fashist nuk e kishte filluar Luftën e Dytë Botërore. Si rrjedhim, perspektiva për fitoren e kryengritjes së armatosur ishte tepër e zymtë. Kuptohet se kur Lufta e Dytë Botërore ende nuk kishte filluar, vullnetet për luftë të armatosur, kundër okupatorit brenda ne Shqipëri ishin te tipitua. Opinioni publik në përgjithësi, i djathtë dhe i majte pa dallim, qendronte ne pritmeri te zhvillimit të ngjarjeve ndërkombetare, te cilat në pranverës dhe verës së vitit 1939 vërtiteshin rreth bindimeve diplomatike që kishin ndërmarrë dy fuqitë perendimore, Anglia dhe Franca me ana anë dhe Bashkimi Sovjetik nga ana tjetër, për te lidhur ne aliance per me luftë te perbashkët kundër Gjermanisë hitleriane, ne ane do te sulmonte Poloninë. Ndersa gjithë opinioni antifashist priste ne përdorim ne krahun e alances antifashiste, në Shqipëri shkaktoi si lufta e fitore dhe trondite lajmi se me 23 gusht 1939 Bashkimi Sovjetik ne bashkë me Gjermaninë hitleriane ne pakt "mossulmimi" midis tyre. Komunistet shqiptare u tronditën ne si për hecypja që u krijua ne fillim se me 23 gusht 1939 Bashkimi Sovjetik kishte kaluar ne kampin fashist kundër Gjermanisë perendimore. Me tej ndodhen i majte shqiptar, si p.sh. Omer Nishani, i cili drejtoi lëvizjen e çlirimit "Liri Kombetare", i riatdheluar pas

⁵ Tajari Zavalani, "Krahjet e mia", Tiranë, 1966, fq. 101.

⁶ Ibid., fq. 101.

..... Levizja e majte pas okupacionit fashist

okupacionit të 7 prillit, botoi në gazetën fashiste "Tomorri", Tiranë, një shkrim me të cilën vinte në dukje përfitimet që kishte Shqiperia nga blloku fashist dhe padiste fuqitë perendimore per synime imperialiste dhe niste se te Luftes se Dytë Botërore. Shume shpejt, Omer Nishani e korr goj te kalimin e tij politik me pjesemarrjen e tij te vendosur që nga fillimi deri ne fund, ne luftën antifashiste nacionalçlirimtare. Por pati edhe komuniste te cilet u revoltuan kunder kthese se Stalinit ne krah te Gjermanisë hitleriane, kthese te cilën e cilësuan si një lojë diplomatike "borgjeze" të padenjë për një "kështjellë" të socializmit, siç vazhdonte të cilësohej në atë kohë Bashkimi Sovjetik.

Dhjetë ditë më vonë nga nënshkrimi i paktit të "mossulmimit" filloi Lufta e Dytë Botërore. Siç dihet luftën e filloi Gjermania hitleriane, e cila sulmoi më 1 shtator Poloninë, kurse ne solidaritet me kete te fundit Anglia dhe Franca më 3 shtator 1939 i shpallën luftë Gjermanisë. Italia fashiste qëndroi perkohesisht "asnjanëse", qëndrim i cili nuk ishte në favor të shpërthimit të luftës së armatosur nacionalçlirimtare në Shqipëri. Edhe Bashkimi Sovjetik qëndroi "asnjanës". Madje kur rezistenca polake u thye, Moska në marrëveshje me Gjermaninë hitleriane i shkëputi Polonisë krahinat e saj lindore, me pretekst se i takonin Bjellorusisë. Pastaj ajo aneksoi tre shtetet e vogla baltike (Letoninë, Lituaninë, Estoninë) dhe sulmoi pa ndonjë shkak Finlandën, luftë të cilën, për shkak të rezistencës finlandeze, nuk e vazhdoi deri në fund. Komunistët shqiptarë, pavarësisht se u tronditën nga afrimi i Bashkimit Sovjetik me Gjermaninë hitleriane, nuk qendruan duarkryq. Tre muaj pasi filloi Lufta e Dytë Botërore tri grupet komuniste shqiptare (Grupi i Korçës, Grupi i Shkodrës, Grupi i te Rinjve), lidhen per te parën herë një marrëveshje "bashkëpunimi" midis tyre dhe formuan ne Komitet te perbashkët per drejtimin e veprimtarise se tyre kunder okupatorit fashist. Me këtë marrëveshje, ndonëse formale, ato dhanë bashkërisht sinjalin e qëndrimit të tyre antifashist, sinjal i cili ishte si një paralajmërim për luftën nacionalçlirimtare. Si rast për këtë sinjal shërbeu përvjetori i shpalljes së pavarësisë kombëtare. Më 28 Nëntor 1939 të tre grupet komuniste, me përjashtim të atij të Zjarrit, organizuan ne Tiranë, ne Shkodër dhe ne Korçë, manifestime patriotike. Përmasat me te medha manifestimi i mori ne Tiranë. Manifestimi filloi te Kulla e Sahatit ne forme kortezi, ne fillim paqesor, drejt varrit të Naim Frashërit, ne ate kohe ne oborrin e kryeshoqites bektashiane (ne fund te rruges "Ali Demi"). Por gjate kthimit, ne sheshin "Skenderbej", manifestimi u shndërrua ne një demonstratë te hapur politike kunder okupacionit fashist, ne favor te pavaresise kombetare te atdheut.

Më tej rrjedha e ngjarjeve ndërkombëtare dihet. Gjermania hitleriane nënshtroi njëri pas tjetrit një varg shtetesh perendimore (Francën, Belgjikën, Holandën, Danimarkën, Norvegjinë). Italia fashiste hyri ne Luftën e Dytë

Beterore krahas Gjermanisë hitleriane me 10 qershor 1940. Me hyrjen e saj në luftë, në Shqipëri, u krijuan rrethanat politike të domosdoshme për shndërrimin e lëvizjes politike në luftë të armatosur nacionalçlirimtare. Por forcat patriotike, qotshin të djathta, qotshin të majta, nuk ndërmorën veprime të armatosura, mbasi përveçse ishin të paorganizuara, i konsideruan ato përsëri të parakohshme. Megjithatë tri grupet kryesore komuniste – i Korçës, i Shkodrës dhe i të Rripës, pas aleancës që lidhën në nëntorin e kaluar, aleancë që nuk vazhdoi gjatë, në pranverë 1940, bënë një përpjekje të re për t'u bashkuar. Në baze të marrëveshjes që u arrit midis krerëve të tyre u vendos që të ndërprisnin grindjet midis tyre dhe të ndërmermën disa aksione të përbashkëta kundër okupatorit fashist italian dhe kundër qeverisë kolaboracioniste shqiptare. Aksionet do ishin vetëm të natyrës politike. Duke folur për këtë afim, Koço Tashko ka raportuar në Mbledhjen Themeluese të P.K.Sh.-së, në nëntor 1941.

“Mbas ndamjes së Komitetit Qëndror, riorganizuem punën tonë këtu në Tiranë me ato shoqe që kishim rekrutuem dhe nuk kishim dorzue. Por nuk munguem të bashkëpunonim. Në këtë kohë tashmë donte të merrte me të mirë rritje. Nderhyme në kampet e formueme në Durrës dhe në Ibbë. Në Durrës me ane të shoqeve mesuesat për gjuhën shqipe dhe kundër mesimeve fashiste. Kjo muer ngjyren e një demonstrate. Ate kishte shkue Verlaci (Shelqet Verlaci, kryeministri kolaboracionist – K.F.). Fashistët e kishin ngratë Verlacin mbi supe, kurse shoket britshin parullat tona. Në këtë mënyrë u ba dallimi midis fashistash dhe antifashistash. Në Ibbë nuk u ba gjë sepse shoket tanë atë ishin të pakët, mbasi shoket e Korçës kishin dhanë gabimisht parullën për të mos marrë pjesë në atë kamp. Ketu nuk u ba gjë edhe pse shoket e grupit të Zefit (Males – K.F.) humben në bisedime. Në këtë kohë u ba një greve në fabrikën “Stamles”. Shoket e Anastasit (Lules – K.F.) nderhyne në këtë mes për të dhënë ndihmë, herë me anën e shokëve tanë, herë direkt. Kjo bahej për të fituar supremacinë. Tue parashikuem hymjen e Italisë në luftë kundër Greqisë, botuam në baletin tanë shpjeguem, se cili duhej të ishte qëndrimi ynë kundrejt luftës. Filluam në propagandë kundër regjistrimit të vullnetarëve në milicinë (fashiste – K.F.). U dalim për aktivitet Azis Çami, i cili u mundue të ndërhynte edhe në djalërinë. Ai ia doli të mobilizonte edhe një dy shokë të grupit të Zefit”.⁶

Pas kësaj periudhe të shkurtër bashkëpunimi, krerët e grupeve rifilluan përsëri grindjet e vjetra. Megjithatë pavarësisht nga prishja e aleancave që lidhnin midis tyre grupet komuniste, vetë marrëveshjet që kryheshin herë pas here për veprime të përbashkëta, tregojnë se po afrohej gjithnjë e më tepër dita e shkrirjes së tyre në një parti të vetme komuniste.

⁶ Koço Tashko, “P. K. Sh. 1941-1942”, fq. 27-28. Ky pjesë është regjistruar në raportin e zyrës së punëve të përgjithshme të Komitetit Qendror të P.K.Sh. të datës 11 qershor 1942. Aty thuhet se është nxjerre nga punimi i Komitetit Qendror të P.K.Sh. të datës 11 qershor 1942. Ky është raporti i zyrës së policisë referatim të Komitetit Qendror të P.K.Sh. të datës 11 qershor 1941. Shih Shtojcën nr. 64.

Në vjeshtë situata u ndërlikua më tej. Më 28 tetor 1940 Italia fashiste i shpalli luftë Greqisë për të realizuar synimet e saj imperialiste në Ballkan. Në solidaritet me Romën, qeveria kuinslinge e Shefqet Vërlacit atë ditë i shpalli luftë Greqisë pasi mori premtimin se me fitoren e luftës nga Italia fashiste, Shqipëria do të aneksonte krahinen e Çamerisë.

Lufta italo-greke e vështirësoi edhe më tepër afrimin e dy rrethimeve antifashiste. Të djathtet në këto rrethana as që mund të mendonin për një luftë kundër okupatorit fashist mbasi, sipas tyre, kjo luftë mund të favorizonte fitoren e Greqisë, të cilën ata nuk e shikonin me simpati për shkak të pretendimeve shoviniste të Athinës. Madje për hir të bashkimit të Çamerisë me Shqipërinë, ata heshturazi e shihnin me sy të mirë fitoren e Romës. Për më tepër, disa prej tyre, pa qene kolaboracionistë, u treguan të gatshëm të luftonin kundër ushtrive greke, vetëm për të çliruar Çamërinë.

Të majtët e dëshironin disfatën e ushtrive italiane në frontin grek por nga ana tjetër mbanin rezerva, gjithashtu për motive kombëtare, ndaj fitores së armëve greke. Organizatat komuniste vendosen të mbanin qëndrim asnjës, pra të mos luftonin me armë as kundër ushtrive greke, as kundër ushtrive italiane. Për këtë qëllim ata u bënë thirrje simpatizanteve të tyre që të refuzonin rekrutimin ushtarak që shpalli qeveria e Tiranës. Dy batalionet me ushtarë shqiptarë (“Tomori” dhe “Taraboshi”), që u derguan në front, njëri me komandant majorin Spiro Mojsiun me priqe të majta, refuzuan të merrnin pjesë në luftime në favor të ushtrive italiane kundër ushtrive greke. Për pasojë të dy batalionet u shpërngulën nga fronti dhe u internuan në një kamp pranë Shijakut.

Siç dihet, fushata ushtarake italiane kundrejt Greqisë, dështoi. Ushtritë italiane u thyen keq në front. Në ndjekje të tyre, ushtritë greke pushtuan viset jugore të Shqipërisë (Korçën më 22 nëntor, Gjirokastrën më 2 dhjetor 1940). Për të shpëtuar ushtrinë italiane nga turpi i dështimit të plotë, Gjermania hitleriane ndërhyri në prill 1941 duke pushtuar jo vetëm Greqinë, por edhe Jugosllavinë.

Ministri i Jashtëm i Gjermanisë hitleriane, J. von Ribbentrop dhe ministri i Jashtëm i Italisë fashiste konti G. Ciano, vendosën në Vjenë, më 21 prill 1941, shpërbërjen e Jugosllavisë. Mbi germadhat e saj do të rimëkembesh shteti serb me kufij të ngushtë. Krahas saj do të formohej shteti kroat. Po ashtu dhe Mali i Zi. Maqedonia në pjesën më të madhe do të aneksohej nga Bullgaria. Përveç Bullgarisë do të përfitonin territore edhe fqinj të tjerë: Rumania, Hungaria, Italia. Qeveria italiane kërkoi të merreshin parasysh edhe kërkesat e qeverisë kolaboracioniste të Tiranës për aneksimin e viseve shqiptare të Jugosllavisë. Gjermania nuk i përmbushi të gjitha kërkesat shqiptare. Në Vjenë u vendos që t'i jepej Shqipërisë jo krejt Kosova por pjesa më e madhe e saj, mbasi Mitrovicën me rrethinat e saj të pasura me

vazhdonte heroikisht rezistencën kundër furisë naziste – rezistenca e armatosur jo vetëm në Shqipëri, por në mbare viset e pushtuara, ishte ende e përgjumur. Në keto rrethana, hyrja e Bashkimit Sovjetik në luftë krahas Britanisë së Madhe, u duk për organizatat komuniste si një dritë që shfaqet në fund të tunelit. Me hyrjen e Bashkimit Sovjetik në luftë si një shtet i madh dhe si aleat i Britanisë së Madhe, u rritën natyrshëm shpresat e fitores mbi turme naziste. Si rrjedhim, u rritën edhe për shqiptarët shpresat për afrimin e diteve të lirisë. Disa ditë pasi filloi lufta, J. Stalini iu drejtua popujve të shtypur të Evropës që në aleancë me Bashkimin Sovjetik, me Britaninë e Madhe dhe me njeri-tjetrin, të rrembenin armët dhe të fillonin luftën partizane për të çliruar vendet e tyre nga zgjedha nazifashiste. Udhëheqësi sovjetik i ftohte popujt e Evropës që ta shihnin luftën e Bashkimit Sovjetik si një luftë çlirimtare për mbare njerëzimin. Jo thirrjet e Stalinit në vetvete, por fakti i hyrjes së Bashkimit Sovjetik në përlëshje me ushtritë hitleriane, u prit jo vetëm nga komunistet shqiptarë, por edhe nga disa forca demokratike jo të majta të Shqipërisë, si rasti i pritur për të filluar luftën e armatosur patriotike edhe në atdheun e tyre.

Ngjarja e dytë, Karta e Atlantikut, e kristalizoi edhe më tepër perspektivën e së ardhmes së Shqipërisë. Siç dihet, kryeministri britanik Churchill dhe presidenti i Shteteve të Bashkuara F. D. Roosvelt, ndonëse Sh.B.A.-ja nuk kishte hyrë ende në luftë, shpallën bashkërisht platformën e tyre politike dhe ideologjike për pagën që do të vendosej pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore. Parimet themelore të platformës së tyre u renditën në deklaratën e tyre të përbashkët që ata nënshkruan më 14 gusht 1941 në anijen Potomac të ankoruar pranë ishullit të Terranovës në oqeanin Atlantik. Deklarata përmbante tetë parime të politikës së tyre ndërkombëtare. Dy prej tyre kishin interes të veçantë për shqiptarët. Njëri kishte të bënte me parimin e shprehur në pikën e dytë ku thuhej se, dy aleatët e mëdhenj perëndimorë nuk dëshironin ndryshime territoriale, as nga të tjerët, nëse keto ndryshime kufijsh nuk do të pranoheshin lirisht nga popujt e interesuar. Tjetri kishte lidhje me parimin e shprehur në pikën e tretë ku të dyja palët zotoheshin se do të respektonin vullnetin e popujve për vetvendosjen e fatit të tyre, autonominë, të cilën ende nuk e gëzonin. Kjo do të thoshte se dy fuqitë e mëdha perëndimore nuk njihnin as pushtimin e Shqipërisë nga Italia fashiste, në prill 1939, as copëtimin e Jugosllavisë që kishin kryer fuqitë e bllokut fashist, në prill 1941. Si rrjedhim, fuqitë e koalicionit anglo-amerikan nuk e njihnin as përfshirjen e viseve shqiptare të Kosovës dhe të Maqedonisë brenda kufijve politikë të Shqipërisë së pushtuar, që fuqitë e Boshtit kishin vendosur në kohën e copetimit të Jugosllavisë. Sipas Kartës së Atlantikut, pasi Shqipëria të çlirohej nga zgjedha fashiste, forma e regjimit do të vendosej nga vete populli shqiptar me anën e votimit të përgjithshëm dhe se fati i

viseve shqiptare që ndodheshin jashtë kufijve të vitit 1913 do të vendosej gjithashtu nga vete shqiptarët e këtyre viseve nepermjet votes së përgjithshme. Me një fjale për të përfituar nga dy parimet e Kartës së Atlantikut, shqiptarët e të gjitha viseve etnike duhej të angazhoheshin në luftën totale kundër bllokut fashist. Ky angazhim ishte i domosdoshëm edhe për faktin se qeveria kolaboracioniste e Shefqet Verlacit i kishte shpallur luftë Greqisë më 28 tetor 1940. Në parim, një pjesë e mirë e qarqeve patriotike shqiptare, komuniste dhe jokomuniste, ishin dakort me këtë llogjikë politike. Pritej vetëm që të dilte menjehere në skenë forca politike shqiptare, e cila të merrte përsipër ta drejtonte Shqipërinë në rrugën që tashme historia po e tregonte qartë. Dy ishin në teori keto forca politike. Njera, rreshtimi i faktoreve politikë të djathtë, tjetra rreshtimi i faktoreve politike të majtë. Në vjeshtën e vitit 1941 kur historia i ftoi shqiptarët të zgjoheshin – faktorët politikë të djathtë, megjithë pasurinë e madhe të mendjeve politike të ndritura dhe megjithë traditat e pasura që kishin nga e kaluara, vazhduan të qëndronin ende të përgjumura, duke u justifikuar se nuk kishte ardhur ende koha. Përkundrazi, faktorët politikë të majtë, edhe pse të përçarë në disa grupe rivale dhe ndonëse pa tradita të njohura në luftën nacionale, u treguan më të shkathta: lanë me të shpejtë mënjanë divergjencat e tyre parimore dhe formuan një organizatë të vetme, e cila ua rrëmbeu nga duart forcave nacionaliste flamurin e luftës patriotike, duke e shpalosur atë flamur me emrin e luftës antifashiste nacionalçlirimtare. Këtu pikërisht duhen kërkuar rrënjët e dramës që pësuan gjatë Luftës së Dytë Botërore faktorët politikë të djathta shqiptarë.

KREU XVI

ORGANIZATAT KOMUNISTE NË PRAGUN E THEMELIMIT TË P.K.SH-së

Sikurse u tha, deri në agresionin e Gjermanisë hitleriane kundër Bashkimit Sovjetik, organizatat komuniste shqiptare ishin treguar të pavendosura, ndoshta nga mungesa e perspektives së fitores, për të kaluar nga agjitacioni propagandistik në rezistencën e armatosur kundër okupatorit fashist italian. Megjithatë disa shkëndija të rezistencës së armatosur antifashiste ishin ndezur jashtë qyteteve, por asnjëra prej tyre nuk drejtohej nga komuniste. Dy nga kapedanet e tyre kryesorë, të cilët u bënë shume shpejt të njohur në opinionin publik shqiptar ishin Myslym Peza, në rrethin e Tiranës dhe Abaz Kupi, në rrethin e Matit, i pari i rrymës antizogiste, i dyti i rreshtimit zogist. Që të dy sapo ishin kthyer nga Jugosllavia ku kishin jetuar si emigrante, Myslym Peza që nga viti 1928, Abaz Kupi, që nga prilli 1939. Që të dy ishin riatdhesuar pasi kishin marrë nxitje dhe porosi nga përfaqësuesi britanik në Beograd, O. Hill — Myslym Peza nëpërmjet Mustafa Gjinishit, kurse Abaz Kupi me rekomandimin e vet Zogut, (në atë kohë në Londër) për të organizuar në Shqipëri, çeta të armatosura kundër okupatorit fashist italian. Kishte dhe dy çeta të tjera që vepronin njëra në Lumë, nën kujdesin e Mubarrem Bajraktarit, tjetra në Diber, nën kryesinë e Haxhi Lleshit me tendencë antizogiste, edhe këta të sapokthyer nga emigracioni në Jugosllavi. Kishte dhe berthama të tjera rezistence, por tepër të thërmuara, pa lidhje me njëra-tjetrën. Prej tyre vetëm çeta e Myslym Pezës ishte deri diku e lidhur, nëpërmjet Mustafa Gjinishit, me Grupin Komunist të Tiranës. Formacionet e tjera luftarake ishin pothuajse të gjitha me prirje të djathta.

Hyrja e Bashkimit Sovjetik më 22 qershor 1941 në luftë kundër bllokut fashist krahas Britanisë së Madhe, i shkundi deri diku nga plogështia që kishin treguar deri atëherë komunistët në Shqipëri në lidhje me organizimin e luftës së armatosur kundër okupatorit italian. Tani u bë më tepër imperative se më parë fillimi i luftës së armatosur në bazë të një platforme të qartë dhe produktive. Piketat për hartimin e platformës politike i kishin dhënë krerët e të dy aleateve të mëdhenj antifashiste që ndodheshin në luftë kundër Gjermanisë hitleriane, J. V. Stalini dhe W. Churchilli, të cilët kishin në mbrojtje hapin e mbledhjes së fuqive të Amerikës. Dy ishin, sikurse u tha,

në këtë kohë në Shqipëri rreshtimet politike që mund të hartonin këtë platformë — ose një organizatë prestigjioze e djathtë, ose një organizatë e vetme e majtë. Por të djathtët i kishte ngërthyer copëzimi nga përçarja më parë në kolaboracionistë dhe antifashistë, kurse tani pas bashkimit me Kosovën, nga përparësia e çështjes "etnike" ndaj çështjes së pavarësisë. Rreshtimi i vetëm që qëndronte konsequent me platformën e paraokupacionit ishte ai i zogistëve, të cilët kërkonin të rivendosnin monarkinë e permbytur. Por tani për shkak të plogështisë që tregonte mbreti Zog në emigracion dhe të çoroditjes së tyre organizative ata e ndjenin veten, më tepër se më parë, të izoluar në malësitë e Matit dhe të Krujës.

Edhe të majtët, megjithëse qëndronin në të njëjtën llogore antifashiste, vazhdonin të ishin, sikurse u tha, të përçarë. Krerët e grupeve vazhdonin të mos e zgjidhnin çështjen e formimit të një partie të vetme, ngase nuk pranonin të hiqnin dorë as nga pikëpamjet e tyre të gabuara, as nga interesat e tyre subjektive. Nismat që kishte marrë disa herë Koço Tashko "në emër" të Kominternit për shkrimin, ose të paktën për afrimin e grupeve, kishin dështuar.

Ndryshe nga sa është thënë vazhdimisht, Koço Tashko nuk ishte kryetari i Grupit Komunist të Korçës. Formalisht ai përpiqej të ruante pozën e të dërguarit të Kominternit që kishte patur më 1937. Për hir të kësaj poze dhe për t'u treguar "asnjeanës", ai nuk kishte pranuar të cilësohej zyrtarisht si kryetar i Grupit Komunist të Korçës. Formalisht kryetari i Grupit Komunist të Korçës vazhdonte të ishte Miha Lako, kurse Koço Tashko ishte vendosur në Tiranë në pranverën e vitit 1940 me disa shokë të Grupit të Korçës. Këtu ai vepronte me një "kartvizitë" të dyfishtë, njërën si degë e Grupit të Korçës në Tiranë, tjetrën si përfaqësi e Kominternit në Shqipëri. Edhe pse fijet e drejtimit të vërtetë të Gr. K. të Korçës i mbante në dorë Koço Tashko, ai vazhdonte të pretendonte se qëndronte përmbi gjithë grupet komuniste. Këtë pozë të K. Tashkos si përfaqësues të Kominternit vazhdonin ta kundërshtonin grupet e tjera komuniste. Në fakt, ai nuk kishte ditur të mbante paanësinë në zgjidhjen e divergjencave teorike dhe taktike të grupeve. Veç kësaj, ai nënçmohej për nivelin e tij të cekët të njohurive mbi marksizmin. Në të vërtetë K. Tashko nuk ka lënë asnjë shkrim problemor dhe ca më pak studim mbi çështjet shqiptare të trajtuara nga këndvështrimi marksist. Sadoqë pretendonte se kishte kryer dy ose tre universitete, tregohej tepër inferior kur hynte në debat me mbrojtësit e kulturuar të grupeve të tjera, si p.sh. me Zef Malën, Qemal Stafën ose Anastas Lulën, për të mos thënë me Lazar Fundon, autor, sikurse është përmendur, i mjaft shkrimeve mbi problemet politike, ekonomike, shoqërore shqiptare, të trajtuara nga vështrimi marksist. Si një dogmatik stalinist ai shqetësohej më tepër për luftën kundër "disidentëve" të marksizmit edhe pse ata zhvillonin, me aq sa mundnin,

nje veprimtari antifashiste. Me këmbënguljen e vet dogmatike, K. Tashko e kishte thelluar dhe me tej hendekun midis Gr. K. të Korçës dhe dy grupeve të tjera rivale – Gr. K. të Shkodrës dhe Gr. K. të Rinjve, të cilët një vit më parë (1940) ishin bashkuar, ndonëse perkohësisht, për të koordinuar veprimtarinë e tyre revolucionare antifashiste. Megjithatë pas këtij bashkimi të dy organizatat do t'i mbanin të veçuara celulat e tyre dhe bashkepunimi do të kryhej vetëm me anën e komiteteve drejtuese të përbashkëta, K. Tashko e cilesoi si një aleancë të stilit social-demokratik dhe jo bashkim bolshevik-stalinist, me të cilin ai nenkuptonte shkrirjen e grupeve në një parti të vetme pa gjurmë të organizatave të vjetra.

Qendrim dogmatik ai mbajti dhe ndaj Gr. K. të Tiranës. Pas riatdhesimit të Hasan Reçit dhe Mustafa Gjinishit nga Jugosllavia, Grupi i Tiranës filloi të riorganizohej. Por tashmë riorganizimi u krye mbi baza të reja politike dhe ideologjike. As Hasan Reçi, as Mustafa Gjinishi, as militantët e tjerë nuk ishin më si më parë “bolshevikë”, të gatshëm për të organizuar revolucionin socialist. Ata tani vahiseshin më tepër nga platforma social-demokrate. Gjithnjë si të majtë, ata iu përkushtuan krijimit të një fronti luftarak antifashist në të cilin të terhiqnin sa më tepër forca demokratike, pavaresisht nëse ishin të majta apo të djathta. Madje ata llogaritnin të terhiqnin, si forca me peshë vendimtare, në këtë front shtresat e ashtuquajtura nga M. Gjinishi “centriste”, mbasi lufta nacionalçlirimtare, sipas pohimit të H. Reçit, nuk ishte luftë klasore, por luftë patriotike. Me bindje se zbatonte drejt platformën e Kominternit për një luftë totale kundër bllokut fashist, ai vuri në plan të parë të grupit të tij, mobilizimin e gjithë forcave patriotike të vendit, siç filloi të thuhej në atë kohë “pa dallim feje, krahine dhe ideje” për të rifituar pavarësinë e humbur të atdheut. As H. Reçi, as M. Gjinishi, nuk qene dakort me fenomenin që vuri në Jugosllavi – organizimin e formacioneve luftarake “proletare” për të vendosur diktaturën e proletariatit sapo të largohej okupatori i huaj. Gjithnjë sipas tyre, boshtin kurrizor të frontit nacionalçlirimtar duhej ta perbenin shtresat e mesme, pra pronarët e mesëm të fshatit dhe të qytetit. Kjo për arsye se ata si pronarë qenë të interesuar (sipas pohimit të K. Marksit dhe të F. Engelsit në “Manifestin komunist”, 1848), me tepër se shtresat e proletarizuara që nuk kanë pronë, të luftojnë për atdheun. Veç kësaj, ata nuk qenë aspak dakord që komunistët si organizatore të luftes nacionalçlirimtare, të popullarizonin kryesisht miqësinë me Bashkimin Sovjetik, sepse aleatë për shqiptarët ishte dhe Britania e Madhe. Me këto pikepamje ata arritën të krijonin shumë shpejt një bazë të konsiderueshme njerezore kryesisht në Tiranë, me anëtarë të zhveshur nga ideologjia komuniste, por të gatshëm për të ndihmuar pa kursim luftën nacionalçlirimtare. Me këtë orientim, grupi i tyre “komunist” krijoi epërsi ndaj grupeve të tjera komuniste dogmatike, mbasi ishte grupi i parë i majtë

që krijoi çeten e armatosur (çetën e Myslym Pezës) – pika më e rëndësishme e programit politik që shtrohej në atë kohë nga levizja antifashiste. Në të vërtetë Grupi i Tiranës, nuk e krijoi, por e lëshoi në qarkullim M. Gjinishi çeten e armatosur të Myslym Pezës. Ndërkohë që grupi i Tiranës, i bashkuar me grupet e tjera (Gr. K. të Shkodrës, Gr. K. të Rinjve, Gr. K. të Korçës, Gr. K. të Fierit) “Komunist” të Tiranës, K. Tashko nuk pranoi afrimin me të, madje e bindi Gr. K. të Korçës, që ta komandonte M. Gjinishi në grupin e “Special Service” të Britanisë së Madhe, i rekrutuar në Beograd nga majori anglez O Hill.

Në këto rrethana, as të majtët, nëse do të vazhdonin të ishin të përcarë, nuk do të ishin në gjendje të përpunonin platformën e luftës antifashiste, e cila të tërhiqte nën flamurin e saj edhe vullnetin e mbarë forcave patriotike të vendit, të majta dhe të djathta. Megjithatë përballë të djathtëve, thellësisht të çorganizuar, ata kishin përparësi në dy elemente kryesore të domosdoshëm për t’u vënë në krye të frontit antifashist: vijën e tyre të palëkundur antifashiste dhe rrjetin e tyre organizativ të shtrirë, qoftë edhe të përcarë, në mbarë viset shqiptare. Është pikërisht në këto rrethana kur shfaqet në sferën politike shqiptare faktori komunist jugosllav.

Të tri grupet kryesore komuniste, ai i Shkodrës, i Korçës dhe i të Rinjve, veçan nga njëri-tjetri, kërkonin nga Kominterni ndihmën e tij për të kapërcyer situatën e pakëndshme të lëvizjes komuniste në Shqipëri. Nuk qe pra Kominterni që iu drejtua komunistëve shqiptarë, por e kundërta. Për të siguruar këtë ndihmë K. Tashko ndërmori një udhëtim në Itali, gjoja për të kaluar muajin e “mjaltit” pas martesës, kurse në të vërtetë për të hyre në lidhje me Kominternin nëpërmjet Partisë Komuniste Italiane. Por ai nuk mundi t’i kapërcente vështirësitë e krijuara nga konspiracioni tepër i thellë në të cilën ndodhej Partia Komuniste Italiane, për shkak të terrorit fashist. Nga ana e vet, Gr. K. i të Rinjve arriti të krijonte lidhje me një komunist italian i cili shërbente në prapavijën e ushtrisë italiane në Shqipëri. Por nga Italia erdhi përgjigjja, përveçse me vonesë, se Kominterni në rrethanat e krijuara nga lufta e kishte të vështirë të ngarkonte një përfaqësues për të zgjidhur mosmarrëveshjet midis grupeve komuniste shqiptare. Një farë suksesi pati Gr. K. i Shkodrës i cili iu drejtua për ndihmë Partisë Komuniste Jugosllave, nëpërmjet Fadil Hoxhës në Prizren. Përgjigjja erdhi shumë shpejt.

Për Partinë Komuniste Jugosllave njeriu më i përgatitur për të kryer këtë detyrë, ishte Miladin Popoviçi (lindur më 1910). Pas misionit që kishte kryer dy vjet më parë (1939) në Shkodër, ai ishte ngarkuar nga I. Brosi të krijonte një grup komunist në Shqipëri. Në këtë grup qe të merrej edhe më pas me lëvizjen komuniste në Shqipëri. Në këtë grup nga detyra që atij i qe ngarkuar për të raportuar mbi gjendjen e komunistëve në Shqipëri në Konferencën e V-të të P.K.I.-së të vitit 1940 në Beograd, ai ne rrethana klandestine. Për fat të keq ne nuk e njohim raportin

e tregimide as në nga historianët jugosllavë nuk jep njëftime, qoftë edhe të
kësaj nën përmbajtjen e tij. Pas fillimit të luftës gjermano-sovjetike ai u
arrestua për shkak të udhëtimit nga Peja për në Mal të Zi nga administrata fashiste
në Kosovë, së bashku me vëllain e vet më të madh, Mikailo Popović
(mësues gjinnazi) dhe me një komunist tjetër malazez, Kristo Filipović
(arrestuar më 1917). Pas arrestimit ata qenë dërguar (pa u gjykuar) në internim
në një kamp të ngjitur në Peqin ku vuanin dënimin rreth 20 komunistë
serbë e malazezë. Në marrëse të tij komiteti krahinor për Kosovë e Metohi
i përfaqësoi kërkesës së Gr. K. të Shkodrës duke dërguar në Shqipëri Dushan
Mikolajev, sekretarin organizativ të tij.

Dashan Mugosha arriti në gusht 1941 në Tiranë ku tashmë e kishte shpërngulur qendrën e vet Gr. K. i Shkodrës. Këtu ai qëndroi rreth dhjetë ditë. U prit me nderim nga krerët e Gr. të Shkodrës. Krerët e dy grupeve të tjerë (Gr. K. i Korçës dhe Gr. K. i të Rinjve) zhvilluan takime me të, por nuk pranuan që emisari jugosllav të drejtonte Mbledhjen për themelimin e partisë. Koço Tashko me krerët e Gr. K. të Korçës e konsideruan D. Mugoshën si një funksionar provincial partie që nuk kishte staturen e një delegati të Kominternit, e cilësuan si një komunist pa mandat përfaqësimi, e lëshën me të njëjtin pa "leter-kredenciale" të Kominternit, të paktën në nivelin e mandat përfaqësimit që kishte patur vetë K. Tashko më 1937. Edhe krerët e Gr. të të Rinjve nuk pranuan që ai të drejtonte mbledhjen e grupeve, mbasi nuk kishin të bindur se emisari jugosllav vinte aty si i dërguari i Kominternit, por me leter që me nga pesë anëtarët e kryesisë të Gr. të të Rinjve, ishin bashkuar të cilët e njihnin emisarin malazez si një nationalist serb. Përpjekjet qëndroren D. Mugosha për të kapërcyer këtë mungesë besimi, të cilën ai e konsideroi si tërësi personale, nuk patën sukses. Megjithatë krerët e dy grupeve e lënë deri në një farë mënyre, derën e hapur, mbasi i premtuan se do të siguronin me rrugë të tjera për të ardhur në Shqipëri një emisar të miratimit të Kominternit. Dushani nuk u largua duarthatë. Ai i bindi, të paktën krerët e Gr. K. të Shkodrës të përvetësonin platformën e porositur nga Kominterni në zhvillimin e luftës nacionalçlirimtare në vendet e pushtuara nga blloku nazifashist Gr. K. i Shkodrës e miratoi këtë platformë. Më pas ai përçatiti dhe përhapri një trakt me në thelb këtë përmbajtje:

[illegible]

vendi i vet dhe po lufton trimenisht për lirinë e tij. Në Serbi, në Maqedoni, në Greqi, në Çekosllovaki, në Poloni e në gjithë vendet e tjera populli ka formuar çeta partizanesh që po shkatërrojnë thelbin e jetës së fashizmit. Popujt e herë: Gjermanët, italianët, Rumunët, Bullgarët, Francëzët, me të tjerët, janë të anikun fashist. Fitoret e Ushtrisë së Kuqe, veprimet e popujve të Evropës e kanë tërë anikun në këllap për një kohë të shkurtë dhe tashmë popujt shpirtërore e çlirim të onë nga skllaveri, atëherë të kësaj lloji. Në këto masavëllës të kaluar të lavdishme. Gjysherit t'one, gjatë shekujsh, e kanë rruet me armë në dorë nderit t'one kombëtar. Zani i dëshmorevet që dëshmojnë për luftat e tyre të mëdha për këtë të kaluar. Në nuk duhet të rruet me dorë tashmë. Në këtë luftë çlirimtare edhe në duhet të bajmë detyrën t'one, si popull e si komb, po të duam që një ditë të kemi të drejtë me qenë të pavarun. Në duhet të çkatërrojmë çdo gjë që ia ndihmon luftën fashizmit. Të hedhim në erë depot me municione e me lëndë të tjera luftarake, të çkatërrojmë urat që shërbejnë për kalimin e ushtrivët fashiste. Të mos shkojmë as mos të lemë që të shkojnë vullnetarët për të shtypë levizjet e atyne popujvet që luftojnë për t'u çliruem nga zgjedha fashiste. T'u sjellim çdo lehtësi ushtarvet italiane që nuk duan të luftojnë për fashizmin. Të jemi gati të rrokim armët për të perzene shtypësin nga vendi i jonë... Prandaj: Partia Komuniste Shqiptare, pararoja luftarake e besnike e popullit shqiptar, fton të gjithë nacionalistët e ndershëm, të gjithë demokratët e liridashës, të gjithë popullin shqiptar, të bashkohen me të për frontin e përbashkët kundër fashizmit, për Shqipërinë e lirë dhe popullorë. Të gjithë pra, të bashkuem, me besim në fitoren, të fillojmë luftën kundër fashizmit barbar. Rroftë fronti i përbashkët kombëtar i popullit shqiptar. Rroftë vëllazërimi i popujvet liridashës. Rroftë Bashkimi i Republikave Socialiste Sovjetike, pararojë e popujvet të shtypun. Patija Komuniste Shqiptare".¹

Aty nga fundi i gushtit D. Mugosha u largua nga Tirana, duke premtuar se do t'i ndihmonte të takoheshin me Komitetin Krahinor të P.K.J.-së për Kosovë e Metohi, madje edhe me Komitetin Qëndror të P.K.J.-së.

Fill pasi u largua D. Mugosha krerët e Gr. të të Rinjve nisën punën e tij në Kosovë dy nga shoket e tyre, Flam Nimanin dhe Jusuf Kambon të cilët hyjnë në kontakt, nepermjet kanaleve që nuk i dijnë, me Komitetin Qendror të P.K.J.-së. Ata morën përgjigje se mori me i përshtatshëm për të luajtur rolin e përfaqësuesit të Kominternit ishte Miladin Popoviçi kandidat i Komitetit Qendror të P.K.J.-së. i cili ndodhej i internuar në kampin e përqendrimit në Peqin. Për këtë qëllim ata duhej ta çlironin me aksion nga kampi i Peqinit, së bashku me Kristo Filipoviçin, të cilin të dytin duhej ta përcillnin për në Mal të Zi. Ndërkohë një delegacion prej tre vetesh që përfaqësonin tri grupet komuniste: Koço Tashko (Gr. K. i Kosovës), Fadil Hoxha (Gr. K. i Shkodrës) dhe Xhevdet Doda (Gr. K. i të Rinjve), u nisën për në Kosovë. Me anën e D. Mugoshes shkuan në fshatin Vitomiricë të Peesku kishte selinë e vet Komiteti Krahinor i P.K.J.-së për Kosovë e Metohi.

Takimi u bë më 11 tetor 1941. Bisedimet zgjatën dy ditë, sipas V. Dedierit përafshisht 18 orë. Në këtë mbledhje Komitetin Krahinor të P.K.Sh.-e për Kosovë e Metohi e përfaqësonin Pavël Jovanoviçi, Ali Shukriu dhe Dushan Mugosha. Duke parë pranimin e D. Mugoshës në përfaqësimin jugosllav, K. Tashko e nisi bisedën duke kërkuar ndjesë për mosbesimin që kishte treguar ndaj tij në Tiranë, një mosbesim i imponuar nga rregullat e rrepta të punës konspirative. Vazhdimi i mbledhjeve për dy ditë dhe për 18 orë, nëse kjo është e vërtetë, flet për debate të zjarrta që aty duhen të jenë zhvilluar. Për fat të keq, zhvillimin e këtyre bisedimeve nuk e njohim, mbasi askush nuk ka dhënë njoftime për to. Nga një letër e mëvonshme e M. Popoviçit del se K. Tashko deklaroi në Vitomiricë se do të ishte në përfitim të Partisë Komuniste Shqiptare që do të formohej, përjashtimi nga anëtarësia në Komitetin Qëndror të krerëve të tri grupeve komuniste, të cilët sipas tij ishin përgjegjës të përçarjes dhe të grindjeve midis grupeve, si rrjedhim mbi ta linte përjashtuesia edhe për vonesën e formimit të P.K.Sh.-se. Është thënë gjithashtu se me këtë propozim K. Tashko kërkonte të mos përjashtohej nga anëtarësia në Komitetin Qëndror sepse, sipas pikëpamjes së tij, ai nuk ishte kryetar i asnjërit grup, por përfaqësues i Kominternit.

Kështu u zgjidh problemi tepër i diskutueshëm dhe tepër i mprehtë i pjesëmarrjes së përfaqësuesit të Kominternit në themelimin e P.K.Sh.-së. Por caktimi i emisarit të Kominternit, i cili do të luante rolin e moderatorit në mbledhjet e përfaqësuesve të grupeve komuniste, ishte vetëm hapi i parë. Vendimtare do të ishte siç është e natyrshme, vullneti ose gadishmëria e vetë krerëve të grupeve, jo për t'u bashkuar siç kishte ndodhur në disa raste tjeri atëherë, por për t'u shkrirë në një organizatë të vetme partiake, me një platformë të vetme ideologjike, me një program të vetëm politik dhe me një strukturë të vetme organizative.

Gjithëherë për formimin e P.K.Sh.-së tashmë e kishin përqafuar brenda të tri grupeve komuniste, bashkë me ta edhe ata të Gr. K. të Tiranës. Përundrazi Ereret e Gr. K. të Zjarrit kundërshtuan. Përveçse vazhdonin të rregullnin lënbe se ata perfaqesonin prej kohësh P.K.Sh.-në, e kishin theksuar dhe me një pozicionim të tyre oportunist ndaj regjimit të okupacionit. Grupi i Zjarrit argumentonte se keshtjella fashiste nuk mund të merrej me lufta pa u luftarak nga jashtë, por duke e shtene në dorë nga brenda. Kjo strategji, sipas tyre lerkonte qe Grupi i Zjarrit të hiqte dorë nga lufta revolucionare e hapet, e cila do t'i ekspozonte perballë policisë dhe ne të merrnin koha antaret e tij duhej te perpiqeshin te zinin kyçe te rendesishem ne administraten sheterore kolaboracioniste. Me kete strategji oportuniste Grupi i Zjarrit e perzillte veten per marrjen e vet-ne themelimit e P.K.Sh.-së.

Gratifikimi dhe Rimbursimi shpesh shkaktojnë shqetësim të kundershtorëve nëse për

Organizatat komuniste ne prapun e themelimit te P.K Sh. se

themelimin e P.K. Sh. të. Akuzat e padrejtë. Këtë e dëshmon fakti se
sapo dy shokët e Gr. K. të të Rinjve u kthyer në shtëpi, u pritën nga
e tri grup, e cila derdhej në krahun e tyre. Njëri prej tyre, i cili për
Gjinishi organizuan aksionin e çlirimit të Miladin Popoviçit, i cili ishte
Peqini. M. Gjiniçi me bashkëpunuesit e tjerë M. Gjiniçi, i cili ishte
energjik, i shkëlqet. Ai qe patitur në të njëjtë për këto veprime.
Peqina- are njëhite me tërësinë e detyrës kryesore. Njëri prej tyre
M. Gjiniçi u ndihmua nga M. Gjiniçi, i cili ishte i njohur me
dispozicion të aksionit veten e vet dhe veprimet e tij të përcaktuara
dhjetediteshit të trete të tetorit, por e kështu bënë për M. Gjiniçi
vend në afërsi të rrugës automobiliste, M. Gjiniçi me shotrë Ismail
Petrelën morën me makinën e tyre M. Popoviçin, vëllain e tij, Mikailo
Popoviçin dhe militantin Kristo Filip. Kështu morën dhe shokët e tjerë
Prej tyre, Miladin qendroi në kryq për të kaluar dy të tjerë për
nepermjet Shkodrës për në Mal të Zi. Nga dëshmitarët e kësaj
këtij aksioni, Sadik Premte, ka shkruar në kujtimet e veta:

“Anastas Lula merr inisiativën dhe flet me Mustafa Gjinishin për të organizuar arratisjen e Miladinit me dy shokë të tjerë jugosllavë. Gjinishi ishte komunist i pavarur dhe partizan i bashkimit të tre grupeve. Siç shifet, është inisiativa e Anastasit me Gjinishin dhe e drejtuesve të grupeve të Shkodrës e të Rinjve, të cilët dhanë gjithshka patën në xhep për angazhimin e një veture që do të shërbente për arratisjen e shokëve në fjalë dhe aspak inisiativa e Grupit të Korçës, siç shpjegohet në raportet e Dushanit. Aq është e vertetë sa që kur K. Tashko u kthye nga muaji i mjaltit dhe u nis për në Kosovë të kërkonte Dushanin, Miladini me shokë qenë sjellë në Tiranë dhe siguruan në një shtëpi-bazë të Grupit të Rinjve. Dushani nga ana e tij duke mos pasur asnjë lajm mbi arratisjen e Miladinit, nisët së bashku me Tashkon për në Tiranë dhe takimi i tij me Miladinin ka qenë për të një surprizë”.²

Sikurse del nga kujtimet e S. Premtes kur përfaqësuesit e tri grupeve, së bashku me D. Mugoshën, u kthyen nga Kosova, aksioni i çlirimit të Miladinut ishte përfunduar. Pasi u takuan në Tiranë, të dy së bashku, Miladini dhe Dushani filluan menjëherë takimet me krerët e grupeve. Ata i gjetën të gatshëm të pranonin shkrirjen e grupeve të tyre, t'i nënshtroheshin pa rezerva partisë komuniste që do të formohej dhe të vinin në përfundim të saj pa asnjë pretendim, gjithë rrjetin e organizatave të tyre pa përjashtim as anëtarët e celulave, as pjestarët e grupeve edukative, as mësuesit që dispononin, as diktaturën marksiste që përdornin.

Përshtypjet që Miladini dhe Dushani krijuan në popullin shqiptar, kryerët e grupeve, nuk i njohim në tërësi. Dinë në Miladinin dhe Dushanin në grupet komuniste nga pikëpamjet e tyre të ndryshme të jetës së tyre.

ekzistonin shumë grupe "gjithsej të të cilat dy ishin trockiste" dhe se "secili nga këto grupe çonte ujë në mullirin e vet".⁴ Veç kësaj, organizatat komuniste u cilësuan prej tyre në përgjithësi "ngushtësisht sektare, me frymë grupachi dhe fraksioni, të ndërtuara në baza krejt të vogla dhe shpeshherë përbëheshin krejtësisht të izoluar nga masat". Celula të deriatëhershme prej tre anëtarësh (celula treshe) u cilësuan krejt të papërshtatshme, prandaj duheshin nriorganizuar sa më parë, mbi baza të reja, me celula me me teper anetare dhe me lidhje me të ngushtë me masat. Dy emisaret jugosllave formuan bindjen se vetëm tri grupe komuniste mund të merrnin pjesë në formimin e P.K.Sh.-se, ndonëse që të trija, sipas tyre kishin gabime ideologjike dhe drejkte organizative të theksuara. Gabimi i tyre kryesor, sipas Miladinut dhe Dushanit ishte lufta pa princip që këto tri organizata zhvillonin kundër njerëzve dhe nënvlehtësimi prej tyre i lufte antifashiste të armatosur. Në lidhje me Gr. e Zjarrit, pershtypja e tyre ishte negative, në atë masë sa ai grup nuk mund të përfshihej si pjesëmarrës në themelimin e P.K.Sh.-së. Debate të zjarrita ata patën dhe me disa nga krerët e grupeve në lidhje me Gr. K. të Tiranës. Sipas tyre, ky grup nuk mund të merrte pjesë në formimin e P.K.Sh.-se për shkak të dyshimeve që ekzistonin ndaj Mustafë Gjinit si agjent britanik, i cili për ironi të fatit e çliroi nga internimi vetë Miladinin. Por nga ana tjetër Gr. i Tiranës as nuk duhej të lihej jashtë dhe ca me pak të luftohej mbasi gezonte një "masë" të konsiderueshme simpatizantesh, të dobishëm për lufte antifashiste nacionalçlirimtare. Ashtu si krerët e të tre grupeve, edhe dy emisaret jugosllave ishin të mendimit se Grupi i Niko Xoxit i cilësuar trockist, nuk duhej ftuar fare, kurse dy grupet e tjera, ai i Oficerëve dhe i Bërafill, tashmë sikurse është thënë, ishin integruar në grupet e tjera. Kater qene detyrat paraprahe që duheshin zgjidhur para se të mbledhej konferenca për formimin e P.K.Sh.-së: të sigurohej gadishmëria e krerëve të grupeve për të pranuar krijimin e Partisë Komuniste Shqiptare dhe heqja dorë nga pikëpamjet e deriatëhershme të grupeve, të cilat partia e re do t'i konsideronte të gabuara; dorëzimi nga krerët e grupeve i hartës së rrjetit organizativ, për të ditur numrin e celulave dhe të anëtarëve të secilit grup që do të përbënin bazën njerëzore të P.K.Sh.-së; pjesëmarrja para formimit të partisë e militantëve të tri grupeve komuniste, së bashku me tre krerët e tyre, në një aksion të përbashkët politik me karakter antifashist, si dëshmi të gadishmërisë së tyre për zhvillimin e lufte nacionalçlirimtare; caktimi i emrave të përfaqësuesve që secili grup do të dërgonte në Mbledhjen Kushtetuese për themelimin e P.K.Sh.-së.

Të gjitha këto detyra u realizuan pa ndonjë vështirësi. Të tri grupet u

⁴ Dëshmi për Gr. e Zjarrit, Dushanin, N. Xoxin.

⁵ Dëshmi për Gr. e Tiranës, Dushanin, N. Xoxin, M. Popoviqit, drejtor K.Q. të P.K.J.-se me emrin K. Q. të P.K.J.-se, M. Popoviqit, drejtor K.Q. të P.K.J.-se.

treguan të gatshme pa mbajtur asnjë rezervë dhe pa parashtruar asnjë kusht për të dhënë kontributin e tyre në themelimin e P.K.Sh.-së dhe për të pranuar platformën ideologjike, politike dhe organizative që do të miratonte Mbledhja Kushtetuese. Mbetej vetëm për të caktuar shtëpinë ku do të zhvillohej Mbledhja Themeluese.

Shtëpia kishte rëndësi të jashtëzakonshme. Ajo duhej të plotësonte disa kushte të brendshme dhe të jashtme. Brenda saj ajo duhej të kishte një dhomë të përshtatshme për mbledhje, e cila të ishte e mjaftueshme për pjesëmarrjen e tetëmbëdhjetë vetëve dhe për orëditë përkatëse (tavelina, karrige). Duhej të kishte dhe ambjente plotësuese për të fjetur. Rëndësi të veçantë kishte dhe kushti që familja e shtëpisë të kishte sa më pak pjesëtarë, veç kësaj të mos kishte fëmijë. Nga ana tjetër ajo duhej të ndodhej në një rrugë ku hyrjet dhe daljet në të të mos binin në sy të policisë. Në sqinjësi me të duhej të banonin familje që të ishin të paktën simpatizantë të lëvizjes së majtë, ose të paktën familje që të mos dekonspironin hyrje-daljet që mund të vinin re. Gjetja e shtëpisë nuk ishte pra punë e lehtë. Gjetjen e saj e morën përsipër ta zgjidhnin Gr. K. i Shkodrës dhe Gr. K. i të Rinjve. U pa e përshtatshme shtëpia ku në të vërtetë u themelua Partia. Pronari i saj ishte Hasan Kurdari. Ajo ndodhej në këndin ku bashkoheshin dy rrugica, nga e cila njëra të nxiirte në rrugën e "Dibrës", tjetra në rrugën "Riza Cerova". Banesa kishte oborr. Kishte tri dhoma lart, kurse kati i poshtëm ishte gjysëm nëndhe. Rreth e rrotull saj kishte shtëpi të vjetra tiranase me avlli të ulta. U mendua se në

Shtëpia ku u themelua P.K.Sh.-ja.

Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së. Tablo e piktorit Shaban Hysa.

... (rreziku), pjesëmarrësit mund të largoheshin lehtë duke kaluar në mbresa nëpër oborret e shtëpive fqinje, të cilat nga lindja të nxirrnin në rrugën "Pardhyl". Në të banonte si qeraxhi Shaban Legeni, anëtar i Gr. K. të Gr. P. Shabani, një nga dëshmorët e Luftës Nacionalçlirimtare, në atë kohë ishte i ri, i pamartuar, por familja e tij ishte shumëfrymëshe. Krerët e të dy grupave vendosën që Shabani me familjen e tij të transferoheshin si qeraxhi në një shtëpi tjetër që ndodhej në një rrugicë, e cila sot mban emrin e tij, anës rrugës "Qendral Stafa". Në shtëpinë që ai liroi u vendos qeraxhi Cami, anëtar i Gr. K. të Sh. Sh. dhe, i cili celebroi menjëherë martesën me tëri qeraxhin e tij Hyrrie Lomnin. Kjo gadishmëri përbën themelet e firmimit të themelimit të P.K.Sh.-së, kurse kontributi i dy emisarëve nga Sh. Sh. ishte faktor i dorës së dytë, në mos edhe i dorës së tretë. Në kapitullin në titull "Mbledhja historike në Tiranë" të punimit të tij "Në Tiranë, Lufta me P.K.", Dushan Mugosha e pranon në mënyrë të shkoqur

Organizatat komuniste në pragun e themelimit të P.K.Sh.-së .....

se dy qenë faktoret që përcaktuan themelimin e P.K.Sh.-së, në fillim të nëntorit 1941. Njëra: "trysnia e vazhdueshme e anëtarëve (te grupeve – K.F.) që kërkonin krijimin e P.K.Sh.-së dhe një detyrim të vetëm të organizuar të luftes". Ijetra ishte "kushtet e reja objektive, të cilat detyruan udhëheqjet e grupeve që të binin në ujdi për të mbajtur konferencën e themelimit të P.K.Sh.-së". Madje, shton ai, ata vetë përcaktuan edhe datën 8 nëntor 1941 të Mbledhjes historike. Kjo kuptohet po të kemi parasysh se pa gadishmërinë e krerëve komunistë shqiptarë dhe të anëtarëve të grupeve të tyre, emisaret jugosllavë do të ishin kthyer duarbosh. Edhe në lidhje me pikën e dytë, krerët e grupeve u treguan të gatshëm për të dorëzuar, pa hezitim dhe pa kushte listen e rjetit organizativ të grupeve të tyre. Në lidhje me pikën e tretë, për të cilën u treguan përsëri të gatshëm, u vendos të shfrytëzohej përvjetori i marshimit fashist në Romë, i cili kremtohej çdo vit më 28 tetor për të shpërthyer në Tiranë një demonstratë të hapur antifashiste, pa nguruar as nga përleshjet që mund të ndërmernte policia ose karabineria fashiste. Vetëm në lidhje me pikën e katërt pati një këmbëngulje nga ana e Koço Tashkos. Pasi u vendos që grupet të dergonin në Mbledhjen Kushtetuese nga pese përfaqësues secili, kurse M. Popoviçi, i ndihmuar nga D. Mugosha të drejtonte mbledhjen në emër të Kominternit si një përfaqësues i posaçëm. K. Tashko ngriti çështjen se ai nuk duhej të përshihet në listen e pese përfaqësuesve të Gr. K. të Korçës, mbasi sipas tij ishte ende i vlefshëm misioni që atij i kishte ngarkuar përfaqësia e Kominternit në 1937. M. Popoviçi nuk e kundërshtoi në parim këtë kërkesë të K. Tashkos, por shtoi se me këtë pretendim ai merrte mbi vete përgjegjësinë për dështimin e detyrës me të cilën e kishte ngarkuar Kominterni më 1937, mbasi jo vetëm nuk kishte realizuar krijimin e P.K.Sh.-së, por i kishte thelluar edhe më tej divergjencat midis grupeve komuniste. Madje nga letra e M. Popoviçit, drejtuar Kominternit një vit më vonë, del se ai e kishte paralajmëruar K. Tashkon për llogarinë që ai duhej të jepte para Kominternit për dështimin e misionit të tij. Sidoqoftë, përfundimisht u vendos që në Mbledhjen Kushtetuese përveç pese përfaqësuesve për secilin grup, të marrnin pjesë, si një përfaqësues i posaçëm, K. Tashko dhe dy emisaret jugosllave si përfaqësues të Kominternit – pra gjithsej 18 veta.

Demonstrata antifashiste e përbashkët e tre grupeve komuniste u zhvillua ashtu siç u vendos, më 28 tetor 1941. Ajo shpërtheu në qendër të Tiranës dhe qe tepër e fuqishme. Gjatë saj pati përleshje dhe përfundoi me arrestimin e jo pak qytetarëve.

"Edhe pse të gjitha grupet kishin vendosur që të mbahej konferenca e shpallur për gatitjet, - shkruan D. Mugosha, - nuk qenë të lehta. Kishte gjithm..."

¹ D. Mugosha. Nazadatku Beograd 1972, f. 31.

niban me rezervë. Veç kësaj duheshin bërë edhe përgatitje serioze. Duhej punuar për të përgatitur referatë politik për gjendjen në frontet e ndryshme të Lules, për lëvizjen e resistencës në Europë, për rrethanat politike të brendshme dhe për domosdoshmerinë e luftës së shqiptareve kundër pushtuesit dhe tradhtarëve. Veçanërisht e rëndësishme ishte të dënoheshin fryma e grupit dhe pikëpamjet e tyre të gabuara rreth partisë dhe rolit të saj në luftën e armatosur. Kishim pak kohë për të gëtharë keto. Dita historike po afrohej në mënyrë të pashmangshme”

Së mjedhëm, çasti për formimin e P.K.Sh.-së tashmë kishte trokitur.

KRLU XVII

MBLEDHJA THEMELUESE E P.K.SH-së (I)
PJESËMARRËSIT

Mbledhja Themeluese ose Konferenca Themeluese i filloi punimet më 8 nëntor 1941. Në mbledhje ishin caktuar të mërrmijet e, shkruan në dy emisaret jugosllave - gjithsej 18 veta. Emrat e tyre janë të njohur në disa emra. Ai që në gojë vetëm 14 emra¹. Pjesëmarrësit në Konferencën Themeluese të P.K.Sh.-së zihen në gojë në akt-padinë e përmendur të vitit 1943 të prokurorisë fashiste kundër 204 komunistëve,² e cila i ka nxjerrë ato nga procesverbalet e mbledhjes, tani të humbura. Disa përmenden me emra dhe disa me pseudonimet e tyre. Ndonjë nga pseudonimet është identifikuar nga policia në mënyrë të gabuar. Nga akt-padina e prokurorisë del se Gr. K. të Korçës e kanë përfaqësuar: Koçi Xoxe, Enver Hoxha, Pilo Permeti, Sotir Vullkani dhe Sotir Lubonja - Gr. e Shkupit, Anđel Shanto, Qemal Shiro, Tuk Jakova, Kristo Themelko - Gr. e të Rrijës, Anastas Lulë, Sadik Piro, Ramadan Çitaku dhe Elami Nimani. Këtu duhet të shtohet Koçi Jakova (i pavarur) dhe dy emisaret jugosllave përfaqësues të Kominternit. Për pjesëmarrja e tyre ka një histori më vete. Kryetari i Gr. K. të Korçës, Miha

¹ E. Hoxha, Kur-lindi Partia, Kujtime, Tiranë 1983, f. 166. Sipas Dushan Mugoshës morën pjesë nga Grupi i Korçes, Koço Tashk, Xoxe, Sotir Vullkani nga Grupi i Shtatës, Qemal Sali nga Grupi i Jakovës, nga Grupi i Rrëzës Ramazan Qemal, Xhevdet Sali, Dëshmitë e cilët nuk ishin thotë emrin për nuk qenë në emrat e këtyre grupit.

Aki-padia et al. / Shih Kreun MV 2009

[illegible]

Pilo Peristeri

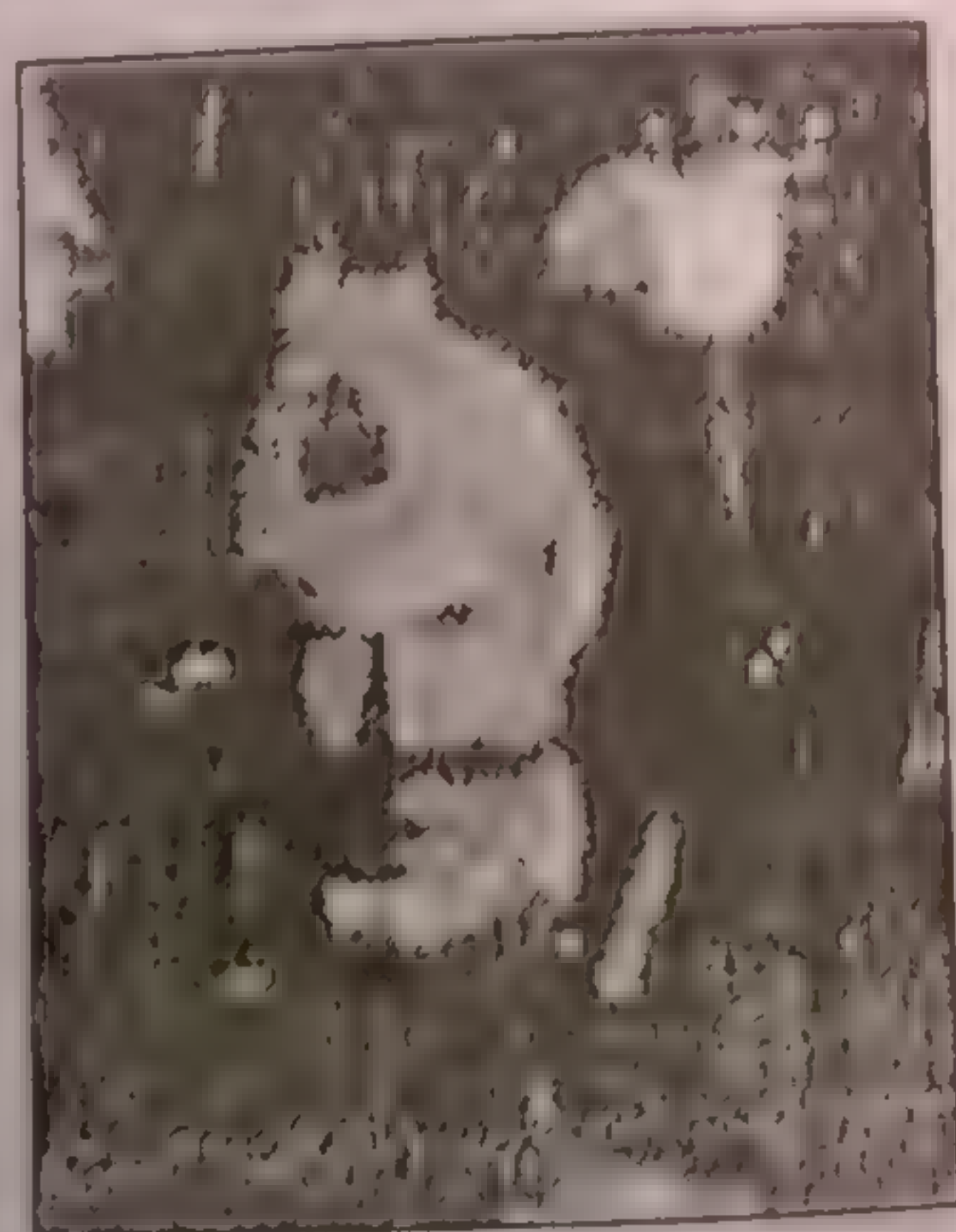
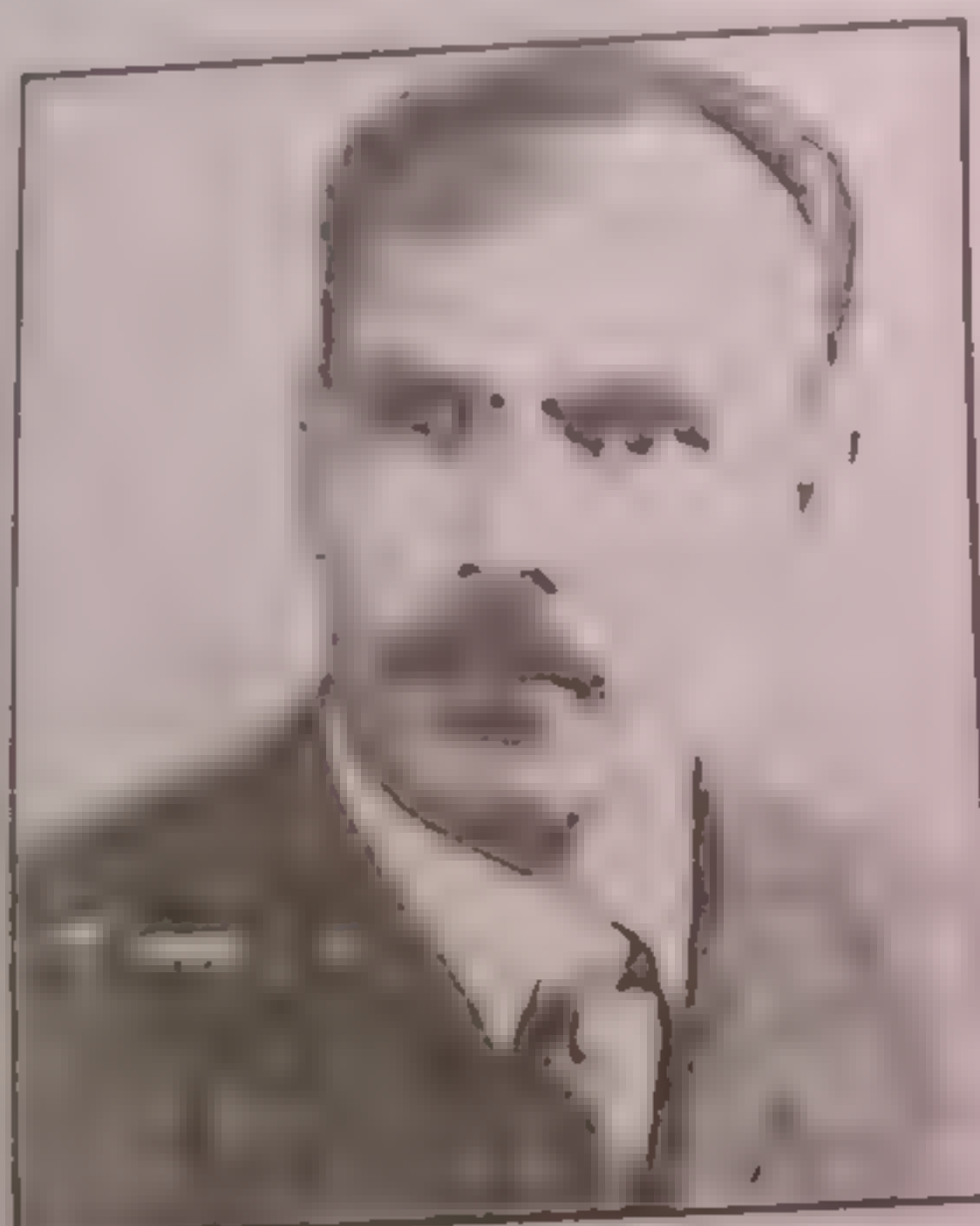
Kristo Themelko

Lami Nimani

Edouard Herriot

Another man

Edouard Herriot - Limes e P.K. Sh-si (I) - pjesëmarrës

në kohën kur ai studionte në Francë, ai ishte bërë anëtar i Partisë Komuniste Franceze dhe se kishte miqësi personale me kryeredaktorin e gazetes "Humanité" dhe një nga drejtuesit e Partisë Komuniste Franceze, Paul Vajllant-Coutourrier. Ketë njoftim e ka botuar edhe historiani Bernd J. Fisher, i cili duke folur për vendosjen e E. Hoxhës me 1934 në Paris ka shkruar

"Ndonesë lidhjet e tij me radikale shqiptare në mërgim duket se kanë qenë të kufizuara, ai u anëtarësua në Partinë Komuniste Franceze dhe vendosi lidhje me gazetën e kesaj partie L. Humanité... sidoqe mbetet e paqartë çfarë lidhje ishte kjo. Historia zyrtare përdor një gjuhë mjaft të paqartë lidhur me këtë çështje, duke i përshkruar lidhjet e tij me gazetën si me poshtë: ai vendosi lidhje me bordin botues të gazetes L. Humanité,... tek e cila botoi materiale... denonconin regjimin e Zogut dhe në Paris ai mori pjesë edhe në stafin botues të kesaj gazete. Sidoqoftë, kur u kthye në Shqipëri, në vitin 1936, i padiplomuar, Hoxha ishte marksist i bindur, i përgatitur ideologjikisht dhe mjaft entuziast. Ai u punësua për mesimdhënie e gjuhës franceze në liceun e Korçës, ku u bashkua me grupin e Korçës, duke u bërë një nga anëtarët e tij aktivë, por jo brenda rrethit udhëheqës"

Por me këto pohime B. Fisher ka rënë viktima e habetimit të apokaliptik të E. Hoxhës, mbasi asnjëri prej tyre nuk është i saktë. Më tej për faktin që ndërmori në kohën e vet Instituti i Studimeve Markiste-Leninate të Tiranës nuk arriti të shtinte në dorë asnjë nga materialët e pretenduar që janë botuar në organin e Partisë Komuniste Franceze. Përkundrazi në fund në dorë një artikull të shkruar shqip dhe të botuar me 1936 në revistën kulturore të Tiranës "Illyria", ku ai është frymëzuar nga vepra me titull "Creer" (Të krijosh) e Edouard Herriot-it, kryetarit të Partisë Radikal Socialiste Franceze, pra e kryetarit të një partie centriste franceze që nuk kishte lidhje fare me platformën komuniste. Madje i entuziasmuar nga idetë e kesaj vepre ai i rekomandonte rinisë shqiptare t'i merrnin porositë e Herriot-it si shembuj në vizionin e tyre për të ardhmen e Shqipërisë. Ai shkruan aty ndër të tjera:

"Sot e disa vjet më përpara më ra në dorë ky libër i ish-ministrit të Francës, që unë këndova dy herë me vretje dhe për të cilin jam i bindur se vlen të këndohet nga çdo shqiptar, pak a shumë i mësuar, jo vetëm dy herë, por sa më tepër... Merret me problemin tragjik të s'ardhmes së popullit frëng. Një themë kjo që nuk i përket Shqipërisë aspak. Por edhe ne kemi probleme. Problemet e jetës dhe problemet e s'ardhmes. Kujtimet ndër ne këto gjëra? Nuk ke të drejtë të zesh në gojë një fakt të tillë. Të shqiptarim? Këtu flet kështu ndërmjet nesh nuk është as i ri, as i vjetër, është i mbaruar krejt. Është një lhuaj. Mund të jetë një njeri i madh, një njeri i mësuar dhe i ditur, sa s'është por nuk është shqiptar. Shqiptar është vetëm ai që mendon Shqipërinë. Pra për shqiptarin që mendon Shqipërinë dhe që ka në thelbin e zemrës fatin e Shqipërisë, këndimi i këtij libri të Herriot-it, vlen të quhet punë patriotike dhe kombtare".

* B. J. Fisher. Shqiperia gjate Luftes 1939-1945. Tirane 2004, ff. 175-176

edha do të plateonte përfaqësimin në vend të Zef Males, u paraqit më vonë nga Gr. K. i të Rinjve A. Lula, S. Premte, R. Çitaku, E. Nimani, Lulë S. Stavileci, i cili ishte i semurë, nuk u zëvendësua, pasi pritej nga dita në ditë të shërohej. Ndodheshin gjithashtu K. Tashko, M. Popoviçi dhe D. Mugosha.

Mbledhjen e hapin M. Popoviçi, i cili u titullon pjesëmarrësve që të realizojnë me sukses barrën historike që kishin marrë përsipër. Sapo u hap mbledhja u kërkon që të mbahet një minute zi për të nderuar kuptimin e komunisteve dhe revolucionarëve shqiptarë që kishin rënë duke luftuar për çështjen e madhe të komunizmit – Ali Kelmendi, Halim Nheho, Temi Konomi, Asim Vekshi, Riza Cerova – **dëshmorët e tjerë të rënë në luftën e Spanjës dhe revolucionarët e tjerë**. Përpara se mbledhja të fillonte punimet, Miladin Popoviçi dëshironte që të dinte nga pjesëmarrësit nëse kishin ardhur me vullnet për të themeluar Partinë Komuniste, nëse ishin të prirur të pranonin programin e saj strategjik, nëse ishin të bindur të angazhoheshin pa rezerva në veprimtarinë revolucionare dhe nëse ishin të vendosur për t'i qendruar asaj besnik deri në fund, pa kursyer po të ishte nevoja dhe jetën për të realizuar ideat e lartë komuniste. Veç kësaj, ai kërkonte të dinte paraprakisht si çështje të dytë nëse pjesëmarrësit ishin të vendosur që të pranonin misionin e tyre (te Miladinit dhe të Dushanit) si përfaqësues të Kominternit, në drejtimin e Konferencës Kushtetuese të themelimit të P.K.Sh.-së.

Në lidhje me pikën e parë, të gjithë pjesëmarrësit shprehën njëri pas tjetrit gadhishmerinë e tyre për të realizuar barrën që kishin marrë përsipër në lidhje me themelimin e P.K.Sh.-së. Ata u shprehën gjithashtu se ishin të gatshëm të pranonin të gjitha vendimet që Konferenca do të merrte, në përputhje me direktivat e Kominternit. Më në fund ata u shprehën gjithashtu se ishin të gatshëm t'i dorëzonin partisë, që po formonin, listën e anëtarëve dhe simpatizantëve të tyre me literaturën marksiste që kishin në përdorim, në origjinal dhe përkthim, si dhe mjetet teknike (makina shkrimi, shaptilografi) dhe fondet monetare që dispononin në arkat e grupeve të tyre. Me këtë vullnet të përbashkët të të gjithë pjesëmarrësve P.K.Sh.-ja u konsiderua që atë çast e themeluar. Të gjithë pjesëmarrësit u ngritën në këmbë dhe kënduan bashkërisht me zë të ulët hymnin e Internacionales.

Në lidhje me çështjen e dytë – nëse ata pranonin ose jo që dy emisarët jugosllavë të drejtonin, në emër të Kominternit, Mbledhjet Kushtetuese, - përparimet nuk ishin të mëta. Të gjithë pranuan pa rezerva misionin e dy emisarëve jugosllavë si të dërguar të Kominternit. Por për punën e tyre të mëtejshme tre zera shfaqën rezerva. K. Tashko i pasuar nga A. Lula dhe S. Premte deklaruan se i mirëprisnin dy emisarët jugosllavë në emër të Kominternit për themelimin e P.K.Sh.-së. "I pranojmë, - tha Sadik Premte, - e dhe për nuk kemi asnjë akt zyrtar që të vërtetojë delegimin e tyre nga

P.K.Sh.-ja.¹ Por që të tre shtuan se misioni i dy emisarëve jugosllavë duhej të merrte fund me themelimin e P.K.Sh.-së. Kjo do të thoshte, sipas tyre, se sapo të themelohej P.K.Sh.-ja, M. Popoviçi dhe D. Mugosha duhej të largoheshin nga Shqipëria, mbasi partia që po formohej kishte forca të afta dhe të përgatitura për ta drejtuar punën, në përshtatje me programin e ri. Të dy emisarët serbomalazezë reagues, mbasi panë tek ky kusht një mungesë besimi, ose siç e stigmatizuan ata, një shprehje të mendjemadhësisë. M. Popoviçi, me sa kemi dëgjuar, u përballi (ndryshe nga Dushani), pa e ngritur tonin duke pohuar se paaftësia e komunisteve shqiptarë për të drejtuar P.K.Sh.-në nuk likujdohej brenëla një nate, sapo të miratohej themelimi i P.K.Sh.-së. Ai nguli këmbë se komunistet shqiptarë ishin ende të papërgatitur teorikisht, politikisht dhe organizativisht për të marrë mënyrë përsipër barrën e rëndë të drejtimit të Partisë, në luftët e vëhtrira të okupacionit të huaj dhe të luftës antifashiste, pa ndihmën e partive të tjera motra, të pa ura me përvojë revolucionare, siç ishte ajo e P.K.J.-së. Një ndërhyrje të tillë, me një ton kategorikisht me të theksuar e shprehur dhe D. Mugosha. Ballataqimi i tezave – largimi i emisarëve jugosllavë, fill pas themelimit të P.K.Sh.-së dhe nevoja që kishte P.K.Sh.-ja për eksperiencë revolucionare – shkaktoi, siç ishte e natyrshme, një debat të zjarrtë dhe u mpleks me probleme të tjera. Për A. Lulen dhe S. Premten në prapavije të këtij debati qëndronte siç doli qartë me vone, shqetësimi i tyre nga toni "jo shoqëror", por "autoritar" që përdomin dy emisarët jugosllavë. Për K. Tashkon, përveç tonit autoritar të dy emisarëve jugosllavë, ekzistonte mundësisht dhe një motiv tjetër. Mund të shihet rivaliteti midis K. Tashkos, i cili në bazë të mandatit që kishte marrë më 1937, mendonte se i takonte atij vetë të luante rolin e përfaqësuesit të Kominternit dhe Miladin Popoviçi, i cili e vinte herë pas here në dyshim pretendimin e K. Tashkos. Madje duke e quajtur ende të pashfuqizuar mandatin e tij si kominternist, K. Tashko hartoi dhjetë muaj me vone në relacion të gjatë për Kominternin me akuza dhe kritika ndaj M. Popoviçi dhe D. Mugoshës, relacion i cili nuk arriti asnjëherë në Moskë. Nga ky relacion si dhe nga përgjigjja tepër e gjatë që i ka dhënë me shkrim M. Popoviçi, ne kemi nxjerrë të dhëna plotësuese për këtë temë.⁴

Koço Tashko ngriti, veç të tjerave, çështjen se Mbledhja e përfaqësuesve të tri grupeve nuk kishte kompetencë ta legjitimonte statutin e P.K.Sh.-së. Pra sipas tij, themelimin e P.K.Sh.-së nga mbledhja që po zhvillohej duhej ta konsideronte të përkohshëm. Këtë kompetencë, shtoi ai, e kishte vetëm kongresi në të cilin të merrnin pjesë delegatë të zgjedhur nga organizatat

¹ S. Premte. *Kuetime* (Drsh.). Paris 1950, f.3

⁴ Letër e Koço Tashkos drejtuar Kominternit, Vjeshtë 1942. Në N. Pashaj, I. M. Popoviçi, *Antikombetare etj.*, f. 180-201; Letra përgjigjeje e M. Popoviçi në përkthim të Sadik Premtes, Qendror Shtetëror të Tiranës, dikur ndodhej në Arkivin e Komitetit Qendror të P.K.Sh.-së, dosja 15.

secili përfaqësues kryesor i grupit do t'i parashtronte mbledhjes për grupin e vet dhe pastaj kritikën që pjesëmarrësit do t'i drejtonin secilit grup për punën e kësaj deri atëherë. Çështja tjetër e rëndësishme, madje tepër e rëndësishme ishte platforma politike që do të adoptonte P.K.Sh.-ja dhe detyra prioritare e programit të saj. Si çështje të tjera të rëndësishme, por ndoshta jo nga radha ishin: organizimi i luftës së armatosur nacionalçlirimtare dhe format e saj. Tjetër: bashkëpunimi me forcat nacionaliste demokratike antifashiste, format e bashkëpunimit dhe kufijtë e tij. Tjetër: kombinimi i luftës së armatosur me format legale të luftës politike. Tjetër: motivet sociale që duhej të zinin vend në luftën nacionalçlirimtare. Tjetër: çështja e Kosovës. Tjetër: miratimi i rezolucionit, si kushtetutë e organizatës së P.K.Sh.-së. Pika e fundit: zgjedhja e Komitetit Qëndror.

Rëteratin e vet M. Popoviçi e mbajti në serbisht, të cilën sikurse u tha, e përkthyen herë Ramadan Çitaku, herë Dushan Mugosha. Në nuk kemi tekstin origjinal, por vetëm variantin e regjistruar sipas përkthimit. Sikurse u tha, M. Popoviçi u tregua tepër i kujdesshëm për t'i qëndruar besnik statusit të tij politik, si përfaqësues i Kominternit. Duket se ai kërkonte të largonte përgjithmonë dyshimet, se nuk kishte ardhur, siç kishin dyshuar në fillim krerët e Gr. të Korçës dhe të Rinjve, si komunist i P.K.J.-së, por të forconte tek ata bindjen se ai ishte i dërguari nga Kominterni. Idene se ai ishte i dërguari i Kominternit e përshkon fund e krye referati i tij, i cili më tepër se me referat ngjan me një parashtrëse programore. Shkurtimisht ai tha:

"Shiko! Situata e re e krijuar në gjendjen e përbotshme pas luftës në mes të Gjermanisë dhe B.R.S.S.-së u ngarkon detyra të reja të gjitha levizjeve revolucionare. U ngarkon luftën e cila sipas fjalës së shokut Stalin, do të shkojë deri në fund, deri në fitoren e socializmit mbi imperializmin dhe fashizmin. Është e mundur ajo që ka thënë Lenin me 1918 e që Erkoli⁸ ka përsëritur më 1939: Në q.s. Bashkimin Sovjetik e Gjermaninë e B.R.S.S.-së ose ato të proletariatit botëror, atëherë ai mund të bëjë luftën e luftës së armatosur kundër fuqive kapitaliste, e cila e kërkon dhe e sulmon... Kjo luftë politike tashmë po realizohet. Vendet demokratike e kanë parë se lufta kundër B.R.S.S.-së dhe Bashkimin Sovjetik është lufta për shkatërrimin e qytetërimit, për punën dhe kulturën. Këtë e ka theksuar edhe Çurçilli në fjalimin e tij: Kam menduar për komunistët armë e kryesor të injerizimit është komunizmi, por sot jam më i bindur se kurrë se nuk është më komunizmi (siç kam menduar përpara)... Tani lufta në luftën e hapur kundër pushtuesit të popullit të Ballkanit dhe të Evropës. Perpara të gjithëve ju ngarkohet lufta për formimin e partisë të re, të re, një partie bolshevike, e cila do ta udhëheqë në luftë të drejtë popullin e të ndërruar, në luftën për çlirimin e tij kombëtar dhe për bashkimin e Ballkanit".

⁸ Ercoli, i cili ishte një nga kryetarët e Komitetit Qëndror të Partisë Komuniste Italiane, në referatën e tij në mbledhjen e 11-të të Komitetit Qëndror të Partisë Komuniste Italiane, në 1939.

Duke folur për gjendjen e grupeve komuniste shqiptare ai vuri në dukje gabimet që janë bërë nga grupet komuniste dhe çlirimtarë të tipit marksiste. Sipas tij, për të çliruar luftën ndaj tyre, grupet komuniste kane zbutur luftën e brendshme, por nuk kane përçarshuar elementet e demokracisë. Sipas tij, grupet e kanë mbështetur punën legale në luftën e punës revolucionare. Puna legale nuk mund të përçahet et... theksoi ai, por ajo duhet të lidhet me forat me punën ilegale. Më tej ai kritikoi punën e dobët që kanë kryer disa organizata (më tepër Gr. e Shkodrës, më pak ato të Korçës), për t'u lidhur ngushtë me masat punëtore. Ai vuri në dukje se mungesa e njohjes së marksizem-leninizmit grupet kane rënë në gabime teorike, pa mohuar sukseset që ato kanë arritur, si domos në përkthimin e literaturës marksiste. Më tej ai tha:

"Sot përpara shokëve të Shqipërisë qëndrojnë detyra të mëdha dhe ndoshta më të mëdha se ato të një partie tjetër të Evropës: formimi i një partie të vetme unike, mobilizimi i masave në luftën kundër fashizmit, krizës dhe fashizmit me masat punëtore dhe fshatare, lidhja me levizjen çlirimtare të kombit, e cila është e forte nder masat sidomos mbas robërimit kolonial nga imperializmi italian. Prandaj lufta jone çlirimtare duhet të jetë e lidhur ngushtësisht me atë të popujve të tjere të robëruar, e për më tepër me luftën e Bashkimit Sovjetik, pararojë e lavdishme e çlirimit të popujve të shtypur. Këto mund të realizohen duke likujduar të gjitha luftat e deritanishme të grupeve, të fraksioneve, duke hequr dorë nga të gjitha dobësitë që pengojnë levizjen revolucionare. Të likujdohen të gjitha fetishizmat e llaftet teorike të kota, kufizimi i punës, politikanllëket, liberalizmi dhe shfaqjet oportuniste".

Duke folur më tej për problemet e brendshme të P.K.Sh.-së, M. Popoviçi theksoi: përjashtimin prej saj të elementeve që do të vazhdojnë të punojnë me frymën e grupeve, shpërndarjen e të gjitha celulave të deritanishme të grupeve dhe riorganizimin e organizatave bazë të levizjes punëtore në përshtatje me nevojat e përgatitjes së luftës së ardhshme. Duke përfunduar ai tha:

"Të shpresohet se në të ardhmen nuk do të përsëriten anketa të rënda... Domethënë duhet të hiqen nga fjalori fjalët Koçollare, Zefiste, Luliste. Keto fjalë janë të huaja për partinë e proletariatit. Çdo shok, të cilit në çdo rrethanë qoftë, i hyjnë në vesh të tilla shprehje dhe mbiemra duhet të vëjë në dijeni shokët në celule ose në komitete... Nuk guxohet më të mos zbatohen direktivat e komiteteve drejtuese... Prandaj duhet t'i nënshtrohemi disiplinës së partisë... Është e nevojshme disiplina e lloqit në parti. Të gjithë shokët mbas fillimit të luftës në mes të Bashkimit Sovjetik dhe Gjermanisë, janë të mobilizuar dhe konsiderohen ushtarë të ushtrisë së kësaj domethënë nën një disiplinë të repte të Partisë... Për t'u përfunduar me referatën e shokut Stalin: Partia është një vullnet i vetëm i cili përshkon çdo mendes, të kësaj parti dhe thyejë të autoritetin e Partisë".

⁹ Arkivi Qëndror i P.P.Sh.-së, Tiranë, fondi 14, dosja 1, v. 1, f. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

revashë demonstratash të cilat kanë pasur dhe deri diku ia kanë arritur qëllimit të mobilizimit të një pjese të turmes punëtore, çetare e shkollore për përmirësimin e kushteve të jetesës e kundër shtrëzimit të me anë të aksioneve politike për mbrojtjen e të drejtave demokratike; d) janë bërë demonstrata për mbrojtjen e lirisë kombëtare dhe kundër zaptuesit fashist, të cilat kanë pasur një fare suksesi në zhvillimin e ndërmes kombëtare dhe anti fashiste në turmat. Janë hedhur herë pas here trakte me përmbajtje dhe parulla revolucionare, të cilat kanë pasur si qëllim që të shpëzojnë popullin e vendit dhe kanë pasur si efekt lartësimin e prestigjit të komunistit të Partisë së Proletariatit dhe të B.R.S.S.-se. Është përkthyer dhe shpërndarë në tërë masë në tërë Shqipërinë literature komuniste”¹¹

Në të njëjtën kohë, pasi u rrahën të gjitha kritikrat dhe autokritikat e shfaqura nga përfaqësuesit e tri grupeve komuniste, gjithashtu pasi u dëgjuan edhe vërejtjet e dy enusareve jugosllave, u arritën në vlerësime rreth meritave dhe gabimeve të tri grupeve komuniste.

Gabime organizative – Gabimi organizativ dhe politik më i madh ka qenë mospërfundimi dhe mospërfundimi i direktivës së Nderkombetare Komuniste e një rendese historike mbasi i hapte perspektiva të gjera levizjes komuniste: me i shpërndau celulat komuniste të deriatëherëshme, të cilat ishin oportuniste, trokiste, me shpirt tatar, fraksionare, të palidhura me masën, të infektuara prej luftes së grupeve sektare me, edhe këto në turma në mënyrë që prej turmes të lindte baza e organizatës së shantashë. E dhe grupi që e pranoi direktivën (ai i Korçës – K.F.) nuk e bëri asnjë përpjekje për të shpërndau celulat i krijoi prapë në mënyrën e vjetër. Mospërfundimi i direktivës së Kominternit ka shtyrë grupet (atë të Shkodrës dhe atë të të Rinjve – K.F.), të cilat nuk e pranuan dhe nuk e zbatuan direktivën e Nderkombetare Komuniste të kërkonte lidhje prej partie në parti”¹²

Debatet e zjarrita shpërthyen kur u kalua në trajtimin më hollësisht të gabimeve të secilit grup për punën e kryer deri atëherë. Hollësitë e debateve nuk i njohim. Dime vetëm se kritikrat dhe replikat midis përfaqësuesve të grupeve qenë teper të zjarrita dhe zgjaten deri në orët e mengjesit. Secili grup e trajtoi me veçitrim kritik punën që kishte kryer deri atëherë, natyrisht me nota të zbutura, kurse partneret ngulnin kembë për një kritikë me të thelluar. Secili grup u orvat të justifikonte dobësitë e programit të vet me strukturën e prapambetur ekonomiko-shoqërore të vendit dhe me mungesën e levizjes të zhvilluar punëtore, rrjedhimisht me nivelin e ulët teorik marksist, për pa synime armiqësore. Në lidhje me këtë pikë, Sadik Premte, një nga pjesëmarrësit e Konferencës Themeluese, ka shkruar në kujtimet e veta:

..... Konferenca e Komunistëve të Shqipërisë për krijimin e Partisë (8 mentorë të Shqipërisë komuniste) (Tirane, P. K. Sh.-se, 1960, ff. 15-16. Shih

“Sapo filloi Konferenca, përfaqësuesit e çdo grupi paraqiten nga një ekspozitë e punës së grupit të tyre respektiv dhe po në një kohë bënë autokritikën e grupit të tyre dhe kritikën e punës së grupeve të tjera. Mbas çdo ekspozite, autokritikë dhe kritikë, pati një debat të përgjithshëm, i cili u nxeh dhe u degjenerua në atake personale. Fryma e vjetër e grupit trokist, i cili tërësisht e përdori debatet”¹³

Gr. K. i Korçës u vlerësua për lidhjen e tij me masat punonjëse, për sukseset në lëvizjet punëtore dhe për strukturën organizative. Por nga ana tjetër drejtuesit e tij u kritikuan për nivelin e ulët teorik të anëtarëve, për sektarizem në veprimtarinë revolucionare, për përjaftimin me vlerën e të disidentëve komunistë dhe për shtrirjen e organizatës vetëm në rrethin e Korçës.

Gr. K. i Shkodrës u vlerësua për shtrirjen e rrjetit organizativ në rrethet e tjera të vendit dhe për militantizmin e theksuar të anëtarëve të vet. Por nga ana tjetër ai u kritikua për kujdesin vetëm në veprimtarinë revolucionare komuniste, për shkeputjen e tij nga levizja punëtore, për tezat e gabuara në lidhje me okupacionin fashist dhe me në fund për afrimin e krereve të Grupit me elementët e majtë me prirje trokiste, vetëm se këta ishin kundërshtarë të Gr. K. të Korçës.

Gr. K. të të Rinjve iu njohën me pak merita dhe iu nënvizuan me teper kritika. Si merite, grupit iu njoh shtrirja e rrjetit organizativ në pjesën më të madhe të vendit dhe kujdesi i madh që kishte treguar për pajtimin e anëtarëve të vet me kulturë marksiste-leniniste. Përkundrazi, gabimet që aty u theksuan qenë teper të rënda. Në adrese të krereve të Grupit u ngritën kritika se me gjithë numrin jo të vogël të anëtarëve, organizata e tyre që e shkeputur nga levizja punëtore; se përvetësimi i teorisë marksiste kryhej me teper si stoli kulture dhe me pak si udhëheqje për veprim, se anëtarët e grupit në pjesën më të madhe ishin pushtuar nga mendjemadhësia “intelektualiste”, se me praktiken e tyre për ta pasuruar arken e Grupit me “vjedhje” kishin shkelur normat e moralit proletar dhe se me nevojën për t’i shërbuer sa më mirë revolucionit “socialist” u ishte kërkuar militanteve mohimi i dashurisë për familjen – të cilat u konsideruan si norma jobolshevike, për trokiste.

Ata që i pritën më me gjakftohtësi kritikrat e partnerëve të tyre qenë përfaqësuesit e Gr. K. të Shkodrës. Duke shfrytëzuar mungesën në mbledhje të kryetarit të tyre, Zef Mala, i cili nuk ishte i pranishëm mbasi ndodhej në internim, ata, V. Shanto, Q. Stafa, T. Jakova, K. Themelko, i pranishëm pa rezervë gabimet e grupit duke ia ngarkuar përgjegjësinë kreut të ttrë Kp u dha atyre dorë të kritikonin pa vështirësi grupet e tjera.

Qëndrimi ndaj kritikave që mbajtën përfaqësuesit e Gr. të Korçës ishte pak a shumë i dyzuar. Koço Tashko u ndodh në një situatë të ndërlikuar.

¹¹ S. Premte. Po aty, f. 4

plotesisht në: studim, propagandë iderash në të tjeret. Ata që studionin fort, që nuk kujdeseshin për familjen dhe rronin keq, ishin të perkedhelurit e Grupit”.¹⁴

Shpjegime më të hollësishme si kundërvënie ndaj kritikave rreth karakterit politik të Gr. K. të të Rinjve ka dhënë Sadik Premte. Sipas tij, dy krerët e Gr. K. të të Rinjve (A. Lula dhe S. Premte), duke iu drejtuar Miladinut dhe Dushanit u thanë atyre:

“Ne nuk pretendojmë të kemi bere aq sa duhet bere, por nga ana tjetër, edhe ju duhet ta dini se nuk ka qenë aq lehtë të behej aq sa ju sugjeroni. Ju nuk i njihni rrethanat, konditat dhe zakonet e vendit tone, ashtu sikunder edhe ne nuk njohim ato tuajat. Komunizmi në Shqipëri është një doktrinë e importuar. Ky nuk është produkt i zhvillimit të konditave ekonomike të shoqërisë së vendit tone. Komunizmi këtu është filluar prej intelektualëve dhe veçanërisht prej studentëve të shkollave të mësimë. Shqipëria është një vend agrar i prapambetur dhe pa asnjë farë industrie. Në nuk kemi proletariatin industrial, si rrjedhim, këtu nuk ka asnjë organizatë proletare të formuar, të paktën për qëllime ekonomike. Për më tepër, ja nuk dale të gaboni e t'i shikoni po me të njëjtin prizem konditat e t'aburë dhe ato të kalërit. Konditat e reja i qeshin gjithmonë ato të vjetrat. Në fillim të ditës para të okupacionit fashist, ishte shumë e vështirë të behej ashtuacioni hapet në masat dhe kjo për dy arsye: a) sepse sukseset e nazifashistëve e kishin bërë popullin tonë të humbur të krejt besimin në një fitore eventuale të aleatëve dhe b) sepse në ditët e para të okupacionit fashist, për interes të tij bëri disa përmirësime për punë të konditave ekonomike, të cilat paten qenë më të keqja ndën regjimin e mëparshëm të Zogut. Megjithatë ne kemi bere aq sa kemi mundur për të hyrë në masë dhe nuk e kemi kufizuar kurrë aktivitetin tonë në formim kuadrosh e përkthim librash siç na kërkoi Grupi i Korçës, i cili duke na kritikuar në këtë mënyrë, nuk ben gje tjetër veçse manifeston urrejtjen e tij të vjetër.”¹⁵

Duke folur për normat morale që zbatonte Gr. i të Rinjve, S. Premte përpiquej të shpjegonte se në këtë çështje kishte keqkuptime nga ana e krerëve të grupeve të tjera dhe ca më keq, spekulime nga ana e D. Mugoshës, për t'i vënë njollë Gr. K. të të Rinjve. Konkretisht ai thotë:

“Përsa i përket gjendjes financiare, në të vërtetë ishim shumë ngushtë. Në atë teknikë (daktilografë, shaptilografë, letër e q. udhëzime, ndalime shokesh të papunë e të semurë, përballoheshin kryesisht prej rregave të shoqërisë nepunësi si dhe prej disa shokesh bij tregtarësh të cilët mund të tërhiqeshin prej arkës së pleqve të tyre nga një fare shume të vogël të pakuptueshme eakt të cilin shoku Dushan në teorinë karakterizoi si vjedhje dhe në praktikë nuk kundërshtoi kur këto të bëllat të dorëzuan me rastin e shkrirjes së tre grupeve në një parti të vetme). Në përpjeshtim me

¹⁴ A.Q.Sh. (Nga fondet e Arkivit Qendror të P.P. Shqipëri, Fondi 14, dosja 14).

¹⁵ S. Premte. Kujtime (drsh.). Shih: Shtojcen nr. 70.

Kreu XVIII .....
... Partit Komuniste duhet të ndihmohet nga masat,
... nuk kishim se si t'i përballonim ndryshe nevojat e përditshme të punës së
... Karstaki Sadik Stavileci Thoma Sinlari etj u preken nga turbekulozi, më
... te arinte te ndihmohej

Ne lidhje me akuzën për mungesën e dashurisë për familjen, S. Premte ka dhënë këtë shpjegim:

[illegible]

Kështu që ne në lezhjen e parë u duken fillimet e një vije ndarese midis të atyre qendrësve të militantë "praktore" që miratonin pa diskutim tezat e dy emsareve jugosllave dhe të atyre qendrësve të militantë "intelektuale", të

cilet mbanin ndonje rezerve o e kerkonin shpjegime me te argumentuara
rreth tezave te tyre. E. Hoxha, ndonese nga ana kulturore i takonte grupit
te dyte, u perfshi ne rradhet e militantizmit "punetor". Natyrisht simpatite
e dy emisareve jugosllave anuan nga grupi i pare. Ne te njeiten kohe ne
radhet e pjesemarrësve shqiptare te Mbledhjes u krijua dhe një vijë e dytë
ndarëse, e cila u karakterizua kryesisht edhe nga gjuha e përdorur gjate
mbledhjeve. E. Hoxha, K. Tashko, Q. Stafa, te cilet nuk e njihnin serbishten
flisnin me Miladinin frengjisht, pa përkthyes. Përkundrazi, K. Xoxi, V.
Shanto, R. Çitaku, K. Themelko, E. Nimani, per te treguar intimitet, flisnin
me Miladinin sllavisht. Gjathte te tjeret qe nuk dinin asnjeren nga keto dy
gjuhë (A. Lula, S. Premte, T. Jakova, P. Peristeri, S. Vullkani, S. Lubonja),
ishin ne meshiren e perkthyesit. Gjuha frengjishte i dha keshtu mundesi E.
Hoxhes te fliste pa përkthyes me Miladinin, si rrjedhim ta zhvillonte me
teper intimitetin me te. Përkundrazi, Dushani u lidh teper ngushte me K.
Xoxen, jo vetem per hir te gjuhës, por ca me teper per hir te intimitetit
"punetor" qe pretendonin te dy palet.

KREU XIX

MBLEDHJA THEMELUESE E P.K.SH.-së (III) PLATFORMA POLITIKE

Platforma politike për P.K.Sh.-në, e cila u shtrua aty për diskutim, nuk ngjasonte me asnjë nga platformat që kishin adoptuar deri atëherë tri grupet komuniste shqiptare. Në themel të saj nuk qëndronte si çështje themelore angazhimi i militantëve si tek tri grupet e mëparshme, për revolucionin socialist proletar. Nuk qëndronte gjithashtu as angazhimi i komunistëve për të organizuar, sipas direktivave të Kongresit të Shtatë të Kominternit, krahun e Frontit Popullor antifashist. Në themel të platformës që u shtrua për diskutim qëndronte mobilizimi i krejt P.K.Sh.-së për të frymëzuar, organizuar dhe udhëhequr luftën antifashiste nacionalçlirimtare.

Lufta antifashiste nacionalçlirimtare, ashtu siç shprehej në platformën e P.K.Sh.-së përfaqësoonte interesat e të gjitha shtresave të shoqërisë shqiptare "pa dallim krahine, feje dhe ideje", pra si të fshatareve dhe punetoreve, ashtu dhe të tregtarëve dhe industrialistëve dhe të atyre çifligarëve të cilët dëshironin çlirimin e atdheut nga zgjedha e huaj dhe rifitoren e pavaresisë kombëtare. **Si rrjedhim, platforma e re politike nuk kishte as karakter klasor, as përmbajtje ideologjike, por karakter kombëtar nga shtrirja dhe patriotik nga përmbajtja.** Megjithatë, në tekstin e platformës mund të lexoheshin midis rreshtave edhe motive sociale, të cilat iu veshen luftës nacionalçlirimtare. Këto motive, për të cilat do të flitet më tej, ishin strukur me shumë kujdes në frazat patriotike - kryesisht aty ku flitet për vendosjen pas çlirimit në Shqipëri të qiejve demokratikë të vërtetë popullorë. Por platforma e re, e panjohur deri atëherë, nuk e lëkundte dot menjëherë mentalitetin e formuar nga platforma e mëparshme. Me miratimin e saj mentaliteti i mbrujtur nga platformat e vjetra la perseri gjurmë tek krerët e grupeve të mëparshme komuniste, të cilët tani e quanin veten anetare të Partisë së re Komuniste. Këto gjurmë ndeshen, siç do të shihet, edhe në formulimet programore, madje deri vone edhe në zbatimin e platformës së re politike të P.K.Sh.-së.

Në hartimin e platformës politike për Komitetin e Mbledhjes Themeluese pohuan se tashmë bota kishte hyrë në vitin e tretë të luftës "imperialiste". Ky cilësim binte ndesh me karakterizimin që kishte deklaruar ndërkohë Kominterni, se karakteri imperialist u takonte vetëm synimeve të Bllokut

fashist. Kurse për palen tjetër, për bllokun antifashist, lufta e kishte humbur karakterin imperialist dhe kishte përvetësuar karakterin çlirimtar. Gjurmë e mentalitetit të vjetër ishte dhe pikëpamja se Lufta e Dytë Botërore ishte vazhdim i kasaphanes së parë imperialiste të përbotshme. Në të njëjtën kohë ata mendonin se ashtu si në fund të Luftës së Parë Botërore triumfoi socializmi në një të gjashten e botës (në Bashkimin Sovjetik), edhe në fund të Luftës së Dytë Botërore (e cila në nëntor 1941 ishte tepër larg) do të realizoheshin parashikimet që kishte thënë më 1939 V. Molotov, në atë kohë kryetar i Këshillit të Ministrave të Bashkimit Sovjetik, se tashmë kishte filluar vargu i luftrave imperialiste botërore, të cilat do të çlindeshin në një varg revolucionesh.

Pjesëmarrësit e mbledhjes mendonin se me fillimin e luftës së Gjermanisë kundër Bashkimit Sovjetik politika botërore u ndërrua që në themel. Ndryshoi rrethësisht pozita e masave punetore dhe kushtet e luftës së popujve të roberuar prej bllokut fashist. Ndryshoi pra edhe vetë karakteri i luftës. Hyrja e Bashkimit Sovjetik në luftë u vlerësua prej komunistëve shqiptarë, ashtu si prej komunistëve të mbare botës, si faktor i dyfishtë pozitiv: si fuqi e madhe që nuk do të shtypej si shtetet e tjera të Evropës nga hordhite hitleriane, por do të triumfonte mbi to dhe, e dyta, se me fitoren e luftës antifashiste nga Bashkimi Sovjetik, të cilën e cilësonin në atë kohë si kështjellë të paqes dhe të lirise së popujve, edhe shqiptarët do të fitonin **lirinë e vërtetë kombëtare dhe regjimin e vërtetë demokratik.** Edhe pse ushtritë hitleriane pas një perparimi të tyre të shpejtë në tokën sovjetike, ato dëbuan në nëntorin 1941 ndodheshin në dyert e Moskës, komunistët e Mbledhjes Themeluese nuk e kishin humbur besimin në distatën perfundimtare të Bllokut fashist. Besimi kaq i thellë që ata kishin në Bashkimin Sovjetik i bënte ata të shihnin në çdo tërheqje të Ushtrisë së Kuqe një fitore të saj ushtarake, fitore të cilën ata e mbështesnin jo në perparimin e ushtrive gjermane, por në humbjet e mëdha njerëzore që ajo pesonte në çdo betejë me ushtritë sovjetike. Ky vlerësim i tyre del, sikurse thuhet në rezolucion, nga një optimizëm pa dyshim të fryra, që vinin nga fronti lindor se deri në ditët e themelimit të P.K.Sh.-së, pra gjatë katër muajve të gjysmë të luftës gjermano-sovjetike, Ushtria e Kuqe kishte nxjerrë jashtë perdonimit më tepër se katër milion e gjysmë ushtarë hitlerianë. Komunistët e Mbledhjes Themeluese nuk kishin iluzione se lufta do të mbaronte shpejt. Sikurse del nga materialet e mbledhjes, ata kishin parasysh paralajmërimin e J. Stalinit, i cili kishte thënë pak kohë më parë se "armiku është i fortë dhe ne duhet të mobilizojmë të gjitha fuqitë tona për ta dërrmuar. Lufta do të jetë e gjatë dhe e pergjakshme". Në të njëjtën kohë ata kishin besim në fitoren perfundimtare edhe për faktin se sikurse thuhet në rezolucionin e mbledhjes, popujt e Anglisë dhe Amerikës "dëshironin t'i jepnin fund jo vetëm kësaj lufte të

imponuar por edhe vetë fashizmit”. Sipas tyre “B.R.S.S. luftonte për mbrojtjen e atdheut socialist dhe për çlirimin e popujve të robëruar, për vendosjen e paqes së drejtë pa aneksime dhe kontribute dhe pa robërimin e popujve të huaj. Ky ndikim i B.R.S.S. i detyrohet faktit që atdheu i socializmit lufton për të drejtat e popujve që të vendosin mbi fatin e vet”. Komunistët e Mbledhjes Themeluese e shihnin Bashkimin Sovjetik në përgjithësi dhe luftën e tij antifashiste në veçanti me sytë e një dogmatiku, i cili beson, pa ndryshuar asnjë presje, çdo pohim, çdo arsyetim, çdo interpretim që del nga goja e atij që adhuron.

Në të njëjtën kohë komunistët e Mbledhjes Themeluese niseshin nga fakti se në mbarë Evropën e pushtuar kishte filluar lufta e formacioneve partizane, kundër pushtuesve fashiste. Ata vunë në dukje se tashmë ishte krijuar një front i përbashkët me pjesëmarrjen e të gjithë demokratëve perparimtarë dhe liridashës, në luftë kundër pushtuesve nazifashistë dhe se Evropa ishte ndarë në dy kampe. Nga njëra anë qenë rreshtuar forcat fashiste me kolaboracionistët e tyre, kampi i grabitjes, i errësirës, i skllavërisë, të cilat zhvillonin një luftë të padrejtë - nga ana tjetër qenë radhitur forcat liridashëse, antifashiste, të cilat zhvillonin një luftë të drejtë, luftë për përparim, kulturë, qytetërim. Në ato çaste dramatike, kur zhvillohej një luftë për jetë a vdekje, midis lirisë dhe skllavërisë, demokracisë dhe diktaturës, përparimit dhe prapambetjes, kultures dhe antikultures, nuk kishte vend, theksonin ata, për të qëndruar asnjans, as për të qëndruar në “pritmeri” (me pretekstin se nuk kishte ardhur koha për të rrëmbyer armët), siç pretendonin në ato kohë disa demokratë dhe nacionalistë, të ashtuquajturit “atantistë” (*attentistë*). Sipas komunistëve, çdo qëndrim larg luftës, edhe me motivacionin e pritmerisë, ishte në favor të kampit fashist.

Sipas tyre, shqiptarët nuk kishin përse të qëndronin në pritmeri. Shqiptaria i shërbente kampit fashist në dy drejtime: si vend për të shfrytëzuar barimet e saj njerëzore dhe materiale në dobi të luftës imperialiste dhe, e dyta, si krueur për të shtrirë ekspansionin e vet në Gadishullin Ballkanik, siç ndodhi një vit më parë me luftën italo-greke. Për të kundërshtuar të dy këto interese imperialiste shqiptarët kishin për detyrë të ngutshme, u theksua në Mbledhjen Themeluese, të organizonin sa më parë rezistencën e armatosur kundër pushtuesit të huaj. Ata kishin formuar bindjen se këtë rezistencë nuk mund ta organizonin faktoret politikë demokratë antifashistë, sepse ata nuk ishin patriotë, por për dy arsye të tjera: se ishin ende të paorganizuar politikisht dhe se atyre u mungonin aftësitë organizative të luftës çlirimtare në përshatje me kushtet e reja politike. Në fund të fundit, mendonin ata, demokratet nacionaliste ishin në gjendje të formonin një parti të re, por jo një parti militante, e cila të merrte përsipër tërheqjen në luftë të tyre të mbarë-shitresave të popullit. Sipas komunistëve, demokratet

përfshirë edhe nacionalistët më ekstremistë, nuk mund të ishin “masovikë”, mbasi vazhdonin të kishin besim të shpirtit të dikurshme të luftës së armatosur patriotike, të cilat mbledhjet e tyre në rekrutimin e pjesëmarrësve në çetat kryengritëse, jo duke u lidhur drejtpërdrejt me qytetarët orë fshatarët, por duke i tërhequr nëpërmjet krerëve të tyre.

Në Mbledhje u vu në dukje se në Shqipëri nuk mungonin njerëz të cilët kishin trashëguar nga e kaluara influencën e tyre në banorët e një krahine dhe se ishin të prirur të hyjnë në luftën antifashiste për çlirimin e atdheut. Në mbledhje u soll si shembull Myslim Peza, i cili, sipas informatave që kishin nga Mustafa Gjinishi kishte premtuar se do të vinte në dispozicion të luftës antifashiste jo vetëm veten e vet, por edhe ndikimin që ai kishte në krahinën e Pezës. Sadik Premte nga ana e vet, solli si shembull Vlorën ku disa krerë fshatrash kishin premtuar se sapo ata të lëshonin thirrje, fshatarët e tyre ishin gati të rrëmbenin armët. Ramadan Çitaku gjithashtu solli si shembull kreun e teqesë së Martaneshit, Baba Fajën (Mustafa Xhanin), i cili kishte premtuar se ishte gati të ngrinte në këmbë, për kryengritje të armatosur, besnikët e teqesë së vet. U sollën si shembuj edhe emra të tjerë. Por mbështetja e partisë tek këta krerë për zhvillimin e luftës nuk ishte e sigurt, mbasi nëse një ditë ata kalonin, qoftë nëpërmjet korrupsionit, qoftë për bindje personale, në kampin e kundërshtarit, së bashku me ta kalonin verbërisht edhe pasuesit e tyre. Partia Komuniste Shqiptare që po formohej duhej të krijonte lidhje besimi politik, jo vetëm me krerët, por edhe me pjesëmarrësit individualisht të luftës çlirimtare. Si rrjedhim, fati i tyre nuk duhej të varej nga lekët e një kreu, por nga bindja individuale e çdo luftetari se po i kryente një shërbim të shenjtë atdheut.

Nga leximi i rezolucionit të krijuar pershtypja se themelimi i P.K.Sh -së në vjeshtën e vitit 1941 dhe jo më parë, nuk ishte i rastësishëm, por nevojë e diktuar nga situata politike. Ky konkluzion del nga pohimi që ai përmban se “ngujimi” që zgjedha fashiste i kishte shkaktuar prej dy vjetësh popullit shqiptar, tani po merrte fund. Më tej aty thuhet:

“Lëvizja nacional revolucionare e popullit shqiptar po fitonte fuqi të reja dhe se po atrohej dita që këto forca të bashkuara do të shndërrohen në një lami të fuqishëm që do të përmbysë nën rrymën e tij të gjithë armiqtë e lirisë kombetare të popullit shqiptar. Prandaj ne duhet të punojmë pa pushim për të mobilizuar masat e popullit shqiptar në lëvizjen nacionalçlirimtare, të bashkohemi me të gjithë nacionalistët që e duan me të vërtetë Shqipërinë e lire, me të gjithë shqiptarët e ndershëm që dëshirojnë luftojnë kundër fashizmit”.

Për të realizuar këtë detyrë Mbledhja Themeluese e P.K.Sh -së e miratoi pikën parësore të programit të saj, pra të gjithë anëtarët e P.K.Sh -së të mobilizoheshin për të tërhequr masat qytetare dhe fshatare, jo vetëm kundër

administratës politike dhe ushtarake të okupatorit, por edhe kundër agjentëve të kolonës së pestë (të elementëve që përhapnin dështizëm në dem të luftës patriotike), të spiunëve që ndihmonin policinë në arrestimin e elementëve antifashistë dhe kundër spekulatoreve, të cilët përfitonin nga vështirësitë e tregut për të shfrytëzuar, me ngritjen e çmimit, qytetarët dhe fshatarët e varfër.

Mbladija themeluese e P.K.Sh.-se (III) - platforma politike .....

te qartë idenë se si, në ç'mënyrë dhe në ç'përmasa duheshin trajtuar ato motive. Hollësimat u lanë të zgjidheshin më vonë dora-dorës me zhvillimin e lufte se armatosur. Nderkaq aty u la dera gjysmë e hapur u pranua vetëm që të flitej për "reformë" demokratike dhe perparimtare, pa i caktuar konkretisht reformat. Madje për të mos atakuar jo aq çifligaret e mëdhenj sesa fshataret e pasur, me vonë të ashtuquajturit "kulakë", nuk u fol as për reforme agrare. Zëri u ngrit në ashpërsi kundër bashkëpunëtorëve të armikut, duke e vënë theksin kundër bejlerëve çifligarë, jo si pronarë të mëdhenj tokash, as si "gjakpirës" të pamëshirshëm të fshatarëve, por si bashkëpunëtorë të armikut fashist, madje si të tillë ata u kërcënuan se pas lufte do të denoheshin me ashpërsi nga gjykatat popullore shqiptare.

.... Mbledhja themeluese e P.K.Sh.-së (IV) - çështjet organizative ....

KREU XX

MBLEDHJA THEMELUESE E P.K.SH-së (IV) ÇËSHTJET ORGANIZATIVE

Me miratimin e platformës politike që duhej të përvetësonte Partia Komuniste u zgjidh vetëm problemi i saj parësor. Krahës saj kishte edhe probleme të tjera nga të cilat varej suksesi ose dështimi i platformës. Nder to, me rëndësi vendimtare ishin problemet organizative të P.K.Sh.-së. Ato ishin dyplaneshë: njera kishte të bënte me strukturën organizative të vetë P.K.Sh.-së, tjetra me hallkat organizative të lufte se armatosur antifa-histe nacionalçlirimtare. Direktivat për të dy këto plane i paraqiti M. Popoviqi, i cili pretendoi se ishin në përshatje me direktivat e Kominternit, të miratuara edhe nga P.K.J.-ja. Komunistët shqiptarë nuk kishin dijeni për direktivat e Kominternit. Në mënyrë të heshtur këtë minus e ka pohuar edhe Enver Hoxha, i cili shton se për të dytën (organizimin e lufte se armatosur), ishin pothuajse në erresirë me tepër se për të parën. Duke folur për këto dy çështje ai ka thënë me 1944 se "për organizimin e Partisë mësonim nga Miladini dhe Dushani, por si duhej organizuar lufta, kjo nuk ishte e qartë".

Në lidhje me çështjen e parë (organizimin e brendshëm të Partisë), asnjë nga tri organizatat komuniste që u shkrinë në formimin e P.K.Sh.-së nuk kishte patur një strukturë organizative të përshtatshme për partinë që po formohej. Gr. K. i Korçës pretendonte, sikurse është thënë (Kreu XVIII), se strukturën e vet organizative ua kishte përshtatur udhëzimeve të Kominternit, të cilat i kishte sjellë në Shqipëri më 1937, Koço Tashko. Por Mbledhja Themeluese theksoi se udhëzimet e Kominternit, Grupi i Korçës i kishte deformuar dhe se ai vazhdoi të mbështetej në sistemin e mëparshëm organizativ. Secili grup kishte adoptuar një strukturë të ndryshme nga ato e grupeve të tjera. Grupet kishin patur të përbashkët vetëm strukturën bazë organizative – celulën, por edhe këto me numër të ndryshëm anëtarësh (me tre, katër, ose pesë anëtarë). Disa celula kishin nën vartësi grupe të mëdha të përbëra nga simpatizantë, të cilët nuk ishin të detruar si anëtarë të celulave t'i nënshtroheshin disiplinës së grupit. Asnjë grup nuk kishte Komitet Qendror, në kuptimin institucional të fjalës. Në krye të secilit grup komunist

që me të ashtuquajtur *Qendër*, si Grupi i Korçës me pesë anëtarë me qendër në Korçë (Mina Lako, Keçi Noxe, Sotir Vullkani, Pilo Peristeri dhe Sotir Çiraku), po aq edhe Grupi i Shkodrës (Zef Mala, Tuk Jakova, Vasil Sime, Kristin Themelko dhe Qemal Stafa), nga të cilët dy të parët banonin në Shkodër dhe tre të tjerët në Tiranë, kurse qendra e Grupit të të Rinjve ishte vetëm tre anëtarë me banim në Tiranë (Anastas Lula, Sadik Stavileci dhe Sadik Prente). Edhe grupet që kishin celula nëpër rrethe të tjera të vendit, në *Komitet Qarkor*, as në qendër, as në rrethe. Lidhjet midis grupeve dhe celulave mbaheshin ose me anë të një anëtari të qendrës, ose me anë të dërguar të saj. Grupi i Korçës kishte krijuar që në vitin 1940 një degë në Tiranë, të cilën e kryesonte Koço Tashko. Por dega nuk kishte strukturën e një *Komiteti Qarkor*, madje vepronte në mënyrë gati të pavarur nga qendrat e Korçës. Anëtarët e qendrës së Grupit Komunist të Shkodrës, banorë Tiranë, disa në Shkodër, bënë shumë rrallë mbledhje të përbashkëta. Komiteti me të tre tyre i realizonte në fillim Zef Mala dhe pas arrestimit të tij Vull Shkollari, i cili në sajë të këtij funksioni, në ditët e themelimit të P.K.Sh.-it, u shpall si kryetari i Grupit të Shkodrës. Edhe Gr. K. i të Rinjve, me të cilin celulat e krijuara nëpër rrethe (Vlorë, Gjirokastrë, Berat, Elbasan, Korçë, Durrës), nuk kishte *Komitet Qarkor*, as në rrethe, as në Tiranë. Lidhjet e grupeve të Gr. të të Rinjve me celulat e rretheve mbaheshin ose nëpërmjet të dërguarve të qendrës, ose nëpërmjet vizitave që anëtarët e celulave të rrethave bënin në Tiranë. Asnjë nga grupet nuk kishte statut, qoftë edhe me parime organizative dhe shprehje të rregullta shoqërore ose kulturore.

Kësaj strukture u konsideruan të papërshtatshme për Partinë Komuniste që po formohej. Si një themel, u vendos që Partia të adoptonte një strukturë të re organizative, e cila të ishte në gjendje të vinte në zbatim platformën e Partisë Komuniste. Me miratimin e strukturës së re organizative, strukturat e mëparshme të tri grupeve komuniste duhej të suprimoheshin dhe anëtarët e tyre të ndaheshin në celulat e reja. Me qëllim që të zhdukeshin parimet e dështuara të grupeve të mëparshme, u vendos që në celulat e reja, të cilat do të shfaqeshin si organizata bazë të P.K.Sh.-së, të merrnin parasysh popullatën të një grupi të vetëm të mëparshëm, por anëtarë me përzierje nga grupe të ndryshme.

Partia Komuniste, u thirrte partizanët të kishin duhej të ishte anëtar i P.K.Sh.-it, por edhe me anëtarë të tjerë të P.K.Sh.-ja të zbatonte parimin e përzierjes nga llojet për Partinë Bolshevike Ruse. Sipas këtij parimi leninist, anëtarët e partive mund të kishin "vetëm atë që pranon programin, që bën pjesë në programin organizativ të partisë dhe që paguan kotizacionin".²

Në fillim të krijimit Partia do të kishte një Komitet Qendror (ose siç u

quajti atëherë *Komitet Central*), të përbërë prej shtatë anëtarësh. Duke parë numrin e celulave dhe të grupeve edukative, që tri grupet komuniste kishin patur nën vartësinë e tyre, u mendua që përkohësisht në mbare vendin të kishte pesë Komitete Qarkorë, me qendër në Tiranë, Korçë, Shkodër, Vlorë, Gjirokastrë dhe me dipronë në Durrës. Komiteti Qarkor i Tiranës do të kishte nën juridiksionin e tyre edhe rrethet (në fakt Komiteti Qarkor do të kishte pak celula ose anetare të veçuar. P.sh. Komiteti Qarkor i Tiranës do të mbulonte edhe rrethet e Shqipërisë së Mëdha (Durrës, Krujë, Kavajë, Elbasan). Komiteti Qarkor i Shkodrës do të kujdesej për përparimin revolucionar në mbare Shqipërinë e Veriut (Gjithë përfaqësojë dhe Dibrën).

Në themel të strukturës organizative të P.K.Sh.-së që po formohej do të ishte *celula*, e përbërë prej pesë anëtarësh, me një përfaqësues të zgjedhur nga anëtarët e saj. I cili do ta përfaqësonte celulen në Komitetin Qarkor. Celulat e reja nuk do të kishin ngjashmëri, as nga funksionet, as nga detyrat dhe as nga fryma ideologjike me celulat e organizatave komuniste të mëparshme. Në lidhje me ndryshimin midis tyre në rezolucionin e themelimit të P.K.Sh.-së thuhet:

"Organizatave të kaluara ngushtësisht sektare, me frymë grupi dhe fraksioni, të themeluara në baza krejt të vogla dhe shpesh gati krejtësisht të shkëputura nga masat", duheshin likuiduar sa me parë dhe riorganizuar sa me shpejt. Brenda çdo celule duhej të kishte një disiplinë të hekurt. Disiplinës iu kushtua një rendësi e jashtëzakonshme, e diktuar jo vetëm nga rrethanat e luftës, por edhe, siç theksohej në rezolucion, nga armiqët e saj të shumtë, që do të përpiqeshin deri në fund ta luftonin. "Një nga ligjet themelore të zhvillimit të Partisë së tipit të ri, – thuhet në rezolucion, – është lufta në dy fronte, – kundër gabimeve të vetvetes, veçanërisht kundër orvatjeve të krijimit të fraksioneve të brendshme dhe e dyta, lufte pa pajtim kundër armikut të klasës".

Sipas udhëzimeve të Kominternit, për të ruajtur tiparet e një partie bolshevike, celulat e P.K.Sh.-së nuk duhej të krijoheshin sipas modelit të partive social-demokrate të Internacionales së Dytë, të cilat në gjirin e tyre gërryeshin nga "bremja, mospunimi (inaktiviteti – K.F.), tarasllëku, fraksionazhi dhe tradhtia e interesave të klasës punëtore". Komunistëve shqiptarë u duhej "një parti e disiplinuar, në të cilën anëtarët do t'i nënshtroheshin forumeve më të larta, mbasi vetëm kështu ajo, e lidhur me të gjitha masat punonjëse të qytetit dhe të fshatit, do të ishte e zonja të udhëhiqte klasën punëtore në luftë deri në fitore". Pra Partia vazhdimisht duhet të pastronte radhët e saj nga njerëzit me pikëpamje të sëmura dhe me shpirt tarafi, nga shkelesit e disiplinës dhe nga prirjet fraksioni të P.K.Sh.-it, u theksua atë, duhet të kishte parasysh mësimin e J.V. Stalinit se "Partia forcohet duke u spastruar".³

² Rezolucioni. *Po aty*, ff. 19-23 Shih Shtojcen nr. 73

kolaboracioniste të okupatorit fashist. Në këtë pikë M. Popoviçi parashtroi se teze e cila u konsiderua ekstremiste. Sipas tezës së tij, në listën e kolaboracionistëve shqiptarë hyjnë jo vetëm bashkëpunëtorët e ndergjegjshëm të okupatorit, siç ishin agjentët e informacionit, përgjegjës për arrestime jo vetëm kuadrot e shandarmërisë që kishin kryer krime, por edhe repartet ushtarake shqiptare që ishin mobilizuar sipas dispozitave ligjore. Shume nga pjesëmarrësit e mbledhjes e konsideruan të papershmatshëm për moralin politik shqiptar të dënohet edhe ai që është rekrutuar me dhunë, por që nuk ka kryer ndonjë krim. Ndonjëri (emri i të cilit nuk është regjistruar), këto teze e quajti thjesht terrorizem dhe të papranueshëm për një parti komuniste, e cila duhet të shquhet për ndergjegjësi e saj humaniste. Kundër këtyre pikëpamjeve vërshej si rrebesh sulmi i D. Murgoshes, i cili i akuzoi komunistët shqiptarë, bartës të këtyre pikëpamjeve si "pacifiste", ose si "mëshirues" mikroborgjezë, kurse "humanizmin" e tyre si me të ashtuquajtur humanizëm kristian. Sipas tij, Partia Komuniste mishëronte "humanizmin" në shkallën më të lartë, për vete faktin se ajo luftonte për çlirimin e mbarë popullsisë nga shtypja, nga mjerimi, nga padrejtësia, nga varfëria. Megjithatë, pjesëmarrësit nuk e zgjatën më tej debatin, veçse nuk duhet lenë pa thenë se shumica e tyre nuk u bindën me këtë përcaktim të "humanizmit", në thelb terrorist dhe me përgjigje të ndonjërit, të heret nuk e vunë në zbatim për sa kohë ishin përgjegjës në detyra të rëndësishme, këtë lloj humanizmi të mbrapshtë. U pranua vetëm denimi me atentat nga Partia Komuniste vetëm të agjentëve që i kishin sjelle dëme të mëdha me kallëzimet e tyre në polici luftës nacionalçlirimtare.

Si pikë me rëndësi e çështjes së organizimit të luftës nacionalçlirimtare u diskutua formimi i reparteve të armatosura – i njësiteve guerile në qytete dhe i çetave partizane në fshatra. Krijimi i njësiteve guerile nuk ishte problem i ndërlikuar, mbasi kishte të bente kryesisht me anëtarët e partisë. Problem i vështirë paraqitej organizimi i çetave partizane në fshatra. Në lidhje me çetat në fshatra, dy qene fushat e punës. Njera, të sigurohej të paktën tërheqja në frontin e luftës nacionalçlirimtare e çetave "nacionaliste" që tashmë qarkullojnë në disa rrethe të vendit, duke i bindur kapedanët e tyre që të pranonin në krah të tyre një komisar politik, të caktuar nga P.K.Sh.-ja. Tjetra, të kërrohej nga vete Partia çeta thjesht partizane me komandantë dhe komisarë politike, të caktuar nga vete P.K.Sh.-ja. Në lidhje me formacionet e kategorisë së parë, u dha porosi që të beheshin përpjekje më të mëdha për t'u lidhur me kapedanet nacionaliste, duke u premtuar përkrahjen e P.K.Sh.-se, në rast se ata do të pranonin prej tyre komisarë politike dhe luftëtarë partizane (anëtarë dhe simpatizantë të P.K.Sh.-se). Në lidhje me formacionet e kategorisë së dytë, u vu në dukje se fusha ishte ende e paleruar. U fol

Mbledhja themeluese e P.K.Sh.-së (IV) - çështjet organizative

vetëm për një rast interesat që një komunist ishte gati duke kurorëzuar me sukses përpjekjet e tij për formimin e një çete thjesht partizane në Skrapar. Ky ishte Gjini MarFaj, një anëtar i Gr. E. të Shkodrës, i cili kishte krijuar lidhje edhe me Gr. K. të Korçës. Si rrjedhim, për vlerën tepër të rëndësishme të punës së tij folën me krenari përfaqësuesit e të dy grupeve që merrnin pjesë në Mbledhjen Themeluese të P.K.Sh.-së.

Pavarësisht nga besimi jo i plotë që shfaqën disa përfaqësues të mbledhjes të zhvillimi i shpejtë i formacioneve luftarake, Miladin Popoviçi nguli këmbë në optimizmin e tij. Sipas tij, me thellimin e luftës antifashiste nacionalçlirimtare do të krijoheshin shumë shpejt repartet ushtarake partizane, të cilat do të kishin nevojë të domosdoshme për një komandë të centralizuar, ose, siç filloi të quhej shumë shpejt, për një Shtab Qendror. Me rëndësi ishte për të që të përcaktohej se kush duhej ta drejtonte shtabin Qendror – ushtarakë të kualifikuar apo militantë komunistë. Teza se Shtabin Qendror duhej ta drejtonin ushtarakë të kualifikuar, theksoonte atë dukej tepër joshëse, por tepër e rrezikshme. Kjo për arsye se mund të krijoheshin rrethana që këta ushtarakë të kualifikuar, në sajë të lidhjeve që do të krijonin me repartet, mund t'i kundërviheshin një dite Komitetit Qendror të P.K.Sh.-se. Si rrjedhim, sipas tij, shumicen dërmuese të Shtabit Qendror, duhej ta përbënin anëtarët e Komitetit Qendror, së bashku me militantë të bindur të P.K.Sh.-së. Në lidhje me këtë porosi, M. Popoviçi ka shkruar:

"Dhe kam ngulur këmbë se ne nuk guxojmë dhe nuk duhet të biem në gabimin që ranë malazezët, sepse nga lufta duhet të dalë Shtabi Madhor, i cili do të formohet prej atyre që japin prova gjatë luftës dhe mendimi im, siç kam thënë atëherë (në mbledhjet e themelimit të P.K.Sh.-së – K.F.), është që shtabi Madhor duhet të perbehet prej njerezve që do të jenë sa më besnikë dhe është mëse e besueshme se këta duhet të jenë partizanë dhe vullnetarë luftëtarë, të cilët pranojnë komanden e shtabit partizan dhe është prapë e besueshme që do të jenë anëtarë të Komitetit Qendror".

Mbetej një çështje tjetër, po aq e rëndësishme – çështja e Kosovës – e cila rrezikonte bashkëpunimin jo në radhët e komunistëve shqiptarë, por midis Partisë Komuniste Shqiptare dhe Partisë Komuniste Jugosllave.

⁴ Leter përgjigje e M. Popoviçi. Shih Kreun XIV, shenimin nr. 116.

KREU XXI

MBLEDHJA THEMELUESE E P.K.SH.-së (V) ÇËSHTJA E KOSOVËS

Një nga çështjet më të mprehta që u trajtua në mbledhjet themeluese të P.K.Sh.-së, ishte çështja e organizimit të luftës nacionalçlirimtare në Kosovë, e cila kishte të bënte me të ardhmen e saj. Ashtu siç u trajtua nga komunistët shqiptarë, çështja e Kosovës kishte dy plane – planin politik dhe atë organizativ. Për disa prej pjesëmarrësve të mbledhjes, të dy aspektet ishin dy anet e të njëjtit problem, i njohur me emrin çështja “nacionale” shqiptare. Për të tjerët, të dy aspektet në kushtet e Luftës së Dytë Botërore ku ndodhej Shqipëria, Ballkani dhe Evropa duheshin trajtuar veç e veç.

Në të vërtetë çështja e Kosovës nuk lindi gjatë Luftës së Dytë Botërore. Ajo ishte pjesë përbërëse e lëvizjes kombëtare shqiptare, që në fillimet e Rilindjes Kombëtare Shqiptare. Në të njëjtën kohë ajo u bë pjesë përbërëse e lëvizjes së majtë shqiptare, gjithashtu që në fillimet e saj. Formimi i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit më 1878 në kryeqendrën e asaj kohe të Kosovës, tregonte se Kosova ishte një nga vatrat më të nxehta të luftës së shqiptarëve për çlirim kombëtar nga zgjedha e huaj dhe për formimin e një shteti të vetëm kombëtar. Shkëputja e krahinës së Kosovës, më 1913, nga trupi i Shqipërisë dhe përshirja e saj në po atë vit në shtetin serb dhe më 1918 në Mbretërinë e Jugosllavisë, nuk ishte vepër e shqiptarëve, por e diplomacisë së Fuqive të Mëdha, të cilat shkelën parimin e lartë të vetëvendosjes së popujve dhe të kombesive. Të njëjtën vepër mëkatore Fuqitë e Mëdha kryen, më 1913, me Çamerinë, të cilën ato ia dhanë Mbretërisë Greke. Shqiptarët nuk u pajtuan asnjëherë me këto vendime të Fuqive të Mëdha, të cilat i quajten dhe vazhdojnë t'i quajnë edhe sot, të padrejta. Në periudhën midis dy luftërave botërore lufta e Shqipërisë që u çaktuan më 1913 u shndërruan për Kosovën dhe Çamerinë në “mure kineze”, të cilat vështiresuan kontaktet ekonomike, politike, shoqërore, kulturore ndërmjet banorëve të tyre. Por “muret kineze” nuk e fashiten dot aspiratën e shqiptarëve të të dy krahëve – të Shqipërisë së pavarur nga mëra anë dhe të krahinave të robëruara nga ana tjetër – për t'u bashkuar një ditë në një shtet të perbashkët kombëtar, të lirë dhe të pavarur.

Llota politike dhe kulturore e shqiptarëve të të dy krahëve ishte e bindur

se po të realizohej bashkimi i shqiptarëve në një shtet të vetëm, të lirë e të pavarur. Shqipëria do të ecte me një shpejtësi më të madhe drejt përparimit dhe ajo do të lëvizte në faktor paqje dhe stabiliteti në Gadishullin Ballkanik dhe në Kontinentin Evropian. Këto aspirata dhe këtë bindje, në periudhën midis dy luftërave botërore, e kishin shprehur jo vetëm personalitetet kryesore të ndryshme politike të djathta, por edhe përfaqësuesit e lëvizjes së majtë shqiptare, jo vetëm në Kosovë, por edhe në Shqipëri. Për të qenë më të saktë, realizimin e kësaj aspirate e kishin përfshirë në programet e tyre, siç është parë në kapitujt e mëparshëm të këtij punimi, si organizatat e majta të emigracionit kosovar, ashtu dhe dy rrethimet e majta të Shqipërisë që vepronin në emigracion – Gr. K. Sh. në Bashkimin Sovjetik, dhe komunistët së bashku me të majtët e Komitetit të Çlirimit Nacional. Vlen të kujtohet se Sekretariati Ballkanik i Kominternit e kishte njohur Komitetin e Çlirimit të Kosovës, të formuar në emigracion më 1925, nën kryesinë e Bedri Pejanit, si një seksion të federatës komuniste ballkanike, të shkëputur nga Partia Komuniste e Jugosllavisë. Përkundrazi, organizatat komuniste që vepronin në Shqipëri nuk e kishin prekur çështjen e Kosovës. Duket se vëmendja e tyre ishte përqendruar te problemi i dites i çështjes nacionale që kerkonte zgjidhje të ngutshme – çlirimi i Shqipërisë nga tutela imperialiste e Italisë fashiste. Sipas logjikës së krerëve të këtyre organizatave, lufta për çlirimin e Kosovës dhe të Çamërisë nuk kishte vend për sa kohë që vetë Shqipëria rrezikohej nga pushtimi fashist. Madje ndonjëri prej tyre mendonte se çështja nacionale shqiptare mund të zgjidhej vetëm pasi të përmbysesh diplomacia e fuqive imperialiste, pra vetëm pasi të triumfonte revolucioni socialist botëror. Në këtë drejtim peshonte dhe një logjikë tjetër. Në rast se komunistët shqiptarë do të vinin në plan të parë çështjen e Kosovës dhe të Çamërisë ishte rrezik që ato të ktheheshin në një mashë të imperializmit fashist italian, i cili synonte të shtrihej në Ballkan.

Pushtimi i Shqipërisë nga Italia fashiste, në prill të vitit 1939, nuk ia uli vlerën kësaj logjike. Sikurse është thënë, një nga pikat themelore mbi të cilën e ndërtuan platformën e tyre kolaboracionistët shqiptarë të okupatorit fashist italian ishte ideologjia e Shqipërisë etnike – bashkimi i trojeve shqiptare të shkëputura më 1913 në një shtet të vetëm shqiptar. Siç dihet kreu i kolaboracionistëve shqiptarë deri në themelimin e P.K.Sh.-së zyrtarisht ishte Shefqet Vërlaci. Ndryshe nga Shefqet Vërlaci, gojac dhe i paatë si propagandist, flamurtari më erudit dhe më energjik i platformës kolaboracioniste ishte Mustafa Kruja, një nga kater senatorët shqiptarë të emëruar nga Mussolini si anëtarë të Senatit fashist italian, i cili putej nga dita në ditë të merite në dorë frenat e qeverisë së Tiranës. Dy qenë shpallat e platformës së tij fashiste që ai shpalli përpara opinionit publik shqiptar e para, pushtimi fashist do t'i sillte Shqipërisë begati, përparim dhe stabilitet

e dyta, do t'i sillte Shqipërisë bashkimin me trojet etnike shqiptare, realizimin e ëndrrës së rilindësve. Në parashtesën e platformës së vet ai shkruante ndër të tjera:

"E kemi zgjedhun këtë rrugë me bindje të plotë se asht e vetmja që e shpëton kombin prej katastrofës së shtatimit. Dy grupe gjigantash janë përleshun me të tane ekzistencën e tyre materiale e morale në një anë Boshti Rome-Berlin-Tokio dhe në tjetrën Anglosakson e Rus. Shqipërisë s'ka rrahshortë me Boshtin. Vallë a i mirë a i keq ky short? Por ta pykue këtë pikë duhet ta dajmë dysh: fati i Shqipërisë gjatë luftës dhe fati i Shqipërisë mbas luftës. Por sa i përket kohës së luftës, aq sa ta këtë themë Zoti i gjithsisë me vazhdue, shorti i Shqipërisë në pozitën politike që e ka vënë bashkimi i saj me Italin del më i mirë se i çdo kombi tjetër beligjerant (nderluftues - K.F.). Shqipëria asht rënë prej luftës më pak edhe se vetë Italia e Gjermania... Këto rënime s'idojnë vërtetë krah ismë sado të mëdha për ne, e ndonëse edhe Shqipëria vete u ka shpallë lufte armiqve të Boshtit, edhe këto dëme e rënime, po thom, po na i paguen Italia. Shqiptari har, mbathet e vishet më mirë se popujt e tjerë beligjerantë. Këtë short, thomi na, ia ka sigurue kombit shqiptar vetëm bashkimi i tij me Italin."

Duke iu përgjigjur kundërshtarëve të platformës së tij, të cilët e shihnin me dyshim të ardhmen e Shqipërisë nën zgjedhën e Italisë fashiste, ai tha:

Ne na intereson e ardhmja. Dhe të ardhmen e Shqipërisë e sigurojnë vetëm Ingliterra, Rusia e Amerika, që e kanë fitoren në grusht. Pra populli shqiptar duhet të sakrifikojë krejt të tashmen si Greqia, Serbia, Mali i Zi dhe bashkë me ta, për të sigurue të ardhmen... Fati i Shqipërisë u siguroi më mirë prej Ruisë e Anglosaksonëve se sa prej Boshtit. Po e lamë historinë diplomatike e ushtarake ndërkombëtare rreth Shqipërisë, e po shikojmë faktet e soçme. A i merr vallë mendja kuj që, me fitimin e armiqve të Boshtit në këtë luftë, Rusia, më e madhja fuqi kontinentale në Evropë ka për të dalë më durrë të lamë dhe fatet e këtij kontinenti kanë për t'i da vetëm Anglosaksonet e tejdetit? E në qoftë se s'ka si të kontestohet që edhe Rusia sllave - se po e lamë më njëfarë bolshevizmën - do të ketë pjesën e fitimit të vet toksor e politikë në çfarë të bëhet do t'i lëshohet ajo pjesë?... Juglindja, Ballkanet, Turqia. Kjo zona është e vetme në Europë kryesore kishte me qenë e Ruisë. E në qoftëse vise s'kishin për të hyrë me lapa se pure et simple (koke e kembe - K.F.) në perandorinë e shtatimit, pa asnjë dyshim fati i tyre do të rregullohej simpas dishirit të tij. Pra për sa i përket të drejtë, një perandori jugosllave tue përfshi të tane bregun linduer të Adriatikut nga Jura dhe ndoshta Bullgarinë mbare me bregun e Detit të Zeqërë Lindor Shqipëria, veç dy prefekturave jugore që kishin me iu dhane Greqisë (do të qihet K.F.) për të përfshirë. Ky do të ishte fati i siguruem kombit shqiptar në luftë me Boshtin..."

Sikurse shihet, Mustafa Kruja e kishte ndertuar platformën e vet mbi rreth - sikur fati i Luftës së Dytë Botërore varej nga shqiptarët, pra sikur

luftën do ta fitonte blloku që do të siguronte pjesëmarrjen e tyre. Ai nuk e merrte parasysh mundësinë se luftën mund ta fitonin fuqite antifashiste dhe situatën e vështirë që do të krijohej për Shqipërinë në rast se shqiptarët do t'i kishin qëndruar deri në fund besnik Bllokut fashist. Përveç interesit për të tërhequr shqiptarët në platformën e vet, Mustafa Kruja kishte dhe një synim tjetër. Ai përpigjej të mbrohej nga akuza që i drejtonin të majtet evropiane se fashizmi shqiptar nuk ishte si ai i vendeve të tjera, një doktrinë e nacionalizmit ekstrem të djathtë vendës, por si një ideologji që i shërbente nacionalizmit fashist imperialist italian. Si argument për të vërtetuar "patriotizmin" e fashistëve shqiptarë, ai e drejtoonte gishtin të Kosova, për të treguar se ajo i shërbente nacionalizmit shqiptar dhe jo atij italian.

Në këto rrethana çështja e Kosovës nuk mund të kalohej në heshtje nga komunistët shqiptarë në ditët kur ata po vinin themelet e P.K.Sh.-së dhe kur po vendosnin piketat e platformës së tyre politike. Pyetja që shtrohej në menyre të vetvetishme dhe të theksuar, ishte kjo: cili duhej të ishte qëndrimi i partisë që po themelohej ndaj çështjes së Kosovës, konkretisht ndaj bashkimit të saj me Shqipërinë? Përgjigja, qoftë po, qoftë jo, ishte e mbarsur me keqkuptime. Nëse komunistët shqiptarë do ta quanin të mirëqenë bashkimin e Kosovës me Shqipërinë, ata do të ndodheshin në të njëjtën llogore me kolaboracionistët fashistë, si rrjedhim do të pozicionoheshin kundër vendimeve që kishin marrë Bashkimi Sovjetik, anglo-amerikanet, vete Kominterni, për të mos i njohur kufijtë e caktuar nga boshti fashist. Në rast të kundërt, nëse ata nuk do ta quanin të mirëqenë bashkimin e Kosovës me Shqipërinë, do të pozicionoheshin kundër entuziazmit që kishte ngjallur te shqiptarët e të dy kraheve - te Shqipërisë së vjetër, siç quhej në atë kohë dhe te krahinës së Kosovës. Në këtë rast komunistët shqiptarë do ta lehtësonin veprimtarinë e qeverisë kuinslinge fashiste, e cila po përpigjej të mobilizonte forcat e armatosura për t'i përdorur kundër forcave antifashiste, jo vetëm jugosllave, por edhe shqiptarë. Kjo - me siguri do të ishte në dem të formimit të frontit nacionalçlirimtar në Shqipëri, detvra paresore e programit të P.K.Sh.-së.

Me sa dihet, ai që e ngriti i pari çështjen e Kosovës në mbledhjen themeluese ishte Koço Tashko. Menyren se si ai e shtroi këtë çështje dhe argumentet që ai përdori në mbrojtje të saj, ne po i nxjerrim nga letra që ai i drejtoi Kominternit dhjetë muaj pas themelimit të Partisë - pra në fillim të vjeshtës së vitit 1942. Edhe reagimet që pati të emisaret jugosllave çështja e ngritur prej tij, ne i kemi nxjerrë nga përgjigja që M. Popoviçi përgatiti me dorën e tij dy javë pas letrës të Koço Tashkos (në tetor 1942) për t'ia drejtuar Kominternit. Të dyja letrat, për arsyet e vështiresive të luftës, sikurse u tha nuk arritën në Moskë, pra nuk e dimë qëndrimin e Kominternit. Pavarësisht se janë shkruar dhjetë muaj më vonë, ato përmbajnë argumente të cilat, në

Le të moffimeve që kemi dhe siç del nga konteksti i tyre, janë perdonur edhe në mbledhjet themeluese të P.K.Sh.-së. Nga qendrimet që mbajtën për ematërit e tjerë të mbledhjes në njohim vetëm ndërhyrjen e Anastas Lulës. Në këtë ndërhyrje, së bashku me pohimet dhe heshtjen që përmban rezolacionin janë hë për hë të vetmet burime që ndriçojnë deri diku mënyrën se si u trajtua çështja e Kosovës në mbledhjen themeluese të P.K.Sh.-së.

Paraprakisht duhet thënë se sapo u ngrit për diskutim çështja e Kosovës, të dy emisaret jugosllavë reagueshan duke e konsideruar atë si "mollë e ndaluar". Ata pohuan se Kosova ishte pjesë e Jugosllavisë, prandaj Partia Komuniste Shqiptare nuk kishte të drejtë të merrej me të dhe as ta diskutonte, mbasi binte në kundërshtim me parimin e shpallur si nga Kominterni, ashtu dhe nga demokracitë perëndimore për të mos i marrë në konsideratë ndryshimet e kufijve të vendosura nga fuqitë e bllokut fashist. Aspiratat nacionale, - theksoi M. Popoviçi - do të rishikoheshin në fund të luftës dhe kufijtë do të vendosehin pasi të merrej edhe pëlqimi i popullsave që banohej në to. Koço Tashko nga ana e vet, u kujtoi dy emisareve jugosllavë se në vitet '20 Kominterni kishte pranuar që levizjen nacionalçlirimtare në Kosovë ta drejtonte një komitet i posaçëm me emrin "Komiteti i Çlirimit të Kosovës" (siç është thënë atë e drejtonin Bedri Pejani, Ibrahim Gjakova, Qamil Bala), me qendër në Berlin, i shkëputur nga Partia Komuniste Jugosllave dhe i lidhur me KONARI-në. Ai shtoi se Komiteti kishte në program çlirimin e Kosovës nga Mbretëria Jugosllave, komitet i cili e vazhdoi veprimtarinë e vet, gjithnjë nën hijën e Kominternit, edhe gjatë viteve '30. M. Popoviçi u përçoi se nuk kishte dëgim për ekzistencën e Komitetit të Çlirimit të Kosovës dhe pavareisht nga kjo, ai qëndroi në tezën e tij se P.K.Sh.-ja nuk kishte për të ndërhyrte në juridiksionin e P.K.J.-së.

Përgjigja e dy emisarëve serb se çështja e Kosovës as që duhej prekur fare nga P.K.Sh.-ja, të paktën deri në fund të luftës mbasi trajtimi i saj nuk i "përket P.K.Sh.-e por P.K.J.-së" - siç tha M. Popoviçi, që një dush i ftohtë për komunistet shqiptare, pjesëmarrës të mbledhjes. Megjithatë, me sa dimë, K. Tashko dhe A. Lulë nuk hoqën dorë nga teza e tyre, por ndërhyrën duke e trajtuar atë nga një prizem tjetër. Ata theksuan se P.K.Sh.-ja nuk mund të rrinte pasive përballë këtij problemi të mpreshtë për faktin se kolaboracionistet tashmë po përpiqeshin të hitezonin "entuziazmin" që kishte ngjallur te shqiptarët e Kosovës hitezimin tyre me Shqipërinë dhe urrejtjen e tyre kundër qeveritareve jugosllavë për të mobilizuar forcat e armatosura shqiptare kundër forcave antifaiste jugosllave. Në kuadrin e situatës që po krijonin kolaboracionistet fashistë, nënvizonin ata, problemi i Kosovës kishte rëndësi jetike për komunistet shqiptare, mbasi qendrimi zyrtar i Tiranës po vehtironte formimin e frontit antifashist nacionalçlirimtar, që P.K.Sh.-ja kishte si përkrahës. Teza e emisarëve serbo-malazezë ishte

teper kokeforte për t'u përmbysur, mbasi kishte mbështetjen e parimeve të shpallura nga Kominterni dhe nga koalicioni antifashist. Komunistet shqiptarë që merrnin pjesë në mbledhje e kishin tepër të vështirë t'i kundërviheshin parimit të Kominternit, për shkak të lidhjeve të tyre të ngushta ideologjike dhe politike me të. Vështirësia shtoej po të kemi parasysh se argumentimi i bashkimit të Kosovës me Shqipërinë me motive etnike u stigmatizua menjëherë në mbledhje nga D. Mugosha si elementë të infektuar nga "nacionalizmi shqiptaromadh", i cili shpinte ujë, sipas shprehjes së kohës, në mullirin e kolaboracionistëve fashistë. Përballë kësaj çështjeje komplekse politike, për të shpëtuar vetëm nga akuza si "bashkëpunëtorë" të fashizmit, shumica e pjesëmarrësve heshtën. Në përkrahje të tezës së K. Tashkos u ngrit, me sa dihet, Anastas Lulë. Ndryshe nga K. Tashko, i cili përdori si argument rrezikun që i vinte luftës antifashiste nacionalçlirimtare në Shqipëri nga simpatia në rritje për kolaboracionistët e Tiranës në Kosovë, Anastas Lulë e shtroi çështjen nga një kënd tjetër. Me shpresë se mund të ndikonte në logjikën politike të emisarëve serbomalazezë, ai theksoi se po ta merrte Partia Komuniste Shqiptare drejtimin politik të luftës në Kosovë do të kishte përfitim edhe vetë levizja nacionalçlirimtare jugosllave mbasi do të pritej hovi i rekrutimeve fashiste të qeverisë së Tiranës. Për sipas Anastas Lulës, ndikimi i krerëve "reaksionarë" kosovarë mund të tejkaloej në rast se drejtimin e luftës në Kosovë kundër fashizmit, e merrnin në dorë komunistët shqiptarë të lidhur me P.K.Sh.-në, të cilët të shpalosnin në këtë luftë flamurin kuq e zi. Kundër pretendimit të D. Mugoshës se ai e njohte mirë pulsën profashiste të kosovarëve, A. Lulë theksoi faktin se tre nga përfaqësuesit e grupit të tij, pavareisht në mënyrë të shtrembë, ndodhej ato ditë i semurë, pohonin të kundërtën dhe nuk e kishin mirë njohes të mirë se D. Mugosha të gjendjes, mentalitetit dhe aspiratave të rinisë kosovare. Ky debat vertitej rreth çështjes se me cilin organizatë partiake duhej të lidhej levizja nacionalçlirimtare në Kosovë - me P.K.J.-në apo me P.K.Sh.-në. Të gjithë pjesëmarrësit shqiptarë të mbledhjes e pranuan argumentin e K. Tashkos se komunistet jugosllavë nuk mund të përparonin në Kosovë rezultate me të mira se komunistet shqiptarë në punën e tyre në shqiptarët e krahinës. Për këtë arsye, shtoi ai, është në interes të luftës në të dy popujve, shqiptarë dhe serbë, që në mos nga përkrahja për dëkë për nga ajo organizative, luftën nacionalçlirimtare në Kosovë ta drejtojë një komitet i përbërë nga komunistet shqiptarë. Sipas K. Tashkos, në luftën në Kosovë do të drejtonte Komiteti i P.K.J.-së, kjo do të krijonte për shqiptarët në opinionin shqiptar se komunistet shqiptarë ta kishin në hartë Kominternin perseri Serbisë. K. Tashko solli me këtë rast argumentin se çështja e Kosovës ishte trajtuar edhe nga Kominterni si më çështje e veçantë e luftës dhe se kishte pranuar që me 1925 krijimin e Komitetit të Çlirimit të Kosovës

si një organizëm e pavarur nga P.K.J.-ja dhe e lidhur ngushtë me KONARE-
në (me Komitetin Nacional Revolucionar Shqiptar, të kryesuar nga Fan Noli).
Ajo që tani kërkonin komunistët shqiptarë, shtoi ai, është plotësisht në pajtim
me praktiken e Kominternit. Por dy emisarët jugosllavë vazhduan të ngulnin
këmbë në tezën e tyre. Në lidhje me ekzistencën e dikurshme të Komitetit të
Çlirimut të Kosovës M. Popoviçi shtoi se "Tani Kominterni nuk do të krijonte
në traksion të veçantë (për Kosovën - K.F.) po të mos ta konsideronte si një
punë të ndarë prej Shqipërisë ose nuk do t'i përforconte vendimet e
Konferencës së Pestë të P.K.J.-së, po të mos e kishte konsideruar këtë çështje
që ka probleme sociale", pastaj citoi pikën e pestë të konferencës së
përmendur.

“Konferenca e Pestë e P.K.J.-së e përvetëson propozimin e shokëve delegatë të Kosovës e Metohisë që organizata e partisë e kësaj krahine të shkëputet prej Komitetit Krahinor të Malit të Zi dhe që Komiteti Krahinor i Kosovës dhe Metohisë, të lidhet drejtpërdrejt me K.Q. të P.K.J.-së. Kjo është bërë siç shihet për me i njëjt të drejta të barabarta organizatës së partisë të Kosovës e Metohisë”. Ja dhe një citat tjetër prej Konferencës: “Lutta për lirinë dhe barazinë e pakicave shqiptare të Kosovës dhe Metohisë dhe gjithashtu lufta kundër pakicave italiane që përpiqen në këto krahina me gjithfarë premtimesh t’i gënjejnë shqiptarët e shtypur dhe të krijojnë konflikt luftarak në pjesën tjetër të Jugosllavisë... Meqënëse këto vendime i ka përfaqësuar edhe IK, është e qartë edhe se sapo u pushtua Jugosllavia, IK deklaroi se nuk njeh asnjë natyrishtim kufijsh të krijuara prej pushtuesit dhe se tërësia e shtetit jugosllav do të mbetet siç që...”

Komunistet shqiptarë nënvizionin faktin e njohur se Kosova ishte përfshirë padrejtësisht më 1913 në shtetin serb dhe se Traktati i Versajës i kishte miratuar më 1919 këta kufij. Prandaj, shtonin ata, komunistët shqiptarë nuk mund të legalizonin kufijtë e caktuara padrejtësisht nga diplomacia fashiste.

"Ne te vertete - pergjigjej M. Popoviçi - paqa e Versajes ka bërë padrejtësira të padëguara dhe i orgjezia e madhe serbe ka roberuar në menyre çnjerëzore popujt që gjendesin nën Jugosllavi si: maqedone, malazeze, kroatë, sllovenë dhe pakicat që gjendesin si shqiptarë, hungareze dhe rumune etj. Komunistet e kanë shtruar çështjen e Luftës kundër Versajes dhe padrejtësive të saj dhe kanë ndryshuar politiken e vet sipas rrethanave, gjë që është plotësisht e drejtë. Edhe fashizmi ka qenë kundër Versajes. Dhe fashizmi solli kështu të ashtuquajturën *Europë të Re* dhe *Shqipëria e Re*. (Duke iu drejtuar K. Tashkos.) Por ç'te besh se komunistet nuk e kanë njohur këtë ndryshim dhe për ta gjithëkështu ka mbetur në atë të vjetër. Është shumë interesant dhe është për t'u çuditur por nuk shtrihet edhe çështja e Çamerisë po në atë menyre siç shtrihet çështjen e Kosovës... Ti ke ngulur këmbë vazhdimisht për kontrollin organizativ dhe politik të Kosovës dhe jo për bashkëpunim politik... Me në fund, në

proklamatat e K.Q. dhe ne proklamatat dhe rezolucionet e K.Q.P. (Nacional) eshte thene e nenvizuar se asnje qeshtje nuk do mbetet e pazgjidhur me qeverite demokratike te popujve sqinj dhe kemi thene se ka me shume mundesi te çlirohet dhe te ketenje qeverisesh. (Kendekoren per rritje te demokracise dhe per shpallje prej kesaj thenie nuk terhiqem)".

Më në fund, siç duket për ta mbyllur debatin, M. Popoviçi propozoi që zgjidhjen përfundimtare ta jepnin pasi të merrnin edhe mendimin e Partisë Komuniste Jugosllave, duke u justifikuar se ata të dy nuk ishin të autorizuar të diskutonin mbi kufijtë e Jugosllavisë.¹

Kembengulja e dy emisareve jugosllave nuk u lëvizte për përfaqëzueses që shprehin M. Popoviçi, i cili
të degjuar për këtë çështje edhe përkrahjen e P.K.I. së Më këtë rast kërkohet të shprehin
vone, në prapuri e Konferencës së Pezës, debati mbi Kosovën nuk ka qenë i përcaktuar
emisareve jugosllavë, u ndez përseri. Sikurse shkruan M. Popoviçi, çështja e Kosovës është
përseri Mustata Gjiniqi në mbledhjen që zhvillohet më 14 shtator 1942 dhe nga këtu
caktuar nga P.K.Sh. për të cilat qene ngarkuar të marrin pjesë të këmbësorëve Pezës. Çështja
mbledh dy ditë me vone. Çështja e spasi M. Popoviçi M. Juriqi shprehin se çështja
është e shqetësuar me këtë problem.

KREU XXII

MBLEDHJA THEMELUESE E P.K.SH.-së (VI) ZGJEDHJA E K.Q. DHE REZOLUCIONI I MBLEDHJES

Seanca e fundit e Mbledhjes Kushtetuese të P.K.Sh.-së u zhvillua më 14 nëntor 1941 – pas një pushimi dy ditor (12-13 nëntor) me qëllim që pjesëmarrësit të kishin kohë të shqyrtonin Rezolucionin e Mbledhjes Kushtetuese, i cili u shpernda në formë projekti që më 11 nëntor. Seanca e fundit kishte në rend të ditës dy çështje: zgjedhjen e anëtarëve të Komitetit Qëndror dhe miratimin e Rezolucionit të Mbledhjes Kushtetuese.

Nga keto tri çështje ajo që ngjalli më tepër debate të ashpra ishte zgjedhja e forumit më të lartë të P.K.Sh.-së – e anëtarëve të Komitetit Qëndror (K.Q.). Në të vërtetë zgjedhja e K.Q. përbëhej nga tri pika: nga funksionet që do të kishte si kolegji i më të lartë i P.K.Sh.-së, nga caktimi i procedurës së zgjedhjeve dhe nga vetë zgjedhjet.

Pika e parë kaloi pa debate të mëdha. Funksionet u miratuan ashtu siç u propozuan nga M. Popoviçi, i cili kishte vazhdimisht kujdes t'i paraqiste si norma të miratuara nga Kominterni dhe të përvetësuara nga të gjitha partitë komuniste të Botës. Sipas këtyre normave, Komiteti Qëndror ishte përgjegjës kolegjialisht për të gjitha veprimet e partisë, për sukseset dhe gabimet e saj. Në mënyrë të veçantë kishte përgjegjësi të rëndë për çdo largim ose shkelje doktrinale ose organizative të atyre që quheshin "norma leniniste". U theksua se në kushtet kur u formua, P.K.Sh.-ja kishte përgjegjësi për organizimin dhe udhëheqjen e luftës nacionalçlirimtare. Shkurt, ajo kishte përgjegjësi të madhe për realizimin e programit madhor që ishte diskutuar dhe miratuar gjatë seancave katërditore. Vendimet politike në Komitetin Qëndror duhej të merreshin me vota unanime, kurse për çështje të dorës së dytë, me shumicë absolute të votave. Zakonisht, në mbledhjet e rëndësishme të Komitetit Qëndror duhej të merrnin pjesë, mundësisht, të gjithë anëtarët e tij. Në rrethanat e luftës lejohej që Komiteti Qëndror të merrte vendime kur në mbledhje ndodheshin, jo të gjithë por shumica e anëtarëve. Mbledhja pranoi gjithashtu tezen se Komiteti Qëndror i rregullt K. Tashko, nga Kongresi i P.K.Sh.-së, i cili në kushtet e luftës ishte e pamundur të realizohej. Konferenca duhej të mbledhej sapo të perfundonte

Mbledhja themeluese e P.K.Sh.-së (VI) - zgjedhja e K.Q. dhe rezolucioni i mbledhjes ...

strukturimi i partisë në mbarë vendin, në mënyrë që në të të merrnin pjesë përfaqësuesit e Komiteteve Qarkorë të vendit. Në Konferencën e Vëndit, e cila do të legalizonte perfundimisht themelimin e P.K.Sh.-së, duhej të ftohej edhe një përfaqësues i Kominternit. Përsëri nga disa pjesëmarrës u kërkua që Kominterni të përfaqësohej nga një delegat që të mos ishte anëtar i Partisë Komuniste Jugosllave. Por prapë triumfoi argumenti i Miladin Popoviçi se në rrethanat e luftës botërore Kominterni e kishte të vështirë të dërgonte në Shqipëri delegat nga një parti tjetër komuniste. K. Tashko, i cili ishte ndër nismëtarët e kërkesës, pranoi që të vinte si delegat i Kominternit një komunist i P.K.J.-së me kusht që ai të mos ishte as M. Popoviçi, as D. Mugoša. "Jam dakord me këtë propozim – tha M. Popoviçi, - dhe do të jem i kënaqur që të vijë këtu, në vendim tim, një komunist tjetër nga P.K.J.-ja". Me këtë përgjigje u mbyll çështja e përfaqësimit të Kominternit në Konferencën e Vëndit të P.K.Sh.-së, kur ajo të mbledhej.

Në këto rrethana, Mbledhja Kushtetuese vendosi të zgjidhte një Komitet Qëndror të Përkohshëm, i cili do të kthehej në Komitet Qëndror të rregullt vetëm nga Konferenca e Vëndit¹. Fillimisht Komiteti Qëndror i Përkohshëm do të përbëhej nga shtatë anëtarë. Mbledhja Kushtetuese e pa të arsyeshme që Komiteti Qëndror i Përkohshëm të mos kishte he për he, ashtu siç kishin partitë e tjera komuniste, Sekretar të Përgjithshëm, ose Sekretar të Parë. Caktimi i tij u la të vendosej në Konferencën e Vëndit. Dy ishin shpjegimet që u dhanë ato ditë jashtë mbledhjes për të mos zgjedhur Sekretar të Përgjithshëm të Partisë. Sipas disave duhej pritur për të parë në praktikën e përditshme se cili nga shtatë anëtarët e Komitetit Qëndror ishte i pershtatshëm për atë funksion tepër të rëndësishëm. Sipas të tjerëve vendi i Sekretarit të Përgjithshëm u la qëllimisht i hapur për të ftuar Ymer D-shmëen që të merrte persiper këtë detyrë, i cili edhe pse nuk ishte i thirrur në Mbledhjen Kushtetuese, gezonte nga mjaft pjesëmarrës të saj konsiderate të veçante, i njohur edhe nga Kominterni, si komunist i kompletuar ideologjikisht dhe politikisht. Nderkohe u vendos që deri në Mbledhjen e Konferencës së Vëndit për drejtimin e veprimtarisë së Partisë nga radhët e Komitetit Qëndror të ngarkoheshin tre sekretarë ordinerë: njëri për organizimin e luftës nacionalçlirimtare, i dyti me administrimin e të ardhurave financiare dhe i treti me formimin e organizatës së Rinisë Komuniste. Te tjerët do të merreshin me strukturimin e partisë sipas partive të reja organizative.

Debate të zjarrta shkaktoi pika e dytë, e cila kishte lidhje me procedurën

¹ Siç dihet Konferenca e parë e Vëndit u mbledhë qëllimisht në Tashkë, në Labirot të Elbasanit.

² Konferenca e Vëndit e cila u mbledhë më 11 mars 1942, propozoi të zgjidhte sekretar të parë të Komitetit Qëndror të P.K.Sh.-së detyrë të cilën e merrte në krye K. Tashko.

e zgjedhjes së anëtarëve të Komitetit Qendror. Procedura e propozuar nga M. Popoviçi, e mbështetur fuqimisht nga D. Mugosha, shkaktoi habi dhe fill pas saj reagim të ashpër, sidomos nga përfaqësuesit e Grupit Komunist të te Rinjve, me të cilët u bashkua edhe K. Tashko dhe pjesërisht Q. Stafa. Propozimi i servirur si një zgjidhje thellësisht "demokratike", ngjiste pak a shumë me procedurën që zbatonin lozhat e fshehta masonike, të cilat zgjidhnin në postet me përgjegjësi njërin nga anëtarët e tyre, pa e ditur emrin e tij. Konkretisht, dy emisaret jugosllavë kërkuar nga krerët e mëparshëm të tri grupeve komuniste, tre emra nga secili grup, të cilët sipas tyre meritonin të zgjidheshin në anëtarësinë e Komitetit Qendror. Me këtë rast u shtrua për miratim propozimi që K. Tashko kishte bërë në takimin e Vitomiricës, sipas të cilit nga kjo listë duhej të përjashtoheshin krerët e tri grupeve komuniste. Përjashtimi u motivua me argumentin se ata ishin përgjegjës kryesorë të përçarjes të lëvizjes komuniste dhe se nuk ishin ende të çliruar nga fryma e "grupazhit", në kuptimin se nuk ishin çliruar ende nga semundja që kishte penguar formimin e P.K.Sh.-se. Këtu është vendi të kujtohet se me këtë propozim K. Tashko kishte menduar se ai nuk duhej të përfshihej në listën e krerëve të grupeve, pra as të përjashtoheshin nga anëtarësia në Komitetin Qendror, mbasi sikurse është thënë, ai ngulte këmbë se nuk kishte qenë përgjegjës i Gr. K. të Korçës. Pas argumenteve që parashtrroi M. Popoviçi pretendimi i tij nuk u pranua. U vendos që të përjashtoheshin nga zgjedhja si anëtarë të K.Q. përgjegjës të tri grupeve kryesore: K. Tashko, V. Shanto, A. Lula. Si anëtarë të K.Q. u propozuan nëntë kandidatë.

Në listën që u shtrua për votim kandidatët nuk u propozuan me emra dhe me mbiemra. Me motivacionin e ruajtjes së konspiracionit ato u propozuan me karakteristika të redaktuara nga të dy emisarët jugosllavë me ndihmën e dy a tre pjesëmarrësve të mbledhjes, emrat e të cilëve nuk i dime. Karakteristikat qenë afërsisht të tilla: punëtor me stazh kaq vjeçar pune revolucionare, me karakter të pastër proletar, me vendosmëri revolucionare të provuar etj. etj. - formula të errëta, të cilat ishin jashtëzakonisht vështirë të deshifroheshin. Këtë procedurë disa nga pjesëmarrësit e konsideruan si fyerje, madje A. Lula, K. Tashko, S. Premte, Q. Stafa e konsideruan absurde faktin se historia po u jepte atyre besim për të formuar një parti revolucionare, në kushte thellësisht konspirative, kurse dy "muqte" jugosllavë nuk kishin besim që ata të dinin se kë po zgjidhnin si anëtar të Komitetit Qendror. Debati u ndez aq teper, sa që njëri nga shoket që bente roje në oborrin e shtëpisë trokiti në dërr, duke i këshilluar të ulnin tonin, se zerat e tyre degroheshin edhe jashtë. Për të zbutur sadopak debatin teper të zparhtë u vendos të bëhej një pushim. Gjate pushimit përfaqësuesit e Grupit të te Rinjve zhvilluan një takim të vogël në një nga dhomat e banesës, ku diskutuan nëse duhej vazhduar ose jo pjesëmarrja në një votim të tillë

Mbledhja themeluese e P.K.Sh.-së (VI) - zgjedhja e K.Q. dhe rezolucioni i mbledhjes ....

antidemokratik. Por shpejt kujtuan miratimin që kishin marrë për qortor të themeluar Partinë Komuniste Shqiptare dhe të lartësimi të tyre dhe të gjitha përpjekjeve intensive që kishin zhvilluar ato ditë. Përfundim i vendosur të fthesheshin në mbledhje dhe të pranorin lokular procedurën e padegjuar deri atëherë të zgjedhjes së Komitetit të tyre Qendror. Këtë reagim të ashpër të krerëve të Grupit të te Rinjve, D. Mugosha në kujtimet e veta e ka quajtur si përpjekje të tyre për të zënë vend në Komitetin Qendror. Përkundrazi, Sadik Premte, një nga kritikuesit më të rreptë të procedurës ka shkruar në kujtimet e veta:

"Mbas mbarimit të diskutimeve, Miladini kërkoj nga konferenca që t'i lihej në dorë atij vetë dezinjimi i Komitetit Qendror të Partisë. Ne, në mirebesim, e pranuan me gjithë qejf propozimin e tij. Përveç kesaj, Miladini na kërkoj edhe emrat e dy ose tri kandidatëve të çdo grupi ndërmjet të cilëve ai do të zgjidhte anëtarët e Komitetit Qendror. Mirëpo në këtë rast vuri si konditë që kandidatet në fjale të mos ishin prej krerëve të vjetër të grupeve, sepse prej divergjencave të tyre të kaluara mund të pengoheshin puna e Partisë. Edhe ky argument u qortor prej shokëve të mi. Megjithatë të disiluzionuar nga keqbesimi i dikëson dhe manevrat e Miladini, nga ana jonë nuk u bë asnjë objeksion. Në të vertetë ne mendonim se si shok i huaj dhe me eksperiencë, Miladini duhej të gëzonte besimin tonë, pse kështu mund t'i sillej shërbim Partisë. Nga ana tjetër, ne nuk donim që Miladini të mendonte se ne dëshironim me çdo kusht të bënim pjesë në Komitetin Qendror. Në të vertetë, ne nuk kërkonim aspak të okuponim poste, i vetmi qellim yni ishte interesi i Partisë".

Habinë më të madhe e shkaktoi trajtimi i pikës së tretë - zgjedhja e anëtarëve të Komitetit Qendror. U zgjodhën shtatë vetë, por përsëri, nën motivacionin e ruajtjes së konspiracionit, emrat e tyre nuk u dhanë. Derisa përfunduan Mbledhjet Kushtetuese pjesëmarrësit e mbledhjes që nuk u zgjodhën si anëtarë të Komitetit Qendror nuk i moren vesh emrat e tyre. Emrat e tyre zyrtarisht mbeten të fshehta deri kur ato i tregoi Enver Hoxha në kujtimet e veta, me 1983: Gjin Marku, Enver Hoxha, Qemal Stafa, Tufë Jakova, Koçi Xoxe, Kristo Themelko dhe Ramadan Çitaku. Megjithatë emrat e tyre u diktuan disa ditë më vonë. Anastas Lula vuri re se nga tri emrat që kishte propozuar ishte pranuar vetëm Ramadan Çitaku, kurse Sadik Premte i çili edhe pse zyrtarisht nuk njihet si kryetar i Grupit të te Rinjve, ishte fshirë nga lista e kandidatëve. Habi shkaktoi fakti se Gjin Marku ishte vendosur në listën e kandidatëve nga Miladini ose Dushani. Shkurt, nga Grupi i te Rinjve u pranua si anëtar i K. Q. vetëm Ramadan Çitaku, i cili ishte bashkuar kokë e këmbë me Dushanin. Habi shkaktoi edhe fakti se "Miladini ndërsa nuk i kursente notat pozitive për Grupin Komunist të Korçës, shumicën e anëtarëve të Komitetit Qendror (katër vetë) e kishte mbushur me anëtarë të Grupit Komunist të Shkodrës (Q. Stafa, T. Jakova, K. Themelko, G. Marku,

Në mbledhjen e parë të Komitetit Qëndror u bë ndarja e punës të anëtarëve të tij. Se si dhe se qysh u zgjodhën nuk e dimë. Dimë vetëm se u zgjodhën të ngarkuar me punë (në funksionet e sekretarëve) Gjini Marku për organizimin e luftës nacionalçlirimtare, Enver Hoxha për administrimin e të ardhurave financiare dhe Qemal Stafa me detyrën e krijimit dhe drejtimit të organizatës së rinisë shqiptare³. Kater të tjerët u ngarkuan me detyrën e organizimit të celulave komuniste në Tiranë dhe në formimin e pesë Komiteteve Qarkorë. Ndër ta, barra kryesore në këtë fushë iu ngarkua Tuk Jakovës, i cili do të organizonte, së bashku me M. Popoviçin, celulat e kryeqytetit – gjithsej 17 celula. Për ngritjen e celulave nëpër rrethe u ngarkuan anëtarët e tjerë të komitetit Qendror, të ndihmuar nga D. Mugosha, i cili mund të lëvizte lirisht, mbasi nuk ndiqej nga policia: K. Xoxe në Korçë, K. Themelko në Vlorë e në Gjirokastrë dhe T. Jakova në Shkodër. Para se të deklarohet përfundimi i Mbledhjes Kushtetuese, u shtrua për miratim rezolucioni i punimeve. Me sa dihet, rezolucioni ishte i përgatitur si projekt nga M. Popoviçi dhe Q. Stafa. Rreth përmbajtjes së tij u hap që në fillim një debat i ashpër i cili kishte lidhje me emrin që duhej të kishte Partia Komuniste që po formohej. Në rezolucion ajo quhej Partia Komuniste Shqiptare. Siç u tha që në kapitullin XIV (Burimet dokumentare dhe dëshmitë memorialistike), emri i partisë nuk i pëlqeu as Dushan Mugoshës, as Miladin Popoviçit, i cili në variantin e shkruar prej tij në gjuhën serbisht, e quante Partia Komuniste e Shqipërisë, por që Q. Stafa, ndoshta me mbështetjen e shokëve të vet, e kishte përkthyer Partia Komuniste Shqiptare. Emri i ri, i përfshirë në projektin e rezolucionit, nënkuptonte për D. Mugoshën se Partia Komuniste që po formohej në Tiranë do të ishte e mbarë shqiptarëve, përfshirë dhe ata që banonin në Jugosllavi. Kjo sipas tij fshihte ndërhyrjen e Partisë Komuniste që po formohej në Shqipëri, në juridiksionin territorial të Partisë Komuniste Jugosllave. Por pjesëmarrësit shqiptarë, në shumicën dërrmuese, nuk u tërhoqën. Çështja u mbyll në favor të tezës shqiptare kur M. Popoviçi hoqi edhe ai dorë nga teza e D. Mugoshës me motivacionin se këtë çështje duhej t'ia lënin kohës për ta zgjidhur⁴.

Në lidhje me përmbajtjen e rezolucionit në mbledhje u bënë disa vërejtje, në fakt jo thelbësore, por anësore, nga të cilat pak u morën parasysh. Veç kësaj, u vendos që rezolucioni të miratohej edhe nga aktivet e pesë Komiteteve Qarkorë që priteshin të formoheshin. Vetëm pas miratimit nga këto aktive rezolucioni do të merrte trajtën përfundimtare. Në fakt, diskutimet e

³ Njoftimi i përhapur sikur në mbledhjen themeluese të Partisë Enver Hoxha u zgjodh sekretari politik i Komitetit Qarkor të P.K.Sh.-së për Tiranën, nuk është i saktë. Mbledhja themeluese nuk mori përsipër të zgjidhte sekretarët e Komiteteve Qarkorë, të cilët ende nuk ishin formuar. Ai u zgjodh sekretari politik i Komitetit Qarkor në mbledhjen e "aktivit" të Tiranës, i cili u mbledh më 24 shtator 1941 ku morën pjesë përgjegjësit e të gjithë celulave të kryeqytetit.

⁴ Shih për këtë çështje Kreun XIV.

zhvilluara nëpër aktive mbetën formale dhe mbasi vrejtit që u bënë nuk u morën parasysh dhe rezolucioni u miratua pa asnjë ndryshim. Këtë e dëshmon fakti se teksti i rezolucionit, i konsideruar përfundimtar, pra i miratuar nga gjithë partia është identik me tekstin fillestar të shtruar për diskutim që në Mbledhjet Kushtetuese të P.K.Sh.-së. Pavarësisht se debati që formal nuk është pa rëndësi fakti se miratimi i tij ndoqi një rrugë institucionale, e cila u quajt sipas konceptit bolshevik, një rrugë demokratike, ose më saktë, sipas shprehjes së Kominternit, një zbatim i parimit të centralizmit demokratik.

Në mbledhjen e parë të grupave kryesore komuniste të Shqipërisë, është përfunduar në këtë rezolucion:

I. Situata politike:

Kemi hymë në vitin i tretë të luftës imperialiste, e cila është shndërruar në luftë të përbotshme dhe ka përfshirë të gjitha kontinentet dhe të gjitha vendet kryesore të botës. Ysh prej shumë kohë komunistat kanë senjalizuar dhe kanë trequm rresikun që kërcënon njerzimin prej kësaj lufte të tmerrshme dhe të përgjakshme që në fakt është vazhdimi i kasapbanes së parë të përbotshme. Gjithashtu në fillim të kësaj lufte shoku Molotov ka thënë që ka filluar vargu i luftave imperialiste të përbotshme të cilat do të shndërrohen në një varg revolucionesh.

Me hymjen e Gjermanisë në luftë kundër U.R.S.S.-it situata politike e përbotshme është shndërruar që nga themelet. Janë ndryshuar rranjesisht pozita e masave punëtoresh si dhe konditat e luftës së popujve të robnuar edhe të shtypur prej fajshizmit. Ka ndryshuar edhe vetë karakteri i luftës.

Ordhitë e tërbuara të Hitler-it shtu arërisht kanë sulmuar tërë subjektin tuë kufiuem se edhe atje do të shpërthojnë një

Faqe nga Rezolucioni i miratuar më 14 nëntor 1941

Rezolucioni është letërnjoftimi që pati P.K.Sh.-ja në ditët e themelimit të saj. Përmbajtja e rezolucionit shpreh që në fillim e deri në fund vullnetin, vendosmërinë dhe përkushtimin e P.K.Sh.-së, jo për të vendosur në Shqipëri një regjim socialist dhe ca më pak diktaturën e proletariatit, por për të çliruar atdheun nga zgjedha e huaj, nëpërmjet luftës së armatosur antifashiste nacionalçlirimtare dhe për të vendosur në Shqipëri një regjim të vërtetë demokratik popullor. Detyrat themelore të P.K.Sh.-së në rezolucionin e mbledhjes shpreheshin në këtë mënyrë:

“Partia duhet të zgjerojë punën në masat e gjera punëtore të Shqipërisë dhe të zgjerojë dhe të forcojë edhe më fort punën e saj me lëvizjen nacionalçlirimtare nga poshtë dhe nga lartë, të mbjellë idenë për një kryengritje të përgjithshme çlirimtare të popullit nëpër aksione të përbashkëta. Duhet: të krijohet dhe të zgjerohet njësi luftarake në mes të masave punëtore të qytetit dhe fshatit; të luftojë për pavarësinë kombëtare të popullit shqiptar dhe për qeverinë popullore demokratike, në një Shqipëri të lirë prej fashizmit; duhet të zhvillojë dashurinë për Bashkimin Sovjetik, duke popullarizuar realizimet e popujve sovjetikë dhe rolin e pararojës të B.R.S.S.-së në luftën çlirimtare kundër fashizmit... Luftë për të drejtat e jetës të popullit punëtorë shqiptarë, punëtorë fshatarë, intelektualë, si dhe për brezin e ri luftarak tonë. Vetëm duke i përmbushur këto detyra, partia jonë mundet të sigurojë influencën e vet në masat popullore dhe të vëjë armiqte në pamundësi për ta shmangur luftën popullore nga udha e drejtë, nga udha e luftës kundër fashizmit”.⁵

Letërnjoftimi i dytë i P.K.Sh.-së është “Thirrja e Parë” që Komiteti Qëndror i drejtoi popullit shqiptar, sapo mori fund procedura e themelimit të saj. As në këtë dokument nuk flitet për revolucionin socialist, ose për diktaturën e proletariatit. Thirrja me të cilën P.K.Sh.-ja ia bëri të njohur popullit shqiptar programin e saj përmban po ato detyra dhe synime të rreshtuara në rezolucionin e Mbledhjes Kushtetuese. Thelbin e Thirrjes e përmban pjesa e fundit e saj: “Të gjithë pra në luftë të bashkuar: për çlirimin kombëtar kundër zaptuesit fashist. Rroftë bashkimi i popullit shqiptar në luftën nacionalçlirimtare. Rroftë bashkimi i popujve ballkanikë në luftën kundër fashizmit. Rroftë kujtimi i dëshmorëve të popullit shqiptar të rënë në luftën nacionalçlirimtare. Rroftë Bashkimi Sovjetik, pararojë e luftës kundër fashizmit. Rroftë Partia Komuniste Shqiptare”.⁶

Kështu rruga e gjatë e filluar nga revolucionarët e majtë shqiptarë, rreth dhjet vjet më parë, për të shkrirë organizatat e ndryshme komuniste në një parti të vetme komuniste, përfundoi më 8-14 nëntor 1941.

⁵ Nga: Dokumenta kryesore të P.P.Sh.-së. Vëll. I.1941-1948, Tiranë 1960, ff. 22-23.
⁶ Dokumenta etj. ff. 24-28.

KREU XXIII

PËRMBYLLJE

Shtjellimi historik i rrugës së gjatë që përshkuan militantët komunistë shqiptarë, me sukseset dhe dështimet e tyre, me rezultatet dhe gabimet e tyre, tregon se brumi me të cilin u formua Partia Komuniste Shqiptare u gatua në Shqipëri nga vetë militantët shqiptarë. Pa ekzistencën e komunistëve shqiptarë, pa bindjen dhe përkushtimin që ata patën, pa vullnetin dhe optimizmin që ata treguan, dy emisarë e huaj nuk do të kishin mundur ta formonin Partinë Komuniste Shqiptare, jo brenda dy javëve, por as brenda dyqind javëve.

Këtë të vërtetë historike e pohon në mënyrë të shkoqur një nga udhëheqësit kryesorë të asaj kohe të Partisë Komuniste Jugosllave, Milovan Gjilasi. Në një intervistë që ai ka dhënë në vitin 1991 ka thënë tekstualisht:

“Miladini ka pasur vazhdimisht një sjellje dhe një qëndrim të gjerë rreth çështjes së Kosovës dhe Shqipërisë. Në të vërtetë, të gjithë ne kemi pasur simpati ndaj Shqipërisë. E di se historiografia jugosllave më vonë e ka stërmadhuar rolin e Miladinit dhe të Dushan Mugoshës, sa i përket angazhimit të tyre në Shqipëri. Ata me siguri që kanë dhënë kontribut të rëndësishëm në aspektin e formave dhe metodave të punës në partinë shqiptare, por që atje nuk kanë ekzistuar kushtet dhe se nuk ka pasur grupe komuniste nuk mund të thuhet. Veçmas e tepron propaganda jugosllave pas vitit 1948 kur thotë se Jugosllavia e ka formuar Partinë Komuniste të Shqipërisë. Kjo nuk është e vërtetë.”¹

Në publicistikën shqiptare dhe jugosllave është përgojuar mëse një herë niveli i ulët arsimor kulturor në përgjithësi dhe teorik marksist në veçanti i komunistëve që morën pjesë në Konferencën Themeluese të P.K.Sh.-së. Është thënë p.sh. se aty mbisundonin punëtorë dhe zejtarë të pajisur vetëm me arsim fillor (S. Vullkani, K. Xoxe, S. Lubonja, P. Peristeri, V. Shanto, K. Themelko, T. Jakova). Komunistë të cilësuar intelektualë për kushtet e Shqipërisë të asaj kohe ishin gati gjysma. Është e vërtetë se aty vetëm një ndër 16 përfaqësuesit shqiptarë kishin kryer studime të larta universitare (K. Tashko, ndërsa Q. Stafa dhe E. Hoxha ishin me studime universitare të papërfunduara). Të tjerët kishin kryer vetëm shkollën e mesme (A. Lula, S.

¹ Zëri. Prishtinë. Nr. 1389, 9 shkurt 1991, f. 10.

Premte, R. Citaku, E. Nimani, S. Stavileci dhe S. Bekteshi). Është gjithashtu e vërtetë se shumica dërmuese e pjesëmarrësve komunistë ishte deficietare në fushën e teorisë marksiste. Por duhet patur parasysh se koha nuk i thërriti ata të merrnin përsipër ndërtimin e shoqërisë socialiste dhe të zgjidhnin problemet e saj të ndërlikuara. Koha ata i thirri të çlironin vendin nga zgjedha e huaj fashiste.

Sikurse dihet, një parti politike ka përpara saj si detyrë themelore të zgjidhë problemin prioritar që shqetëson vendin në një moment të caktuar. Kur vendi është i pushtuar detyra parësore e saj është të organizojë luftën për të çliruar atdheun. Kjo do të thotë ta përmbysë me luftë strukturën shtetërore të okupatorit të huaj për të rifituar pavarësinë e humbur. Të përmbysësh do të thotë të *shkatërrosh* ndërtesën që ekziston. Detyra e "shkatërrimit" kërkon, si në çdo kohë, aftësi luftarake, vendosmëri revolucionare, besnikëri politike, disiplinë ushtarake dhe shpirtin e vetmohimit. Njohuritë e thelluara të çdo fushe doktrimore, gjatë luftës për çlirim, nuk çojnë peshë, sidomos kur niveli arsimor kulturor i popullsisë është në përgjithësi i ulët. Historia ka provuar se një detyrë të tillë e kanë përmbushur në çdo kohë kapëdanët pa qenë intelektualë, pa qenë doktora dhe profesora të shkencës. Njohuritë e vjera akademike në fushën e politikës, ekonomisë, drejtësisë, filozofisë, sociologjisë, janë të domosdoshme për një parti, kur ajo merr pushtetin dhe kur ajo fillon të ndërtojë shoqërinë e re, sipas vizionit të saj teorik dhe praktik.

Në nëntor 1941 para P.K.Sh.-së shtrohej si detyrë e parë përmbysja e strukturës fashiste. Historia provoi se me këtë udhëheqje P.K.Sh.-ja e drejtoi me sukses luftën nacionalçlirimtare. Pra deficieti doktrinor marksist nuk e pengoi fitoren mbi kundërshtarët e saj. Pra gabimi i P.K.Sh.-së nuk qëndron te niveli i ulët teorik marksist që kishte udhëheqja e saj në kohën e themelimit, por te koncepti i gabuar që pati E. Hoxha pasi mbaroi lufta, me tezën e vet, thellësisht të pajustificuar "ne që treguam zotësi në fitoren e luftës jemi po aq të zotë të ndërtojmë shoqërinë socialiste". Ai nuk e pati të qartë se pas fitores së luftës nacionalçlirimtare fillonte një epokë e re – epoka e ndërtimit të shoqërisë demokratike, e cila më tepër se militantë të kalitur në zjarrin e betejave të armatosura, kishte nevojë për njerëz të shkencës, për ekonomistë, juristë, diplomatë, inxhinierë, agronomë të aftë. Ai nuk e kuptoi se fill pas fitores mbaronte epoka e kapëdanëve dhe fillonte e poka e doktorëve të shkencës. Këtu qëndron gabimi themelor nga e cila vuajti Shqipëria për më tepër se 40 vjet, madje edhe vetë shumica e themeluesve të P.K.Sh.-së.

Megjithatë baza e fitores që korri P.K.Sh.-ja gjatë luftës nuk duhet të shpjegohet me nivelin e ulët kulturor dhe teorik të themeluesve të saj. Bazën e përbëjnë dy shtyllat politike themelore të saj: programi politik që ajo përvetësoi në kohën e themelimit, program i cili u përshtatej nevojave historike

të atdheut dhe e dyta, zbatimi me këmbëngulje pa luhajtje dhe pa kompromise i programit që ajo përvetësoi në kohën e themelimit.

Megjithatë ka edhe një faktor të tretë. Grupimet nacionaliste përparimtare dhe demokratike, të cilat kishin udhëhequr çetat patriotike në vitet e fundit të sundimit osman dhe formacionet vullnetare në luftën çlirimtare të Vlorës nuk e kuptuan se themelimi i P.K.Sh.-së ishte një sfidë historike që ajo u shpalli atyre në fushën më jetike të interesave kombëtare të Shqipërisë. Ato nuk e kuptuan se me pulsën që rrihte në damarët e popullit shqiptar, flamurin e luftës antifashiste nacionalçlirimtare duhej ta kishin shpallur ata para se ta shpaloste P.K.Sh.-ja e sapoformuar, bartëse e një ideologjie të panjohur deri atëherë. Qarqet nacionaliste përparimtare dhe demokratike nuk e parashikuan se duke qëndruar në pritmëri opinionit publik që ata i kishin tradicionalisht me vete, do t'u shkiste nga duart. Nuk ka asnjë pikë dyshimi: nëse qarqet nacionaliste me vlerat e tyre intelektuale dhe militante patriotike do të kishin ndërmarrë pa hezitim luftën e armatosur çlirimtare antifashiste, Lufta e Dytë Botërore në Shqipëri do të kishte përfunduar ndryshe. Gjej rastin ta përsëris edhe njëherë atë që kam pohuar më 1992: përgjegjës për vendosjen, pas Luftës së Dytë Botërore, të regjimit komunist në Shqipëri nuk janë dy emisarët jugosllavë, por qarqet nacionaliste, balliste dhe legaliste, të cilat u zvarritën me taktikën e tyre të kompromisit, në fillim të heshtur, pastaj të hapur me kolaboracionistët, në pritje të zbarkimit në brigjet shqiptare të forcave angloamerikane. Si rrjedhim, pasardhësit e tyre të sotëm në vend që të kërkojnë gjetkë përgjegjësinë e vendosjes së regjimit komunist, le ta kërkojnë te politika e gabuar që mbajtën udhëheqësit e tyre të viteve të Luftës së Dytë Botërore.

PASQYRA E LËNDËS

Parathënie	3

Pjesa e parë

LËVIZJA E MAJTË NË SHQIPËRI	7

Kreu I. Idetë e socializmit romantik	9
Kreu II. Jehona e Revolucionit të Tetorit	18
Kreu III. Organizatat e majta në mërgim: KONARE-ja	31
Kreu IV. "Çlirimistët" dhe "Bolshevikët"	41
Kreu V. Largimi i Nolit dhe fundi i KONARE-së	54
Kreu VI. Formimi i organizatave komuniste në Shqipëri	62
Kreu VII. Orvatja e parë për themelimin e Partisë Komuniste.	
Mbledhja e Dishnicës (14 gusht 1934)	77
Kreu VIII. Programi i çlirimistëve dhe reagimi i bolshevikëve (1934-1935)	89
Kreu IX. Platforma e re e Kominternit. Mbledhja e Moskës (26 dhjetor 1936)	100
Kreu X. Grupet komuniste shqiptare gjatë viteve 1937-1938	112
Kreu XI. Pështjellimi teorik dhe organizativ i grupeve komuniste shqiptare (1938-1939)	134
Kreu XII. Lëvizja e majtë shqiptare përballë agresionit fashist italian të Shqipërisë (7 prill 1939)	146
Kreu XIII. Shqipëria nën okupacionin fashist italian dhe çoroditja e opinionit publik shqiptar	158

Pjesa e dytë

THEMELIMI I PARTISË KOMUNISTE SHQIPTARE

(8 NËNTOR 1941)	171

Kreu XIV. Burimet dokumentare dhe dëshmitë memorialistike	173
Kreu XV. Lëvizja e majtë pas okupacionit fashist	193
Kreu XVI. Organizatat komuniste në pragon e themelimit të P.K.Sh.-së	206
Kreu XVII. Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së (I). Pjesëmarrësit	219
Kreu XVIII. Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së (II). Kritika dhe autokritika	227
Kreu XIX. Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së (III). Platforma politike	242
Kreu XX. Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së (IV). Çështjet organizative	249
Kreu XXI. Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së (V). Çështja e Kosovës	256
Kreu XXII. Mbledhja Themeluese e P.K.Sh.-së (VI). Zgjedhja e K.Q. dhe rezolucioni i Mbledhjes	264
Kreu XXIII. Përmbyllje	271